

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM

ÉVKÖNYVE
III

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

JAHRBUCH DES JÓSA ANDRÁS
MUSEUMS VON NYÍREGYHÁZA

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

III

1960

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM KIADVÁNYA
NYÍREGYHÁZA 1963

Szerkesztő:
CSALLÁNY DEZSŐ
megyei múzeumi igazgató

A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács támogatásával
kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum

Címlapon: Tiszabezdédi neolithikus női szobortöredék rajza
Titelblatt: Zeichnung eines Bruchstückes mit weiblicher Figur aus dem Neolithikum von Tiszabezdéd
63,198.1 Alföldi Nyomda, Debrecen

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Makkay János:</i>	Különös régészeti leletek a Jósa András Múzeumban Strange Prehistoric Finds in the Jósa András Museum	7 23
<i>Kralovánszky Alán:</i>	A papi honfoglaláskori temető. . . . . Das Gräberfeld in Pap aus der Landnahmezeit	27 38
<i>Csallány Dezső:</i>	A székely-magyar rovásírás emlékei . . . . . Die Denkmäler der szeklerisch-ungarischen Kerbschrift	39 122
<i>Hársfalvi Péter:</i>	Nemesek és parasztok Nyíregyháza társadalmában (1753—1848) . . . . . Дворяне и крестьяне в обществе города Ниредьхаза (1753—1848) . . . . . Adelige und Bauern in der Sozietät von Nyíregyháza (1753—1848)	137 152 152
<i>Ujvári Zoltán:</i>	Tasnádi Lajos botpaládi kéziratos könyve . . . . . Das handschriftliche Volksliederbuch von Lajos Tasnádi (Botpalád)	155 175
<i>Erdész Sándor:</i>	Egy szamosháti termelészövetkezet mesemondója . . . Сказочник сельскохозяйственного кооператива, находящегося на Самошхате . . . . . Der Märchenerzähler einer landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft aus der Szamoshát	177 189 190
<i>Nyárády Mihály:</i>	A szatmárcsekei református temető fejfái . . . . . The Grave posts from the Cevetery in Szatmárcseke	193 215
<i>Balogh István:</i>	A magosligeti málévetőgép . . . . . Die Maissämaschine von Magosliget . . . . . Кукурузная сеялка в деревне Марошлигете	219 222 222
<i>Gombás András:</i>	Juhtartás Szentmihályon (Tiszavasvári) . . . . . Schafzucht in Szentmihály (Tiszavasvári) . . . . . Овцеводство в деревне Сентмихае (Тисавашвари)	223 245 247

KÜLÖNÖS RÉGÉSZETI LELETEK A JÓSA ANDRÁS MÚZEUMBAN

Évtizedek során több, mindmáig nem közölt, sokszor rejtélyes rendeltetésű tárgy került be a Jósa András Múzeumba. Jelentős részüket maga Jósa András gyűjtötte. Az ő emlékének tartozunk tisztelettel, amikor az alábbi tárgyakat ismertetjük, felsorolásunkat esetenként kiegészítve Jósa András kéziratban maradt feljegyzéseivel és rajzaival. A leletek valamennyien a fenti múzeumban találhatóak, a megadott leltári számokon.

1. Lábakon álló ovális agyagtál egy része (*I. tábla, II. t. 6, IV. t. 2, VIII. t. 1—3*). Belseje mintegy 8—10 cm mély, és keresztben futó fallal van elzárva elkeskenyedő és fokozatosan peremnélkülivé váló végső részétől. Másik felerésze sajnos hiányzik. A tál belsejében a fenéken öt, ujjakkal besimított hosszanti csatorna fut végig. Ezeknek megfelelő helyeken a keresztfal alsó részén öt kerek áttörés van. Átmérőjük 8 és 12 mm között változik. A keresztfalon kívül eső részen a csatornák folytatódnak, de közelednek egymáshoz, majd szabadon elvégeződnek.

A tál ezen megmaradt része 2, henger alakú lábon áll. Ha a lábakat lapjukra, azaz egykori fekvési területükre állítjuk, akkor világosan láthatjuk, hogy a tál maga a megmaradt kifolyó rész felé meglehetősen erősen lejtett. Egy további ilyen láb leválva maradt meg, és nem illeszthető az edény egyik részéhez sem. Hogy a tál tényleg lejtett, azt egy másik adat is bizonyítja. Mégpedig az, hogy a leletek között egy negyedik láb is van, mely ugyanarról a lelőhelyről való. Ez azonban a többinél jóval magasabb. Nyilvánvalóan a tál másik, ma már hiányzó végén volt, és így a tál lejtését biztosította. A tál hossza 33 cm, magassága a lábaknál 10,5 cm, a csonka résznél 13 cm, szélessége a választófalnál 21,5 cm. A választófaltól kifelé eső kifolyórész 9 cm hosszú. Lelelőhelye: Rakamaz és Timár közötti partomlás. A leleteket Jósa András gyűjtötte 1888-ban vagy 1889-ben. Hogy a tál már akkor is törött vagy csonka állapotban volt, azt Jósa András egykorú rajzai is bizonyítják. (*VIII. t. 1—3.*) Ugyanő a leltárkönyvben „öntökemencének” határozta meg ezt a különös leletet. A tál belső oldala ui. fekete, illetőleg szürkésfekete. Ez átégésre engedne következtetni. A törésselületek tanúsága szerint azonban ilyen átégés a test belsejére nem terjedt ki. A törés metszetében ui. jól látszik, hogy az anyag megtartotta eredeti vöröses színét. A tál anyagának minden sajátossága egyébként kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a lelet neolithikus. Erre látszik utalni az is, hogy éppen az eltört résznél kezdődött egy nagyméretű bütyök vagy lapos fogantyú. Ennek azonban csak kicsiny része, a széle maradt meg. Ha elfogadjuk azt, hogy a tál a neolithikumtól származik, akkor elsősorban az alföldi vonaldíszes kerámiára gondolhatunk. Ez a fenti lelőhelyen gazdag anyaggal van képviselve. Lelt. sz. 57. 338. 10.

2. *Agyagedény, mely szaruból készült ivókürtöz hasonló (II. t. 2).* Pereme alatt átellenben egy-egy ályukasztatás van. Jósa András szerint „kívülről veres festékkel volt bevonva, mely már nagyrésztben lekopott”. 1888-ban gyűjtötte, a Rakamaz—Timári partomlásból, ill. egy pásttorembertől, aki „ívívözmerítésre használta”. Magassága 10 cm, szájának átmérője 60—70 mm. Lelt sz. 57. 338. 11. Az újabbkőkorba tartozik és lelőhelye alapján a vonaldíszes kerámiába.

3. *Kis edényke (II. t. 1).* Hordó alakú test. Rövid nyakán tányérszerűen bemélyedő perem van, melynek közepén 0,7 cm átmérőjű nyílást látunk. Belseje nem edényszerűen üreges. Csupán 7,5 cm hosszú, 0,7 cm átmérőjű keskeny csatorna halad a test belsejébe. Oldalt két, karokra vagy szárnyakra emlékeztető fogantyú van rajta. Ezek alul a testhez simulnak, felül viszont egyenesen levágtak,

és 3—3 bekarolás van rajtuk. A fogantyú többi oldalát mindenütt egyszerű bekarolások díszítik. Alul 13 pontból álló sor köti össze őket. Ezek felett két vízszintes bekarolás között függőleges, sűrű sávozás látható. E fölött hegyükkel felfelé irányított háromszögek kapcsolódnak egymáshoz. Magassága 10,3 cm. Lelőhelye Rakamaz—Timár közötti partomlás. Régi lelt. sz. I. 1962.

4. *Agyagkorongocska (III. t. 1, 2)*. Az előbbi edénykével együtt került elő. Mindkét oldala díszített. Egyiken a széle mellett 8 kis bemélyedés látható, ezek közül egy teljesen átlukasztja a tárgyat. A lyukak között pár vonással élethűen és világosan felismerhetően megrajzolt elefánt képét láthatjuk. Az állat feje mögött hétszögletű csillag van. A korong másik oldalán az átfúrásnál kívül csak egy kis lyukacska látható. Középen viszont egy álló *madár* képe van, pár vonással, bekarolva. Jósa András annak idején a következőket jegyezte fel róla: „Valószínűleg tessera (czirkuszi belépőjegy) készítéséhez való negatív. Római eredetre vall. Az elefánt a szicíliai Catania városának czimere.” A lelet átmérője 4 cm, vastagsága 1,2 cm. Régi lelt. sz. I. 1093.

5. Az előbbinél nagyobb másik agyagkorong (*III. t. 3, 4*), ugyancsak a rakamazi partomlásból. Igen finom iszapolású agyagból, rendkívül jól égetett. Mindkét oldala díszített. Az egyiken (*III. t. 4*) a perem közelében durván bekarolt vonal halad. Ezt keresztben sűrűn rovátkolták. A bekarolásban belüli felületet félhold alakú benyomkodások fedik. Ezeknek öblét azonban 4—4 kis keresztvonallal kitöltötték. Egyes félhold alakú benyomkodások fedik a másikat. A korong ellenkező oldalán (*III. t. 3*) a perem mellett körbehaladó sorban 21 kis lyukacska látható, melyek sekélyek. Ezekben belül karcolt vonal halad körbe, melyet keresztben sűrűn tagoltak rovátkolásokkal. Ezen belül 12, a külső sorban levőkhöz hasonló lyukacska alkot kört. Legbelül egy, a többiekénél nagyobb mélyedés van. A mélyedés és a belső lyukak között egy kifli alakú és egy háromszög alakú bekarolás, valamint egy rovátkolt szélű, kifli alakú bemélyedés van. Átmérője 5,7 cm, vastagsága 1,2 cm. Leltározatlan.

6. *Különlegesen szépen díszített kőbaltája (III. t. 6—8)*. Átfúrásánál eltört. Különösége a kidomborodó díszítése. A kiemelkedő, hátszerű felületek alkotják egyben a díszítés egy részét is. Ezekben a kiemelkedő csíkokon két-két párhuzamos, hosszanti bekarolás fut körbe, ill. végig. Közöttük létraszerűen, keresztbe húzott rovátkolásokat, „V” formájú bevésések sorát láthatjuk. A kidomborodó, díszített felületrész maga is kettős horogra emlékeztető mintát alkot a baltatest mindkét szélesebb oldalán. A két oldalon levő ilyen horgonyalak szárát felül hasonlóan díszített sáv köti össze. A keskenyebb két oldal alsó része is hasonlóan díszített. Lelőhelye: Tiszacsizár, Temető. Kora: a korai bronzkorba, és minden jel szerint a keleti eredetű okkersirok anyagába tartozik. Lelt. sz. 56. 104. 1.

7. Tiszapolgár-Csőszhalomról származó *miniatűr edények (VI. t. 6—10, VII. t. 1—5)*. Kétfülű korsót, szögletes és csongagúla alakú, ovális és lapos tálakat utánoznak. Egy korsó formájú edényke (*VI. t. 10*) belül nem is üreges, csak keskeny nyílás halad a testébe. Talpán nem is áll meg. Kiemelendő egy 1 cm átmérőjű, 0,5 cm magas kis tálka, amely fél mogyoróhéjnál nem nagyobb. Méreteik: 2—6 cm között. Az újabb kőkor végére keltezhető fiatalabb festett kerámia korába és anyagába tartoznak.

8. Rendkívül különös formájú agyagtárgy, talán *edény* vagy *mécses (II. t. 5, VII. t. 6, 7. Utóbbi alulról nézve)*. Alacsony csőtalonon kerek, hengeres, üreges edényt áll. Ennek pereme néhol csorbult, de látható, hogy kissé kihajlik. A testből kétoldalt kissé hegyesedő, belül üreges, karcsonkra emlékeztető ág indul ki. Ezek lefelé kissé lejtnek. A test és a karok üregei egymásba nyílnak. Az egész tárgy leginkább harcicsákányra hasonlít. Lelőhelye Tiszapolgár határa. Kora bizonytalan, valószínűleg újabbkőkori. Hossza 13,5 cm, magassága 6,3, átmérője 3,5 ill. 4 cm. Lelt. sz. 57. 48. 9.

9. *Kacsa alakú edények töredékei (IV. t. 6. és 7)*.

a) Ismeretlen lelőhelyről, Szabolcs megye területéről származik. Az állat testének hátsó fele maradt meg. Felül két-két párhuzamosból álló szalagok díszítik, melyek ívelten haladva egymást keresztezik. Ezeket a párhuzamosokat kívül pontsorok kísérik. Lábának egykori helye látszik. Lelt. sz. 57. 235. 37.

b) Nagyobb kacsa alakú edény farokrésze. Fűzesabonyban találták. Lelt. sz. 57. 269. 1.

c) Kacsa alakú edény farokrésze, beszúrkált pontsorok díszítik. Szabolcs megyei lelet. Lelt. sz. 62. 177. 1.

Mindhárom lelet a megye korai bronzkorába keltezhető.

10. *Sajátos formájú hálónéhezék.*

a) Diszkosz formájú nehezék (IV. t. 3). Felső részén két széles átfúrás van. Felettük a diszkosz széle le van egyenesítve és hosszában csatornaszerűen ki van mélyítve. Minden jel szerint a célból, hogy jól hozzáférhetővé válamihez. Krétán, Tylissos-ban teljesen hasonló agyagtárgyakat találtak, melyek botra szerelt agyag baltafejek voltak.¹ — Átmérője 8,3 cm. Lelelhelye Tisznagyfalú határa. Kora az újabb kőkor, valószínűleg a vonaldíszes kerámia. Bokros-Búzáspart lelőhelyen teljesen hasonló nehezékeket az alföldi vonaldíszes kerámia leleteivel együtt találtunk. A Dunántúlról, Esztergom környékéről több hasonló ismeretes, ugyancsak a neolithikumból.² Lelt. sz. 56. 109. 1.

b) Hálónéhezék (IV. t. 1), melynek formája boltíves kapura emlékeztet. Felső részén két átfúrás van. Igen finom kidolgozású, simított felületű. Lelelhelye Tiszapolgár, Téglaszín. Az újabb kőkorba tartozhat. Lelt. sz. 56. 187. 8. 8 cm magas.

c) Az „a” leletre erősen hasonlító hálónéhezék. Kenézlőről származik, biztosan neolithikus (IV. t. 4). Egyik oldala kissé homorú. Átmérője 7,3 cm. Lelt. sz. 57. 400. 1.

d) Csepp formájú nehezék (VII. t. 8), felső, elkeskenyedő végén átfúrva. Ez a vége két sarkosan kicsücskösödik, szinte szarvhoz hasonlóan. Kora teljesen bizonytalan, de őskori eredetű. Hossza 9,7 cm. Lelelhelye Nagyhalász, Telektanya. Lelt. sz. 57. 289. 11.

11. *Női felsőtestet ábrázoló lapos tőrédék, agyagból (V. t. 7.).* A szinte edény falára emlékeztető test elülső lapján két dudor a melleket jelzi. A lapos, kissé ívelődő testből vastagodva indul ki a nyak, melyről a fej letört. Ugyancsak vastagodni kezd a vállak vége is, ahol a karok indultak. Hogy nem az edény peremére alkalmazott ábrázolással állunk szemben, azt az mutatja, hogy a karcsónkok alatti részen, tehát a „hónalj”-ban az idől teste befejezett, el van simítva, tehát nem törhetett ki edényoldalból. Továbbá az is, hogy a mellek a gyengén hajlott test konkáv oldalán vannak, azaz, ha a lelet edényoldal része lett volna, akkor a keblek a belső oldalra kerültek volna. Magassága 7,8 cm, szélessége 8,5 cm. Vastagsága 1—1,5 cm. Ismeretlen Szabolcs megyei lelőhelyről származik. Egészen biztos, hogy újabb kőkori, és valószínű, hogy a vonaldíszes kerámia leletei közé tartozik. Lelt. sz. 56. 217. 6.

12. *Orsószerű agyagtárgy, talán idől (III. t. 5).* Pálca alakú, mindkét vége felé keskenyedő, hátoldalán laposodó test. Elülső részéből és két oldalából összesen 5 küllőszerű fog, ill. csont áll előre és oldalt. Hossza 7,2 cm. Szabolcs megyében találtak. Az újabb kőkorba keltezhető. A hasonló leletek rendeltetését általában nem lehet meghatározni. Lelt. sz. 57. 411. 1.

13. *Agyag-gomb (V. t. 2).* Kis diszkoszalak, négy, szimmetrikusan elhelyezett fúrással. A Rakamaz—Timári partomlásból származik, és a vonaldíszes kerámia lelete. Átmérője 2,8 cm. Lelt. sz. 55. 25. 10.

14. *Szavismrhák szavít, vagy vadkanagyarat (?) utánozó agyagtárgyak (III. t. 9—12).* Agyagkarikák töredékei nem lehetnek, mert két töredék egy-egy vége teljesen elkeskenyedik, egy másik töredék vége pedig (III. t. 10) legömbölyítve végződik. Méreteik: 4—7 cm hosszúak. Lelelhelyük: Tiszadob, Ókenéz, ahol Csallány Dezső a vonaldíszes kerámia gazdag leletanyagával együtt találta őket. Lelt. sz. 61. 15. 5.

15. *Tányér alakú agyagtárgy (V. t. 5),* pereme közelében két, egymáshoz közelfekvő átfúrással. Ismeretlen, Szabolcs megyei lelőhelyről származik. Átmérője 6,8 cm. Feltétlenül újabb kőkori.

16. *Agyagból készült miniatűr balta (V. t. 3).* Átfúrt kőbaltát utánoz, és az átfúrásnál kiszélesedik. Ismeretlen Szabolcs megyei lelőhelyről való. Kora lehet az újabb kőkor, de a késői rézkor (péceli kultúra) és esetleg korai bronzkor is. Lelt. sz. 57. 410. 1. Hossza 6 cm.

17. *Pelta alakú agyagtárgy (V. t. 8).* Alsó éle egyenes, a másik három befelé ívelődik. Felső részén két átfúrás van. Hálónéhezék is lehetett, de nyakba akasztott díszként is viselhették. Legnagyobb mérete 11 cm. Lelelhelye: Tiszagyfalú, Óstelep. Talán újabb kőkori eredetű. Lelt. sz. 56. 109. 3.

¹ Hazzidakis, J., Tylissos. Villas minoennes. Études Crétoises 3. (Paris 1934) XXX. t. 1.

² A leletek az esztergomi múzeumban vannak.

18. *Kettősbalta alakú, nyeles amulett, bronzból (V. t. 1).* Szabolcs megyéből származik, kora a késői bronzkor. 4,5 cm hosszú.

19. *Neolitikus ülő szobor vagy ember alakú edény lécájának egyik lapos lába (V. t. 6).* Lefelé kissé kiszélesedik és piciny talpa van. Hossza 7,3 cm, szélessége 5,5 cm, vastagsága 6 mm. Pontos lelőhelyét nem ismerjük, de Szabolcs megye területén került elő.

20. *Újabbkőkori, ember alakú szobrok lábai.*

a) Kenézlő, Szérúskertből (VI. t. 4). Széles, szögletes, a lábszártól jól elkülönülő talprésszel. A térdnek megfelelő részen gömbölyű csappal volt a test többi részéhez erősítve. Hossza 6 cm. Kora a tiszai kultúra. Lelt. sz. 55. 10. 112.

b) Paszab, Övedről (V. t. 4). Hosszú láb, melynek lábfeje két csücsökre oszlik. A szobor jobb lába volt, mert látható, amint felső részének egyik oldala a törzhöz ívelt vonallal csatlakozott. Hossza 14 cm. Kora a késői neolitikum. Lelt. sz. 55. 20. 3.

c) Tiszapolgár, Csőszhalomról származó leletek. Az egyik lefelé keskenyedő lábszár, lábfeje egészen kicsiny. A törzhöz való átmenetnél tört el. Hossza 9,3 cm (VI. t. 5). Lelt. sz. 56. 184. 30. — Egy másik példány az előbbihez hasonló, de alacsonyabb és zömökebb (VI. t. 3). 5,2 cm hosszú. Lelt. sz. 56. 184. 31. — A harmadik példány talprésze, valamint a lábszár hátsó és oldalsó részei pontbenyomásokkal vannak díszítve (VI. t. 1). A lábszár ferde, előre lejtő síkkal csatlakozott az egykori testhez. 3,8 cm magas. Lelt. sz. 56. 184. 32. — Végül ismeretes még egy szinte facipő alakú lábfej is, hossza 3 cm (VI. t. 2). Lelt. sz. 56. 184. 33.

21. *Állatalakkal díszített fedő töredéke (II. t. 3).* A fedőtest maga kúp formájú volt. Tetején az állattest egyben fület is képzett, ennek megfelelően az állat mellső és hátsó lábai között félkör alakú nyílás volt. Azaz az állat álló helyzetben volt a fedő tetején. A lelet Tiszadob, Borzík lelőhelyéről származik.³ Vagy a késői neolitikum, vagy a bodrogkeresztúri kultúra lelete. Lelt. sz. 56. 7.

22. *Állat alakú méces (II. t. 4),* mely Tiszapolgár, Csőszhalomról származik. Igen sematikus ábrázolás, az állat fejét pl. egy igen kicsiny nyúlvány jelzi. Így az állat faja nem is állapítható meg. Juhra vagy sertésre gondolhatunk.⁴

* * *

Áttekintve az ismertetett tárgyak sorát, azonnal szembetűnik, hogy azok nem egyforma jelentőséggel bírnak. Éppen ezért elsősorban azokkal foglalkozunk a továbbiakban, amelyek segítségével fontosabb következtetéseket nyerhetünk. Főleg az 1. sz. különleges tálra, valamint a 21. sz., állatalakkal díszített fedőtöredékre vonatkozik ez. Végül röviden és csoportosítva tárgyaljuk a többi leleteket is.

A 21. sz. *fedőtöredék (II. t. 3)* esetében igen fontos és eddig eldöntetlen kérdés, hogy milyen állat is van a fedő tetején. Patay P. rókára gondolt.⁵ Tüzetesebb vizsgálat azonban valószínűvé teszi, hogy az őskori művész nem rókát, hanem figyelő állásba helyezkedett kutyát igyekezett megmintázni. Mindenképpen ragadozóállatról van szó.

A hasonló típusú fedőket a közelmúltban összefoglaltuk.⁶ Bár a felsorolást néhány további analógiával is kiegészíthetjük, a kialakított képet ez nem változtatja meg. Sőt! Az újabbakból is hasonló következtetést vonhatunk le. Dévaványán a Sártó lelőhelyen szórványként került elő egy

³ Patay P., Arch. Ért. 77 (1950) 113.; Szabolcs vármegye Alispánjának évi Jelentése, 1938. 93.

⁴ Hasonló állat alakú méces Erősdről is ismert. (Makkay J., Arch. Ért. 86. 1959. 132—133., XXIII. t. 5, 6.) Még jobban hasonlít a Csőszhalmihoz egy Zengővárkonyban talált méces: Dombay J., Die Siedlung and das Gräberfeld in Zengővárkony. Arch. Hung. 37 (Bp. 1960) 219., XCI. t. 6.

⁵ I. h.

⁶ Makkay J., Arch. Ért. 86 (1959) 123—132.

újabb példány, melynek fogantyúja egy igen ügyesen formált kutyaalak.⁷ A kísérő leletek a vonaldíszes kerámiába tartoznak. A kutyaalakkal díszített fedő csakis a tiszai kultúrából juthatott a vonaldíszes kultúra anyagába. Ez tehát a két nagy kultúra közvetlen érintkezését bizonyítja. Az ilyen fedők ui. a tiszai kultúra északibb leletanyagában, ill. a vele kapcsolatos északibb kultúrák leletei között gyakoriak. A kenézlői,⁸ a tiszalöki⁹ és esetleg a tiszadob-borziki¹⁰ állatalakos fedők a tiszai kultúra leleteivel vagy azonos korú leletekkel kerültek elő. Könnyen lehetséges az is, hogy egy Borsodon talált állatszobor ugyancsak hasonló fedő fogantyúja volt.¹¹ Ha ez igaz, akkor ez a tiszai kultúrának a bükkire gyakorolt közvetlen hatását, a két kultúra érintkezését bizonyítja. Mindezek a fedők a körvonalazott korai csoportba tartoznak.

A morva festett kerámia hasonló fedőinek egy része még egyidős lehet a tiszai kultúra leleteivel. De már valószínűleg későbbiek a Répcevisen talált miniatúr, állatalakos fedő,¹² valamint a lengyeli kultúra újabban közölt ilyen fedői.¹³ Az előbbi feltehetően a morva festett kerámiának a dunántúli területekre gyakorolt hatását mutatja, ha nem számolunk azzal, hogy a Dunántúl bizonyos területein a morva festett kerámia mint önálló kultúra is szerepelt. Ez ugyanis elképzelhető a zselizi és bodrogkeresztúri kultúra közötti időszakban. Ezt mondhatjuk két, Ausztriában talált analóg fedőről is.¹⁴ A Zengővárkonyban talált, említett példányok Dombay szerint vadkant ábrázolnak. Ennek érdekes voltát az alábbiak bizonyítják.

A kutatás egyértelműen elfogadta azt a feltevést, hogy az ilyen fedők eredete Elő-Ázsiában, illetőleg a Földközi-tenger keleti medencéjében keresendő, és onnan jutottak el Közép-Európába is.¹⁵ A délkelet-európai fedőket elsősorban a mochlosi fedővel és egy Tepe Giyan-i festett ábrázolással hasonlították össze, főleg a Tîrgu Ocna-i leletet.

Egy Mezopotámiában, Ur-ban talált terrakotta fedő, melynek tetején *vadkanszobrocskát* látunk, csak megerősíti ezt a felfogást. Ennek kora a III. Uri dinasztia ideje,¹⁶ tehát a harmadik és második évezred fordulója. Tehát csak a legkésőbbi európai állatalakos fedőkkel lehet egykorú. Jelentősége nem is abban van, hogy a típus elő-ázsiai eredetét bizonyítja, hanem abban, hogy ez az az Európán kívüli lelet, amelyik a leginkább hasonló akár a dél-európai, akár a magyarországi példányokhoz. Mint láttuk, vadkan volta is rokon vonás.

⁷ Ötezer éves bonbonnière és kutyafejes fedő. Magyar Nemzet, 1960. június 29., 5. oldal.

⁸ A MNM Orsz. Tört. Múzeum cserépgyűjteményének leltára, 1948. 48.

⁹ Uo., 1944. 42.

¹⁰ Patay P., i. m.

¹¹ Tompa F., Die Bandkeramik in Ungarn. Arch. Hung. 5—6 (Bp. 1929) XXV. t. 8.

¹² A MNM Orsz. Tört. Múzeum cserépgyűjteményének leltára, közöletlen.

¹³ Dombay J., i. m. 218., LXXXIX. t. 2—3.

¹⁴ Willvonseder, K., Die ur- und frühgeschichtliche Forschung in Österreich, 1935. Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 12 (1936) 184., XL. t.; Pittioni, R., Urgeschichte des Österreichischen Raumes. (Wien 1955) 183.

¹⁵ Vulpe, R., Figurine thériomorphe de la Cucuteni B. JPEK 12 (1938) 64., 3., 6. kép.

¹⁶ Woolley, L., Ur Excavations. IV. The Early Periods. (London 1955) XXI. t. U. 17620.

Byblos Moyen 2-ben egy alabástromfedő került elő, melyen hátsó lábain ülő bikát látunk. Ez talán 2000 körülre keltezhető. Ebben a rétegben Minoen Moyen II. hatások mutatkoznak, tehát számolni lehet a krétai állatalakos (bár a byblosinál jóval korábbi) fedőkkel való kapcsolattal.¹⁷

Természetes, hogy Elő-Ázsiában nemcsak ilyen egyszerű kidolgozású állatalakos fedőket találhatunk. Kül Tepe-n a korai építési rétegből került elő egy fedő részlete.¹⁸ Rajta domborított ábrázolást látunk: hátán fekvő férfi mellett, mellső lábain nyugvó, felfelé néző oroszlán hasal. Kora a harmadik évezred vége. Az ábrázolt témának a magyarázatát a Tepe Hissar-on talált, a harmadik évezred végére keltezhető fedő adja meg.¹⁹ A két lelet rendkívül hasonlít egymásra. Itt Hissar III B rétegében találtak lapos edényfedőt. Rajta kimúlt bikát látunk, mellette támadó helyzetben oroszlán hever.²⁰ A két fedő között szoros kapcsolatot kell látnunk. Azt is bizonyítják, hogy az ábrázolt oroszlánok a bika, ill. ember ellen aratott győzelmükkel szimbolikusan megvédik az edény tartalmát.

Egy nuzi pecsételőn hasonló jelenet látható. Itt azonban egy bika-ember őrzi egy templom bejáratát, de ez oroszlánt győzött le.²¹ Egy, a larszai periódusba tartozó leletnél viszont már egy oroszlán véd egy alapítási áldozati tárgyat, egy *rézlemezt*.²²

N. Petkov összefoglalásában utalt arra, hogy hasonló fedők szarmata leletek között is vannak.²³ Szerinte is, a fedőn fekvő állatok szimbolikusan az edények, a fedőkhöz tartozó edények tartalmát őrizték. Felfogása helyesnek látszik. Elsősorban az utal erre, hogy a szóban forgó állatok jó része kutya, az ember javainak ősidők óta állandó őrzője. A kutyán kívül előforduló más állatok, pl. oroszlán, tigris vagy párduc (Tîrgu Ocnán és Valea Lupului-ban) és vadkan, mint ragadozó állatok, vagy vadságukról köztudott, mindenki számára félelmetes állatok. Hogy mindezekben az esetekben az állatszobrocskák tényleg hivatottak voltak szimbolikusan őrizni az edények tartalmát, arra a leleteken kívül más, közvetlen bizonyítékaink is vannak.

Asszurban, Aššur isten templomának a kapuját oroszlánpár szobra őrizte. A templom erődítményeinek alapozásában oroszlánszobor volt

¹⁷ *Dunand, M.*, Fouilles de Byblos. I. 1926—1932. (Paris 1937) 147., CXLIX. t. 2956. Ezt a byblosi leletet már *M. Money-Coats* összehasonlította a mochlosi pyxis fejlődésével: A stone bowl and lid from Byblos. Berytus 1936. 139. Legújabbban *R. W. Hutchinson* is elfogadja a mochlosi és a byblosi állatalakos fedők közötti kapcsolat meglétét: Prehistoric Crete. (Harmondsworth 1932) 103. Szerintünk a mochlosi fedő, a byblosi 2300—2100 közé való bizonytalan keltezése esetén is korábbi.

¹⁸ *Özgül, N.*, Marble idols and statuettes from the excavations Kültepe. Belleten 21 (1957) 78., 12. kép.

¹⁹ *Schmidt, E. F.*, Excavations at Tepe Hissar, Damghan. Publ. of the Iranian Section of the Univ. Museum (Philadelphia 1937) 191., 112. kép.

²⁰ Az abszolút időadatokat *P. van der Meer rendszere* alapján adjuk: The chronology of Ancient Western Asia and Egypt. 2. kiad. (Leiden 1955) Synchronistic Table 1—4.; Legújabbban vö. *Hayes, W. C.* — *Rowley, M. B.* — *Stubblings, F. H.*, Chronology. Egypt; Western Asia; Aegean Bronze Age. The Cambridge Ancient History, Rev. Ed. Vol. I. Ch. VI. (1932) pass.

²¹ *Van Buren, E. D.*, Homage to a deified king. ZfA 50 (1952) 117.

²² *Parrot, A.* — *Noigayrol, J.*, Revue d'Ass. 42 (1943) 2.

²³ *Petkov, N.*, Ornament décoratif animal... de Gorni Pasarel. Bull. de l'Inst. Arch. 21 (Szófia 1957) 291., 1. kép.

elrejtve, hogy a templomot mindig megvédje nemkívánatos látogatóktól.²⁴ Mari-ban két bronz oroszlánszobor volt felállítva a templom és a zikurratu kapujánál, és további oroszlánszobrok voltak a szent körzetben.²⁵ Céljuk a templom őrzése volt. A források említik azt is, hogy Zimrilim, Mari királya (1722—1690) oroszlánszobrokat állított Dagan templomának a védelmére.²⁶

Sumu-ilu-nak, a larszai dinasztia királyának uralkodása idején (1824—1796) Inanna templomának külső kapujához rézből készült két oroszlánszobrot helyeztek el.²⁷ Ez a szokás mindenestre ősi sumer gondolat öröksége lehet. Tudjuk ugyanis, hogy Lagasban Entemena állított fel apjához (?) Eannatumhoz hasonlóan Ningirsu temploma előtt fa oroszlánszobrot.²⁸ Kőoroszlánok őrizték Kalah-ben (Nimrud) Bêlit-mâti templomának a bejáratát,²⁹ vagy a Khorsabad-i palota belsejébe vezető utat is.³⁰ A Harmal-i templom egyik kapuját életnagyságú terrakotta-oroszlánok vigyázták. (Seton Lloyd, *Die Kunst des Alten Orients*. 1961. 138.)

Mindezeknek a szimbolikus őrztést célzó emlékeknek a keletkezése feltétlenül sumer hagyományokra megy vissza. Erre utal, hogy Urukban a „Fehér Templom” alapozásában egy párdúc és egy oroszlán csontvázat találtak meg.³¹ Ezek mint áldozati állatok kerültek oda, és feladatuk az volt, hogy örökké ottmaradva, őrizzék a templomot.

Hozzátehetjük: nemcsak az oroszlánnak volt meg ez a szimbolikus ereje és szerepe. Hasonló adatokat a kutyáról is ismerünk. Kis-ben, a könyvtárszobában (épült 1800—1700 körül) három kis kutyaszobor volt a padló alá elásva.³² Ezek már agyagból készültek. Egyikre a következők voltak karcolva: „Biter of his enemy”. Ez és hasonló feliratok kétségtelenné teszik, hogy az ilyen rejtett szobrocskák szerepe mi volt. Mindenkinek az ellenségei voltak, aki a házhoz gonosz szándékkal közelített, ideszámítva a gonosz szellemeket, démonokat is. S. Langdon utal a hasonló görög és római elképzelésre.

Későbbi időkből további adatokat említhetünk. I. Nabukudururur (1135—?) egy templom küszöbe alá két-két, aranyból, ezüsből és bronzból készített kutyaszobrot rejtett el.³³ Urban, abban a palotában, melyet Nabu-Na'id király (555—538) építtetett leánya számára, az egyik szoba

²⁴ Van Buren, E. D., *The fauna ancient Mesopotamia as represented in art. Analecta Orientalia* 18 (Roma 1939) 6.

²⁵ Parrot, A., *Les fouilles de Mari. Syria* 19 (1938) 25.: „Deux lions de bronze... qui gardaient précisément l'intérieur de la porte du Sanctuaire que nous avons décrit.” X. tábla.

²⁶ Dossin, G., *Les noms d'années et d'éponymes dans les „archives de Mari”*. *Studia Mariana* (Leiden 1950) 58.

²⁷ Van Buren, E. D.: i. m. 7., Gadd, J. C.—Legrain, L. etc., *Ur Excavations II. The Royal Inscr.* (London 1928) 64 skk.

²⁸ Sollberger, E., *Deux pierres de seuil d'Entemena. ZfA* 60 (1952) 27.

²⁹ Gadd, J. C., *The stones of Assyria.* (London 1936) 126., az oroszlánszobrok a zikkuratutól DK-re levő kis templom bejáratát őrizték.

³⁰ Van Buren, E. D., i. m. 7.

³¹ Heinrich, E., *Forschungen in der Umgebung von Warka. VIII. Bericht. Abh. der Preuss. Akad. der Wiss.* 1936. *Phil.—Hist. Klasse* (Berlin 1937) 31., 43. tábla B.

³² Langdon, S., *Excavations at Kish. Vol. I.* (Paris 1924) 91., 114.

³³ Ua., *Vorderasiatische Bibliothek. IV.* (Leipzig 1911) 164 skk.

falának alján két kis bronz kutyasobrot találtak.³⁴ Aššurbanapli (668—626) ninivei palotájának a bejáratánál Layard 5 kutyasobrot talált befalazva.³⁵ Nippurban Enlil isten szent körzetében, az „Ekur”-ban az egyik helyiség padlózata alatt hat bronz kutyasobrocskát találtak, melyeket annakidején a „gonosz szellemek” elriasztására tettek oda.³⁶

Hettita szövegek érdekesen tudósítanak arról, hogy mikor is történt ezeknek a sobrocskáknek az elhelyezése. Már állott a ház négy sarka, sarokköve, amikor a megfelelő szertartások kíséretében bizonyos pontosan meghatározott helyekre 2 pár, ezüstjáromba fogott vasökröcskét és egy shekel súlyú arany oroslánsobrocskát kellett elhelyezni.³⁷ Korábbi sumer szövegből viszont azt tudjuk meg, hogy egy templomot „fehér és fekete kutya” őrzött.³⁸ Szimbolikusan vagy a valóságban? Egy másik szöveg viszont arról tudósít, hogy az Isin-i templomot kutya őrizték.³⁹

Az ilyen őrzésnek tehát már a sumer korban három fajtája alakulhatott ki: valóságos élő állatokkal, a bejárat elé állított nagyméretű állatszobrokkal, és végül a falakba vagy alapozásba rejtett kisebb sobrocskáknek, vagy állathulláknak az elhelyezésével igyekeztek elérni a célt.

A fentiekkel a legszorosabb kapcsolatban van a következő hazai adat. A jászdözsai korai bronzkori telepen egy *paticsház falában*, abba szinte beleépítve két kutya csontvázát találták meg.⁴⁰ Ennek a jelenségnek az értelmezése világos az elmondottak alapján: a két feláldozott kutya a ház védelmét volt hivatva ellátni, kimúlása után is.

A Földközi-tenger keleti medencéjében kétségtelenül az i. e. 2400 körülre keltezhető mochlosi állatalakos fedő a legrégebbi ilyen lelet mind ez ideig.⁴¹ Ez steatitból készült pyxis fedele volt. A tetején levő állat alighanem vadkutyát ábrázol. Az edény maga pedig igencsak értékes aranykincsek elhelyezésére szolgált. Erre enged következtetni egy analógia is: Tut-ankh-Amon (i. e. 1300 körül) alabástrom vázájának a fedelén is kutyafigura ül.⁴²

A kincsnek, épületnek ezt a szimbolikus őrzését valló szokást a mykénéi hitvilág és művészet közvetítette a homéroszi görögség felé. Erre utal az ötödik mykénéi aknasirban talált faládika, fedelén kutya féldomborművével.⁴³ B. Schweitzer az ábrázolás eredetét egyiptomi óbirodalmi emlékek között keresi, nem teljes sikerrel. A tetőn nyugvó állat szerepét viszont a

³⁴ Woolley, L. C., The Excavations at Ur, 1923—24. The Antiquaries Journal 5 (1925) 383., XL. tábla 2.

³⁵ Van Buren, E. D., Foundation figurines and offerings. é. n. 56., 36. kép.; *Ua.*, i. m. 18.; Langdon, S., i. m. (1924) 91.; Ebeling, E., Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts. Wiss. Veröff. d. deutschen Or.—Ges. 28 (Berlin—Leipzig, 1915—19) Vol. I. 298. sz.

³⁶ E. W. (E. Weidner), Nippur. AfO 19 (1959—60) 199.

³⁷ Pritchard, J. B., Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament. 2. kiad. (Princeton 1955) 356.

³⁸ Lutz, H. F., Selected Sumerian and Babylonian Texts. Publ. of the Babylonian Section Vol. I. No. 2. (Philadelphia 1919) 39—40.

³⁹ Nougayrol, J., Textes et documents figurés. Revue d'Ass. 41 (1947) 37.

⁴⁰ Gallus S., A Jászberényi Múzeum Évkönyve 2 (1938—43) 37.

⁴¹ Marinatos, Sp., Kreta und das Mykenische Hellas. (München 1959) 68., 6. kép.; Vö. 17. j!

⁴² Schaeffer, C. F. A., Ugaritica II. (Paris 1949) IX. tábla.

⁴³ Schweitzer, B., Hunde auf dem Dach. Ein mykenisches Holzkästchen. Ath. Mitt. 55 (1930) 107—118.

ládikában egykor tartott ékszerek szimbolikus őrzésében látja. Így már könnyen érthető, hogy honnan jutott a korai görög irodalomba a szimbolikus őrzés hite. Homérosz mondja Alkinoosz palotájáról a következőket:

„Kétoldalt szinarany meg ezüst ebek álltak előtte,
mit mind Héphaisztosz remekelt leleményes eszével,
hogy palotáját őrizték a nagy Alkinoosznak;
és e kutyák soha meg nem öregszenek, élnek örökké.”⁴⁴

Priamosz palotájának a kapuját már élő kutyák őrizték:

„S végül nyers húsomon marakodnak tán a kapuknál
kinn a kutyák, ...”⁴⁵

Eumaiosz szintén a kutyákra bízta kunyhóját, pásztor lévén:

„Ám Odüsszeusz s a kutyák látták; a kutyák nem ugatták,
iszkoltak nyöszörögve az udvar mély zugolyába.”⁴⁶

C. H. Gordon szerint az, hogy a legmagasabb irodalom paloták körül élő, kapukra vigyázó kutyákról beszél, a régi szemita irodalomban analógia nélkül van.⁴⁷ Mint kivételt, egyedül a Pabel és Keret királyok palotája előtt örökös kutyákat említi.⁴⁸ Feltételezi, hogy ez Ugaritban indoeurópai befolyásra vezethető vissza. A fentiek alapján azonban világos, hogy mind a valóságos, mind a szimbolikus, kutyával való őriztetés ismert volt korábbi előzsidai népeknél is. Indoeurópai hatásra gyanakodni tehát teljesen felesleges. A háznak, palotának, templomnak kutyával való őriztetésében nem kell idegen eredetet keresni, akármely nép vagy kultúra irodalmi hagyatéka vagy leletei között is találjuk meg. Ez a földműveléssel és pásztorodással foglalkozó népeknél mindennapi és ősi időkre visszanyúló szokás volt. Az, hogy Homérosznál még király palotáját is kutyák őrizték, a rab-szolgatartó társadalmuk patriarchális voltával magyarázható.

A szokás szimbolikussá válására vonatkozó adatok azonban elsősorban az elő-ázsiai területen sűrűek, és ott a legkorábbiak. A kutyával, esetleg oroszlánnal való jelképes őriztetés szokásában (Alkinoosz palotája) már inkább gondolhatunk keleti hatásra. Ez a művészetben és az irodalomban párhuzamosan érvényesülhetett. A Homérosszal egykorú vagy vele kapcsolatot mutató keleti irodalmakban pedig csak azért találunk elszórt adatokat valóságos élő kutyáknak paloták előtt való őrködésére, mert keleten a társadalom fejlettsége jóval meghaladta a homéroszi társadalom patriarchális fokát. Mint láttuk, a korai sumer adatok szerint egykor ott is szokás lehetett élő kutyákkal őriztetni templomokat.

Semmiképpen sem lehet azonban arra gondolnunk, amit F. Dirlmeier feltételez. Szerinte az ugariti legendában előfordul, a királyi palota előtt őrködő kutyák görög hatásra jelennek meg a Keret-legendában.⁴⁹

A görög emlékek helyzetéhez hasonlóan, keleti befolyást, vagy inkább ősi hagyomány Itáliában való megőrzését kell látnunk abban a ház alakú

⁴⁴ *Odüsszeia*, VII. 91—94. A homéroszi idézeteket Devecseri Gábor legújabb fordítása után adjuk. (Magyar Helikon, Bp. 1960).

⁴⁵ *Iliász*, XXII. 66—67.; Uo., 380.

⁴⁶ *Odüsszeia*, XVI. 162—163.

⁴⁷ *AJa* 56 (1952) 93—94.

⁴⁸ *Pritchard, J. B.*, i. m. ANET, 145., 147.

⁴⁹ *Homerisches Epos und Orient. RhM* 98 (1955) 21.

etruszk urnában, melynek tetején két párdúc fekszik.⁵⁰ (Az oroszlán vagy leopárd megjelenik, mint etruszk sírt őrző szobor is.⁵¹) Ennek keleti előzményeként elég talán utalni a Kara-öjüki,⁵² vagy a még jóval korábbi hederai, ibn-ibrak-i, Umm katafa-i, és a kőzékori, Beni Braç-i ház alakú urnákra,⁵³ tetejükön állatszobrokkal.

További, egyelőre el nem dönthető, de fontos kérdés marad az *Európán belüli kontinuitás kérdése*. Azaz annak a lehetősége, hogy a neolitikum végén, ill. az Early Minoan II. periódusában itt élő szokás (állatalakos fogantyújú fedők készítése) nem érte-e meg a mykénéi világot, és annak a közvetítésével a homéroszi kort is. A legfiatalabb dél-európai kutyaalakos fedők 2000 körülre keltezhetők.⁵⁴ Így időben igen közel állanak a Középső Hellászi kor kezdetét, az 1900 körüli időt jelentő legkorábbi indoeurópai vándorláshoz. Azaz megvan a mykénéi kor felé való hagyományozódásnak a lehetősége. A szokás ebben az esetben is elő-ázsiai eredetű. De így még a harmadik évezred közepe előtt lejátszódott, keletről kiinduló hatást kell feltételeznünk. Ilyen hatást a kisplasztika más alkotásai alapján csaknem ugyanazokban a kultúrákban és területeken is ki lehet mutatni, amelyekben és ahol a kutyaalakos fedőket is megtaláljuk.⁵⁵ Ez az időpont a *tiszai kultúra fellépésének ideje*, és maga a keleti hatások terjedése éppen a tiszai kultúra és a vele rokon csoportok kialakulásával kapcsolatos.⁵⁶ Szerintünk éppen a kutya alakú fogantyúval ellátott fedők esetében a tiszai kultúra előázsiai kapcsolatai függetlenek és korábbiak (cca 2800 körülre keltezhetően) a krétai—előázsiai érintkezést bizonyító megfelelő adattól, azaz a mochlosi fedő valószínű keleti eredetétől. Mindkét művelődési kör közös gyökérről nyerhette el az állatplasztika eme újszerű alkalmazásának szokását.

A görög területek és Kisázsia és Szíria—Fönícia között a mykénéi korban kialakult erős kereskedelmi és kulturális kapcsolatok, valamint a mykénéiek kolonizációs törekvései további hatásokat közvetítettek a mykénéi művészetre és az irodalomban tükröződő hitvilágra is. Esetleg egy ősidők óta helyben élő, már-már lappangó szokást, a kutyaival (ragadozó állattal) való szimbolikus örködtetést is új életre kelthették. A Homérosznál megjelenő ilyen adatok azonban semmiképpen sem korabeli friss keleti átvételek, hanem a mykénéi társadalom emlékét őrző sorok.

⁵⁰ Pallottino, M., The Etruscans. (Harmondsworth 1956) II. tábla A. kép, Chiusi-ből, 600 körülre keltezhető.

⁵¹ Kohler, E., An etruscan tomb-guardin. Expedition 2 (1960) 25 skk.

⁵² Behn, Fr., Hausurnen. Vorgeschichtliche Forschungen I/1. (Berlin 1924) 68., XXXI. t. a—b.

⁵³ Jirku, A., Die Ausgrabungen in Palästina und Syrien. (Halle 1956) 77—78.; A házmodelleknek — tetejükön az ember- vagy állatábrázolással — déli kapcsolataival említett tanulmányunkban röviden már foglalkoztunk (Arch. Ért. 86. 1959., 130., 64. j.), de ez a kérdés feltétlenül további kutatásokat igényel, elsősorban az állatfejes oromzatú szentélyekkel és szentélymodellekkel, valamint a vonatkozó írásos forrásokkal kapcsolatban.

⁵⁴ Makkay J., i. m. 129—130.

⁵⁵ Makkay J., Die balkanischen, sog. kopflosen Idole. Acta Arch. Hung. 14 (1962) 1 skk.

⁵⁶ A tiszai kultúra körében fellépő és Elő-Ázsia területének anyagával feltűnő rokonságot mutató egyes emlékeket „Korai mezopotámiai és dél-európai istenábrázolások, és kapcsolataik a leletanyagban és mitológiában” c. tanulmányomban tárgyalom. Acta Arch. Hung. szerkesztés alatt.

Nem kérdéses, hogy valóban szimbolikus őrizettel van dolgunk az ilyen fedők esetében. Hivatkozhatunk arra, hogy Kish-ben sok nagy edényt találtak, amelynek füleit vagy fülét nő alakjában mintázták meg, vagy sematikus nőalakokkal díszítették. E. Mackay szerint ezáltal a korszok tartalmát az ábrázolt istennő oltalma alá helyezték.⁵⁷

A szimbolikus őriztetésnek más formáit is ismerjük. Sok adat van a kigyónak, máskor sárkánynak a kincsőrző szerepére.⁵⁸ Ilyen sárkánykigyó elhagyott templomot, de kincsházat vagy szobát is őrzött a kései görög felfogás szerint. Nem lehet tehát meglepő és teljesen hihető, hogy az őskori ember ezt a feladatot leghűségesebb társára, a nyáját és házát éjjel-nappal őrző kutyára, vagy a vadságáról és erejéről ismert és félt oroszlánra bízta.

Már említettük, hogy a mykénéi fadobozkához hasonlóan a mochlosi pyxist is fémekszereket, kincseket őrző edénynek lehet tartani. Ezekon kívül csak egy adatot ismerünk még állatalakos fedővel ellátott edény formájára nézve.⁵⁹ Ez Tiszapolgár-Basatanyán egy rézkori sírban került elő. Előkerülési körülményeiből rituális rendeltetésére lehet következtetni.⁶⁰ Mivel a fedőn ülő kutya analógiái Elő-Ázsia felé mutatnak, hasonlítsuk össze ennek a korszoknak a formáját is mezopotámiaiakkal. Mégpedig egy Lagas-ban talált, közismert reliefen ábrázolt edénnyel.⁶¹ Ennek a kora a 3. évezred első fele. Lényegtelen különbségeket leszámítva (a domborműn fémből készült korszót látunk, amelyhez könnyű volt kiöntőcsövet készíteni) a két edény rendkívül hasonlít egymásra. A párhuzam még meggyőzőbb lesz akkor, ha megnézzük, a telloh-lagasi domborművön milyen formájú edénybe öntenek folyadékot ebből a korszóból. Egy talpas tálat láthatunk, melyből növények nőnek ki. Ezeket öntözik. Ez a csótalpas tál erősen emlékeztet a rézkorszaki magyarországi csótalpas edények formájára. Hogy az ilyen csótalpas tálak nemcsak szent növények tartására, hanem italáldozatok keverésére is szolgáltak, azt a Khafajah-i Sin templom szentélyében talált, kerekre helyezett házmodell is bizonyítja. Ennél a ház tetején levő két kisebb edény tartalmát a közepén álló, nagyobb csótalpas edénybe önthették. Valószínűleg olaj és víz, bor és víz, etc. keverésére.⁶²

Mindezeket figyelembe véve, kétségtelennek látszik, hogy az olyan délkelet-európai edények, melyeknek állatalakkal díszített fedők voltak,

⁵⁷ Report on the Excavations of the „A” Cemetery at Kish, Mesopotamia. Vol. I. No. I. (Chicago 1925) 23.

⁵⁸ Nilsson, M. P., The Dragon on the Treasure. AJPh 68 (1947) 302—309. és Opuscula Selecta (Lund 1960) III. 116—124.; Hogy Elő-Ázsiában éppen olyan fontos szerepet játszott a háziasított kutya, mint a kevésbé fejlett civilizáció feltételei között élő európai őskori embernél, arra jó példa egy Brak-ban talált kutyafigura. Ez éppen „szolgál”. Ennek a típusnak ez a legrégebbi előfordulása. (Mallowan, M. E. L., Excavations at Brak and Chagar Bazar. Iraq 9. 1947. 101.) Amikor a teljesen hasonló, Szihalomról való korai bronzkori, szolgáló kutyát ábrázoló szobrocskát közöltem (Arch. Ért. 1959. 135., 3. kép, XXII. t. 4., XXIII. t. 1), a fenti közlemény hiányában nem tudtam utalni erre a feltűnő összefüggésre.

⁵⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Új Szerzeményei. 1948—1958. (Bp., é. n.) 6. oldal utáni kép.

⁶⁰ A lelet minden bizonnyal szerepelni fog Kutzián Ida megjelenés alatt álló monográfiájában.

⁶¹ Heuzey, L.—Thureau-Dangin, F., Nouvelles fouilles de Tello. Deuxième livraison. (Paris 1911) 294.

⁶² Lloyd, Seton, Mesopotamia. (London 1936) 93., IX. tábla.

és elsősorban rézkori korsóink ilyen példányai, rituális feladattal bírtak. A fedőjükön levő, kutyát vagy más ragadozó állatot ábrázoló figura rendeltetés az edény tartalmának (minden bizonnyal a szertartásokhoz használt folyadékoknak, egyes esetekben értékesebb tárgyaknak) az ártó szellemektől, démonoktól való megőrzése volt.

A jelenlegi adatok ismeretében ennél többet, biztosabbat sem az ilyen leletek régészeti, sem vallási kapcsolatairól vagy jelentőségéről nem mondhatunk.

* * *

Lényegesen nehezebb kérdés az 1. sz. tárgynak, a különleges formájú tálnak (I. t., II. t. 6, IV. t. 2, VIII. t. 1—3) az egykori rendeltetését meghatározni. Nehezíti a feladatot, hogy hasonló leletet nem ismerünk, eltekintve egy Miskolc, Fütőháznál talált, vonaldíszes kerámiába tartozó, teljesen hasonló táltól.⁶³ Ez a miskolci tál elsősorban azt bizonyítja, hogy a rakamazi leletet helyesen keltezzük a vonaldíszes kerámia leletei közé. A péceli (badeni) kultúra jól ismert kétosztású táljai már nem hasonlíthatók össze a fenti két neolithikus tállal.^{63a} Childe szerint a Danubian II periódus ismer olyan kisebb edényeket, melyeknek hosszabb kiöntőnyílásuk van.⁶⁴ Ezek a csövek azonban egynyílásúak, és az edények formái is mások. Vidrán viszonylag gyakoriak voltak az olyan edények, melyek üreges nyelű kanálra emlékeztetnek. Egyes esetekben a nyélben húzódó üreg csatlakozott a tál belsejéhez, azaz egybenyílt a tállal. Az egyik ilyen edény formája lapos, szögletesedő és oldalán bütyökfogantyút is találunk.⁶⁵ Ez a lelet Gumelnica A periódusú (VIII. t. 4).

Ezen a két analógián kívül még egy thesszáliai tálat említhetünk meg (VIII. t. 5). Ezt Giannopoulos hajómodellnek tartotta. Ez a közölt ábráról azonban nem állapítható meg egyértelműen.⁶⁶ Formája némileg a rakamazi leletre is emlékeztet.

Az újabb knosszoszi ásatások során két érdekes, neolithikus edényt is találtak. Korong alakú csészék ezek, vastagfalúak és peremük alatt széles, szögletes nyílás van. Ehhez kívül kis félkör alakú csésze csatlakozik.⁶⁷ Mintha ülepítő edényeknek készültek volna. Pontos rendeltetésük azonban ismeretlen.

⁶³ Korek J.: Zu den anthropomorphen Darstellungen der Bükker-Kultur. Folia Archaeologica 11 (1959) 13—14. Korek József szerint is a miskolci tál hasonló a rakamazihoz. A leírás szerint a miskolci lelet egy csónak alakú edény, melynek belsejében hát, egymástól bordákkal elválasztott csatorna fut végig egy kiöntőnyílás felé. A miskolci múzeumban megnéztük a leletet, és láttuk, hogy keresztfal is van benne, de nem áttörések biztosítják a csatornák kifolyási lehetőségét, hanem a keresztfal V alakban halad, és a két szár nem érintkezik, így közöttük nyílás van. Korek a miskolci leletet véres áldozattal kapcsolatos ceremóniák eszközeként tartja. Megjegyezzük azonban, hogy a neolithikus áldozati oltárok pontos formáját éppen Miskolc környékéről jól ismerjük, és ez különbözik a fenti két tál alapján rekonstruálható formától. Lehet, hogy már ebben a korai időben szó lehet tehát a véres s vér nélküli áldozat közötti különbségekről.

^{63a} Banner J., Die Péceler Kultur. (Bp. 1955) passim. A kétosztású tállal doktori értekezésemben is foglalkoztam: A péceli (badeni) kultúra vallása. Bp. 1962.

⁶⁴ The Dawn of European Civilization. (London 1927) 178., 80. kép 2.

⁶⁵ Rosetti, D., Sapaturile Vidra. (Bukarest 1934) 35., 27. kép.

⁶⁶ Giannopoulos, N. I., Præhistorische Funde aus Thessalien. Ath. Mitt. 35 (1910) 3. kép.

⁶⁷ Daux, G., BCH 83 (1959) 738. és 9. kép.

Mindezekon kívül egy Lagas-ban talált nagy tál is hasonlít némileg a rakamazi leletre ⁶⁸ (VIII. t. 6). Ezt közlője katlannak tartja, szerintünk azonban ez nem lehetséges.

A rakamazi tál kifolyónyílásai azt a célt szolgálhatták, hogy a tál belsejében végzett művelet eredményeképpen keletkezett folyadék szabadon kifolyhasson, és így valamilyen szilárdabb maradványtól el tudják választani. Egyelőre kérdéses, hogy melyik anyag volt a főtermék, és melyik volt a melléktermék. Mi volt tehát vajjon a művelet célja: a folyadék vagy a szilárdabb maradványok előállítása. Gondolhatunk pl. túró készítésére, ahol a savó folyt volna ki a tálból, mint a kevésbé fontos termék. Lehetséges azonban, hogy a szőlőszemek vagy más nedvdús bogycók (szeder) kinyomkodását végezték a tálban. Ekkor viszont a kifolyó nedv, esetleg a must volt a főtermék. A tál alá éppen azért építettek különböző magasságú lábakat, mert így érték el, hogy a belseje a kifolyórész felé lejtett, és nem kellett nagy súlyú és nehezen mozgatható lejtős alépitménnyel ellátni. A tál maga a műveletek végzésénél a földön állhatott, és a kicsurgó folyadék a tál orra előtt levő gödörbe helyezett edénybe kerülhetett. (Ha a folyadék volt a melléktermék, akkor nem is volt szükség edényre.) Ugyancsak nem kellett edény, ha áldozati állatot helyeztek volna a tál belsejébe, és a vére a tál nyílásain keresztül folyt volna a gödörbe. Mint az egy Beycesultan-non (Anatólia) talált korai bronzkor végéről származó áldozati oltárnál feltételezhető. Itt egy széles peremű, a padlón fekvő leépített oltárból egy kifolyónyíláson keresztül a tál orra előtt levő gödörbe folyt az áldozati állatok vére.⁶⁹

1960. őszén résztvettem Derecskén (Hajdú-Bihar megye) Bernáth Sándor és Gyula kedves barátaim szüretelésén. A daráló kifolyó nyílása elé itt gödröt ástak, abban kádat helyeztünk el, és ebbe a kádba folyt a must. Mikor megtelt, időnként, kimertük.

Ezzel a feltevésünkkel kapcsolatban egy dolog vitatható különösen. Az, hogy a közép-európai újabbkörkori ember ismerte-e a szőlő gyümölcsét, és ha ismerte is, készítette-e már bort. Erre hazai botanikai vizsgálatok nélkül az egyértelmű választ nem tudjuk ma megadni. Azonban tudjuk, hogy „the wild vine was already distributed in mountainous Europe and its grapes were being exploited on a fairly large scale by 'neolithic' and 'Bronze age' times in central Europe.”⁷⁰ A szőlőn kívül más bogycók kinyomkodására is következtethetünk. A rakamazi tál rendeltetésével kapcsolatos egyik feltevés tehát a következő: valamilyen gyümölcslet állítottak elő a segítségével, feltételezhetően további erjesztés céljából.

Rendkívül komolyan jöhet számításba egy másik feltevés: a tálat égő áldozat bemutatása közben használták. Erre utal a következő körülmény. A tanulmányunk lezárása után, 1962. novemberében *Tiszavasvári, Kereszt-fal lelőhelyen*, az alföldi vonaldíszes kerámia lakótelepének maradványai között, *a rakamazival teljesen megegyező tál töredékei kerültek elő*. Egyik darabon mintegy 2 mm vastagon ráégett, szerves anyagból származó fekete

⁶⁸ Heuzey, L.—Thureau-Dangin, F., i. m. 151., d kép.

⁶⁹ Lloyd, Steon—Mellaart, J., Beycesultan Excavations. Fourth Report, 1957. Anatolian Studies 8 (1958) 104—105., XIX. t. B.

⁷⁰ Braidwood, R. J.—Howe, B., Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan. SAOC 31 (Chicago 1960) 116.

réteget találtunk. Ennek kémiai vizsgálata folyamatban van, és eredménye feltehetően eldönti a táltípus használati célját.

1963. tavaszán a tiszavasvári, keresztfali ásatást tovább folytatjuk, és az ilyen tálak szempontjából is további leletek és megfigyelések remélhetők.

* * *

A 2. sz. leletünk egy *ivókürt alakú edény*, mely felfüggeszthető volt. Figyelmes vizsgálattal még ma is látható, hogy kívül és belül vörös festéknyomok maradtak meg. Valószínű, hogy egykori tulajdonosa az edények és a test festésére és a vallási szertartások végrehajtására szolgáló piros földfestéket tartotta benne. Ez is azt bizonyítja, hogy a lelet elsősorban az újabb kőkorba tartozhat.

A 4. és 5. sz. tárgyak rómaikori leletek, és nyilvánvalóan *edénydíszítő korong készítésére szolgáló negatívok*. Formájuk mellett díszítésük is erre utal.⁷¹ Koruk szerint megyénk szarmatakori leleteihez tartoznak, és a szarmaták kapcsolatainak megítélésében fontos adatot jelentenek. Nyilván hozzájuk tartozik a 3. sz. edényke is.

A 16. sz. *miniatűr agyagbalta votív tárgy* volt. Hozzá hasonlókat a lengyeli őstelepről,⁷² Szeghalom, Kovácshalomról,⁷³ vagy Pilinyből⁷⁴ és Tibolddarócról egyaránt ismerünk.⁷⁵ Előbbiek, elsősorban a szeghalmi, a kőrézkorba, utóbbiak pedig vagy a péceli kultúrába, vagy a korai bronzkorba (hatvani kultúra) tartoznak. A két utóbbi korszak között a Lomnici-csúcs közelében, a kanellurás kerámia telepén talált miniatűr agyagbalták,⁷⁶ valamint a Schneckenberg-kultúra hasonló tárgyai⁷⁷ jelentik a kapcsolatot.

Kő- és rézeszközök agyagmásolata azonban szokatlan jelenség. Ezek elsősorban baltákat utánoznak, tehát a mindennapi életben használhatatlanok.⁷⁸ Csakis vallásos-szimbolikus rendeltetésük lehetett. Ilyen másolat már Jerikó legkorábbi rétegeiből ismert.⁷⁹ Majd a Halaf-korban jelennek meg ilyen jellegű tárgyak, a két, Tepe Gawra-n talált, szeghez hasonló lelet formájában. Rendeltetésük bizonytalan.⁸⁰ Ugyanitt, az Obéid-kori XV. rétegben azonban találtak nyéllyukas baltákat utánzó kis agyag-

⁷¹ Alföldi A., Arch. Ért. 1918—1919. 1 skk. Vö. Laureae Aquicenses I. (Bp. 1938) 1 skk.

⁷² Wosinszky, M., A lengyeli őstelep csiszolt kőeszközei s azok készítése módja. Arch. Ért. 1893. 195.; Ua.: Leletek a lengyeli őstelepről. Arch. Közl. 1890. 56., II. tábla 14.

⁷³ Szeghalmy Gy., Ásatás a szeghalmi Kovácshalomban. Arch. Ért. 1913. 128.

⁷⁴ Nyáry A., Arch. Ért. 1909. 415—424.

⁷⁵ Balázs B., Arch. Ért. 1907. 248—249.; Vö. még: Ebenhöch, F.: Arch. Közl. VII. 170.

⁷⁶ Novotna, M., Eine Höhensiedlung mit kanellierter Kultur in Velka Lomnica. Sbornik filozofickoj Fakulti Univerziti Komenski. Historica 9 (Pozsony 1958) 283. Említenek Lengyelországból származó hasonló leletet is.

⁷⁷ Prox, A., Die Schneckenbergkultur. (Kronstadt 1941) 61.

⁷⁸ Ezt a körülményt azért hangsúlyozzuk, mert ismerünk agyagból készült sarlóutánzatokat, melyeket azonban valóban használtak aratásra. Vö. az 56. jegyzetben említett tanulmányunkat!

⁷⁹ Kenyon, K., Digging up Jericho. (New York 1956) 58.

⁸⁰ Perkins, A. L., The comparative archeology of early Mesopotamia. SAOC 25 (Chicago 1959) 36.

másolatokat.⁸¹ Sokkal több ilyen lelet ismert Délmezopotámia Obéid-kori leletei között. Nyéllukas balták kicsinyített másolatai kerültek elő Teriduban (Abu Shahrein),⁸² al-Ubaid-ben,⁸³ Ur-Ubaid-ben⁸⁴ és Tell Uqair-en.⁸⁵

A délkelet-európai neolithikus kultúrák erős előázsiai kapcsolatainak ismeretében nem lehetetlen összefüggést tételezni fel a mezopotámiai és európai ilyen baltamások között. (Hasonlóan a Mezopotámiából kiinduló és délkelet-európai neolithikus és korai bronzkori kultúrákba is eljutó *kettősbalta* tisztelethez és *ábrázolásokhoz*. Ilyen kettősbalta, csontból vagy agyagból, a zombori múzeum publikálatlan leletei között is van. Minden jel szerint neolithikus, a Vinča A szakasszal, vagy a tiszai kultúrával egykorú. Banner János professzor szíves szóbeli közlése.) A baltamások rendeltetése kettős lehet: egyik az, hogy halottak számára készültek, a sírba teendő, de értékes kő- és rézeszközök⁸⁶ helyett. Másrészt annak az istennek ajánlhatták fel őket áldozati ajándékként, akinek a megfelelő balta attribútuma, kedvenc mitológiai fegyvere volt.⁸⁷ Hasonló képzeteket tulajdoníthatunk a mi magyarországi leleteinknek is.

Elképzelhető, hogy a 7. sz. alatt közölt *miniatűr edényeknek* is hasonló rendeltetésük volt. A késői neolithikus dél-európai festett kerámiák szoros kapcsolataira jellemző, hogy a mi miniatűr edényeink mennyire hasonlóak vincsai, butmiri, kormandini, ljubljana kis korsócskákhoz.⁸⁸ Az ilyen piciny edényekre jellemző, hogy mindig igyekeznek megtartani a példaképükül szolgáló eredetiek formáját. Sőt, jellegzetes díszítéseiket is átveszik!⁸⁹ A délkelet-európai neolithikumból és kőrézkorból számtalan hasonló edénykét említhetnénk meg, de ez teljesen felesleges.

A 14. sz., *szarvasmarhák szarvát utánozó tárgyak* pontos rendeltetését azért nem tudjuk meghatározni, mert mind a négy megmaradt példány töredékes. Elképzelhető, hogy a neolithikumban nagy gazdasági és vallásos jelentőséggel felruházott hika szarvait votív tárgyakként is ábrázolták. Bikafejeknek, ha néha erősen sematikus formában is, ismerjük agyagból való megmintázásait. A mi leleteink azonban az általánosan elterjedt típustól⁹⁰ kissé eltérnek, az azonban nem jelenti azt, hogy hasonló céljuk nem lehetett.

⁸¹ *Uo.*

⁸² *Thompson, R. C.*, The British Museum Excavations at Abu Shahrain in Mesopotamia in 1918. *Archaeologia* 70 (1920) X. t. B. képen.

⁸³ *Hall, H. R.—Woolley, C. L.*, Ur Excavations I. Al-'Ubaid. (London 1927) 205., XLVI. tábla 2: 38.

⁸⁴ *Woolley, C. L.*, The Antiquaries Journal 10 (1930) XLVII. tábla a) kép.

⁸⁵ *Lloyd, Selon—Safar, F.*, Tell Uqair. Excavations by the Iraq Government Directorate of Antiquities in 1940 and 1941. *Journal of Near Eastern Studies* 2 (1943) XVI. t. B.

⁸⁶ Például *C. L. Woolley*, Excavations at Tell el Obeid. *The Antiquaries Journal* 4 (1924) 345., XLVII. tábla b.

⁸⁷ *Osten, H. H. von der*, Altorientalische Siegelsteine der Sammlung Hans Silvius von Aulock. *Studia Ethnographica Upsaliensia* 13 (Uppsala 1957) 15., 1. jegyzet.

⁸⁸ *Korosec, J.*, Vases en miniature ressemblent aux flacons dans la période néolithique. *Arheoloski Vestnik* 9—10 (1958—59) 12., és több ábra.

⁸⁹ Amint ezt a tiszafüredi múzeumban levő nagyszámú miniatűr edényke példájából is jól láthatjuk. Ezek a leletek azonban későbronz- és korai vaskoriak.

⁹⁰ *Pl. M. E. L. Mallowan*, i. m. 184.; *Evans, A.*, The Palace of Minos at Knossos. (London 1921) I. kötet, 16. kép.; *M. E. L. Mallowan* közli a legfontosabb szakrális, bikafejeket vagy szarvakat utánozó agyagtárgyakat. Vesd össze még: *Speiser*,

A 15. sz. lelet edényfedő vagy inkább *agyag mellkorong* volt. Más területekről mindkét felfogásra találunk bizonyítékokat. Tepe Hissar-on 2×1 átfűrésű agyagkorong került elő, Hissar II, azaz 3000 körüli leletekkel együtt.⁹¹

Ezt E. F. Schmidt kétségtelenül edényfedőnek tartja. Ugyanott talált azonban sírban, kőből vagy csontból készített, ívelt testű korongot is. Ennek az átfűrészei (kettő) a mi tárgyunkhoz hasonlóan egymás mellett, felül vannak. Ezt dísznek tartja.⁹² Két hasonló, felül két lyukkal áttört agyagkorongot azért kell melldísznek tartanunk, mert velük együtt, a Russze-i tellen két teljesen hasonló aranykorongot is találtak. Ez pedig fedő nem lehet.⁹³ A mi leletünk tehát akár fedő, akár melldísz lehetett.

Az ember alakú ábrázolások, ill. töredékeik, különösen a 20. sz. lelet azt bizonyítják, hogy neolithikus telepeinken a nagyméretű idólok száma jóval nagyobb volt, mint amennyire a mai leletanyag alapján köveztetni lehet.

A 19. sz. lelet egy ülő szobor vagy ember alakú edény lócájának oldalába, ugyanezt bizonyítja. Várható tehát, hogy a tiszai kultúra délebbi területein gyakori nagyméretű, ülő nőket, sőt, férfiakat ábrázoló szobrok vagy edények a kultúra északi területén is előkerülnek.

A 11. sz., lapos, női felsőtestet ábrázoló idóltöredék szokatlan voltával és ugyancsak nagy méretével tűnik ki.

A 12. sz. orsószerű küllős tárgyat szintén *sematikus* idólnak tartjuk.

* * *

Bár a tárgyalt leletek jelentős része nem ásatásból származik és néha a lelőhelyük is bizonytalan, mégis alkalmasak arra, hogy a megye őskoráról kialakított képünket kiszélesítsék és színesebbé tegyék. Sőt! Egyik-másik tárgyunk távoli leletekkel, rokon vagy ősibb kultúrákkal való érdekes kapcsolatok kimutatására is alkalmas. Kétségtelen azonban, hogy a kérdések megnyugtató és meggyőző magyarázatot csak további alapos kutatómunkák révén nyerhetnek.

Makkay János

E. A., Excavations at Tepe Gawra I. (Philadelphia 1935) 73., LXXX. t. 3. A három, itt előkerült rituális agyagszarv kora a Jemdet Nasr (Protoliterate) periódus, vagy ahhoz közelálló időszak.; *Ua.*, Traces of the oldest cultures of Babylonia and Assyria. AIO 5 (1928) 163—164. XVI. t. e.; *Albright, W. F.*, The Archeology of Palestine. (Harmondsworth 1951) 19. tábla.; *Georgijev, G.—Angelov, N.*: Ausgrabungen des Siedlungshügels bei Russe in den Jahren 1950 bis 1953. Bulletin de l'Institut Archéologique 21 (Szófia 1957) 50. kép 4—5.; *Vildomec, F.*, La céramique peinte morave. OP 7—8 (1929) IX. t. 10. etc.

⁹¹ *Schmidt, E. F.*, i. m. 117., XXVII. tábla A.

⁹² *Uo.*, 61., XIX. t. H. 3444a.

⁹³ *Georgijev, G.—Angelov, N.*, i. m. 57., ill. 58. kép.

STRANGE PREHISTORIC FINDS IN THE JÓSA
ANDRÁS MUSEUM

The finds:

1. Oval earthenware plate divided in two by a wall, which had many feet. Through its bottom there are smoothed-in channels forcing their way through the dividing wall and holding off at the end of the plate. Provenance: Rakamaz, age: neolithic, the lineornamented pottery. (Table I., II. 6., IV. 2., VIII. 1—3.)

2. Clay bowl in the shape of a drinking horn with two piercings below its rim. A find of neolithic age: its then owner may have held red paint in it and worn it perhaps on his belt. Provenance: Rakamaz (Table II. 2.).

3. A small pot with wing-shaped armes and etched-in decoration on them as well as its side. Its inside is not hollow, there isn't but a strait gap in it. Provenance: Rakamaz (Table II. 1.).

4. A little clay disk with scratches of a bird on the one and of an elephant on the other side. It was bored through, i. e. hangable. Provenance: Rakamaz. (Table III. 1—2.)

5. A little clay disk likewise from Rakamaz. Made of fine clay. Its decoration is composed of circular scraped-in lines and a series of pressed-in round dents parallel with the lines. In the middle there is a dent deeper and larger than the other ones. The other side of the disk is closely decorated with pectinated impressions. Its diameter: 5—7 cm, thickness: 1,2 cm. (Table III. 3—4.)

6. Stone axe decorated with bulging surfaces and groovings on them from the Early Bronze Age. Provenance: the churchyard from Tiszaeszlár. (Table III. 6—8.)

7. Miniature pots from Tiszapolgár-Csőszhalom: relics of the painted pottery of the late neolithic period. Size of them: diameters between 1—6 cm. (Table VI. 6—10. and VII. 1—5.)

8. Clay vessel, standing on low feet, and from the two sides are armlike, hollow, closed pipes coming out. Its age and purpose unknown. Provenance: Tiszapolgár. Maybe it's of neolithic origine. Its length: 15,5 cm. (Table II. 5., VII. 16—17.)

9. Fragments of ducklike vessels of the Early Bronze Age from the county Szabolcs (Table IV. 7.) and from Füzesabony (Table IV. 6.).

10. Net-sinkers of strange form. (Table IV. 3., IV. 1., VII. 8.).

11. Fragment of a flat idol picturing a female bust. The head and arms of it are broken off. Its age: that of the line-ornamented pottery. From the county Szabolcs. (Table V. 7.)

12. Spindle-shaped idol picturing a woman. Its length: 7,2 cm. Likewise from the county Szabolcs. (Table III. 5.)

13. A small clay button bored-through in four places. Diameter: 2,8 cm. Provenance: Rakamaz. (V. t. 2.)

14. Clay horns of cattle. Their length: 4—7 cm. They can't be parts of clay rings because they don't curve much so and their ends are smoothed. Provenance: Tiszadob-Ókenéz. Age: that of the lineornamented pottery. (Table III. 9—12.)

15. A clay thing with the form of a plate. It may have been either a breast-plate or a pot-lid. (Table V. 5.)

16. A miniature clay axe imitating a stone axe. Length: 6 cm. From an unknown provenance in the county Szabolcs. (Table V. 3.) From the late neolithic age.

17. A „pelta”-like clay plate that may have been a net-sinker too, yet more a breast-plate. Provenance: Tiszanagyfalu. It is perhaps neolithic. (Table V. 8.)

18. A handled bronze amulet of double axe form. Length: 4,5 cm. Of the late Bronze Age. A find of county Szabolcs. (Table V. 1.)

19. One flat foot of the bench of a neolithic sitting statuette or a man-like vessel. Length: 7,3 cm. Found in the county Szabolcs. (Table V. 6.)

20. Feet of neolithic man-like sculptures — from Kenézlő (Table VI. 4.), Paszab (Table V. 4.), and Tiszapolgár-Csőszhalom (Table VI. 1—3., 5.).

21. Fragment of a conical pot-lid decorated with animal form, i. e. figure of dog: the decoration, the animal body in standing posture, was the handle of the toil. Provenance: Tiszadob-Borzik. Age: the period of the Late Neolithic or of the Bodrogkeresztúr-culture. (Table II. 3.)

22. Night-light shaped to animal body. It represents a sheep or a pig. Provenance: Tiszapolgár-Csőszhalom. Age: late neolithic. (Table II. 4.)

A detailed proof of the pot-lid 21

This type was already summarized by the author before.⁶ By this time there are also newer finds published. From D evaványa one gets to know a similar potlid of the finds of the line-ornamented pottery too.⁷ All such finds belong to the Tisza-culture and the class of archeological finds equal in age with this⁸⁻¹¹ or to the horizon of the culture of Lengyel, of Bogrogrzeszt ur and of the painted Moravian pottery.¹²⁻¹⁴

The southern relations of the type are well-known,^{6,15} though the quoted analogy of Tepe Giyan is not a sculpture but a painted decoration. But a (lid)-handle from Ur, of the age of the third Dynasty of Ur already belongs to the plastic art, picturing a boar.¹⁶ On an alabaster pot-lid from Byblos there is again a bull lying. Its age: 2000 or 1800—1750 b. C.¹⁷ It is quite possible that it has relations to Crete though its age is far off that of the pot-lid of Mochlos.⁴¹

Especially important are the flat lids of K ltepe and Tepe Hissar.^{18,19} The former can be dated in the second half of the third millenium b. C. and the latter in the Hissar III-B. On the lid of K ltepe we see the embossed figure of a lion victoriously lying beside a downed man. On the find of Tepe Hissar there is similarly a lion lying, which, however, brought down a bull visible as fallen prostrate beside him. The two finds were created by conceptions identical almost totally and can be dated in almost identical ages. This gives them cultural importance. They are important also for showing clearly the role of the beast on the lid, namely the symbolical guarding. They are expressing the flash when the lion won a final victory over the enemy (the man or the bull) seeking after the contents of the vessel.

Accordingly we can't see but a dog, lion, panther—as a rule a beast of prey on every such a lid.

Similar facts and figures, however, can't be got not only of the works of plastic art. While building the temples of the Near East there were stone lions often placed in or before the porch. They were cut out for guarding the edifice symbolically. On the well-known temple-model of Beisan too, one has again to see such a watching beast.

There were also several similar statues discovered in the course of excavations. So was the portal of the temple of God A  ur guarded by the statue of a pair of lions.²⁴ In Mari, at the end of third mill., there were too bronze lions who performed these duties.²⁵ Also written sources of Mari mention such statues of lions before the temple of Dagan.²⁶ In the age of the Dynasty of Larsa it was the temple of King Sumu-ilu (1824—1796) there were, two copper lions placed before.²⁷ This may have been a heritage of an ancient sumerian idea. In Lagash namely erected Entemena a wood-carving of lion before the temple of Ningirsu.²⁸ In Uruk, of the foundation of the White Temple, there were skeletons of a panther and a lion unearthed.³¹ Also the entrances of the palace in Nimrud as well as from Khorsabad were guarded by stone lions.^{29, 30} All these statues, respectively beasts had to guard and to safe-guard the holy places from the evilspirits and other unpious visitors.

Such a symbolical significance was attributed to the dog too. In the library room of Kish (built about 1800—1700) there were three figurines of dogs digged beneath the floor.³² On one of them there was an inscription too „biter of his enemy”. Nabukudururur I. (1135—? b. C.) stowed beneath the door-step of a temple gold, silver, and bronze figurines of dogs.³³ In a palace of Ur, built by King Nabonidus there were two small dog-figurines placed into the bottom of the wall.³⁴ At the entrance of the palace of Assurbanapli (668—626) in Niniveh there were five walled-in dog figurines watching.³⁵ Also in Nippur there were figurines of dogs stowed beneath the floor.³⁶ All these dog-figurines had the same task: a symbolical guarding.

Hittite texts let us know when these guarding figurines must have been stowed away to their destination. This had to happen in some distinct period of the building by determined ceremony.³⁷ From earlier sumerian texts is also visible that „a white and a black dog” are watching a temple.³⁸ Another text gives information on the temple in Isin having been watched by dogs.³⁹ This is meant symbolically and yet can be of real meaning too.

Thus already in the sumerian period there were three modes of this kind of guarding developed: him wanted be achieved by setting either real living animals or vast animal statues before the entrance (porch), respectively, by stowing smaller figurines or bodies of animals in the foundation. So is it more than evident that, in the third millennium, there was a wide-spread, general belief that statues or

carcasses of lions or dogs be able to watch before entrances of buildings and portals of temples, be able to scare away evil spirits and unbidden intruders. Such an idea existed as we know in the early bronze age of Hungary — it is shown by the finds from Jászdózsa.⁴⁰

Consequently the figures on the pot-lids must have guarded the contents of the vessels. In the case of the pyxis and lid from Mochlos this content may have been even some gold treasure.⁴¹⁻⁴² In the shaft-tomb 5. of Mykénai there was the small wooden box found on which there are two dog-figures lying. As to this—treasures may have been held in it again. By this find is shown that it was the age of Mykénai that passed on the age of Homer the belief in using dogs as symbolical watches. The same is proved also by the lion-gate of Mykénai, which is the most artistic expression of the belief in symbolical guarding by lions, really the most artistic one among all finds till now.

Homer writes that before the palace of the king of the Phaeacs there were gold and silver dogs watching.⁴⁴ According to other lines of him, also living dogs were watching before the palaces of the kings.⁴⁵⁻⁴⁶ C. H. Gordon states that a parallel with this in the semitic area one can't find but in the Keret-legend of Ugarit,⁴⁷ and could and ought to be traced back to same Indo-european ascendancy. According, however, to the sumerian facts and figures³⁸⁻³⁹ it is unnecessary to reckon with any Indo-european influence. Be the kingly palaces of Homer or Ugarit watched by packs of hounds so we have to see in this by no means any influence this and similar ones was made possible by the archaical structure of the Homeric society. A patriarchal slave society does not exclude at all that a kingly palace could be watched by the same kind of pack of hounds — as the hut of a shepherd. In Mesopotamia, however we can't find but in the third mill. any pack of hound watching buildings. They were replaced by statues later.

In this custome of symbolical guarding (by statues and figurines of animals) — conversely — one really has to see some ascendancy from the Near East to the relics in Greece as well as in the prehistoric finds from Southeastern Europe. The question is only, wether the influences of the Near East directly or indirectly affected the mykénaean-homeric poetry, respctively, the religious fundament of it. Otherwise, it's quite impossible that the custome would have started from Greece in order to come to Ugarit — as it is supposed by F. Dirlmeier.⁴⁹

We have every right to accept that the idea to use as watches statues of animals set on the lids of vessels, remained as a heritage from the late neolithic age of Southeastern Europe and it came as such a one to the religion and art Mykénai. They are the late neolithic clay lids described and quoted above, which could be taken for starting-point.⁵⁻¹⁴ We look for their origine in the Near East. These European finds might have impressed the finds of similar type from the Mykénaean age. At least, there are no chronological obstacles against this supposition. Namely our finds, as to their dates, can't be far off the Indo-European migrations of about 1900 that is the roots of the Mykénaean civilisation.

According to the pyxis-lid of Mochlos, the idea was already known by the Cretan world too, long before the age of Mykénai. Thus the art of Mykénai could have inherited in from the Southeast-European late neolithic as well as from the Cretan sources of art. For all that, as to Southeast-Europe as to Crete came this conception and its picturing from the Near East. Probably the appearance of it in two areas can be reduced to one root which however branched off in some and the same time. For transmitter of the influences to Southeast-Europe we take the age of the Larisa and the Tisza-culture. For it had extremely close connections with the Near East, especially in the plastic art.⁵⁵⁻⁵⁶

Accordingly the Mykénaean age might have „on the spot” inherited this custome, this way of picturing. By its tight contact with Phoenicia and Asia Minor, however, it could have got from the East newer impulses too. This is proved in the first line by the lion-gate of Mykénai. The relation of this with the lion-statues before the entrances and porches in Mesopotamia seems as quite clear. These newer impulses from the East revived an ancient custome, belief, and picturing sunk already into oblivion. To the Homeric greek Religion, however, came the belief in symbolical guarding by influences of Asia Minor or Phoenicia, more new than even those we mentioned, but as a heritage from the age of Mykénai.

There are indirect facts proving that the statues of animals on the lids guarded the contents of the vessels symbolically. So in the first line big vessels from Kish

and other places, the handle of which show the form of woman. According to a well-founded supposition stood the liquids in every of these vessels under the protection of the goddess pictured on the handle.⁵⁷ The symbolical guarding of treasures and buildings by a dragon is similiary well-known.⁵⁸

If comparing the jars of Hungary belonging to the lids of animal figure⁵⁹ (from the copper-age Bodrogkeresztúr-culture) with those of Mesopotamia there is a striking likeness perceptible.⁶¹ These jugs of Mesopotamia together with the high-footed plates belonging to them were used for sacrificies. Also of the high-footed plates there are analogies from Hungary known.⁶² The ritual use of the high-footed plates appears from other facts too. Consequently those jugs of the Copper Age from Hungary, which have pot lids with decoration of some animal figurine, must have had ritual purposes by all accounts. The animal figurine on the lid now, it was guarding the consecrated liquid (water, wine, oil, beer) in the vessel.

* * *

Unique analogy of our object 1., the divided-in-two plate with channels, is a similar find from Miskolc-Fútóház.⁶³ Both plates belong to the culture of line-ornamented pottery. As to the purpose of the plate from Rakamaz — it is very difficult to succeed in determining it. So much can be accepted without any doubt that it served for straining some kind of liquid. Was it used for curd-making so it let the whey leak-out. Was it, however, some kind of vessel of wine-press, so it caused the must to flow. According to the latest conception we are allowed to think that the man of line-ornamented pottery might have known wine and made wine.⁷⁰

For all that, we can still suppose that the plate of Rakamaz was a kind of altar for bloody sacrifice. The sacrificies through it might have been of type similar to that, which could be reconstructed for the offering altar and „bothros” of Beycesultan.⁶⁹ From other finds and occurrences it may be assumed that the man of the neolithic age knew and used as the bloody as the bloodless sacrificies (for instance of the latter: the burning of the first fruits).

Anyhow, as to the use of the plate of Rakamaz, one can't yet take a final point of view.

The find 2. is neolithic, used for holding of red paint.

The things 4. and 5. are negatives for vessel-decorating of Roman origine.⁷¹ They belong to the Sarmatian material of the county.

Analogies of the miniature clay axe 16. in Hungary we know from late neolithic (of the culture of Lengyel)⁷²⁻⁷³, copper age,⁷⁴⁻⁷⁵ and bronze-age⁷⁵⁻⁷⁷ finds. The origine of these clay copies of axe, however, goes back to the neolithic period of Jericho,⁷⁹ respectively, the al-Ubaid age of Mesopotamia. Earlier there were not made but copies of vague shape.⁸⁰ They are frequent, before all, among the finds of al-Ubaid age from Southern Mesopotamia.⁸¹⁻⁸⁵ We are discovering imitations of copper axes too.⁸⁷

Such finds of Europe and Mesopotamia, through the origine of painted pottery from the Near East, may have got a genetic relation with each other. The type of their copying was of volve nature. The axes might have been to mythology — used the respective one as his favourite weapon, his revealing attribute, by its special form. E. g., Enlil's axe was the „pick-ax”.⁸⁶

The clay horns under 14. belong to the group of the so-called „horns of consecration”, containing bullheads and bull-horns. They similiary have got their origine in the Near East.⁹⁰ Our find, however, departs from the general type.

The find 15. may have been a breast-plate, some analogy of the gold breast-plate of Russe.⁹³ Otherhand, perhaps, nearer — analogies of it are already known among the neolithic finds of the Balkans,⁹³ further in the material of about 3000 from Tepe Hissar.

J. Makkay

A PAPI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ

1956 júniusában Csurka János papi lakos, Makay László kisvárdai tanár útján értesítette a nyíregyházi Jósza András Múzeumot, hogy a községben homokbányászás közben sírokat találtak. A leletmentő ásatást június 11—15-e között és szeptember 3-án végeztem, amikor is az alábbiakat lehetett megállapítani.

Lelőhely: Pap (Szabolcs-Szatmár megye, kisvárdai járás), Rózsadomb —, korábban Rákosi telep, Balázshegy. A homokdomb, amelyet az 1950-es évek elejétől kezdve homokbányászás céljából használtak, a község déli végén az ún. 2. utca déli végénél van Csurka István háza előtt. Állítólag csak 1956-ban találtak sírokat, amelyekben a bemondás alapján lókoponyák, fegyverek, pitykék voltak az embercsontokon kívül. Sajnos a községi tanács, bár tudott a sírok előkerüléséről, nem tulajdonított a leleteknek semmi jelentőséget, így nem is jelentették. A dombnak legkevesebb felét már a hitelesítő ásatás előtt elhordták. A megmaradt rész lejtési szögéből látható, hogy a domb legmagasabb része is elpusztult. Ennek alapján feltételezhető, hogy a temető java része már korábban tönkrement.¹

A leletmentő ásatást két ízben végeztem, mivel a bevetett részen nyáron nem lehetett dolgozni. Első ízben az 1—4., másodízben az 5—7. sz. sírok kerültek megfigyelésre, illetve feltárára (1. kép).²

A további ásatára anyagi fedezet nem volt, így csak nagyjából tétélezhető fel, hogy a temető déli oldalán nincsenek további sírok, bár a 3—5 méter széles biztonsági sávban további sírok nem kerültek elő.

A megfigyelt, illetve feltárt sírok az alábbiak:

1. sz. sír. Homokkitermelés alkalmával jórészt megbolygatott sír, benne igen rossz fenntartású felnőtt (nő?) hiányos koponya- és vázcsontjai. Mélység: 40 cm. tájolás: északról nyugat felé 69°. Mellékletek: 1 db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült karika fele; 3 db aranyozott ezüst ruhadísz, közepén lyukkal, hátoldalon 1—1 felerősítésre szolgáló füllel; 6 db aranyozott ezüst kéttagú csüngő, felső kerek tagjának közepén lyukkal, hát oldalán 1 felerősítésre szolgáló füllel. A tárgyak igen kopottak, aranyozás nyomai gyéren figyelhetők meg (2. kép 1—10).

2. sz. sír. Homokkitermelés alkalmával jórészt megbolygatott sír, benne 1—6 év közötti gyermek hiányos koponya és állkapocs töredékei. Mélység: 50. Melléklet: 1 db kerek átmetszetű ezüsthuzalból készült nyílt, egyenesen levágott végű karika (2. kép 11).

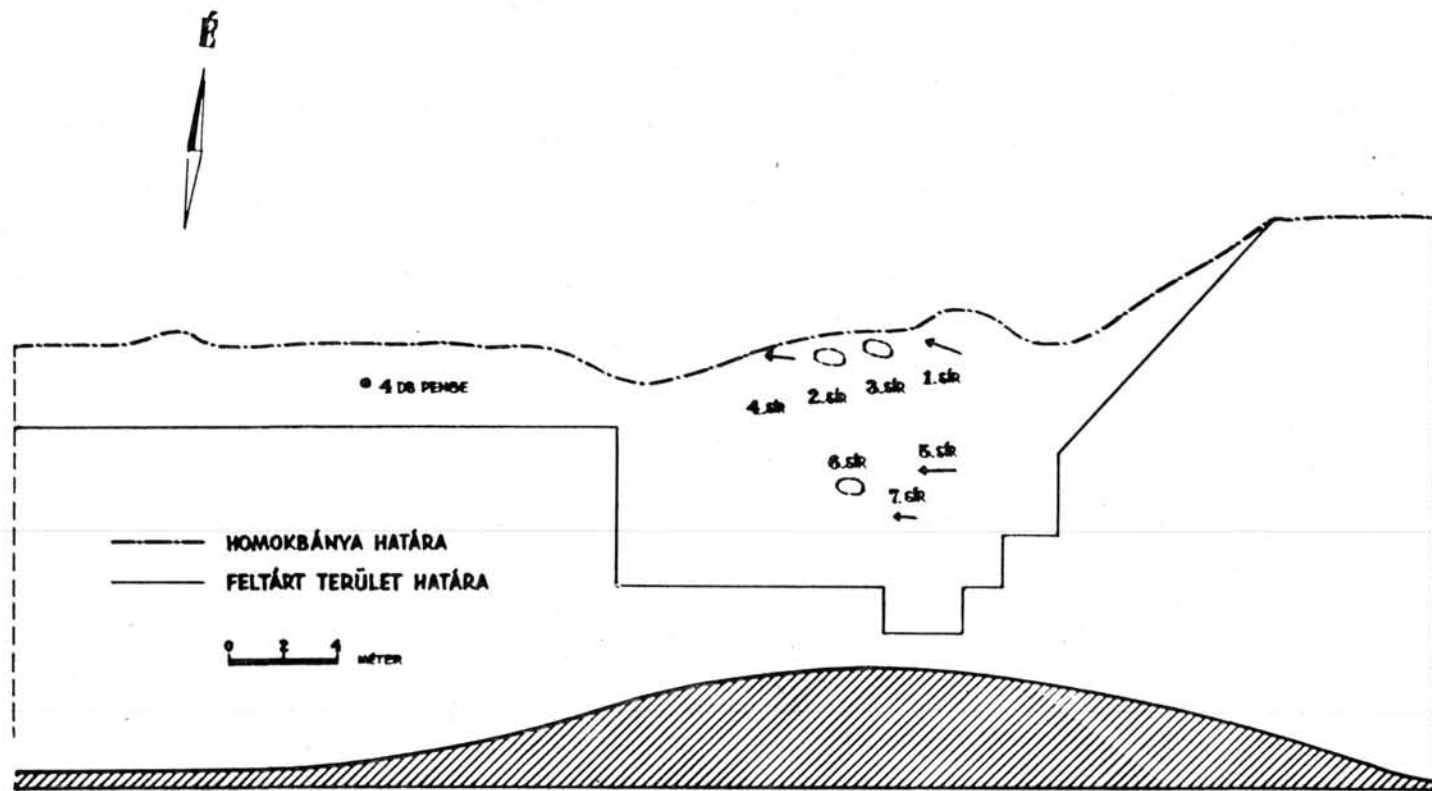
3. sz. sír. Homokkitermelés alkalmával jórészt megbolygatott sír, benne 1—6 év közötti gyermek (leány?) hosszúcsont töredékei. Mélység: 60. Mellékletek: 1 db

¹A terepviszonyok és a bemondás alapján megállapítható, hogy 20—30 sírnál többet nem pusztíthattak el.

²A kutatásról már korábban jelent meg rövid beszámoló az Arch. Ért. 58 (1958) 90; illetve a Régészeti Füzetek IX (1958) 39. oldalai. Azonkívül v. ö. +Fehér G.—Éry K.—Kralovánszky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. (Szerkesztő Szőke B.) Archeológia Közlemények 2 (1961) 801. sorszám.

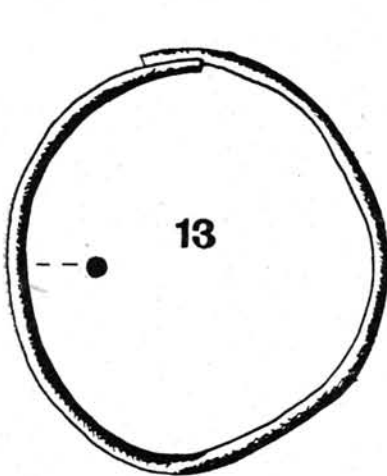
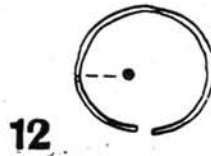
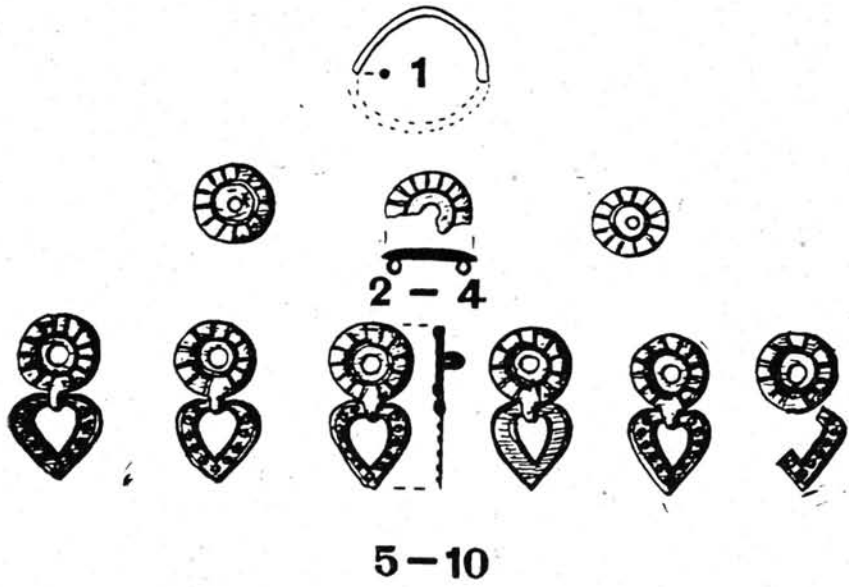
PAP
RÓZSADOMB
2. UTCA

CSURKA ISTVÁN HÁZA

1. kép. A pap-rózsadombi honfoglaláskori temető térképe

2. kép. Pap-Rózsadomb, 1. sír (1—10); 2. sír (11); 3. sír (12—14)

kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyenesen levágott végű sima karika; 1 db kerek átmetszetű bronzhuzalból készült nyílt, elkeskenyedő és egymásra hajló végű karperec; 4 db kerek átmetszetű bronzhuzalból fonott, hurkos-kampós kapcsolóval ellátott karperec (2. kép 12—14).

4. sz. sír. Állat révén megbolygatott sírban, 7—14 év közötti gyermek (leány?) igen rossz fenntartású koponya- és vázcsontjai. Mélység: 70, sírgödör hossza: 130, szélessége: 45, tájolás: északról nyugatra 90°. Vázhossz: 115—120. Melléklet: jobb kézfejsontok felett, a sírfenéktől +25 cm magasságban függőleges helyzetben vasrudacska (ár? nyílcsúcs? nyárs?). Koponya bal oldalánál másodlagos helyzetben ezüstlemezből készült fejesgyűrű. Bal alkarcsontokon kereszt átmetszetű huzalból készült, elkeskenyedő végű, nyílt karperec. Keresztcsonton hatszorosan gerezdelt kék üvegpaszta gyöngy, egyik végén s a lyukban vasmaradványok. Ugyanitt rombusz alakú vaslemez, egyik végén kampósan visszahajlított taggal (fibula?).³ Jobb alsó lábszárcsontoknál függesztőfüles öntött bronzcsengő fele, alján háromszög alakú bevágás mellett rovátkolások (3. kép 1—6).

5. sz. sír. Felnőtt férfi bolygatatlan, rossz fenntartású koponya- és vázcsontjai. Mélység: 55, tájolás: északról nyugat felé 110°. Sírgödör vonala nem volt látható. Vázhossz: 161. Alkarcsontok a medencében.

Mellékletek: szeméremcsont előtt lant alakú vascsiholó. Ugyanott kovakő. Jobb combcsont alsó harmadánál belül, azzal párhuzamosan egyélű, egyenes vaskés. hegyével a lábfejsontok, élével a bal combcsont felé, vízszintes helyzetben (3. kép 7—9).

6. sz. sír. 1—6 év között elhalt gyermek rossz fenntartású koponya töredékei. Mélység: 35. Melléklet nem volt megfigyelhető.

7. sz. sír. 1—2 év között elhalt gyermek igen rossz fenntartású koponya- és vázcsont töredékei. Mélység: 40; vázhossz: 60—80; tájolás: északról nyugat felé 94°. Mellékletek: a koponya bal oldalán aranyozott ezüst rozetta; a nyakcsigolyáknál ismeretlen rendeltetésű vastárgy morzsaléka; baloldali bordák között II Nasr (913—942) ezüst dirhemének fele (3. kép 10—11).⁴

A temető területén előkerült szórvány jellegű leletek:

1. Az 1. és 3. sz. sír között 100 cm mélyen, bolygatott földben közepesen iszapolt és korongolt, középszürke színű, kihajló peremű, vállnál szélesedő edény. Perem alján egyenes hullámvonal, alatta 24-es vízszintes vonalköteg (5. kép 2).

2. Az 1. sz. sírtől északkeletre 50 cm-re, 90 cm mélyen ezüstlemez töredékei (4. kép 1).

3. Az 1. sz. sírtől délkeletre 50 cm-re, 90 cm mélyen, aranyozott ezüst ruhadísz töredékes állapotban (4. kép 2).

4. Az 1. sz. sírtől nyugatra 20 cm-re, közepesen iszapolt és égetett, barnásszürke színű edény perem- és oldaltöredéke, oldalán 7-es vonalköteggel (4. kép 10).

5. Öntött ezüstgomb, fején 9 sugaras díszítéssel, hátoldalán 1 aklaszeggel (4. kép 3).

6. Öntött, aranyozott ezüstgomb, fejében közepén kör alakú bemélyedéssel, hát oldalán 2 aklaszeggel (4. kép 4).

7. Ezüstözött bronzlemez töredéke (4. kép 9).

A síroktól nyugatra, a domb nyugati lejtőjén 45 cm mélyen 1 db kova és 3 db obszidián penge került elő. A temetőhöz való tartozásuk bizonytalan. A pengék környékén semmiféle hamus elszíneződés vagy állatcsont nem került elő (4. kép 5—8).⁵

Mivel a temető ismeretlen hányada pusztult el korábban, így nem lehet megismerni a fentebb leírt 7 sír viszonyát, az eredeti összes sírhoz. Ennek alapján nem lehetséges olyan fontos kérdésekre válaszolni, hogy: hány embert temettek el? — mennyi ideig használták a temetőt? — kis vagy nagy családi volt a temető? — milyen volt a nemek, valamint a felnőttek és gyermekek aránya? — milyen fokú volt a csecsemőhalandóság?

³ Teljesen hasonló példány ismeretes Szentés-Nagyhegy, Gyarmati-földről 1906-ban feltárt sírból is. Szentési Múzeum. Leltári szám nélkül.

⁴ A dirhem meghatározásáért dr. Huszár Lajosnak tartozom köszönettel.

⁵ A leletek a nyíregyházi Jósza András Múzeumban vannak.

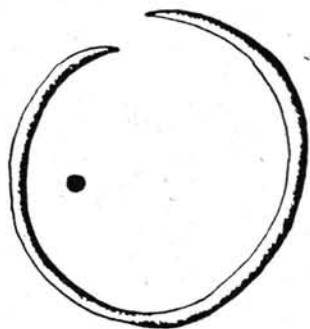
1

2

3

4

5

6

7

8

9

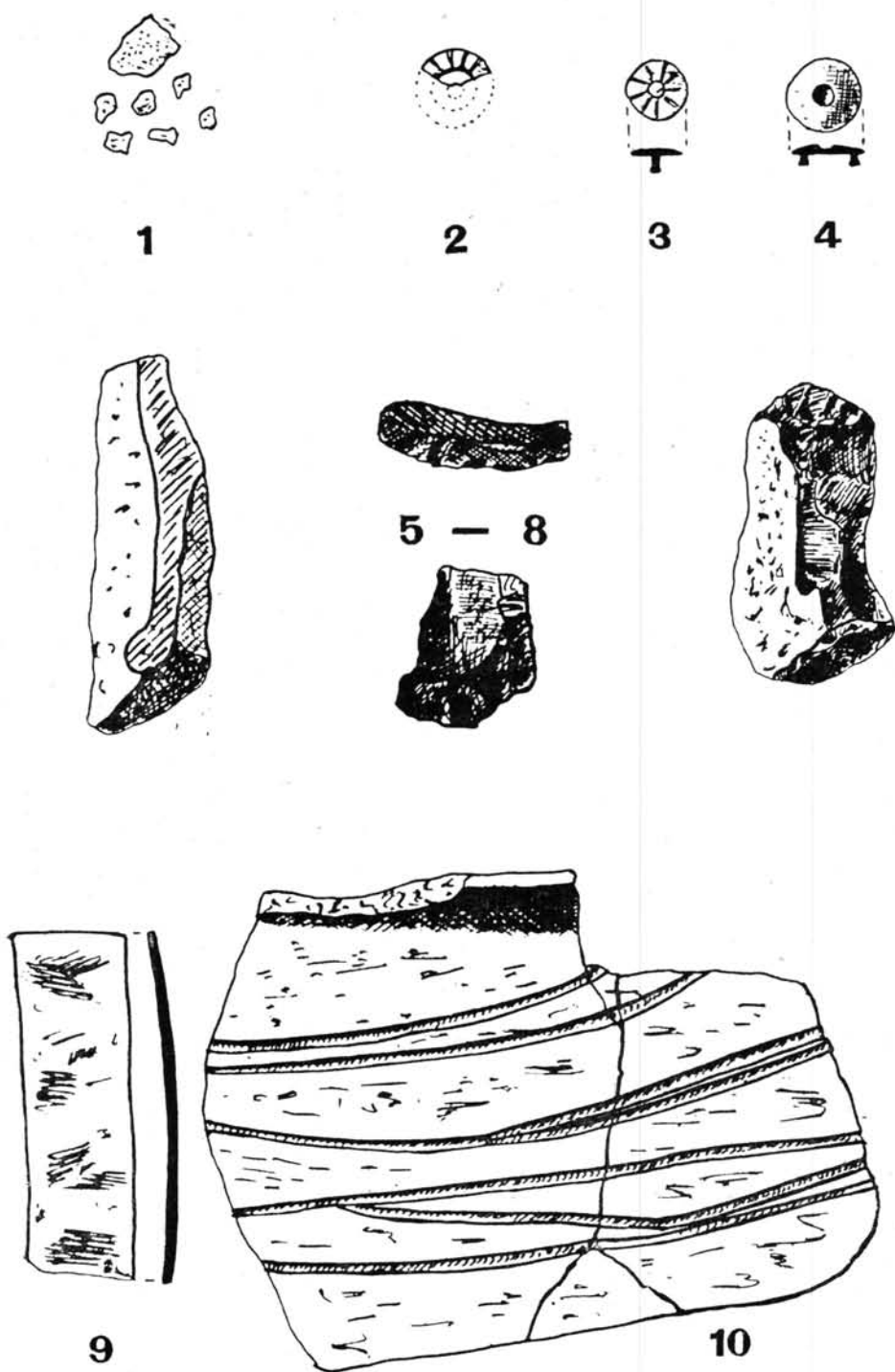

10

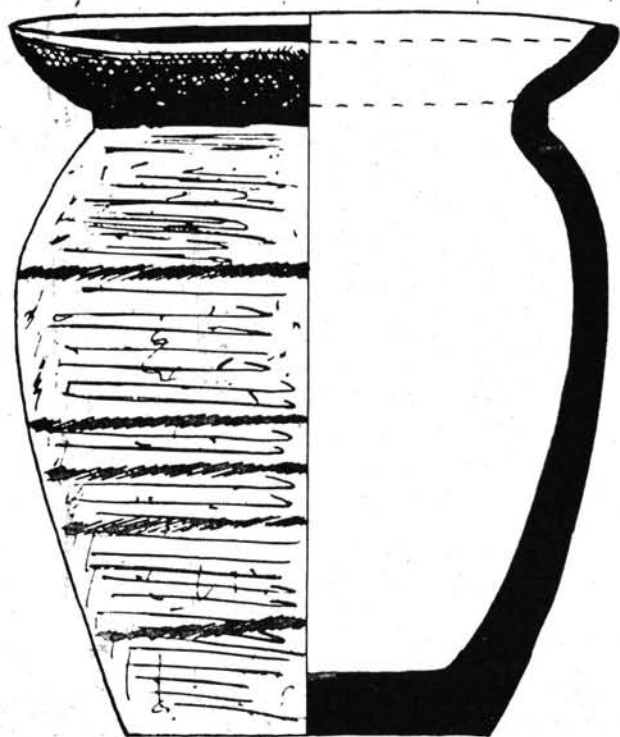

11

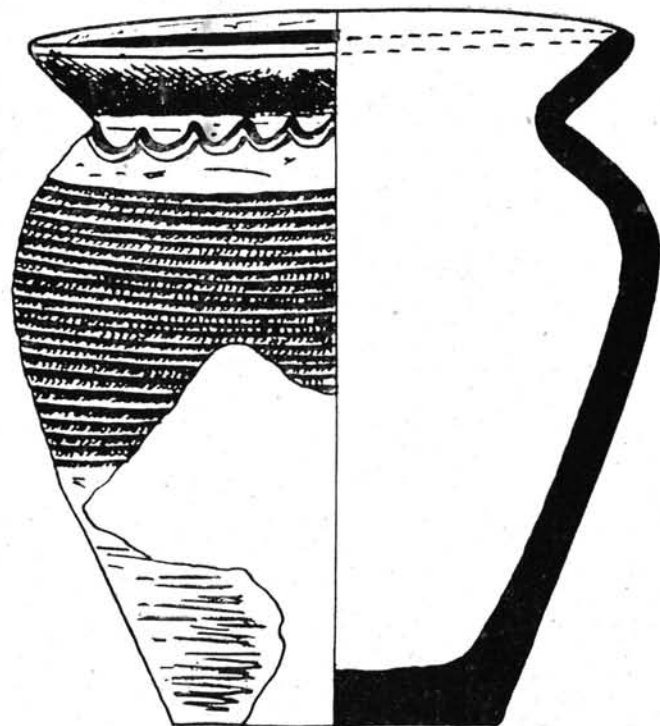
3. kép. Pap-Rózsadomb, 4. sír (1—6); 5. sír (7—9); 7. sír (10—11)

4. kép. Pap-Rózsadomb. Szórványok a temetőből

1

2

5. kép. Pap-Sereshegy. Szórvány (1); Pap-Rózsadomb. Szórvány (2)

hány év volt a várható, tényleges és az átlag életkor? stb. Ugyancsak nem tudunk választ kapni arra sem, hogy voltak-e, s ha igen akkor milyen fegyverek —, a temetkezési szokásaik az átlaghoz hasonlóak voltak-e, avagy nem? stb.

Az mindenesetre megállapítható, hogy nem volt ún. sorostemető, mivel a sírok nem egy sorban — egyenes vagy kissé hajló ívben — kerültek megásásra.

Ugyancsak nem adhatunk biztos választ arra vonatkozóan, hogy Papon szokásban volt-e nemek vagy életkor alapján eltemetni a halottakat?⁶ A homokbányászás alkalmával a temető északi részében állítólag „fegyverek, pitykék, lócsontok” voltak a sírokban, tehát általában a férfi sírok mellékletei. A megmentett déli temetőrészben gyermekek, és egyegy férfi, illetőleg nő került eltemetésre. A 4. sírt állat bolygatta meg, így lehetséges, hogy a függőleges helyzetű vasrudacska nem in situ került megfigyelésre. Éppen ezért bizonytalan, hogy ebben az esetben a hegyes vas rontás elleni szerepéről beszélhetünk-e?⁷

A temetkezéssel kapcsolatos adatokból annyi viszont biztosan megállapítható, hogy Papon a X. század első felében, illetőleg temetkeztek emberek. Az eltemetettek etnikumát ma még nem lehet biztosan meghatározni,⁸ csupán annyit mondhatunk a régészeti leletek alapján, hogy a 896-ban a Kárpát-medencébe bejött ún. honfoglaló magyarság első vagy második nemzedékéhez tartoztak.

A temetőben előkerült dirhem-lelettel kapcsolatban megjegyezzük, hogy lelőhely tekintetében nem ütközik ki az eddig tapasztalt országos előkerülési képből.⁹ Ismeretes ugyanis, hogy a dirhemek tömegükben a Felső-Tisza vidékén, a Duna—Tisza közén és a Kisalföld területein bukkantak elő (6. kép). Ezzel szemben a IX—X. századi ún. nyugati érmek, ugyancsak tömegükben a Dunántúlról, a Duna—Tisza közéről ismeretesek. A bizánci pénzek pedig a Tiszántúlról.

Érdeemes megfigyelni azt, hogy a nyugati, déli és keleti eredetű pénzek közül egyik sem fordul elő az eddigi adatok alapján a X. században megszállt terület egészén, hanem annak csak egyes részein. Az a tény, hogy általában a pénzverési hely irányának megfelelő égtájú országrészről kerülnek elő a pénzek, több kérdést vet fel.

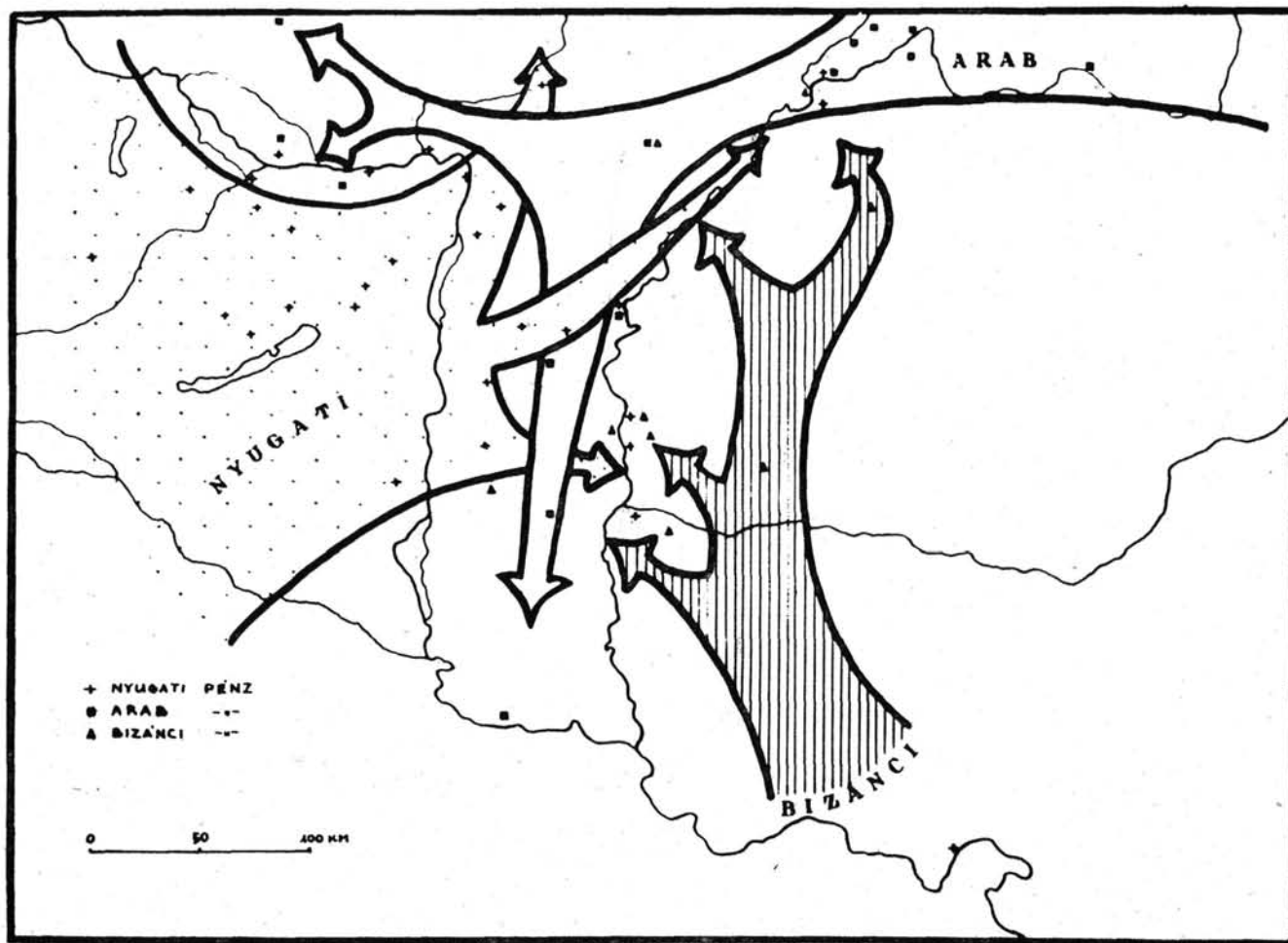
1. Az ún. nyugati és bizánci pénzekkel kapcsolatban közismert fel fogás az, hogy e pénzek a Kárpát-medencébe való kerülése a kalandozásokkal kapcsolatos (zsákmány, adó). Ezen okon felül felvetjük még annak

⁶ V. ö. László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944, 125—165.

⁷ Solymossy S., A vas babonás ereje. Ethnographia 44 (1933) 97—117.

⁸ V. ö. Györffy Gy., A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. II. Századok 92 (1958) 5—6. szám 607—615.; László Gy., Óstörténetünk legkorábbi szakaszai, Bp. 1961. 1—23.

⁹ Megjegyezzük, hogy Huszár L., Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit in Mittleren Donaubecken, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 99. oldalán a CCXVIII. sz. alatt közölt székesfehérvári dirhem lelőhelye nem Székesfehérvár, hanem ismeretlen. A korábbi közleményekben (Arch. Ért. 1902. 314—315; Arch. Ért. 1920—22. 27) Székesfehérvár van megadva mint lelőhely. A székesfehérvári István Király Múzeum könyvtárában levő Arch. Ért. 1920—22. 27. oldalán, Marosi Arnold akkori múzeumigazgató saját cikkében, kézírásával, jegyezte be Lichtneckert fehérvári régiségkereskedőre való hivatkozással, akié eredetileg a dirhem volt, hogy azt ő Fejér budapesti régiségkereskedőtől vette mint ismeretlen lelőhelyű darabot.

6. kép. A Kárpát-medencében előkerült X. századi pénzek lelőhelyei

lehetőségét is, hogy nemcsak azért kerülhetnek elő a nyugati és bizánci pénzek onnan, ahonnan a kalandozók — nyilván törzsi szállásterületük-ről — elindultak, hanem azért is, mert az említett területek a bizánci, illetőleg nyugati kereskedelmi vérkeringésbe tartoztak. Hasonló a helyzet a dirhemekkel is.

2. A különböző eredetű pénzek különböző területeken való felbukknásának okát, kereshetjük még a törzsi szállásterületek különbözőségében is. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy például a dirhemek előkerülése alapján azt tartanánk, hogy a Felső-Tisza vidékén, a Duna—Tisza közén és a Kisalföldön egy és ugyanazon törzsnek volt a szállásterülete. De jelenti azt, hogy e területeken élő törzsek között valamilyen hasonlóság, azonosság volt. A helynévanyag, régészeti leletanyag stb. nyújtotta támpontok párhuzamba állítva e megfigyelésünkkel, később felhasználhatók lehetnek a törzsi szállásterületek meghatározásánál.

3. Fennáll annak a lehetősége is, hogy a bizánci birodalom — miként az a magyar honfoglalás előtti időben történt, amikor a Duna vonala volt a birodalom határa — a középső és alsó Tisza környékét vonta elsősorban politikai tekintete körébe. Ennek alapján e területeken lakók is, a közvetlen szomszédjukat jelentő nagyobb hatalom felé fordították figyelmüket.

4. Feltűnő, hogy Erdély területéről eddig nem ismeretes X. századi pénzlelet. Ennek oka vagy az lehet, hogy csak akkor szállták meg tömegesen az erdélyi részeket, amikor már nem rendelkeztek sem arab, sem nyugati, illetve bizánci pénzekkel; vagy pedig olyan törzs vagy törzsek vették birtokukba a területet, amelyeknél nem volt szokásban a pénzzel való temetkezés.

Kérdéses, hogy a temetkezés idejében a község neve mi lehetett, ugyanis „pap” szavunk mint helynév a XIII. században tűnik csak fel okleveleinkben. Köznévként viszont a XV. század elejétől kezdve. Értelme régen is azonos volt a maival.¹⁰ A X. század első felében tehát nyilvánvalóan nem lehetett azonos a község neve a maival.¹¹

Végül táblázatban adjuk a temetőre vonatkozó adatok reprezentációs értékeit, a további összehasonlítás lehetősége végett. Külön tanulmányokban foglalkoztunk a kiszámítás módjával, itt csupán csak annyit jegyzünk meg, hogy a tizedes ponttal ellátott számok azok százalékszámok (1,0 = 100%), viszont a többi számok pedig konvencionális pontértéket jelentenek; még pedig a ritussal kapcsolatos adatoknál, a teljes értékű adat = 2. a bizonytalan értékű adat = 1; a minőség címszó alatt, 1—24-ig terjedő pontértékkel került kifejezésre minden egyes lelet oly módon, hogy az anyag díszítettség és a rekonstruálhatóság együttesen van kifejezve a számértékkel s ezek összegét adtuk meg. A tárgyi anyag típuscsoportjai közül, a hangsúlyozottan rituális vonatkozású tárgyakhoz, jelen esetben az étel-ital áldozatot jelentő edényt és a pénzt soroltuk. *Sx* jelzéssel a temetőhöz tartozó bizonytalan számú sírok összességéből származó leleteket jeleltük.¹²

Kralovánszky Alán

¹⁰ *Bárczi G.*, Magyar szófejtő szótár. Bp. 1941, 234.

¹¹ Itt említjük meg, hogy a mai község határából, a Sereshegy-i homokbányából Csurka János papi lakos 1956-ban a nyíregyházi múzeumnak beszolgáltatott egy közepesen iszapolt és égetett, barnásszürke, kihajló peremű, korongolt kis edényt, oldalán korongolás nyomaival (5. kép 1). Az edény kora: X. század.

1. táblázat. A papi honfoglaláskori temetőre vonatkozó adatok reprezentációs adata

Általános topográfiai reprezentációs érték	1,0
Általános feltártsági reprezentációs érték	0,3
Általános kronológiai reprezentációs érték	0,9

s i r s z á m	egyedi feltártsági reprezentációs érték	egyedi topográfiai reprezentációs érték	RÉGÉSZETI ADATOK													száma	minőségi értékszám	
			RITUS										TÁRGYI ANYAG					
			tájolás	sírforma	mélység	a sír szertartásos előkészítése	a halott befedésének módja	a halott elhelyezésének módja	alkarok helyzete	rituális hiányok vagy többletek	a tárgyak afunkcionális elhelyezése	a halott elhelyezése utáni ténykedések	TÍPUS		TÁRGYAK			
													ékszer + ruházati felszerelés	fegyver + gazdasági felszerelés				hangtályozottan rituális tárgyak
1	0,3	1,0	2	—	2	—	—	2	—	—	—	—	3	3	—	—	10	220
2	0,1	1,0	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	12
3	0,1	1,0	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	3	12
4	0,3	1,0	2	2	2	—	2	2	—	—	1	—	6	6	—	—	6	49
5	1,0	1,0	2	—	2	—	2	2	2	—	2	—	3	—	3	—	3	9
6	0,1	1,0	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	1,0	1,0	2	—	2	—	2	—	—	—	—	—	2	1	—	1	2	36
Ex	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	3	1	1	11	84

¹² Kralovánszky A., Embertani adatok és módszerek újabb alkalmazási lehetőségei a régészetben. Anthropológiai Közlemények 3 (1959) 17—32; Éry K.—Kralovánszky A., Analyse paléosociographique des cimetières des environs de Székesfehérvár. Xe et XIe siècles. Annales Historiconaturales Musei Nationalis Hungarici 52 (1960) 497—522; Nemeskéri J.—Éry K.—Kralovánszky A.—Harsányi L., Data to the Reconstruction of the Population of an Eleventh Century: Gáva-Market. Crania Hungarica IV (1961) 1—64; Nemeskéri J.—Éry K.—Kralovánszky A., Representativ value of anthropological and archeological records. Anthropos 1961 (sajtó alatt).

DAS GRÄBERFELD IN PAP AUS DER LANDNAHMEZEIT

Im Gebiet von Pap-Rózsadomb (Komitat Szabolcs) wurden im Jahre 1956 bei der Sandgewinnung Gräber unbekannter Zahl zerstört. Anlässlich der authentischen Ausgrabung wurden 7 Gräber beobachtet, beziehungsweise aufgedeckt. Die Skelette hat man mit dem Kopf nach Westen, mit den Füßen nach Osten orientiert, in ausgestreckter Rückenlage begraben. Als Beigabe kamen Haarringe, Perlen, Kleidungszierrat, Ringe, Armbänder, Messer, Feuerzeuge und eine Dirheme von II. Nasr aus 913—942 zutage. Aus den früher vernichteten Gräbern sind uns Gefäße und Kleidungszierrat bekannt. Im westlichen Teil des Gräberfeldes kamen 4 Feuersteine, beziehungsweise eine Obsidians Klinge ans Tageslicht.

Die Zeit der Begrabung ist die erste Hälfte des X. Jahrhunderts nach unserer Zeitrechnung. Das Gräberfeld benützten die Zugehörigen der landnehmenden Magyaren, die in der Landnahmezeit — 896 — in das Karpathenbecken kamen.

A. Kralovánszky

ПАПСКОЕ КЛАДБИЩЕ ВО ВРЕМЯ ЗАВОЕВАНИЯ ОТЕЧЕСТВА

На территории Папа-Рожадомба (в комитате Саболч) в процессе работы в песчаной копи разрушили неизвестное количество могил. По случаю пробирных раскопок семь могил находилось под наблюдением, лучше говоря, открыли семь могил. Мертвецов похоронили так, что их голова лежала к западу, а ноги к востоку. Они лежали навзничь, в вытянутом положении. От мертвецов отыскались обручи для волос, жемчуги, украшения для одежды, кольца, браслетки, ножи, зажигалки и дирхем Нашра II (913—942 г.), а из могил, разрушенных раньше в работе добычи песка, посуда, украшения для одежды. На западной части кладбища нашлось четыре лезвия, приготовленного из кремня или из обсидиана.

Погребения в этом кладбище произошли в первой половине 10-го века н.э. Кладбищем пользовались венгры и принадлежащие к ним во время завоевания отчины.

A. Краловански

A SZÉKELY-MAGYAR ROVÁSÍRÁS EMLÉKEI

A székely rovásírás emlékeinek zöme XV—XVIII. századi feliratokból és irodalmi feljegyzésekből áll.

A vonatkozó emlékanyagot és irodalmat 1915-ig *Sebestyén Gyula* munkáiban¹ találjuk meg. Az 1916—1934. év közötti gyarapodást *Németh Gyula* összefoglalásában² és *Jakubovich Emil* dolgozatában³ láthatjuk. A székely rovásírásra vonatkozó irodalmat *Banner János—Jakabffy Imre* régészeti bibliográfiájában⁴ állították össze. Az újabban előkerült emléket és a további irodalmi fejlődést a következőkben említem meg.

A SZÉKELY ROVÁSFELIRATOK ÉS IRODALMI EMLÉKEK KELETKEZÉSŰK SORRENDJÉBEN

KARÁCSONFALVA, templomi kőrovás (a XV. század első fele). 1944-ben került elő.⁵

SZÉKELYDERZS, templomi téglarovás (1431?). 1929 óta ismeretes.⁶

NIKOLSBURG, ábécé, ősnymtatvány kötésének pergament lapján (XV. század közepe). 1933-ban került napvilágra.⁷

MARSIGILI ALAJOS FERDINÁND rovásírásos kalendáriummásolata fabotról (XV. század utolsó évtizedei). A kézirat vonatkozó részét 1913-ban fényképezték le.⁸

¹ *Sebestyén Gyula*, A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915., 1—174. *Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Budapest, 1909.

² *Németh Gyula*, A magyar rovásírás: A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, II. 2. Budapest, 1934., 1—32., I—VII. melléklet.

³ *Jakubovich Emil*, A székely rovásírás legrégebbi ábécéi: Magyar Nyelv, XXXI. (1935), 1—17., I—II. t.

⁴ *Banner János—Jakabffy Imre*: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája. Budapest, 1954., 499—500.

⁵ *Németh Gyula*, A székely írás egy új emléke: a homoródkarácsonyfalvi felirat: MNY., XLI. (1945), 11—16., képpel, a rovásjelek hibás rajzával (megfejtés nélkül). *Alheim, F.*, Türkstudien: La Nouvelle Clío (Bruxelles), 1952., 1—2. sz., 44—49. (kny.). (Téves levezetés és megfejtés az ótörök rovásírásból.)

⁶ *Jakubovich E.*, A székelyderzsi rovásírásos téglák: MNY., XXVIII. (1932), 264—274. *Pais D.*, „Derzs apa-pap”: MNY., XXVIII. (1932), 274—227. *Németh Gy.*, A magyar rovásírás, 1934., 4.—Cs. *Sebestyén Károly—Pais Dezső*, A székelyderzsi rovásírásos téglák kora: MNY., XLVIII. (1952), 86—89. (Téves megfejtés, kétes időrendi besorolás.)

⁷ *Németh Gy.*, i. m. 1934., 3.—, I. melléklet. — *Jakubovich E.*, i. m., 1935. Erdélyi Múzeum, 1935, 297—298. — A székely rovásírás újabban felfedezett emlékei: Székelység, 1933, 19—21.

⁸ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 35—36., I—IX. melléklet. — *Németh Gy.*, i. m. 1934. 6—8., II—III. melléklet. (Részben megfejtetlen szöveg.)

BÖGÖZ, templomi freskófelirat vörös krétával (1480).
1930-ban lelték meg.⁹

RADOCSÁNY, csángó-székely rovássor állatdiszes kőbaltán (Moldva) (XV. század vége). A közleményekben megfejtetlenül 1929-től kezdve szerepel.²⁸

CSÍKSZENTMÁRTON, templomi (?) rovásfelirat (1501), a Szilágyi Sámuel-féle (1749) és a marosvásárhelyi ismeretlen (1751) másolataiban maradt fenn. Az utóbbi nyújtja a pontosabb szöveget és az első megfejtési kísérletet.¹⁰

CSÍKSZENTMIHÁLY, templomi kórus deszkahulladékein rovásfelirat (XVI. század). Megfejtési kísérletére utalnak ugyan, de a szövege elveszett (1757).¹¹

KONSTANTINÁPOLY, Kete(j)i Székely Tamás kórovása (1515). Hans Dernschwam másolatában (1553) maradt meg; Babinger Ferenc fedezte fel a naplóban levő feliratmásolatot (1913).¹²

SZAMOSKÖZI ISTVÁN, történetíró két feljegyzése (1587, 1604). Szilágyi Sándor megfejtése (1880).¹³

TELEGI JÁNOS, Rudimentája (1598), mely a fogarasi (1671), a giesseni (1709—1714), a hamburgi (1714), a marosvásárhelyi (1739—), a nagyenyedi (Borbereki István- (1715) és Bod Péter-féle) másolatokban maradt meg.¹⁴

MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN, két alphabétuma (1610—1638). Az 1928. év óta ismeretes.¹⁵

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY, emléksorai (1653).¹⁶

MISKOLCZI CSULYAK GÁSPÁR, emléksorai (1654).¹⁷

HEREPEI JÁNOS, által talált ábécék és szövegrészek: a gyulafehérvári kollégium sáfárjának feljegyzései és ábécé-je (1655). Előkerült 1934-ben. Közöletlen.

⁹ *Szigethy Béla*, Rovásírás a bögözi freskón: Erdélyi Múzeum, XXXV (1930), 368—369. — *Jakubovich E.*, A bögözi székely rovásbetűs felirat: MNY., XXVII (1931), 81—84. — *Eckhardt Sándor*, Az új rovásírásmélethez: Kőrösi Csoma Archivum, II (1930), 378. — *Németh Gy.*, i. m. 1934. 10—11., 1. ábra.

²⁸ *Roska Márton*, Figurális díszű őskori cserép Kisbácsról (Kolozs m.): Folia Archaeologica, I—II (1939), 24—., 3. kép.

¹⁰ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 54—68., X. melléklet és 5. kép. — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 8—9., II. melléklet. — *Németh Gy.*, A csíkszentmártoni felirat: KCsA, II (1932), 434—436. (Részben tévesen megfejtett). — *Ligeti Lajos*, A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje: MNY., 1925, 50—52.

¹¹ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 65. — *Németh Gy.*, i. m. KCsA., II (1932), 434—436. — *Németh Gy.*, i. m., 8—9. (Elveszett rovásírásos szöveg.)

¹² *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 69—81., XI. melléklet. — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 9—10., II. melléklet. — *Pais D.*, A konstantinápolyi rovásfelirat z jeléről: MNY., XXXI (1935), 184. (Részben téves olvasat.) — *Négyesy László*, Coniectura a konstantinápolyi rovásírásos emlékekhez: Ethnographia, 1915, 159—160.

¹³ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, XII. melléklet és 17. kép. — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 11—12.

¹⁴ *Sebestyén Gy.*: i. m. 91—117., XIII—XVIII. melléklet (giesseni másolat); 19—20. kép (hamburgi másolat). — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 12—13., IV. melléklet (ábécé). — *Jakubovich E.*, i. m. 1935, 1—17. — *Musnai László*, Székely rovásírásos emlékek: MNY., XXXII (1936), 229—233. (nagyenyedi másolatok). — *Jakubovich E.*, MNY., XXVIII (1932), 273—274.

¹⁵ *Jakubovich E.*, i. m. 1935, 1—17., II. t.

¹⁶ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 111—112., 21. kép.

¹⁷ *Sebestyén Gy.*, uo., 111—112., 22. kép.

ENLAKA, templomi mennyezetdeszkára festett rovásfelirat (1668). Orbán Balázs fedezte fel 1864-ben.¹⁸

KÁJONI JÁNOS, két ábécéje; egyik Telegdire megy vissza (1673).¹⁹

HICKES GYÖRGYNEK Harsányi Jánostól kapott betűsora (1673).²⁰
„MAGYAR ÁBC” (1680).²¹

OTROKOSI FÓRIS FERENC betűmutatványa (1693).²²

BÉL MÁTYÁS Kapossi Sámuel-féle ábécéje (1718).²³

SEPSISZENTGYÖRGYI rovásírásos feljegyzés-töredék (1718). Találta HERPEI JÁNOS 1944 előtt. Publikálatlan.

RETTEGI ISTVÁN ábécéje (1740).²⁴

MAROSVÁSÁRHELYI KÉZIRAT: Telegdi János, Kapossi Sámuel, Dési, Anonym, Udvarhelyi, Harsányi János, Bél Mátyás, Lipsius, Dobai István székely ábécéi (1753).²⁴

ISMERETLEN rovásírásos ábécéje (XVIII. század).²⁷

RÉVAI MIKLÓS régi ábécéi (1803).²⁵

Ha a székely rovásírás emlékeit, korábbi betűváltozatait, ligaturáit, megoldatlan vagy hibásan magyarázott szövegeit mind rendezni akarjuk, úgy az összes felsorolt feliratokkal és ábécékkel újra foglalkoznunk kell.

1. A KARÁCSONFALVI ROVÁSFELIRAT

Szöke István székelyföldi bölcsészhallgató, 1944 júliusában *Karácsonfalván* (v. Udvarhely megye, oklándi járás; *Crăciunel*, Románia) egy rovásírásos kőre bukkant. A rovásfelirat közelebbről, a karácsonfalvi unitárius templom tornyának második emeletén, az északi lőrésablak domborodó szemöldökkövére van vésve.

Szöke István adatai szerint, a templomot a késő-románkorban építették (XIII. század végén, a XIV. század elején). A torony 1495-ben készült el. Az ez évben befejezett toronytestbe kötötték be a rovásírásos, felfelé domborodó szemöldökkövet, amely szemmel láthatóan régi faragott kődarabnak új, alkalmi felhasználását mutatja. A felirat is te-

¹⁸ *Sebestyén Gy.*, uo., 118—122., 32. kép. — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 11., V. melléklet. — *Ferenzi Sándor*, Az énlakai rovásírásos felirat. Cluj—Kolozsvár, 1936, 1—84., 1—3. kép. — *Michaelis Franz*: Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1938, 139—140. — *Kalmár Antal*, Az énlakai rovásírás: Magyarország, 1916, 329. sz.

¹⁹ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 123—131., 36. és 34. kép. — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 13., 2. ábra.

²⁰ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 112., 23. kép.

²¹ *Sebestyén Gy.*, uo., 112., 24. kép.

²² *Sebestyén Gy.*, uo., 112—113., 25. kép.

²³ *Sebestyén Gy.*, uo., 115., 27. kép. — *Musnai László*: MNY., XXXII (1936), 229—233. — *K. Sebestyén József*, Székely rovásírásos bejegyzés a brassai magyar evangélikus egyház jegyzőkönyvében: Erdélyi Múzeum, L (1945), 108.

²⁴ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 114—117., 26., 28—29. kép.

²⁵ *Sebestyén Gy.*, uo., 128., 35. kép.

²⁶ *Sebestyén Gy.*, uo., 85., 16. kép.

²⁷ *Kun Béla*, Egy XVIII. századi rovásírásos ábécé: MNY., XXXIII (1937), 251. A betűrend a Szamosközi és Telegdi után dolgozott Rettegi (1743) másolt ábécéjével közös forrásból származik. A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában van.

hát a XIII. század vége, XV. század vége között készülhetett, illetőleg kerülhetett helyére.

Szóke a felirat pacskolatát, fényképét és a felirat betűinek rajzát elküldte Budapestre Németh Gyula egyetemi tanárnak, aki azt tudományos fontosságára tekintettel, a kapott adatok alapján közreadta.²⁹

A két sornak látszó, ovális alakban elhelyezett felirat, a székely rovásírás egyetlen ilyen eredeti emléke. A *székelyderzsi* csupán téglarovás,³⁰ a *konstantinápolyi* „Követek házának” istállója falára vésett felirat pedig csak másolatban maradt fenn.³¹ A moldvai rovássor kőbal-tán, pedig még nem esett át a kritikai szűrőn.³² A karácsonfalvi rovásírásos kő is, bár ma is eredeti helyén fekszik, egyelőre mégis csak pacskolatból ismert.

A felirat pacskolatának két fényképét újra közlöm, de nem az eredeti publikáció hibás (fordított olvasatú) beállításában, hanem a rovásírás eredeti sorvezetésének megfelelően (7. kép). A fénykép Németh Gyula publikációjában közölt kép (MNY., 1945, 16.) alapján készült.

*

Szóke István a felirat betűiről a következő rajzot adta (8. kép). Németh Gyula a rajz 16 rovásjelét a következőképpen értelmezte:³³

1. Betütöredék.
2. Az *m* jele.
3. A nikolsburgi ábécé *h* jelére gondol, de az sem lehetetlen szerinte, hogy az *e* jele, illetőleg talán nyílt *e*-t jelöl, de hangértéke nem állapítható meg.
4. Talán összetett betű; lehetne a *t* jele. De ezenkívül még többféle feltevés lehetséges.
5. A *d* jelének látszik.
6. Talán az *n* jele. Keresztvonalai alapján inkább az *nd*-re gondolhatunk.
7. Az *l* jele. Ilyen *l* betű más emlékekben nem fordul elő.
8. Milyen betű akar lenni, nem világos. Fordított irányú *j*- vagy *i*-jel alakú.
9. Azonos az első sor 3. betűjével.
10. Az *sz* jelének látszik.
11. Azonos a 7. betűvel: az *l* jele.
12. Világosan *ly*-jel.
13. Nem világos.
14. A *v* jele.
15. Ilyen betű az eddig ismert emlékekben nincsen. Összetett jel?
16. A *g* jele.

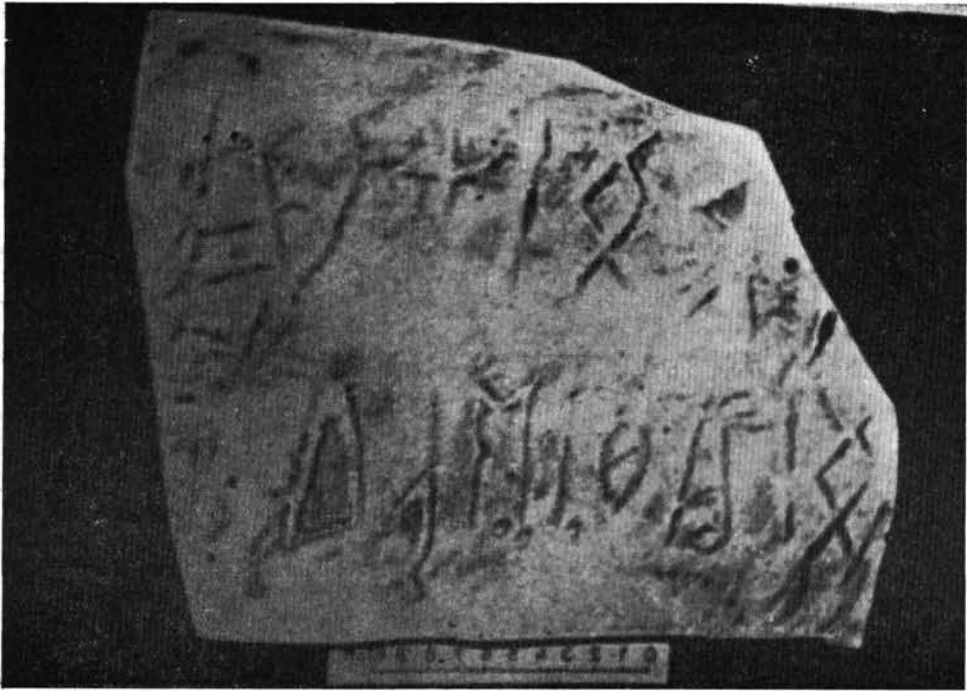
²⁹ *Németh Gy.*, A székely írás egy új emléke: a homoródkarácsonfalvi felirat: MNY., XLI (1945), 11–16., a pacskolat-másolat két fényképével és Szóke István rajzával a felirat betűiről. A pacskolat képe fordított elhelyezésű és így a felirat helyes beállítását nem adja vissza, az eredeti fényképfelvétel pedig közlésre alkalmatlan volt. — *Altheim, F.*, Türkstudien: La Nouvelle Clío, 1952, 1–2. sz., 44–49. (kny.).

³⁰ Ld. 6. jegyzetet.

³¹ Ld. 13. jegyzetet.

³² Ld. 10. jegyzetet.

³³ *Németh Gy.*, MNY., XLI (1945), 11–16.

7. kép. A karácsonfalvi rovásfelirat különböző megvilágításban és helyes beállításban

8. kép. Szőke István rajza a karácsonfalvi rovásfeliratról

A kövön itt-ott még vonások, pontok nyomai látszanak (feltűnő a 7. betű alatti ferde vonal), de ezeknek aligha van jelentőségük.

„A felirat 16 betűjéből tehát csupán 8-nak a jelentése látszik világosnak (2., 5., 7., 10., 11., 12., 14., 16.). Különleges ábécevel van dolgunk, melyben meglehetősen számmal vannak olyan betűalakok, amelyek az eddigi emlékekben nem fordulnak elő. De hogy itt a székely írás egy emléke van előttünk, abban nem lehet kételkedni.” „A felirat az eddig ismert és kor tekintetében meghatározható emlékeknél régibb.”

*

Foglalkozott a *karácsonfalvi* felirat megfejtésével Franz Altheim német tudós is,³⁴ aki abban a téves hiedelemben van, hogy „Szőke István” a lelőhelynevet jelzi. A felirat felfedezőjének így Németh Gyulát hiszi néhai Szőke István egyetemi hallgató helyett.

A felirat képét ő is fordítva közli a pacskolat alapján, mint Németh Gyula, a jobbról balra való olvasási iránnyal ellentétben (Altheim, i. m., 1—2. kép).

Altheim szövegrekonstrukciója a Szőke István-féle betűrajzoktól több helyen eltér és már haladást jelent.

Altheim rekonstrukciója a következő:

Tagadja a székely rovásíráshoz való besorolás jogosultságát. Az ó-török rovásírás segítségével „minden nehézség” nélkül olvassa el a felirat valamennyi rovásjelét.

A felső sorban jobbról balra:

1. Felismerhetetlen rovásjeltöredék.

2. *ök/ük = kö/kü*: mely a *rováskéziratokból*, valamint a *jenisszei és talasi feliratokból* ismert.

3. ²b; 4. ²s; 5. ⁰z; 6. *i/i*; 7—8. ¹l.

³⁴ Altheim, F., *Türkstudien*, 1952, 44—49.

Az alsó sorban:

9. ²b; 10. ²s; 11. ⁴t; 12. *nt/nd*;
13. *i/ī*; 14. *lt/ld*; 15. ^oč/^g; 16. ⁴y, *īq/qī*.

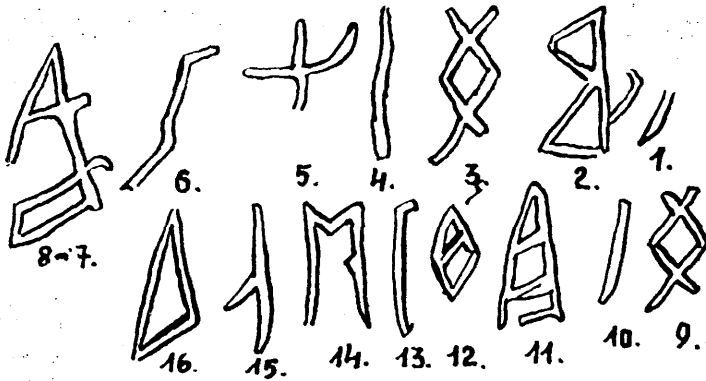
Olvasata Altheim szerint:

(Első sor):

(*a*)*bs*(*i*)*z it* = „ohne Jagd, jagdlos” und „Hund.”

(Második sor):

b(*a*)*s*(*a*) *t*(*ä*)*ndi i*(*l*)*t*(*ä*)*č*(*i*) = „darauf irrte er umher als einer, der angreifen wird.”

9. kép. Franz Altheim rekonstrukciós kísérlete

A felirat mindkét sorát töredékesnek gondolja. Idejét a 8. század utolsó negyedére teszi, de lehetségesnek tartja még az avar uralom utolsó idejét is. Protobulgár rovásírás legrégebb formáját látja benne, egy győzelmi felirat maradványát, az avarok elleni harc emlékét.

*

A *karácsonfalvi* rovásfelirat³⁵ megfejtését magam is megkíséreltem, amely hosszadalmas és nehéz munka árán, úgy látszik megnyugtatóan sikerült is.

A jobbról balra olvasandó karácsonfalvi rovásfeliratot, a helyes beállítás után (7. kép), az alábbiak szerint rekonstruáltam és oldottam meg (10. kép):

(A felső sor, a nyíltól kezdve jobbról balra olvasva):

Hom^oród-k^arácson-f^alviak
1-6   7-12   13-18

(Felső sor, a nyíltól balról jobbra lefelé olvasva):

m^end ök
19-21   22-23

³⁵ „Magyarország helységnévtára, 1926” c. összeállításban *Karácsonfalva* = = Crăciunel, nem pedig Homoródkarácsonfalva néven szerepel. Az előző névalakot vettem alapul.

(Alsó sor, jobbról balra olvasva):

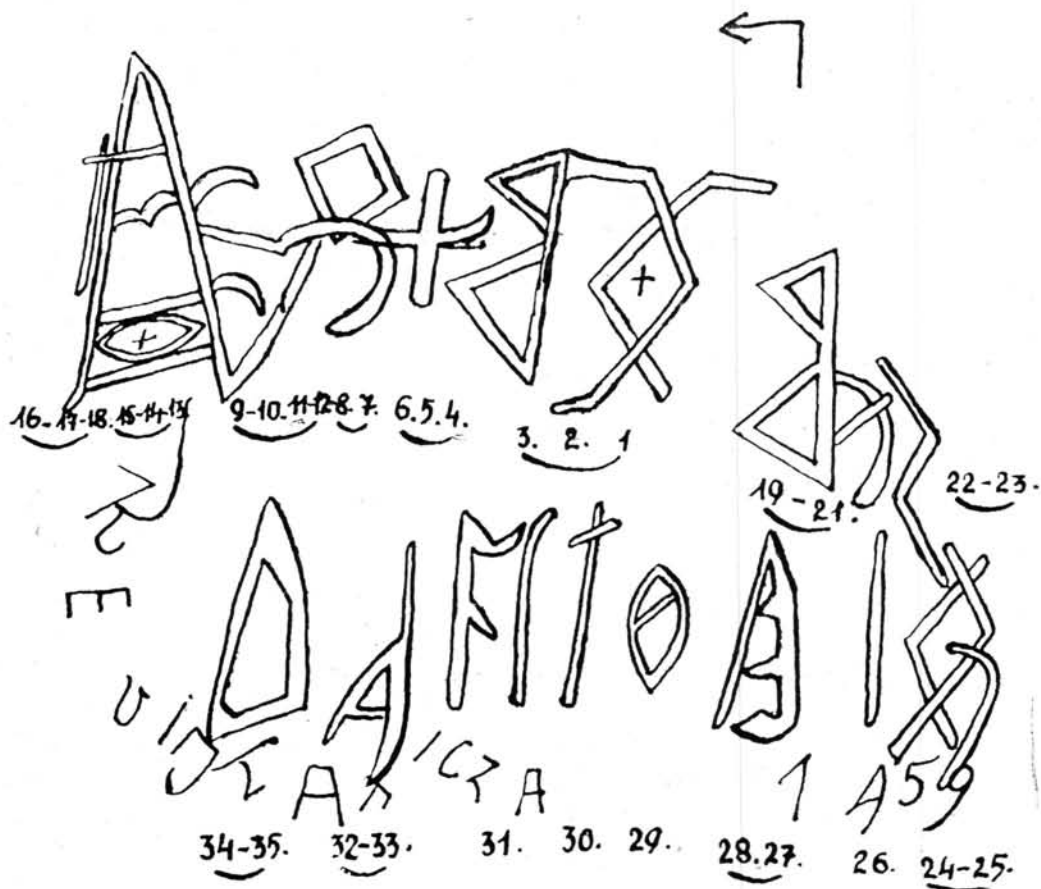
hⁿn-szék^ely írások

24-25   26-29   30-35

(1459) (?)

A pacskolat különböző méretű és erősségű fényképmásolatain, nagyítólencsék segítségével számos olyan jelet, részletet, írást, számot fedezhettem még fel, amelyet szabad szemmel nem, vagy csak igen rosszul figyelhettem meg és olvashattam el.

A fent megoldott rovásszövegen kívül, a jobb alsó sarokban arab számmal „1459”, a felső sor alatt és a kezdő H rovásjel körül ismét évszámok: „1456, 7,9”. A bal alsó sarokban ugyancsak bevéssett latin betűs szöveg: „KEVI KATICZA”. De évszámok, számok, római számok, nevek, szavak nyüzsögnek a kőlap felületén mindenütt, mind a felírtos részen kívül, mind pedig a rovásjeleken belül is, befolyásolva a rovás-

10. kép. A karácsonfalvi rovásfelirat rekonstrukciója szerző szerint

felirat tisztaságát és az olvasás helyességét. Így nem lehet tudni, hogy szövegünkkel még milyen jelek, számok, évszámok, esetleg nevek függenek még össze. Ezek a firkálások olyan kicsik, hogy alakjuk, értelmük még erős nagyítóval sem betűzhető ki mindig. Egy részük ezeknek a rovásírásos szöveg értelmét magyarázza. Volt olyan „megfejtő”, aki római számokkal, másik meg arab számokkal kísérletezett. Olyan magyarázó is akadt, aki „viszonyt” szót, vagy „dór” és „görög” szavakat látott. Egyben mindannyian megegyeztek, hogy a feliratot balról jobbra fejtették. Így a bal sarokban látható női nevet, bevésője *írások* — „ívek” szó helyett olvasta „KEVI”-nek; a *hun-székely* szót pedig „KATICZÁ”-nak, a rovásírás jeleit, jellemzőit felületesen ismerve. Akár a megfejtési kísérleteket nézzük, akár a többi feljegyzéseket, semmiféle olyan támpontot nem találunk, amely megmagyarázná azokat az évszámokat, amelyek véletlenül vagy szándékosan, de úgy látszik, megközelítően helyesen teszik szövegfeliratunk idejét az 1456—1459-es évekre.

Számos olvasási kísérlet után jutottam el én is a fenti helyes megfejtéshez, sokáig „szegélyívek”-et olvasva *székely írások* helyett.

A pacskolat szövegének kopottsága, elmosódottsága, az állandó összevonás-használat, az új, a székely rovásírás irodalmában eddig elő nem fordult betűtípusok és változatok igen nehezé tették a helyes és pontos megoldást. Lehetséges, hogy a felirat csonka, bár a rovásjelek félköralakban töltik ki a rendelkezésre álló felületet. Lehetséges az is, hogy a templomtorny többi lőrésablakának szemöldökkövei is rovásírásos szövegekkel borítottak.

A szemöldökkő, a felirat tanúsága szerint Karácsonfalvával függ össze.

Feliratunkat, a legkorábbi hasonló emlékek rovásjeleivel való összehasonlítás alapján, a legősibb ismert székely rovásírásos emléknek kell tekintenünk, amely korban valamennyit megelőzi. Legkésőbbi idejét legfeljebb a XV. század első felére tehetjük. Pontosabb idejét a rovásjelek jellege, kapcsolatai és szövegének nyelvezeti sajátosságai dönthetik el. A betűk a kőrovásnak megfelelően szögletesek.

A mondaton belül szóelválasztó jeleket nem használ, de egy-egy szó utolsó betűjét méretben lekicsinyíti, hogy a következő szó első betűjétől elválasztható legyen. Minden szóban összevonások vannak. Feltűnő sajátossága, hogy a magánhangzókat nagyrészt nem jelöli. Külön, egyedül az *i* magánhangzó jelét használja. A többi magánhangzó nem önállóan jelentkezik, hanem mássalhangzókkal összevonva: *hom*, *ród*, *ács*, *on*, *ak*, *ök*, *ék*, *ás*, *ok*. Nem jelöli külön tehát az *a*, *o*, *e*, *u* magánhangzókat.

A feliratban a következő rovásjelek fordulnak elő (ld. 10. kép, 1—2. melléklet):

1., 24. A *h* betű jele két helyen szerepel, a *hⁿ* szóban, és mint összevonás a *Hom^oród* szóban. A kettős $\times$ -ből összerótt rovásalak Nikolsburgból, Dobai István 1753. évi ábécéjéből ismeretes, hármas $\times$ -alakban pedig Kájoni János 1673. évi betűsorában fordul elő. A többi feliratokon ennek kerekített *x* változata használatos.

2., 34. Az *o* hangot, a *Hom^oród* szóban a *hom* összevonásban, és az *írások* szóban az *ok* ligatúra belsejében négy tört szárú szegletes alakban

találjuk meg. Ilyen formában feliratainkon nem fordul elő. Legközelebb áll hozzá a nikolsburgi, derzsi és a Szamosközi-féle *o* jel kerekített alakja. Eredetét tekintve összevethető a türk rovásírás szegletes *o-u* jelével.³⁶ A röd és on összevonásokból az *o* rovásjel alakját nem lehet rekonstruálni.

3., 19. Az *m* jele két helyen látható, a Hom^oröd és a m^end szavakban, mégpedig szegletes formában. A székely rovásírás emlékei között szegletes és kerekített változatban egyaránt megtaláljuk. A karácsonfalvi alakjához legközelebb áll a nikolsburgi és a székelyderzsi szegletes alak.

4., 8., 31. Az *r* rovásjele a röd összevonásban, és a k^arácson szóban, rövidített alakban, illetőleg rézsütös vonalként, az írások szóban pedig teljes alakjában kerül elénk. Utóbbinál a *v* rovásjelére emlékeztető tagolt *M* alakból a jobb oldali szára különvált, a bal oldaliból pedig rézsütös ék alakú vonalka nyúlik jobbra befelé. Hasonló rovásjel más feliratokban nem fordul elő. Ellentétes irányú változatát a nikolsburgi ábécében találjuk meg.

6., 21. A *d* jele két összevonásban is megvan. Alakja jól kivehető a Hom^oröd szó röd összevonásában. A kereszt alakú jel kapcsolódik a ró, rövid, öblös jegyével. A másik *d* jel a m^end szó ligatúrájában van meg.

Kapcsolatát Marsiglinél és Csikszentmártonban látjuk.³⁷

20., 25., 12. Az *n* betű jele háromféle változatban, a m^end a h^un és a k^arácson szavak ligatúráiban szerepel más-más magánhangzó társaságában, mégis megállapítható, hogy nem különbözik a többi feliratok *n* jelétől.

24—25. Az *u* hang jelölésének nem vehető ki nyoma a h^un szóban.

26. Az *sz* jele a szék^ely szóban ugyanaz, mint a többi feliratos emléken.

29. A *ly* jele szilvamagszerű alakjával ugyancsak az előző szóban található meg. Egyedül a nikolsburgi ábécében leljük meg a párját, de ettől eltér annyiban, hogy a belső ékvonala balról jobbra rézsütösen felfelé halad, mint Marsiglinál és Csikszentmártonban. Ez a betű egyúttal eldőnti a feliratunk idejét is, mert a későbbi *ly* betűtípusok többnyire kerekítettek és közepükön nem ékvonal, hanem pont jelzés látható. Így a karácsonfalvi betűjelleg kétségtelenül a XV. századi feliratainkkal függ össze.

16., 30. Az *i, í* rovásjele, a k^arácson-f^alviai és írások szóban van meg. A nikolsburgi és a bögyözi betűjellegét követi, de más emlékeken is ismétlődik. Jellemzője a vonal felső végét ferdén keresztező átvágás.

27. Az *e, é* rovásjele egyedül a szék^ely szóban maradt meg. Meglepő, hogy az *é* ezen szokatlan rovásalakja egyetlen feliratunkon sem található meg, de szinte azonosnak mondható a szamaritánus írás hasonló betűjével.³⁸

³⁶ Németh Gy., i. m. 1934, 31., 7. ábra.

³⁷ Ua., 21., 5. ábra.

³⁸ Ua., VI. melléklet.

10. A cs rovásjele a k^arácson szó ligatúrájában leegyszerűsített alakjában maradt meg, mégpedig fordított, fejére állított jelöléssel, egy száron kettős fogazással. Hasonló alakban a székely rovásírásban nem általános. Átmeneti alakot képvisel Nikolsburg és Nagyszentmiklós között.³⁹ A konstantinápolyi feliraton és Szamosközinél találkozunk rokon jelöléssel.

9., 17., 32. Az a,á rovásjele a k^arácson, írások, f^alviak szavakban összevonásként jelentkezik. Változatait adja az eddig ismert a-nak.

13—15. Az utóbbi szóban ugyancsak az f, l és v betűk jelét vonták össze.

13. Az f jele az l betű alsó mezejében fekszik. A nikolsburgi betűalakot ismétli, de fektetve. Eltér ettől még kissé + alakú rovátkájával is.

14. Új betűtípust, illetőleg változatot képvisel az említett szóban az l rovásjele, melyet az f és v jelekkel dolgoztak össze. De toronyszerűen ráépítették még az iak, ak ligatúrát is. A székely derzsi és a konstantinápolyi l típusához tartozik kettős vonaláthúzásával.

15. A v jele az l betű felső végén van jelölve, de elmosódottan. Nagyjából egyezik más feliratok v rovásjével.

22. Az ő rovásjele az ők szóban maradt fenn. Alakja a fényképen nehezen vehető ki. A nikolsburgi ábécé hasonló betűjével egyezik, de megtalálható Marsiglinél is.

A székely rovásírás emlékein eddig kétféle k jelet ismertünk, az egyiket a szó elején vagy szóközben, a másikat pedig rendszerint a szó végén.

7., 18., 28., 35. A karácsonfalvi szövegben ötféle változatban találkozunk a k rovásjével: k^a hangjelzéssel, a k^arácson szóban. Alakja egyezik a többi feliratok szóközi k jelével. Második az ak jel, mely ugyan nem figyelhető jól meg a f^alviak szóban, de azonos elv szerint van szerkesztve mint az ék és ok. Az l-v összevont jelére toronyszerűen építették rá a háromszögű k jelet. Mindháromra jellemző, hogy az a,é,o magánhangzók rovásjele, a háromszög alakú k rovásjelébe van beleszerkesztve. Így a székely és az írások szóban. Az ak, ék, ok rovásjelei nemcsak a szó végén, hanem a szó belsejében is előfordulnak, így szóvégi k-nak nem tekinthetők. A székely rovásírásos emlékeken a zárt háromszög alakú k jel ezen változatai máshol eddig nem fordultak elő. Párjukat a türk írás szóközi k rovásjelében találjuk meg.⁴⁰ A székely rovásírás irodalmában egyedül Szamosközy István feljegyzéseiben találkozunk háromszögű k jellel „Gyálfinak” szóban, de ez is inkább a négyszögű k-nak eltorzított rovásjelét mutatja.

22—23. Az ötödik k alak (= q), az ők jele, mely szóvégi k-vá és ő rovásjellel differenciálódott. Így hármas törtvonalú jelét úgy az ő, mind a szóvégi k rovásjelnél azonos alakban leljük meg feliratainkon. (Ld.

³⁹ Ua., VI. melléklet.

⁴⁰ Uo.

Nikolsburg *ck* ligatúráját és az *ő* rovásjelét, valamint a Herepei János által talált gyulafehérvári ábécé (1655) *ak* rovásjelét.)

33. Eddig kellően ki nem hangsúlyozott betűváltozatot mutat az *s* rovásjele az *írások* szóban. Jellegzetessége az *ék* alakú jel csúcsából meghosszabbított szár. A székelyderzsi felirat *Miklóskántor* szavában; a böngözi felirat *Ist^en* szavában; a csikszentmártoni felirat *Mátyás* szavában, valamint fejlődött alakban az enlakai felirat *Isten*, *Georgyius Musnai* szavaiban találjuk meg ezt a száras rovásjeltípust, de mindig *e* hang kísérete nélkül.

A karácsonfalvi feliratban így képviselve van: az *a, á, cs, d, e, é, è (= h), f, h, i, i, k^a, (a)k, (é)k, (o)k, (ő)k, l, ly, m, n, o, ó, ö, ő, r* (teljes és rövidített alakban), *s, sz, v* rovásjele. Nem kapunk felvilágosítást a: *b, c, g, gy, j, ny, p, t, ty, u, ú, ü, ü, z, zs* betűkről. Nem mind jelöli a felirat készítője az *o, a, e, u* magánhangzókat. A *g* jelére az *l* analóg szerkezete alapján következtethetünk.

Új betűtípusok és változatok: *á* (fejére állított forma), *cs* (fejére állítva és leegyszerűsítve), *é, f, h, (a)k, (é)k, (o)k, (ő)k, l, o, r, s* jele.

Szokatlan a jobbról balra való sorvezetés mellett, a balról jobbra és lefelé irányuló írás. Meglepő a szóösszeűzés közben alkalmazott rovásjelek megfordítása, tornyozása és egybedolgozása is.

Ligatúrák: *ho, hom, ró, ród, karácson, kr, ács, on, falviak, flv, fl, lv, iak, ak, m^end, nd, ök, h^un, ék, ás, ok.*

A karácsonfalvi felirat szövege, a nikolsburgi és székelyderzsi rovásírással való szoros összefüggése révén, az írástörténeti és nyelvi vonatkozásai folytán, nemcsak a legrégebb (XV. századi) felirataink csoportjába tartozik, de számos új rovásjelét, rovásváltozatát, ligatúráinak nagy számát tekintve, *a legősibb székely rovásírástól felirati emlékünknél.* A felirat jobb alsósarkában szereplő 1459 (?) évszám megfejtési kísérletnek is tekinthető, összefüggése szövegünkkel, a kétségtelen időegyezés ellenére sem igazolható.

Végleges ítéletet feliratunkról csak akkor mondhatunk, ha magát az eredeti szöveget vehetjük újra revízió alá, látva a kirajzolt rovásjelek hiányos voltát.

Ha az eddigi három megfejtési kísérletet egymással összehasonlítjuk, kiderül, hogy az I—II. rekonstrukciós betűsor (8—9. kép) hézagos, a rovásjeleink nagy része köztük nem is szerepel. Az ott feltüntetett 16 rovásjel és csonka vonalrész helyett, mintegy 35 hangjelölést ábrázoltak több összevonásban (10. kép).

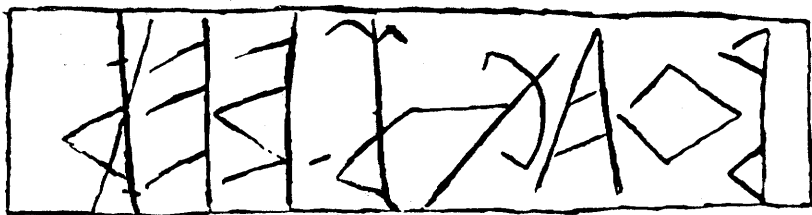
Németh Gyula, publikációjában helyesen ítélte meg a székely rovásíráshoz való tartozandóságot és a rovásszöveg jeleinek ősi jellegét, de szövegmegfejtést nem adott. A rovásjelek közül biztosan az *m* (2) és az *ly* (12) betű jelét állapította meg, de helyesen látta az *sz* (10), a *d* (5), *i* (8), a *h* (3., 9.) és az *l* (7) jel kapcsolatát is.

Altheimnél csak az *sz* (10) és az *i* (13) jele állja meg a helyét, de részben tekintetbe vehető az *ig* (16) rovásjele is. Ellenben az ótörökből levezetett betűsora, szövegolvasása, magyarázata, időrendje, teljes egészében elfogadhatatlan tévedés.

A karácsonfalvi rovásfelirat helyes betűsorát, olvasási módját, szövegmegfejtését, a székely rovásírás legősibb emlékét, új betűtípusait, változatait, jellemző sajátságait, sajátságos ligatúráit: betűről betűre igazoltam.

2. A SZÉKELYDERZSI ROVÁSSOR

A székelyderzsi unitárius templom egy kis gótikus ablaknyílását, a XVI. század első felében olyan téglalappal zárták be, amelyre még nedves állapotban rovásírásos szöveget karcoltak, majd utána a téglát kiégették. A székely rovásfelirat csak 1929-ben vált ismeretessé, Balázs András unitárius esperes révén, ennek ellenére a rövid szöveg körül már is élénk irodalmi vita fejlődött ki.⁴¹ A rovásírásos téglát Haáz Ferenc Rezső székelyudvarhelyi református nőképzőintézeti rajztanár őrzi.

^ 2 3 ^

16. 15. 14. 13. 12. 11. 8. 9-10. 7. 6. 5. 4. 3. 2. 1.

11. kép. A székelyderzsi rovásfelirat szerző által helyreállított szövege

A rovásírásos téglafényképe alapján,⁴² a kopott szövegrészek rekonstruálásával, a következő szöveget találtam helyesnek.

A felirat korábbi megfejtései jobbról balra olvasva:

„Miklós zsidó p^ap”

„Miklós derzsi p^ap”

„Miklós (és) D^ezs (D^erz) a^pa^p”

Mint hogy az s rovásjelének részleges hiánya a Miklós szóban, valamint a „derzsi vagy „D^ezs”, úgyszintén a „zsidó” szó összevonásának felépítése, zsúfoltsága, magyarázata, a felirat megoldását hibásnak mutatta, ezért magam is megpróbáltam a feliratot elolvasni és a hibás olvasatot helyesbiteni.

⁴¹ Ld. 6. jegyz.

⁴² Németh Gy., i. m. 1934, V. melléklet.

A rovásfelirat helyes megfejtése a következő:

Miklós-kántor pap^atya

1-2 3-6 7-11 12-14 15-16

Alatta, a téglá szövegkeretén kívül, 1431 (?) évszám.

A korábbi olvasatok után a szöveg értelme meglepő, a Miklós szó s jele nem deformált, hanem szabályszerű rovásjelet mutat, csupán folytatását nem vették észre a megkopott felületrészen. A „d^erzsi” vagy „D^ezs”, valamint a „zsidó” szónak a feliratban nyoma sincs. Egyszerűen az nt összevonás (ligatúra) jelét tévesztették össze a megfejtők a zs rovásjellel, amely csaknem azonos alakot mutat. Németh Gyula tett is erre nézve észrevételt: „a zs jele feltűnő; e jelet inkább nt-nek olvashatnánk.”⁴³ Az „p^ap^ap” olvasat is hibás, mert nyomát sem mutatja a megoldás az a rovásjelleknek, amit pedig itt elhagyni nem lehet. E nélkül legfeljebb ezt az értelmetlen szót betűzhetnék ki, hogy e^pe^p. Helyette pap^atya a jó olvasat.

A keretbe foglalt felirat alatt elmosódottan a fent említett évszám vehető ki, amit eddig a kutatók nem vettek észre. Ez az évszám a felirat készítésének és a téglá kiégetésének az idejét jelezheti. Az évszám összhangban áll a korai székely rovásírásos emlékeink idejével (XV. század).

Az eddigiektől elütő olvasat azzal magyarázható, hogy a téglalap felülete egyes részeken megkopott és a rovásjelek összefüggései csak figyelmes vizsgálat után állapíthatók meg és így egyes jelek elkerültek a megfejtők figyelmét.

Olvasatomat az alábbiakkal indokolom.

Miklós szóban az i rovásjel mint összevonás mi alakban szerepel.

Az m jel felső része nem zárt, benne tagoltan azon i rovásjeltípus van ábrázolva, amely feliratunkból eddig ugyan nem tűnt ki, de Marsiglinél, Csíkszentmártonban és Konstantinápolyban megvolt. Összevonásuk logikus, félre nem magyarázható. Marsiglinél a Mincent szóban hangsúlyozódik ki.

Az s rovásjel az eddigi megfejtési kísérletekben mint rézsútos, egyenes hosszú vonal jelentkezik, amely így azonban semmit sem jelent; a székely rovásírásban sincs meg, olvasata tehát önkényes. Az ó jellel összekapcsolva mint ós végződés helyesen következik, de a hibás s rovásjellel együtt nem indokolható.

A székely rovásírásban az s jele kétféle alakban jelentkezik. Az egyik ék alakú, mint a nikolsburgi és a többi felirati emléken, a másik típus ennek száras változata. A szár a csúcsból nyúlik ki. Bár ez az s változat a karácsonfalvi, bögözi, csíkszentmártoni, székelyderzsi, és késői változott formában az enlakai szövegben is előfordul, Németh Gyula ábécés táblázatában mégiscsak az utóbbi helyen találjuk meg.⁴⁴ Ez az érdekes, eddig ki nem hangsúlyozott száras s rovásjelváltozat megérdemli, hogy létezését tudomásul vegyünk, mert mindig e hang kísérete nélkül látjuk.

⁴³ Uo., 5.

⁴⁴ Uo., VII. melléklet.

A karácsonfalvi szövegben ás alakban, a bögőzinél *i* hang jelzése után, a csíkszentmártoniban *as*, ás hangkapcsolat mellett; itt ós, az enlakaiban dült szárral, *is*, *us*, *us* összefüggésben találjuk. Úgy látszik, hogy az *e* hanggal összefüggő *s* rovásjel mindig rövid, ék alakú; a többi, mély- és közép-magánhangzóval összefüggő *s* rovásjel eredetileg *hosszú szárú s* volt, de az idők folyamán ez a szár elkopott, eltűnt, és csak az *e* hanggal összefüggő rövidebb alak maradt meg. Jellemző, hogy a hosszú szárú *s* alakja csak a székely rovásírás korábbi rétegében maradt meg, ahol még — ha csökevényes formában is — de különbséget tettek a magas és a mély magánhangzóhoz kapcsolódó kétféle *s* rovásjel között. A székelyderzsi feliraton még kifejezetten ez a *hosszú szárú s* rovásjel szerepel, de a téгла kopottsága miatt a vonalak összefüggéseit nem vették észre, pedig tisztán adja a kapcsolatot a *k* rovásjelhez mint sk összevonás. Marsiglinél is megtaláljuk az sk ligatúrát a *Pirⁱska* szóban (673. 1.).⁴⁵

A logikai sorrend adva van a következő szó felépítéséhez, mely az *sk-nt-r* rovásjelek összefüggésén és egymásutániségán alapszik. Miklós-kánt^or szavak összevonására a csíkszentmártoni feliratban találunk analógiát *Mátyás-m^est^er* szóban,⁴⁶ ahol a név és foglalkozásmegjelölés kapcsolódott össze. A *Miklós-kántor* szóban a *k* (sk) rovásjel úgy fűzi össze az ós és nt jeleket, hogy az *a* hangjelölést is kiformálták. Ha az összefüggéseket és az egymásutáni sorrendet nem tekintenénk, d^ekant (= dechant), vagy D^ezs szavakra lehetne következtetni, de így az ósk összevont jelcsoportra csak a már mondott ánt^or következhet helyesen. Az ant ligatúra előfordulására, változataira Marsiglinél az Ant^al szóban (673. 1.), Telegdinél⁴⁷ és Kájoninál⁴⁸ találkozunk. Az *r* rovásjel a következő *p* betű előtt csak elmosódottan látszik.

A *Miklós-kántor* olvasat után *papatya* szó következik, Pais Dezső „*apa-pap*” olvasatával szemben. Az utóbbi megoldás helytelen, mert a szövegben legalább egy *a* jelet kellett volna rónni ahhoz, hogy „*apapap*”-ot olvashassunk, a feltételezett és ugyancsak hibás „*Dezs*” szó után. Azonban ilyenre nem történt hivatkozás, tehát a megoldás nem állja meg a helyét. Ha figyelmesen megnézzük az első *p* rovásjel középső keresztvonalát, azt látjuk, hogy az ékalakban visszahajlik. Tehát itt a hiányzó *a* rovásjelet ábrázolták és vonták össze az első *p* jellel. Olvasata így nem *a^ap*, hanem pa. A harmadik rovásjel pedig nem a harmadik *p* jel, hanem a *ty* és a szóvégi *a* rovásjelenek összevonása az a^atya szóban. A téglafelület itt annyira kopott, hogy nehéz az összefüggéseket kivenni. A harmadik *p*-nek nézett rovásjel alsó és felső keresztvonalakája a *ty*-nek két rövid beszúrása csupán, a harmadik kiinduló vonal pedig az *a* jellel való

⁴⁵ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 45., III. melléklet.

⁴⁶ *Uo.*, 60.

^{47—48} *Uo.*, 17. melléklet és 126. l.

összevonásának kiinduló rovásjele. Így az olvasata ennek a résznek nem „*apa-pap*”, hanem *pap-tya*.

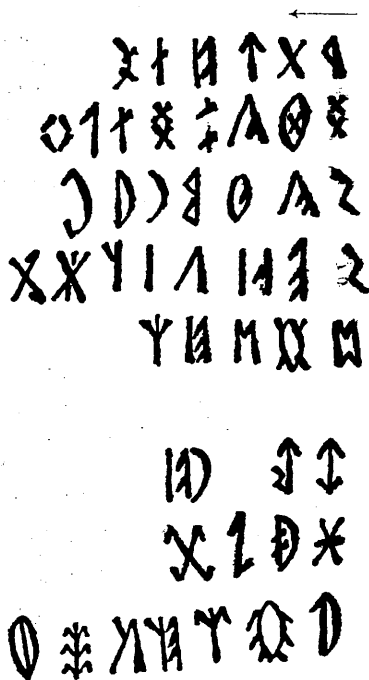
A szöveg helyes magyarázata alapján, tehát egy Miklós nevű pap-tyáról van szó, aki kántor (=énekes kanonok) 1431 (?) körül.

Cs. Sebestyén Károly és Pais Dezső idézett munkájukban⁴⁹ a székelyderzsi feliratot az alkalmi készítésű téglá méretei alapján a XIII. századba sorolták be. Mivel itt nem kész téglákkal építettek XIII. századi kis gótikus ablakfülkét, hanem már meglévő ablaknyíláshoz, ennek berakásához méreteztek és égettek ki egy alkalmi téglát, így a rovásírásos szöveg számára korai az adott datálásuk.

A székelyderzsi rovásjelek típusa a korai felirati emlékek közül Karácsonfalvával, Csikszentmártonnal és Konstantinápolyval függ össze, így a rovássor idejét a XV. század második felére tehetjük. Pontosabb idejét talán eldöntheti a módosított szöveg kapcsolata esetleges egyházi történeti forráshoz. De figyelembe kell vennünk a felirat 1431 (?) -es évszámát is.

A székelyderzsi feliratban a következő betűk rovásjelei szerepelnek: *a, i, k, l, m, o, p, r, s* (száras), *ty*.

Ligatúrák: *mi, ós, sk, ant, nt, pa, tya, óskánt*.

3. A NIKOLSBURGI ÁBÉCÉ

A székely rovásírás ábécéjét megőrző pergament lap, egy 1483-ban készült ősnymotatványba volt bekötve.⁵⁰

A nikolsburgi *betűsor* a következő:

a, á(a); b(eb); c(ecz); cs(ecz-ech); d(ed); e, é(e);

è(=eh); f(f); g(egh); gy(eg'); h(eh); i, í(i); j(ej); k(ek);

[k(=eë) ld. a ck ligatúránál]; l(l); ly(elj); m(m); n(en); ny(enj); o, ó(o);

ö, ő(eë); p(ep); r(r); s(s); sz(š); t(eth); ty(athë és etheth);

u, ú(v); ü, ü(w); v(ew); z(ez); zs(šsch).

Ligatúrák: enc, nc(encz); eck, ck(eczk); encs, ncs(enczench);

and; engy, ny(eng'); ak(ac); unk (vnc);

nje(një); emp; ent(enth), nt; ezt, zt; est, st; tpr(us); (us);

Szöveg: Amen

12. kép. A nikolsburgi ábécé és ligatúrák

⁴⁹ MNY., 1952, 86—89.

⁵⁰ Németh Gy., i. m., 1934, 3—4., I. melléklet. — Jakubovich E., i. m., 1935.

4. MARSIGLI ROVÁSÍRÁSOS KALENDÁRIUM MÁSOLATA

A bolognai egyetemi könyvtárban őrzik a székely rovásírás legterjedelmesebb emlékét,⁵¹ amelyet *Marsigli* gróf kiváló olasz tudós, az osztrák szolgálatban álló magasrangú hadmérnök mentett meg 1690 körül a tudomány számára, amikor a törökök elől a Székelyföld szorosait elzárta.

A Marsigli-féle emlék, egy naptármásolat, amelynek eredeti előképét egy négyoldalas falécre rótták fel. A kalendárium szövege a római katolikus egyház állandó ünnepeit és névnapjait tartalmazta, a bibliai történetekből vett nevekkel, egyházi vegyes feljegyzésekkel, valamint a székely rovásírás ábécéjével együtt.

A bolognai emléket *Sebestyén Gyula* publikálta részletesen, facsimile-másolatokkal együtt,⁵² majd a további megállapítások eredményét *Németh Gyula* foglalta össze.⁵³

A rovásírásos szöveg irodalma még számos megoldatlan problémát hagyott hátra, melyre a szövegmegfejtés revíziója során, az alábbiakban kívánok megoldásokat adni.

Marsigli a négyoldalas rovásbotról másolt rovásjeleit papírlapokra írta át, mégpedig a papírlapok hosszában két sorban, mert a rovásbotnak megfelelő hosszúságú papír rendelkezésére nem állott. A rovásnaptár egy-egy oldalának anyaga így két-két papírlapra került. Tehát a rovásbot eredeti hossza kb. 128, szélessége 1,7 cm lehetett.

Marsigli megjegyzéseiből kiderül, hogy a rovásbot

1. oldalán volt a *rovásnaptár* első fele, a szentek és ünnepek neveivel, január 1-től július 11-ig (a 673. és 683. számú papírlapon);

2. oldalán, a *rovásnaptár* második fele, július 13-tól december 31-ig (a 675., 677. számú papírlapon);

3. oldalán a *bibliai történetekből* vett nevek (a 679., 685. számú papírlapon);

4. oldalán találjuk a *vegyes feljegyzéseket* és valószínűleg a székely rovásírás ábécéjét (a 681., 671. számú papírlapon).

Marsigli két-két papírlap anyagát számította egy-egy rovásoldalhoz, de a 4. oldalra vonatkoztatva csak a 681. számú papírlapot említette meg. Így itt egyedül csak a 671. számú papírlap ábécéje jöhet még tekintetbe, mivel a többi lapszámot már az 1—3. rovásoldal számára lefoglalta azokkal a megjegyzésekkel, amelyeket a papírmásolatok hátsó oldalán tett. A másolati lapok ma már nem abban a logikai sorrendben következnek egymás után, ahogyan azok sorrendjét Marsigli helyesen megjelölte, hanem egy idegen kéz a gyűjteményes kézirat köteg lapszámozása alkalmával fennálló állapotot, tehát az összeforgatott lapokat rögzítette le a 669—686. lapszám alatt.

⁵¹ *Marsigli, Luigi Ferdinando* kéziratai, 54. kötet, *Manuscripti diversi*, IV, 99, 669—686. (Egyetemi könyvtár, Bologna.)

⁵² *Sebestyén Gy.*, A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915, 35—56., I—IX. melléklet. — *Taglicvini, Carlo*, Luigi Ferdinando Marsigli e la scrittura „Runica” dei siculi (székelyek) di Transilvania, Bologna, 1930.

⁵³ *Németh Gy.*, A magyar rovásírás: A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, II. 2, 1934, 6—8., III. melléklet.

Marsigli nemcsak azt tüntette fel, hogy melyik rovásoldalon milyen szövegrészt találunk, hanem a *rovásnaptár* sorait, átvitelét sorszámokkal is jelölte. Így a 673. számú lapon: az 1, 2 / 2, 3; folytatásánál a 683. számú lapon: a 3, 4 / 4, 5. számozást találjuk (1. rovásoldal másolata).

Folytatását, a 675. számú lapon: 5, 6 / 6, 7., a 677. számú lapon: 7, 8 / 8, 9. szám alatt látjuk (2. rovásoldal másolata).

A bibliai történetekből vett neveknél a sorszámozást újra kezdi a 679. számú lapon: 1, 2 / 2, 3.; folytatását pedig a 685. számú lapon: 3. sorszám alatt adja (3. rovásoldal másolata).

A *vegyes feljegyzések* másolatán, amelynek nagyobb részét áthúzgálták, átviteli jelet igen, de sorszámjelzést nem találunk; nincs ilyen jelzés az ábécénél sem: 681., 671. számú lap (4. rovásoldal másolata).

Sebestyén Gyula által kikövetkeztetett két-, vagy egysoros kigyózóírást (bustrophedont) az adott rovásszöveg alapján megállapítani nem lehet.^{53a}

A rovásnaptár névünnepeinél a felső papírszálon olyan rovátkák másolatát figyelhetjük meg, amelyek a rovásbot felső élére róva az egymást követő névünnepek távolságát jelzik. Ugyanezen rovátkákat találjuk a papírlapon a közepén húzódó második sorban is, átviteli sorszámok mellett (673, 683, 675, 677. számú lapok), amelyek azt mutatják, hogy a második sort Marsigli csak térhiány miatt vette külön sorba a papírlapon, de ez is a felső rovássor tartozéka és folytatása volt. Ezt a rovátkák is igazolják, amelyeket nem a rovásbot sima középfelületére, hanem annak felső élére róttak fel.

Marsigli kéziratának címe magyarul, Sebestyén fordítása után.⁵⁴

„A Székelyföld régi scita lakói nyelvének fára faragott gyűjteménye, mely a katolikus hitre először áttértek használatára a mozgó (állandó!) ünnepek naptárát tüntette fel, s amelyet ugyanazon fadarabról magam gyűjtöttem s küldtem el olaszországi gyűjteményembe akkor, midőn Erdély szorosait elzártam.”

Előre kívánom bocsátani, hogy a Marsigli-féle rovásírásos ábécében az *r* rovásjele csak rövidített alakjában fordul elő. Ennek ilyen használati módja látszólagos csupán, mert a rövidített *r* jelét a közrefogó két szomszédos rovásjel mint egy-egy segédvonal zárja be, mintha a teljes rovásjel két szára volna. Így a teljes *r* rovásalak feltüntetése felesleges. Ezt a szabályt Marsigli nem vette észre. Ilyen megítélése a Marsigli-féle *r* rovásalaknak, a szórészek összevonásának elbírálásánál játszik szerepet.

1. rovásoldal (673. lapon) (13. kép, 1–5)

1. Küsk^arácson (eltérő korábbi olvasat: Küsk^arác^on)
2. Sz^entk^er^ecszt (Sz^enk^er^ecszt)
3. Pál (Pál)
4. Ant^al (Ant^al)

^{53/a} Herepei János, A bolonyai rovásírásos naptár megtérő sorvezetésének (bustrophedonjának) képlete: Ethnographia — Népelet, XLVI (1935), 60–65.

⁵⁴ Sebestyén, i. m. 1915, 35—.

5. Piriska (Pirⁱska; Pir^oska)
6. Fábián, kijavítva: Fábián-ra (Fábián)
7. János (Ján^os)
8. Vincè (Incé)
9. Pál (Pál)
10. Bregda (Breda)
11. Bódgasszony (Bó^{do}gasszony, Bó^{do}gassz^ony)
12. Bálázs (Bálázs)
13. Ágata (Ag^ata)
14. Agata (törölve)

← 1—10.

JH, O, A, O
 YI, OI
 A9E
 A
 9V7E
 J9TX9O
 A)41
 277
 99E
 7E-X

11—24.

DIA X
 Y9 X
 9Y44
 4Y4A4
 4X-
 9J441
 YA O O
 JA4X
 41417
 A X E
 19Y48
 O A, A
 O+) X
 DIA X

25—32.

YW, O, 4
 AM 1. 41AM1
 DIA X O
 *
 # #
 BR O A B
 X L L E A O I
 Y X Y, I

13. kép, 1—3. A Marsigli-féle kalendárium 1. rovásoldala

15. Duro^otya, átjavítva Duro^otyá-ra (Dur^utya)
16. Ap^allonia (Ap^al^lna)
17. Kol^ozs (Kol^ozs)
18. Bálint (Bá^lnt)
19. Júlia (Julia)
20. Péter (Péter)
21. Mátias (Mátás)

← 33—47.

YIϷI
 YAYAI
 1) 41
 0918
 410WY
 WYX
 4JΛ1 3Λ1 3ΛXI

)X(Ϸ
 ↑
 W
 41)ϷXϷI
 1 4X/X
 ϷIM
 1)41
 A4A 1)41

48—52.

ϷIYA
 YAYAI
 A4A
 ϷIAX
 0TϷX

13. kép, 4—5. A Marsigli-féle kalendárium 1. rovásoldala

22. G^erg^ely (G^erg^ely)
23. B^en^ed^ek (B^en^ed^ek)
24. B^od^og^as^zony (B^od^og^as^zony)

1. rovásoldal (683. lapon):

25. A^mbr^uzs, átjavítva A^mbr^uzs-ra (Aⁿb^uruzs)
26. J^ulia, átjavítva: J^ulia-ra (Julia)
27. K^us^bo^do^ga^sz^ony, a K^us szó áthúzva (B^od^og^as^zony)
28. A^dl^be^rt (Al^be^rt)
29. G^ye^rg^y (Gy^orgy)
30. M^ar^kos (Márkos)
31. S^zeⁿt Fⁱl^ep-J^ak^ab (Fⁱl^ep J^aq^ab)
32. S^zeⁿt E^rz^se^be^t (Erzs^eb^et)
33. S^zeⁿtk^er^es^zt (Szen^ke^re^szt)
34. S^zeⁿt G^ot^ar^t (Gotart)
35. J^an^os (Ján^os)
36. Mⁱá^ly (Miály)
37. Z^su^fia (Zsufia)
38. B^erⁿá^ld (B^erⁿal)
39. S^zeⁿt H^el^en^a, átjavítva I^loⁿa-ra, a sor alatt I^loⁿa (Il^ona)
40. O^rb^an (Orbán)
41. Fⁱrⁱn^c (F^er^enc)
42. S^zt Á^go^st (?) E^st(ván) (hiányos ábrázolás)
43. S^zeⁿt P^et^roⁿia (Petronia)
44. B^ar^ab^as (B^ar^abás)
(Aⁿt^al név helye)
45. Vⁱg^y (Vid)
(Gy^ar^fás név helye)
46. J^an^os (Ján^os)
47. J^an^os P^al (Ján^os Pál)
48. S^zeⁿt L^as^zl^o (Ltszó, helyesen László)

49. Pál Péter (Pál Péter)
50. Pál (Pál)
51. Bódogaszonny (Bódogasszony, Bódogaszony)
52. Benédék

2. rovásoldal (675. lapon) (14. kép, 1—6)

53. Margita (Margita)
54. Tizenkét apastalok (Tizenkét apostolok)
55. Tizenkét apastalok (későbbi betoldás)
56. Ágast, kijavítva: Ágaston-ra, megtoldva: Ágaston-ra (Ágoston)
57. Ilyés (Ilyés)
58. Mária (Mária)
59. Jakab (Jakab)
60. Annaaszony (Annaaszony, Annaaszony)
61. Szent László, betoldva: Szent László (László)
62. Péter (Péter)
63. Szent Estván, toldva: Estván (Estván)
64. Bódogaszonny (Bódogasszony, Bódogaszony)
65. Ozsvált, átjavítva: Urszinè-re, áthúzza: Damokos
(Ozsvált, Ur szinèh, Domokos)
66. Urszinè (Ur szinèh), áthúzza, helyette: Lőrinc
név betoldása (Lőrinc)
Cirják (megfejtetlen; felét a másik sorba vitték
át. Az „Urszine” szó után toldották be, és a
„Lőrinc” név c jeléből indul ki)
67. Lőrinc (Lnc), törölve. Megfejtetlen.
68. Kalára (Kalára)
69. Bódogaszonny (Bódogasszony)
70. Szent Király (Király)
71. Bortalan (Bortalan)
72. Ágast, átjavítva: Ágast, Ágaston-ra (Ágoston)
73. János (János)

74. Egy^ed (Egy^ed)

75. Imr^e (Emr^eh)

76. Aszony küs, Küs^{as}zony helyett. Az ü jel helyett u-t másoltak.
(Kös^{as}zony)

← 53—66.

67—73.

BRYK
 YK EMD
 YI E(COXY EFTVYAGD
 VA PVK
 PVK
 VEV
 BVL
 XL
 DIC
 VAV
 EV
 VMV VMV
 DVX
 GYV
 MIV
 V, T VZA VIVM

T. B
 VAD
 DVX
 VAV
 VAVX
 VAV
 VAV
 VAV

74—79.

V
 V
 DVV
 VV
 VV
 VV

77. Sz^entk^ereszt (Sz^enk^ereszt)

78. Máté (Máté)

79. Gyárfás (Gyárfás)

2. rovásoldal (677. lapon):

80. Sz^entk^ereszt (Sz^enk^ereszt)

81. Máté (Máté)

82. Gyárfás (Gyárfás)

83. Sz^emⁱály (Miály)

84. Ieronim^os (Ierom^os)

85. F^erenc (F^erenc)

86. Ábrán (Ábrán)

87. Di^ezs (Di^ezs)

88. Gyál (Gyál)

89. Lukács (Lukács)

90. Ors^olya (Ors^olya)

91. Sz^ent m^arter (megfejtetlen); átjavítva: Sz^ent D^em^eter névre
(D^em^eter)

92. Simon (Simon)

93. Minc^ent (M^enc^ent)

94. Sz^ent Imrè (E^mrèh)

95. Adalb^ert, átjavítva: Alb^ert-re (Alb^ert)

96. Sz^ent Márton (Mart^on)

97. B^ereck (B^ereck)

98. Erzsébet (Erzsébet); csonkán maradt: (Bód^oga)szony

A rovásnaptár másolatából kimaradtak: Cecelle, Kelemen, Katherina, Anderjás (András), Borbála, Miklós, Bódogasszony.

99. Lucia, betoldással Luca (Luca)

100. Láz^ar, betoldással: Lázár (Lázár)

101. T^amás (T^amás)

102. (karács)on *estély* (áthúzott szó) *nagy-* (áthúzott szó)
Karácson (K^arácson)
103. *StEst* (Nagykarácson-), átjavítva: *Estván*, külön: *Szent Estván*
(Estván)
104. *János* (az s jelére ráírtak) (Ján^os)
105. *Aprószentek*, átjavítva: *Aprószentek-re* (Aprószentek)
106. *Tamás* (T^amás)
107. *Sül vester est* (Sölst); utántoldással és áthúzva: *Sülvestér pápa*.
hetedik Finis (Sölvestér pápa hts(?)k finis)

3. rovásoldal (679. lapon) (15. kép, 1—2)

108. *Bötlhen* (Bütlh^en)
109. *Ierikó* (Ierikó)
110. *Ieruzsályem* (Ieruzsály^em)
111. *Egítom* (Egit^om)
112. *Galiliában Kána*, utóbbi toldás áthúzva. (Galiliab^an Kána)
113. *Magdarlom* (= Magdala) (Magr^elom)
114. *Názáret* (Názár^et)
115. *Názáreti angyal*
116. *Zsidók városai*
117. *Zsindoneusok városai* (Zsinb(d?)oneus^{ok} városa)
118. *Ekonsztázia*
119. *Mikodemes*, átjavítva *Mikodemes-re* (Mikod^em^es)
120. *Heródes* (Erod^es)
121. *Pilatos* (Pilatos)

3. rovásoldal (685. lapon)

122. *Ana spüspök* (An^aspösp^{ök})
123. *Kalifás* (Kalifás)

XZYXC
 7207
 B09YM-7
 8V1B
 VVWLEFXC 096
 BFAVGB
 Y-9E9
 A B.19
 2A,4M(1)01Y

4V)14M.01M(2)0X)7Y
 4VY)◊
 B10E8V
 1+0-2
 10Y9A1E

07079
 1401490

1+0-2
 10Y9A1E

15. kép, 1—2. A 3. rovásoldal

4. rovásoldal (681. lapon) (16. kép, 1—2)

- 124. *E^deⁿ* (Éd^en)
- 125. *Égy lat^or, eszt irám, eszend^en még*
- 126. *Mátè*
- 127. *Dor^otya*
- 128. *Hálát aggyunk Ist^enⁿe^k, hogy adta: (Hálát(?) aggyunk)*

BYB

X·D·T

:4Y9#Dx 0)K φ M#9Y99X

A·X·M·#·D·Y

Y·X·M·A·Y·9

4T8↑4DCAKAX4

Y·X·T·1·0·Y·D·X

#·D·B·V·H·G·S

4·1·-·1

41)D)44

2A1101

A+AA

← 124—125.

)X

A·B·D·Y·I·C·B·A

16. kép, 1—2. A 4. rovásoldal

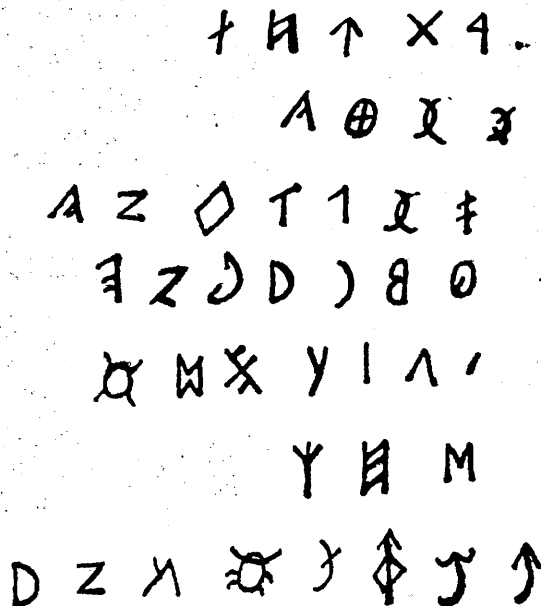
129. Sz^{ent} angy^{al} s^{er}eg
 130. Átalv^{er}et
 131. A bód^ogságt adá önⁿön (?) dac mijat^t
 132. Ekonoszt, kird^end eszt
 133. Gyüm^ölcsön el^enc (Gyöm^ölsoncz)
 134. Per^scsia (= Perzsia) (P^erscsa)
 135. Panⁿonia (Panonia)
 136. Szaniszló (az an jele hiányos) (Sz^aniszló)
 137. Áldás

4. rovásoldal (671. lapon) (17. kép, 1—2)

Ábécé (Marsigli által megjelölt hangérték):

138. a,á(a); b(éb); c(ec); cs(ecz); d(ed);
139. e,é(e); è^(h); f(f); g(eg);
140. gy(egi); h(eh); i,í(i); j(ei); k(ek); k(ok); l(l);
141. ly(elj); m(m); n(n); ny(onj); o,ó(o); ö,ő(eő); p(ep);
142. r(r); s(s); sz(es); t(et); ty(etj); u,ú(u); ü,ű(eő);
143. v(eü); z(ez); zs(esz);

← 138—144.

17. kép, 1—2. A 4. rovásoldal ábécéje és ligatúrái

Ligatúrák

(671. lapon):

144. nc (encz); nt (ent); ck (eczk); nd (end); mb (enb);
st,szt (est); ok (ok); ony (onj).

(673. lapon):

kr; ntk; nk; ntk^er; nk^er; on; nt; Antal; ska; Piriska;
isk; bi; no; Vincè; nc; br; egy; da; bó; d^og; d^oga;
ony; b^al; ga; du; dur; Dur^otya; al; on; ia; int; nt;
ul; uli; t^er; iá; g^erg; bó; d^oga; ony;

(683. lapon):

amb; ambru; mb; lia; la; li; k^üs; bó; d^oga;
ony; ad; ad^alb^ert; Gy^ergy; ár; árk; Sz^ent; ji;
ja; ka; Jakab; rzs; ntk; nk; ntl^ersz; Sz^ent;
go; got; art; no; zsu; be; ber; ná; ld; Bernáld;
sz^ent; na; ona; on; bá; Orbán; ji; fir; Firinc;
nc; tr; tró; brb; igy; no; no; Sz^ent László;
Pál; t^er; bó; d^oga; ony; Bód^oga^szony;

(675. lapon):

arg; ti; nkét; st; al; ap; ok; st; ág; on; ári;
ja; ka; An^{na}s^szony; ony; szl; lá; Sz^ent László;
t^er; szl; e^sl; st; án; bó; d^oga; ony; va; lt; ursz;
dam; ursz; inc; nc; ci; cirj; ák; Lőrinc; inc; alá;
Kalára; bó; d^oga; ony; irá; Sz^ent Király; bo; bor;
bort; la; ga; st; on; ast; st; on; Ágast; gast;
nos; egy; Imrè; ony; nlk; nk; ntl^ersz; árj;

(677. lapon):

nk; ntlk; szl; Sz^entl^ersz; árj; ás; sz^em; on; ero;
im; nc; Fer^enc; ábrá; brá; ors; Sz^em^mart^er; sz^ent; ma;
mart; t^er; Simon; sim; si; on; inc; inⁿc; ent;
nc; nt; im; szim; Sz^ent Imrè; ad; al; alb;
Adalb^ert; árt; on; Sz^em^márton; ck; B^erec^k; b^et; e^rzs;
E^rzsé^bt; ony; bó; d^oga; cia; lá; Láz^ár; k^ará; on; st;
Sz^ent Estván; no; ap; apró; ent; nt; t^er.

(679. lapon):

eri; eru; gi; na; gdarl; áret; ná; náz^areti;
angy; no; ár; as^aai; ai; on; szl; ia; od;
he; hero;

(685. lapon):

an^a; sp; sp;

(681. lapon):

la; lat^or; eszt; end; má; irá; or^oty; tya; Dor^otya; lá; nk;
ist; dt; sz^{ent}; an; al; s^r; v^r; bó; d^og; ság^ot;
da; ij; at^t; kon; szl; ird; nd; eszt; ön; nc;
p^{er}s; csia; an; ás.

*

A székely rovásírás legterjedelmesebb felirati emlékének másolati anyagában, amint látjuk, igen sok részt kellett a revideálás folyamán helyesbítenem és több eddig megfejtetlen szövegrészt megoldanom. Az eltérések okai, az áthúzott rovássorok nehezen kibogozható rovásjelei, a nagyszámú összevonás, a ligatúra-készlet nem alkalmazása a megfejtésnél, ennek nem ismerése vagy félreismerése voltak. Így a szöveg olvasata néha egészen eltérő eredményre vezetett. Nem kívánom a felirati anyag időrendi rétegeit, a szóösszevonások sajátosságait tárgyalni. A későbbi rovásjel-betoldások a szöveg eredeti képeinek lerontására vezettek. Feladatomból főként a megoldatlan részek és a hibás szavak tisztázására szorítottam, hogy a székely rovásírás megismerésének kulcsát szolgáltató összevonásokat (ligatúrákat) teljesebb mértékben állíthassuk össze és hasznosíthassuk az irodalom számára. Különös figyelmet fordítottam az r rovásjel rövidített alakjára, amely ezzel az összevonások számát bővíti.

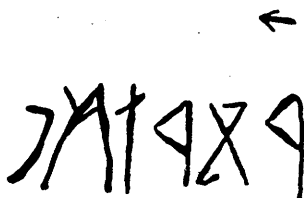
Sebestyén Gyula idézett munkájából⁵⁵ kitűnik, hogy Marsigli rovásírásos kalendárium-másolatában szereplő *Bernald* (683. lapon) azonos azzal a sienai Bernardinussal, akit 1450-ben avattak szentté. Nevét a magyar missaléink közül először a milkovi püspök 1484. évi missaléja szerepelteti. Az augusztus 5-i névünnepen *Bódogasszony*, *Ozsvalt*, *Damokos* neve még együttesen fordul elő. Naptáraink közül egyedül így az 1466-ban másolt legrégebb magyar biblia müncheni kódexének naptárában találjuk meg. Ozsvalt neve más naptárunkban ismeretlen. Domon-

⁵⁵ Uo., 55—.

kos nevét 1555—1559-ben helyezte át IV. Pál pápa augusztus 5-ről augusztus 4-re. Tehát rovásnaptárunk idejét tágabb értelemben 1484—1559. közötti időben kell figyelembe venni. Legközelebb áll hozzá a csíkszentmártoni rovásfelirat (1501), de azt időben megelőzi. Így a Marsigli-féle rovásnaptár rovásjeleinek használati ideje 1484—1500-es évekre határozható meg.

5. A BÖGÖZI FELIRAT

A bögözi templomi rovásfelirat⁵⁶ olvasata a következő:

18. kép. A bögözi rovásfelirat

= *Atya-Istⁿ*

A feliratot „Atyai Están”-nak is olvasták, azonban e megoldás hibás. Amint a karácsonfalvi szövegnél láttuk, szóelválasztó jelek hiányában, a szomszédos szavakat méretbeli különbségekkel tagolják el egymástól, úgyhogy az első szó utolsó rovásjele és a következő szó első rovásjele egymástól méretben eltér. Az *atya* szó második *a* rovásjele kisebb, mint az első *a* betű. A következő szó *i*-je pedig méretben újra megnő, jelezve azt, hogy itt nem az előző szó folytatását kívánják róni, hanem egy újabb szót kezdtek el, amit az előző szótól méretben megkülönböztetni kívántak. Az „Están” szó esetében, a mély *a* magánhangzó jelét külön, vagy pedig az *n* rovásjelével összevonva kellett volna jelezni, de ez nem történt meg. Az *st* összevonásban sincs *á* jel, hanem csak száras *s*-rovásjel, mint Karácsonfalván, Csíkszentmártonban, későbbi módosult alakban pedig Enlakán.

Előforduló bögözi rovásjelek: *a, i, n, s, t, ty.*

Ligatúrája: st.

Az *n* szögletes, deformált alakja ugyancsak Karácsonfalváról ismeretes. A *ty* jelét és a száras *s-t* tekintve, a rovásfelirat a XV. századi feliratok csoportjába tartozik.

⁵⁶ Szigethy B., Erdélyi Múzeum, XXXV (1930), 368—369. — Jakubovich E.: MNY., XXVII (1931), 81—84. — Eckhardt S.: KCSA, II (1930), 378. — Németh Gy., i. m. 1934, 10—11., 1. ábra.

6. A CSÍKSZENTMÁRTONI ROVÁSFELIRAT

Kétszáz esztendeje ismerik a *csíkszentmártoni* rovásfelirat másolatát, de mindez ideig sem a helyet, sem a szöveget megnyugtatóan nem oldották meg. A helyek közül Csíkszentmiklós, Csíkszentmihály, Csíkszentmárton és Gyergyószentmiklós jöttek tekintetbe.⁵⁷

A csíkszentmártoni szövegnek két különböző kéztől eredő másolata maradt meg. Az egyik Szilágyi Sámuel táblai ülnöktől (1749), a másik a marosvásárhelyi Ismeretlenről két példányban (1751 május 26). Utóbbi már nem eredeti kézirat, hanem XVIII. század végi pontos másolás. A marosvásárhelyi másolat címéből kitűnik, hogy a felirat helye Csíkszentmárton. Az utóbbi másolat nem a Szilágyi-féle megy vissza, mint ahogy ezt eddig gondolták, hanem önálló, eredeti, pontos másolat, amely olyan függeléket is tartalmaz, amely a Szilágyi-féle másolaton nem szerepel. A Szilágyi—Dezsericzky-féle szövegnek nem volt megfejtése, mert a rovásírást alaposan nem ismerték. A marosvásárhelyi Ismeretlen rovásírási kézirati gyűjteménye arról tanúskodik, hogy szerzője behatóan foglalkozott a székely rovásírással, alaposan ismerte azt, így másolatában — mely megfejtést is tartalmazott — megőrzött olyan finom ligatúra-jelöléseket is, amelyek a Szilágyi-féle szövegből nem tűnnek ki. Megfejtésüknél így a marosvásárhelyi Ismeretlen kéziratomásolatára mint legpontosabb szövegre kell támaszkodnunk, amely nemcsak a felirat külső formáját, pontos rovásjeleit őrizte meg, hanem a felirat helyének nevét is, Csíkszentmártont.

Csíkszentmihálynak is megvolt a maga rovásírási felirata (ld. 76. oldalon), azonban annak szövege a mienktől eltért, rovásjelei nem maradtak fenn. Magyarázatát Németh József volt szentmihályi plébánostól ismerjük, aki ott 1757-től 1780-ig működött, tehát úgy a saját, mind a közeli *Csíkszentmiklós* templomára, felirataira nézve hiteles tanúnak számít. Az utóbbi helyen azonban rovás feliratról mit sem tudott, de nem is tudhatott, mivel a megmaradt kérdéses rovásfelirat más vidéken: Alcsikban, *Csíkszentmártonban* volt.

A *csíkszentmártoni* felirat eredeti alakja, rovásjelei, megfejtései a következők:

A felirat legutolsó olvasata, Németh Gyula után, a Szilágyi-féle másolat alapján ez volt:

„Urn^aq szűletet^étil fogván irn^aq ez^erötszázegy esztendőb^e; Mátyás, János, E^styán kovács csináltáq; Mátyásme^ster, Gergely me^ster csináltáq.”

A marosvásárhelyi Ismeretlennél szereplő függelék megfejtése Szabó Károly szerint a következő volt:

„Éljás csinálta”

⁵⁷ *Sebestyén Gy.*, i. m., 1915, 54—68., X. melléklet és 4., 5. kép. („Csíkszentmiklós”). — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 8—9., II. melléklet. — *Németh Gy.*, A csíkszentmihályi felirat: KCSA., II (1932), 434—436. („Csíkszentmihály”). — A marosvásárhelyi Ismeretlen másoló: *Sebestyén Gy.*, i. m., 60., 5. kép („Csíkszentmárton”). — Gyarmathi Sámuel szerint: *Orbán Balázs*, A székelyföld leírása, II. Pest, 1869, 105. („Gyergyószentmiklós”).

∴∩AMA∴∩⊙AH∴YAS∴∩∩M

∴XXKZYI∴#E#Z∴YKH∴∩∩#

∴HM∩∴∩YXV∴∩C∩∴∩XV

∴HVA⁷XV∴∩YVZ

∩WV∩∩YVZ

∴.F.∩.∩.∩.∩.∩.∩.∩

19. kép. A csíkszentmártoni felirat

A felirat eddigi olvasataival szemben, a szóelválasztó pontok figyelembevételével vagy figyelmen kívül hagyásával, kétféle olvasat is lehetséges, mert a ligatúrákat figyelembe véve, szembetűnően módosul a rovásírásos szöveg értelme. Kitűnik, hogy az apró elírásoktól, a felirat kisebb rongálódásától eltekintve, a marosvásárhelyi másoló másolata kifogástalan, tehát számos írásjelet nem lehet eltorzítottak tekinteni.

A csíkszentmártoni felirat megoldását az alábbiakban ismertetem:

1. Váronk ∴ me^gtt ∴ Viság folyó ∴ egvⁿ∴
2. Igy ironk ∴ ez^röt ∴ százegy ∴ eszt^endöb^e∴
3. Mátyás ∴ János ∴ S^ebasttion ∴ kovács ∴
4. csinált^ak ∴ Mátyásm^ester ∴
5. Gergelym^estercsinálták
6. G. ij.a.s. i.ly.ly.alt.a.

A felirat szövegéből megállapítható, hogy kovács mesteremberek ségéideikkel együtt, munkájuk befejezését azzal ünnepelték meg 1501-ben, hogy közösen rovásírásos feliratot szerkesztettek, amelyben nevüket megörökítették.

A felirat szövegére jellemző, hogy kétszáz esztendei megoldási kísérletek után még mindig adódik valószínűsíthető olvasási változat. A két változatot nézve, az az érzésünk, hogy a mesteremberek szándékosan, talányszerűen fogalmazták meg a feliratot: a felirat első sorába egy népdalszerű szöveget szóttek be. Amíg a korábbi változat első sorában a szavak az elválasztó pontokat figyelembe nem véve azokon túlmennek, de értelmezhetők, addig a mostani változatban az elválasztó pontok megtartásával érdekes, valószínűsíthető olvasatot nyújtanak.

A korábbi megfejtésekből a „születetétől” szó nem igazolható, nem tételezhető fel számos rovásjelnek elírása vagy rongálódása. Ez a szó így erőltetett megoldásnak látszik.

A mostani olvasási változatnak, a szóelválasztó pontokon kívül, földrajzi támpontjai is jelentkeznek. Egyedül Csíkszentmárton megett találjuk az ingoványos *Fiság* (*Viság*) folyót, míg Gyergyószentmiklós, Csíkszentmiklós, Csíkszentmihály környékén ilyen rokon hangzású mocsaras folyót, vár (vártemplom, várkastély) megett nem lelünk. Az *Igván* szó az *ingván*-nak, *ingovány*nak megfelelője. Anonymusnál szerepel egy *Igfon erdő*,⁵⁸ mely folyómenti lapályi mocsári erdőt jelent, tehát rovásírásos adatunkra nézve magyarázatot nyújthat.

Az *urn^aq*, *irn^aq* kifejezési mód rossz, mert az *on* ligatúra rovásjele a feliratban két helyen is megállapítható és előfordul még Karácsonfalván és a Marsigli-féle naptármásolatban is, így az *uronk*, *ironk*, *váronk* olvasat lenne a helyes.

Az *uronk*, illetőleg a *váronk* szó kezdő betűje adja a legnagyobb problémát, mely vagy az egyik, vagy a másik szó rovásjelenek választása esetén a felirat szövegének értelmét gyökeresen megváltoztatja. Eddig az *ur* szó mellett döntött minden megoldási kísérlet. Azonban hiánytalan *u* rovásjelet nem találunk, az alsó összekötő vonalai hiányzanak, csonkák. A *v* rovásjel ellenben teljes egészében megvan, alsó jobb szárához tartozó, visszahajló tört szárral. A *v* és *r* hangkapcsolat egyaránt előfordul. A *v* jel aljához kapcsolódó *a* rovásjel fordított alakjának megfelelőjét a karácsonfalvi felirat *k^arácson* szavában is megtaláljuk.

A székelyderzsi felirat *pap* szavában ugyancsak ék alakban visszahajló *a* rovásjelet látunk. A *váronk* szó olvasatára tehát lehetőség van, de ténylegesen is a *v* rovásjelét ábrázolták.

Az 1. sorban az *f* rovásjelen jobb oldalt félhold alakú toldás látszik, mely kettőzött alakjában összevonást feltételez, tehát a *f^olyó* szó ligatúrája és olvasata lehetséges. A hozzákapcsolódó folyónév *g*-vel végződik, első része rosszul olvasható összevonást mutat, melyből *t* és *gy*, vagy rosszul másolt *v* és *gy* jelek vehetők ki. A *gy* rovásjel használatának a szövegben kétféle alakját találjuk, az *egy* és az *igy* szóban (2 sor), az átkötő rovátkák helyzete szerint. A kérdéses hely *gy*-je az *egy* szóval semmiféleképpen sem függ össze, hanem az *igy* összevonással mutat rokonságot.

⁵⁸ Szabó Károly, Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tet-
teiről. Pest, 1860, LI. fejezet, 74. (Mén-Marót vezér vitézeinek sokaságát Bihar
várában hagyván, maga feleségével és leányával színök elől megfutamodván az
Igfon erdejében kezdte lakozni).

Ha a rongálynak látszó szót (1. sor 3. szakasz) az előző szakaszban levő *m^eg^et* szó folytatódó részének tekintjük, akkor a *t* jellel összekapcsolt *igy* rovásjelet *igi*-nek, tehát összeolvasva *m^eg^et-tig*-nek kellene vennünk.

Ha pedig a mostani változat alapján olvassuk, a *m^eg^et* szó mint önálló szó után *Viság-folyó* következik. A rongált *v* alakhoz csatlakozó száras

s jel, mely a szövegünkben a *Mátyás* szóban is megvan, olvasható ki. Csaknem minden korai felirati emlékünkből megtalálható *is*, *as* hangkapcsolat mellett. Az *a* jele is összevonásként betűzhető ki. Tehát mindkét olvasati mód azonos jogosultsággal szerepelhet.

Az „*Estyán*” név olvasata nem jó, mert nem vette figyelembe a szóban előforduló *ti* összevonást. Helyette a *Sebasttjon* névalakot ajánlom.

A második rovásjelét nem *ty*-nek, hanem a *b*, száras *s*, *a* és *t* jelek összevonásának foghatjuk fel, mely után a *ti* és az *on* összevonások következnek. Elég, ha Marsigitől az *Adalbert* szó analógiáját hozom fel példának. A csíkszentmártoni feliratban háromféle *n* rovásjelet alakítottak ki a különböző magánhangzókval való kapcsolatuk alapján: az *en*, *án* és *on* összevonásokat.

A „*Gergely*” név *r* rovásjele nem megnyugtató, de rokon rovásjelre Karácsonfalván, megfordított betűalakra is, ugyanott találunk példát. Szokatlan rovásjel, de értelemszerűen ez olvasható ki.

A felirat 6. sora csak a marosvásárhelyi Névtelen másolatából ismeretes, Szabó Károly szerint „*Éljás csinálta*” a szövegsor értelme.

Az én megoldásomban a szövegrész értelme egészen elütő:

G. *ijas* *illyalta*

A *G* rovásjelét családi tulajdonjegy rövidítésének tartom, melyből esetleg a *Gergely* névre lehet következtetni. A székely családok temetői fejfáin tömegével fordulnak elő egyes rovásjelek, amelyek mint tulajdonjegyek az egyes családok kezdőbetűjéből állnak.⁵⁹

Az *ijas* és *illyalta* szavak szokatlanok a *rovó* és *róttá* kifejezés helyett, a rovásfelirattal kapcsolatban. Ezek a finn-ugor eredetű szavak, amelyek a *rovásírás* megjelölésére szolgáltak, a székely rovásírással együtt vettek ki. A bolgár-török eredetű *ir*, *betü*, *ró* szavak szorították ki. Szerencsére a *csíkszentmártoni* feliratban megmaradt az *ijas*, *illyalta* szó, mint a rovásíróra vonatkozó kifejezés. Ez a nyelvmaradvány újabb bizonyítéka annak, hogy a székely rovásírás eredetileg nem török, hanem finn-ugor nyelvkapcsolatokat mutat, ilyen megjelölést használt, és ilyen eredetre vezethető vissza.

Az *ijas*, *illyalta* szavak szokatlan kifejezési és alkalmazási módját megérthetjük, ha tudjuk, hogy a székelyek Szamosközy István tudósítása szerint, felülről lefelé való sorvezetéssel „hosszúkás fadarabkákra és négyzögletesre faragott pálcáskákra késhegygel, stílus gyanánt rótták fel a szorosan sorakozó betűket.”⁶⁰

⁵⁹ Kémenes Antal, Székely rovásírás és a tulajdonjegyek. Budapest, 1914.

⁶⁰ Sebestyén Gy., i. m. 1915, 4.

A felülről való sorvezetést csak úgy értelmezhetjük, hogy a székely rovásírást eredetileg olyan fapálcákra, nyilvesszőkre rótták, melyeknek kezdő felső végét, és alsó befejező végét szükséges volt hangsúlyozni. Szamosközy jól írt rovásírással, tehát tisztában volt azzal, hogy jobbról balra kell a sorokat róni, de az írást a pálca felső végénél kezdik el. Ezeknek a magyarázó kitételeknek csak akkor van értelmük, ha a rovásírást nemcsak hosszúkás fapálcákra, hanem *nyilvesszőkre* rótták fel. Hogy csakugyan így volt, mutatja a következő adat:

Ibn Abu Ja'qub an Nadim, más néven *Muhammed b. Ishâq al Varâq al Bagdadi* arab író 987 táján készült följegyzéseiben írja, hogy a *turkok* fejedelme, „ha az alsóbbrendű fejedelmek valamelyikéhez *irni* akart, előhívatta vezírjét és megparancsolta neki, hogy egy *nyilat* (nyilvesszót) hasítson ketté. A vezér aztán *rovásjegyeket metszett bele*, melyeket a turkok előkelői ismertek s kimagyarázták azoknak értelmét, amelyet a főfejedelem (kifejezni) akart s akihez intézve volt, megértette s azt állította, hogy a kis felirat sokféle jelentésű lehetett. De ezt csak fegyverszünet, békekötés, valamint háborús időkben cselekszik. Ő megjegyezte még, hogy ezeket a telerótt nyilatokat (nyilvesszőket) jól megőrzik s ennek következtében az egyezséget megtartják.”⁶¹

A székelyeknél is a hosszúkás fadarabkák és pálcácskák eredetileg ilyen kettéhasított, rovásjelekkel telerótt nyilvesszők voltak, amelyeket az *ijas illyalt*, lótt ki, továbbított. Átvitt értelemben az is *ijas*, aki a rovásírást a vesszőre felrótta (illyalta), vagy aki bármilyen más anyagon is a rovásírástos feliratot elkészítette.

A nyilvesszők a régészeti leletek és xylogramiai vizsgálatok tanúsága szerint nem nádból vagy levágott favesszőből készültek, hanem többnyire száraz nyírfából (vagy más fából is) kifaragott és megdolgozott pálcákból.⁶²

A szegedi múzeum régészeti raktárában, sírból előkerült vasnyílhegyet nyilvesszőcsonkkal együtt találtam, amelyen kívül *ly*-szerű rovásjel volt látható más rovásjelek kíséretében (?). Sajnos, akkor még nem foglalkoztam a rovásírási-rendszerekkel és így megfigyelésem felületes volt. Az elmondottak alapján, az összefüggéseket látva azt gondolom, hogy a rovásjelek nemcsak a temetői fejfákra kerültek rá, hanem a népvándorláskori sírokba helyezett nyilvesszők is a túlvilágiak számára szolgáló rovásírástos üzeneteket tartalmazhattak, amelyeknek azonban a nyilvesszők elkorhadása miatt nemigen maradhatott meg mindig régészeti bizonyíték.

A csíkszentmártoni felirat *ijas* szavában az *ij* rovásjele összevonás. Marsiglinél a *Jakab* szóban fordul elő ez a rovásjel, mély magánhangzó kíséretében.

A csíkszentmártoni feliratban a következő *betűk* rovásjelei szerepelnek:

a, á, b, cs, d (ligatúrában), *e, é* (ligatúrában), *è, f, g, gy, h(=è), i, í, j, k, k, l, ly, m, n, o, ó, ö, ő, r, s, s, sz, t, ty, v, z.*

⁶¹ Uo., 156. — Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XII (1898), 169. (Ismerteti: Ethnographia, 1905, 119.)

⁶² *Greguss Pál*, Szegedkörnyéki régészeti leletek xylogramiai vizsgálata: A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai, I. 9. Szeged, 1939.

Nem szerepel a *c, ny, p, ü, ü, zs* betűk rovásjele.

A korábbi olvasatban találjuk az *u, ú* rovásjelét.

Nem mindig jelöli az *a, á, e, i, í, o* hangokat.

Ligatúrák: *on, z^{er}, e^zer, egy, ír, hd, bast, ti, on, vá, csin, ercsin, lt, tyá, sm, st, g^{er}g, ll, ij, all; igy;*

a mostani változatban: *vár; visá; j^oly.*

A feliratban kétféle *s* rovásjele található. A száras *s* rovásjele az *i* és az *a* hangjelöléssel kapcsolatosan fordul elő.

7. A CSÍKSZENTMIHÁLYI FELIRAT

Nemcsak Csíkszentmártonban volt rovásfelirat, amelyet eddig Csíkszentmiklóssal és Csíkszentmihállyal kapcsoltak össze, hanem úgy látszik, Csíkszentmihályon is volt ilyen, mégpedig a templom kórusán, amelynek azonban rovásírásos szövege nem maradt fenn.

Aranka György, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság megbízásából 1797-ben levelet intézett Németh József címzetes kanonokhoz és felsíki espereshez, bizonyos rovásfeliratok kérdésében. *Németh József* a következőket válaszolta:

„... a csík szent miklósi templomban levő scythiai írásokról doctor Gyarmathi úr grammatikájában emlékezik. De azon scythiai írások nem a szent miklósi templomban voltak, hanem a szent mihályiban, az hol 1757-től 80-ig plebános voltam. Azon írások valami chorus deszkáinak hulladékán valának írva, és valami Mikrai nevezetű, székely regimentnél lévő gyalog strázsamester így magyarázta:

Csináltatta Sándur 1111-ben.

Ezenkívül még volt egy hosszú, mintegy ölnyi hosszúságú, de tényleg nem szélesebb deszkára, ugyan *székely betűkkel* való írás; ezt pedig így magyarázta:

Ezen kép rámát csináltatta

, s mivel több írás rajta nem volt, többet nem lehetett belőle tanulni. 1768-ban a fenn írt írott deszkákat n. méltóságos *Cseri Farkas* udvari tanácsos úr tőlem elkérvén, *Bécsbe* magával elvitte volt; azután nem halottam róluk semmit.”⁶³

8. A KONSTANTINÁPOLYI SZÉKELY ROVÁS-FELIRAT

A konstantinápolyi „Követek háza” istállójának külső kőfalára *Ketei Székely Tamás* székely rovásfeliratot vésett fel 1515-ben. Az emlék *Hans Dernschwam* másolatában (1553) maradt meg; a naplóban őrzött felírat-másolatot *Babinger Ferenc* fedezte fel 1913-ban. A szöveg a török háborúk előzményeinek egyik fontos történeti forrásadata, tehát a rovásfelirat hibás olvasatának helyesbítése indokolt.

⁶³ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 65. — *Németh Gy.*: KCSA, II (1932), 434—436. — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 8—9.

A konstantinápolyi felirat⁶⁴ a székely rovásírásos emlékek korai csoportjához (Karácsonfalva, Székelyderzs, Nikolsburg, Bögöz, Marsigli-másolat, Csikszentmárton) tartozik.

A rovásírásos szöveg eredeti sorvezetése megtévesztés céljából balról jobbra haladt. A közölt rovásszöveget, a székely rovásírás szabályai szerint, a jobbról balra való olvasatnak megfelelően helyesbíttem, így a megfejtések hibái jobban kidomborodtak. A felirat eredetileg háromsoros volt.

←—1—6.

BR XTPB FB CXY KXCY TYLY
 Y 1P1RT YVMO YXO1WTO JAKA
 JXY 1JYAMT OT13YXYO 19XAHX T19ATX
 . 1P199
 H4190 OXQAI YJ9YHT M8Y A01 T11Y0
 AMJAB11 JXYT

20. kép. A konstantinápolyi rovásfelirat

A szöveg olvasata *Németh Gyula* szerint:

„Ezér öcáz tizénöt eszténdőben irták eszt;

László király öt követét váratták it;

Bilaji Barlabás kető esztendőjik it valt; nem tön császár;

Keteji Székél Tamás irtán eszt;

Szelmbök császár ittében száz lóval.”

A rovásfelirat helyes megoldása szerintem a következő:

(1. sor):

1. Ezér öcáz tizénöt eszténdőben irták eszt.

2. László királybánt követét ittarcsák eszt.

(2. sor):

3-4. Bilaji Barlabás kető esztendőjik it valt, nem tön császár;

⁶⁴ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 69—81., XI. melléklet. — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 9—10, II. melléklet. — *Pais D.*, A konstantinápolyi rovásfelirat x jeleről: *MNY*, XXXI (1935), 184. — *Négyesy László*, Coniectura a konstantinápolyi rovásírásos emlékekhez: *Ethnographia*, 1915, 159—160. — *Sebestyén Gy.*, Újabb gloszszak a konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlékekhez: *Ethnographia*, 1914, 1—13., 65—80.

(3. sor):

5. *Keteji Székél Tamás irtan eszt, Szelim-bék császár*

6. *itjártában száz lovasal.*

Eltér az olvasat a következőkben:

A „királyöl” megoldás nem helytálló (1. sor), mert az utolsó rovásjel nem *t*, hanem *zs* vagy *nt* ligatúra. Az utolsó két rovásjelet a szóban „öt” helyett *osz*-nek lehetne értelmezni, mivel Marsigli az ábécéjében a *zs*-jel hangértékét *esz*-nek tüntette fel. Mivel a konstantinápolyi felirat sorvezetése eredetileg balról jobbra haladt, így lehetőség nyílt arra, hogy a *zs* jel helyett, megfordítva, *sz* hangértéket vegyünk alapul, „öt *kevetét*” helyett *osz kevetét* olvasva. Sebestyén Gyula által közölt adatokból ki is derül, hogy Béla Barnabás követ csakugyan *osz* volt az említett követjárás idején. Őt követről pedig az adott időben nincs szó.

Azonban egy másik, helyesebbnek látszó megoldás is kínálkozik, „királyöl”, *királyosz* helyett *királybánt* olvasva. Az *ö* rovásjele csak árnyalatban különbözött a *b* jel alakjától (ld. *Bilaji* nevében), így pontatlanság esetén könnyen megcserélhették. Ugyanígy a *zs* rovásjel az *ant*, *nt* ligatúra jelével téveszthető össze (Székelyderzs, Marsigli, Telegdi). A szöveg annyira kezdetleges helyesírású, hogy ezt tekintve, az *nt*, *ant* ligatúra alkalmazása mellett a *királybánt* (*királybán*) olvasat nemcsak helyes, hanem ésszerű is, mert a történeti adatok tanúsága szerint *Béla Barnabás* követ az 1504. évben már szörényi bán volt.⁶⁵

Az *eszt* szó többször is előfordul a feliratban, tehát *it*-nek semmiféleképpen sem olvasható.

A „*várattáq*” szó szintén helytelen, mert kétségen kívül a szó *i*-vel kezdődik, a többi rész pedig szabályosan olvasható összevonásokból tevődött össze, olvasata így *ittartaccsák*, itt tartatják helyett, amely bizonyára akkoriban használatos népi kifejezési mód volt, amire a feliratban lépten-nyomon találunk példát. Bélait a török szultán köztudomásúan nemcsak váratta, hanem vissza is tartotta, ami akkor európaszerte botrányos hatást váltott ki.

Az *irtan* szó egyszerű elírás *irtam* helyett.

Az „*it^t t^e b^en száz lóval*” megoldás nem sok értelmi kapcsolatot mutat a felirat szövegéhez. Olvasata is helytelen. Megfelelőbb: *it^t jártában száz lovasal*.

Az *it^t* szóra a szövegben is van példa. Az *art* ligatúra Szamosközy-nél is előfordul.⁶⁶ Teljes összevonásban a fenti szó jól olvasható és érthetőbb szöveget ad, mint a korábbi magyarázat.

A *száz lóval* szavaknak nincs sok értelme, de világosabbá válik a szöveg olvasata, ha *száz lovasal* kötjük össze. Az utóbbi ugyancsak a ligatúrák segítségével válik érthetővé. Szinte az összes rovásírásos emléünkben találunk *st*, *sm*, *sg*, *sl*, *sk* stb. összevonásokat. Marsiginél a

⁶⁵ Sebestyén Gy.: i. m. 1915, 81.

⁶⁶ Uo., 89.

Bód^oga^szony szóban ugyanolyan összevonási elv érvényesült, mint a lovas^al szóban látjuk. Így a „lóval” szó szerepeltetése, a ligatúra alkalmazhatásának fel nem ismeréséből eredt.

Olvasatom a konstantinápolyi felirat eddigi magyarázatait nemcsak helyesbíti, hanem értelmileg módosítja is.

A szövegben szereplő betűsor:

a, á, b, c, cs, d (csak összevonásban), é, i, i, j, k, k, l, ly, m, n, o, ó, ö, ő, r, s, sz, t, v, z.

Hiányzó betűk: d, e, é, f, g, gy, h, ny, p, ty, u, ú, ü, ű, zs.

A magánhangzók közül: az e, é rovásjeleit nem írja ki. Nem mindig jelöli az a, á hangot.

Ligatúrák:

ti, szl, nd, irt, ák, szl, ánt, nt, tar, csá, szl, ab, szl, nd, it, al, ár, rt, mb, it^hjár^t, as^al.

9. SZAMOSKÖZY ISTVÁN FELJEGYZÉSEI

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem anyjával kapcsolatos sértő nyilatkozata (1587):⁶⁷

1. Gyálfinak
2. Bátori Zsigmondnak
3. az anniával
4. Gyálfin
5. a^szoniod is jel tartaná énnekem.

Rudolf császár ellen írott verse (1604):⁶⁸

1. In Rodol^fvm Caesarem. (Rudolf császárra)
2. Rodol^fe (Rudolf)
3. bellis ^fri^alibvs (vészteri haddal)
4. peste, kr^vore, fame (ínség, vér, dögvész)
5. diris praedonibvs oras (földjét beste)
6. pesti^fero tota latrone skatet (dögletes rablók rejteke)
7. foet^vra dovestika; javítva: domesticia (otthoni fajtadat)
8. degl^vpto pene (bőrt lenyúzol)
9. tindaridas (Tindaridáknak)

⁶⁷ Uo., 82–90., XII. melléklet, 17. kép. — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 11–12. — Hevenessy-gyűjtemény, LXVIII. köt. 282. (lehúzva 434. l.). A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratári osztályán.

⁶⁸ Hevenessy-gyűjtemény, LXVIII. köt., 162. (lehúzva 314. l.).

← 1-5.

ΔΑ)ΤΘΑΑ≠
ΔΑ)ΤΘΑΑ≠ ΤΗΣΗΧ
ΛΑΜΑΤ)ΤΑΗΑ.
Τ)Θ Α≠

ΣΕΙΣ)ΣΑ)ΑΥΑΥ ΑΣΘ ΑΤ)Σ)ΣΑ

21. kép. Szamosközy István feljegyzése

1-12.

←
ΣΗΡΑΣ)Τ. ΜΘΑ)Τ)Η)Τ
Η)Τ)ΑΘΣ

ΣΑΑΤΑ. ΘΜΗΤ)ΑΤΧΜΑ
ΣΕΛΥΣ. ΔΜΜΣ. ΘΑΣΣ.

Τ)ΤΗΤΑ. ΑΗ)Σ)Τ)ΤΧΜΑ. ΣΗΛ

ΣΕΛΥ)ΣΗΘ. Υ)ΥΑ. Α)ΥΗ)Σ. Λ)Σ)ΣΥ.

Θ)ΣΥΜΗΑ. Τ)ΜΣΛΥΤ)Α. Τ)Σ)ΣΛΥΤ)Α.

Τ)Σ)ΣΛΜ)Υ)Θ   Σ)Σ)Σ

Υ)Τ)Τ)Τ)Τ)Υ

Σ)Σ)ΣΛ. Τ)Α)Σ)Α)Τ)Σ)ΣΛ

Α)Α)Τ)Τ)Μ)Σ)Υ)Α   Α)Μ)Α)Λ

Η)Τ)Σ)Α)Θ)Σ. Υ)Υ)Σ)Τ)Α   Λ)Σ)Σ)Α)Σ)Λ)Σ)Η)Σ

22. kép. Szamosközy, Rudolf császár ellen írott verse

10. *paruos caesariones* (császárfiú)

11. *glandiuoras lvpas* (éldőd szajha)

12. *Rodolfe nothis sobolescere* (Rudolf, gyarapits... fattyak).

Szamosközy az első, aki latin nyelvű szövegeket írt székely rovásírással.

Betűsora a következő:

a, á, b, c, cs(*ci*), d, e, é, f, g, gy, h, i, í, k, l, m, n, o, ó, p, r, s, sz, t, u, ú, v, zs

Nem szerepelnek: è, j, q, ly, ny, ö, ő, ty, ü, ű, z. Minden magánhangzót jelöl.

Ligatúrák: nd, va, ál, art, vm, sa;

balról jobbra: be, vr, rv, or, or, st, vr, ci, ar, aru, sa, or.

10. TELEGDI JÁNOS RUDIMENTÁJA

A kivesző félben levő székely rovásírásnak, a Rudimenta az egyetlen, rövid, rendszeres bevezetése (1598), mely a fogarasi, giesseni, hamburgi, marosvásárhelyi és két nagyenyedi másolatban maradt meg.⁶⁹ A székely rovásírás ábécéjén kívül közli a betűk kiejtését, a rovásírás szabályait példák kíséretében, majd a Miatyánk és a Hiszekegy rovásírásos szövegét mutatja be.

Oratio Dominica (az Ur imádsága), a giesseni másolat után:

1. *Mi Atyánk, ki vagy mēⁿnyegben, szentel-*
2. *tessék meg az az te neved. Jöjjön el az*
3. *te or szágod. Legyen (meg az) te akaratod, miképen*
4. *mēⁿnyegbèn, azonképen it ez földön is.*
5. *Mi kényerünket minden napit ad^a meg nekü-*
6. *nk ma. És bocsásd meg az mi bün einkèt,*
7. *miképen mi es még bõtsátunk ellenünk*
8. *véteteknek. És nè vigy minket az ki-*
9. *sirtet bèn. De szaba (dícs meg) az gonosztúl. Mert*
10. *tièd az országh, az hatalom, az dicsőség*
11. *mind èrök^kön örök^kè. Amen.*

Symbolum Apostolicum. (Az apostoli hitvallás), a giesseni másolat után:

12. *Hiszèk egy Istenben, mind enható Atyában, menn-*
13. *ek, földnek ter ehtõj èbèn és Jèssus*
14. *Cristus ban, õ egyetlen egy Fiában, mi*
15. *urunk ban, ki fogontaték Szentlélek-*

⁶⁹ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 91—117., XIII—XVIII. melléklet, 19—20. kép. — *Németh Gy.*, i. m. 1934, 12—13., IV. melléklet. — *Jakubovich E.*, i. m. 1935, 1—17. — *Musnai László*, Székely rovásírásos emlékek: MNY., XXXII (1936), 229—233. — *Jakubovich E.*: MNY., XXVIII (1932), 273—274.

M 2 0 9 4 9 M 1 5 0 9 7

+ 9 0 9 #

M 0 9 #

8 0 0 0 8

X 9 2 9 0

9 X 9

X 2 1 7 3 1

X 2 1 7 0 3 1

2 9 0 + 9

5 2 4

+ 1 X 8

9 0 9 Y

Y 9 X X

0 H X

4 0 # 0 9 4 9 7 4 H 2 7 1 2 3 H 2 0

1 4 H 3 4

3 4 0 2 0

2 9 3 4

+ # 1 3 Y

1 3 Y 3 3

+ A 3 M

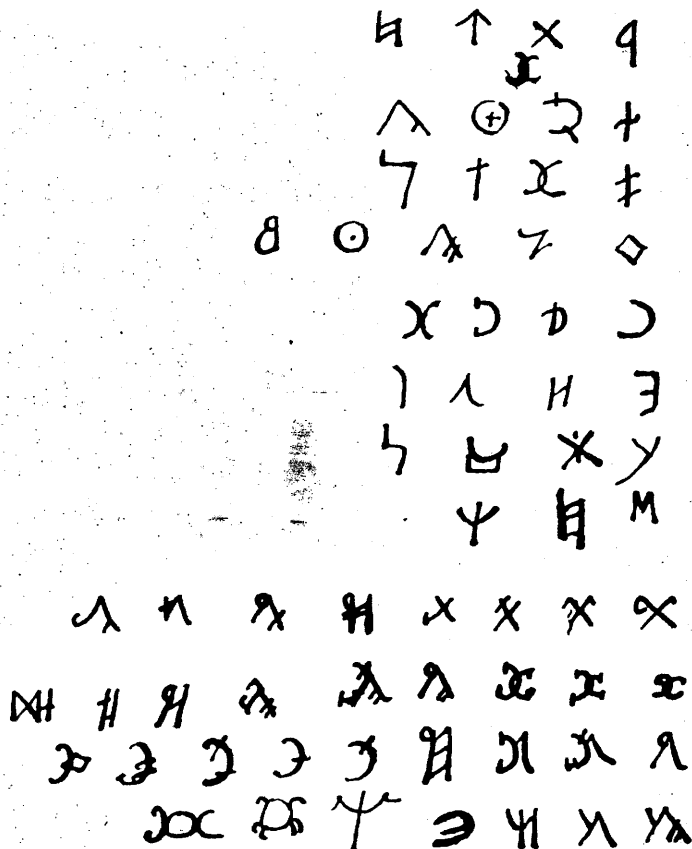
25. kép. A Rudimentában előforduló szavak

Telegdi betűsora:

48. a,á, (a); b (eb); c (ecs); cs (ecsi);
 49. d (ed); e,é (e); é; f (ef); g (egg);
 50. gy (egi); h (ah); i,í (i); j (ei);
 51. k (ek); k (ak); l (el); ly (eli); m (em);
 52. n (en); ny (eni); o,ó (o); ö,ő (oe);
 53. p (ep); r (er); s (es); sz (esz);
 54. t (et); ty (eti); u,ú (v); ü,ű (w);
 55. v (eu); z (ez); zs (ess).

← 48—59.

26. kép. Telegdi betűsora és ligatúrái

- Ligatúrák: 56. ba, be, bi, bo, csa (ca), ga, gi, go,
 57. ha, he, ho, la, le, lo, ra, ri, ru (ro),
 58. sa, se, so, za, nc (ncs), nd, ng, ngy, nk,
 59. lt, st, rt, nt, ant, tpru, amb.

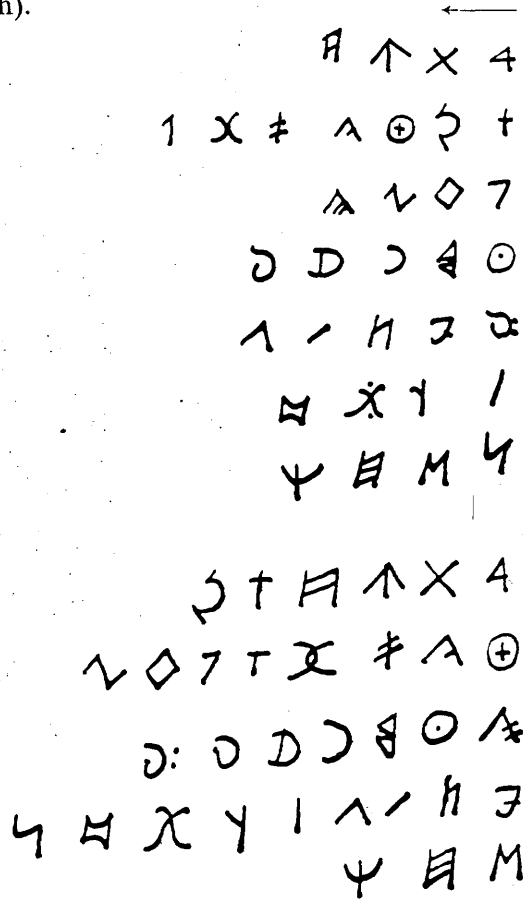
Telegdi a szövegben ligatúráját csak elvétve használ.

11. MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN KÉT ALPHABÉTUMA

A két rovásábécé betűsora:⁷⁰

a,á(a), b(eb), c(cz,ecz), cs (ch,ets),
d(ed), e,é(e), f, g(eg), gy, h(eh), i,i(i),
j(ei), k(ek,chr), k(k,ak), l (el),
ly(ely), m, n, ny(eny), o,ó (o),
ö,ő(ő), p(ep), r(er), s(es),
sz (esz), t(et), ty (ety), u,ú (u),
ü,ű (ü,eő), v, z, (ez), zs (ezs,sak).

a,á (a), b, c (cz), cs (ch), d, e,é (e),
f, g, gy, h, i,i (i), j, k(k), k (chr),
l, ly(ely), m, n, ny, o,ó (o), ö,ő (ő),
p, r,r, s, sz, t, ty, u,ú (u), ü,ű (ü),
v, z, zs (sch).

27. kép. Miskolczi Csulyak István két alphabétuma

⁷⁰ Jakubovich E., i. m. 1935, 1—17., II. t.

12. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY EMLÉKSORAI

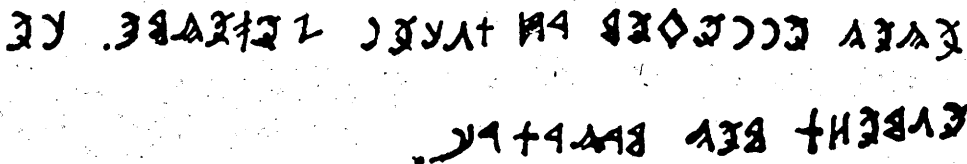
Az albumlap rovásírásos szövege:⁷¹

= *Elég énnekem az Isten kegyelme. Te esmérd meg magadat.*

A következő betűk fordulnak elő:

a, d, e, é, g, gy, i, k, k, l, m, n, r, s, t.

Hiányzanak: b, c, cs, è, f, h, j, ly, ny, o, ó, ö, ő, p, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs.

28. kép. Komáromi Csipkés György emléksorai

13. MISKOLCZI CSULYAK GÁSPÁR EMLÉKSORAI

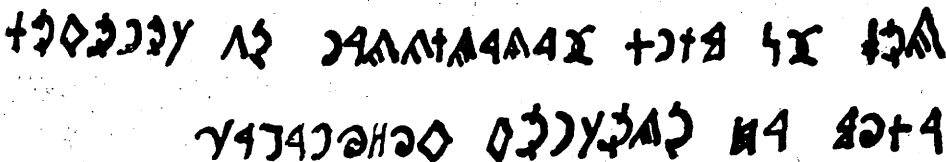
Az albumlap rovásírásos szövege:⁷²

= *Légy hü mind haláliglan és teneked adom az életnek koronáját.*

Előforduló betűk:

a, á, d, e, é, g, gy, h, i, j, k, l, m, n, o, r, s, t, ü.

A szövegből hiányzó rovásjelek: b, c, cs, è, f, ly, ny, ö, ő, p, sz, ty, u, ú, v, z, zs.

29. kép. Miskolczi Csulyak Gáspár emléksorai

14. AZ ENLAKAI FELIRAT

Az enlakai templom mennyezetének rovásírásos szövegét eddig a következőképpen olvasták:⁷³

„Egy az Isten.

Georgyius Musnai de Jágó”, illetőleg „Dakó”.

⁷¹ Sebestyén Gy., i. m. 1915, 111—112., 21. kép.

⁷² Uo., 111—112., 22. kép.

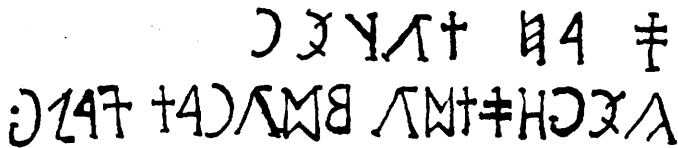
⁷³ Uo., 118—122., 32. kép. — Németh Gy., i. m. 1934, 11., V. melléklet. — Ferenczi Sándor, Az énlaki rovásírásos felirat. Cluj — Kolozsvár, 1936, 1—84., 1—3. kép. — Michaelis Franz: Siebenbürgische Vierteljahrschrift, 1938, 139—140.

A felirat „*d^e Jáqó*” és „*Dakó*” olvasata meg nem nyugtató, mert benne csak az *a* és *a^k* jele egyezik az ábécékkel, a másik két rovásjel olvasata hibás. Marsiglinél a *Jak^{ab}* szóban találunk a *q* jelre példát.

A szöveg helyes megoldása:

1. Egy az Isten.
2. Georgyius Musnai diakon.

← 1-2.

30. kép. Az enlakai felirat

A két megoldásnál csupán az utolsó szó magyarázatában van eltérés, a többi nem vitás. Az *on* összevonásra Karácsonfalván, Marsiglinél, Csik-szentmártonban találunk analógiát. A *d* rovásjel keresztvonala mérethben nagyobb, mint a felirat *i* jeleinél, így azt *d*-nek kell olvasnunk, mint összevonást pedig *di*-nek, együttesen *diakon*-nak. Muzsnai György, akitől a templomi felirat származik, csupán a kisebb papirendhez tartozó diaconus volt.

A feliratban előforduló betűk: *a, d, e, g, gy, i* (összevonásban), *ak, m, n, o, ó, r, s* (a száras *s* csökevényes alakja), *t, u, z*. Hiányzanak: *b, c, cs, f, h, j, l, ly, ny, ö, p, sz, ty, ü, v, zs*.

Ligatúrák: egy, di, on.

15. KÁJONI JÁNOS ROVÁSÍRÁSOS FELJEGYZÉSEI

Telegdi-féle ábécéje:⁷⁴

1. *a, á(a), b, c(cs), cs (cz), d, e, é (e),*
2. *f, g, gy, h, i, í(i), j, k(k), k, (ak),*
3. *l, ly, m, n, ny, o, ó(o), ö, ő(ö), p,*
4. *r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ú, v, z, zs (x);*
5. *A, b, c, cs, d, e, f, g.*

Ligatúrák:

6. ba; be; bi; bo; csa (cza);
7. ga; ge; go; ha; he; ho za; la; le; lo;
8. ra; re; ri; ro; ru; sa; se; so; nt; nk;
9. ncs(ncz); ngy; ng; nd; rt; st; lt; Ant; Pthru; Omb.

⁷⁴ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 123—131., 34. kép.

ƷfHTX4
 ZOTL⊕
 EXŚ9JBOΛ
 YHMSM&YIΛH

4X↑HfƷ⊕Λ

H X X X X
 M A A A H X X X A A A
 W Y A A A H H H H H
 O O P M Y H J A Ʒ H

31. kép. Kájoni János ábécéje és ligatúrái

*Kájoni írásmutatványa és eredeti ábécéje:*⁷⁵

10. = *Isten dűc(cs)öetlessék mind
örökké, amen.*

11. *Napról napra hirdetlessék
az ü neve, amen.*

12. *a,á(a), b, c, d, e,é(e), f, gy(g), h, i,i(i),*

13. *k, l, m, n, o,ó(o), ö,ő(ö), p, r, s,*

14. *t, ty, u,ú(u), ü,ű(ü), z, zs.*

Hiányzó betűk: *cs, è, g, j, q, ly, ny, sz, v.*

15. Ligatúra: nap

⁷⁵ Uo., 123—131., 36. kép. — *Németh. Gyi. m.*, 139, 314., 2 .. ábra.

.JXB4 300XIX+JH 03773Yy3X↑4+ J3Y7T
 .JXB4 3M323 B4 03773Yy3+1H3413A913

† 3 ≠ ⊕ 3 + ↑ X4
 7 1 3 X 9 2 B A 0
 * 日 3 M X Y

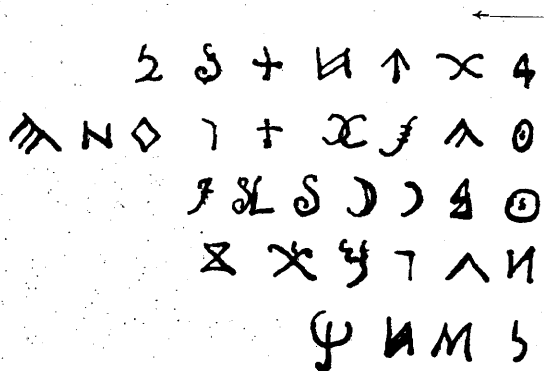
32. kép. Kájonl írásmutatóványa és eredeti ábécéje

16. HICKES GYÖRGY HARSÁNYI JÁNOSTÓL KAPOTT BETŰSORA

Ábécéje a következő:⁷⁶
 a,á(a), b, c(cz), cs, d, e,é (e),
 f, g(gh), gy, h, i,i(i), j, k, k, l,
 ly, m, n, ny, o,ó(o), ö,ő(ö), p,
 r(R), s, sz, t, ty(ts), u,ú(u),
 ü,ű(ű), v, z, zs(czs).

⁷⁶ Sebestyén Gy., i. m. 1915, 112., 23. kép.

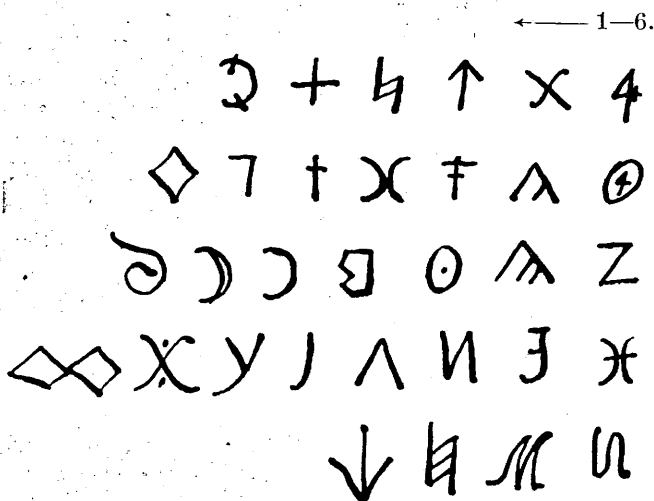

33. kép. Hickes György betűsora

17. „MAGYAR ÁBC”

Betűsora a következő:⁷⁷

1. a, á(a), b, c(cs), cs(cz), d, e, é(e),
2. f, g(gh), gy, h, i, í(i), j, k(-k-),
3. k(k-k), l, ly, m, n, ny, o, ó(o),
4. ö, ő(ö), p, r, s, sz, t, ty, u, ú(u),
5. ü, ű(ű), v, z, zs.

H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

34. kép. „Magyar ábcé” és szöveg

⁷⁷ Uo., 112., 24. kép.

Szövege:

6. = Magyar ÁBC(Cs) ez.

A zs rovásjele új változatot jelent.

18. ORTOKOCSI FÓRIS FERENC BETŰMUTATVÁNYA

Betűk:⁷⁸

←
⊗ † † † † † † = a, b, c, cs, d, e.

35. kép. Otrókocsi Fóris Ferenc betűmutatványa

19. BÉL MÁTYÁS KAPOSSI SÁMUEL-FÉLE ÁBÉCÉJE

A következő betűsorból áll:⁷⁹

1. = a, á(a), b, c(cz), cs, d, e, é, f,
2. g, gy, h, i, í(i), j, k, k (k fin.),
3. l, ly, m, n, ny, o, ó(o), ö, ő (ö),
4. p, r, r(R), s, sz, t, ty, u, ú(u),
5. ü, ű(ü), v, z, zs (czs).

← 1—6.
⊗ † † † † † †
∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞
∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞
∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞
∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞
∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞ ∞

∞ ∞ ∞ ∞

36. kép. Bél Mátyás Kaposi Sámuel-féle ábécéje és ligatúrái

⁷⁸ Uo., 112—113., 25. kép.

⁷⁹ Uo., 115., 27. kép. — *Musnai László*: MNY., XXXII (1936), 229—233. — *K. Sebestyén József*, Székely rovásírásos bejegyzés a brassai magyar evangélikus egyház jegyzőkönyvében: Erdélyi Múzeum, L (1945), 108.

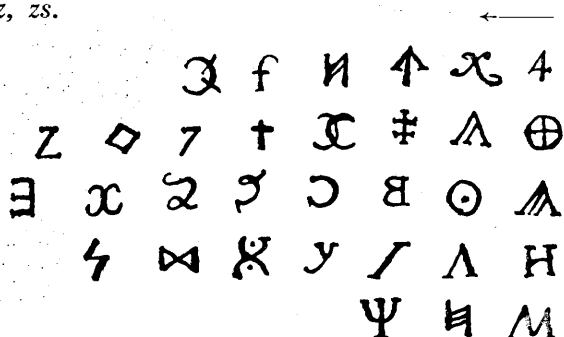
Ligatúrák:

6. = ba; be; bi; bo.

20—28. A MAROSVÁSÁRHELYI KÉZIRAT KILENC
ÁBÉCÉJE⁸⁰

20. Telegdi János-féle ábécé

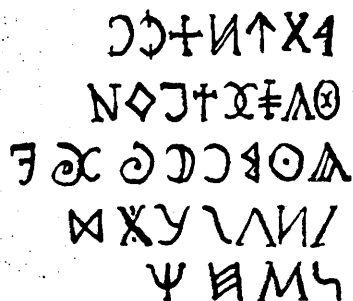
= a, á(a), b, c(cs), cs(cz), d, e(é),
j, g, gy, h, i, í(i), j, k, k (k fin.),
l, ly, m, n, ny, o, ó(o), ö, ő(ő), p,
s, s(sch), sz, t, ty, u, ú(u), ü, ű(ű),
v(w), z, zs.

37. kép. Telegdi János-féle ábécé a marosvásárhelyi kéziratból

21. Kapossi Sámuel-féle ábécé

= a, á(a), b, c(cz), cs, d, e(é), é(e),
j, g, gy, h, i, í(i), j, k, k (k fin.),
l, ly, m, n, ny, o, ó(o), ö, ő(ő), p,
r, R, s(s), sz, t, ty, u, ú(u),
ü, ű(ű), v, z, zs(tsc).

38. kép. Kapossi Sámuel-féle ábécé a marosvásárhelyi kéziratból

⁸⁰ Sebestyén Gy., i. m. 1915, 114—117., 26., 28—29. kép.

22. Dési-féle ábécé

1. = a, á(a), b, c(cz), cs, d, e, é(e), f,
2. g, (gh) gy, h, i, í(i), j, k, k(k fin.),
3. l, ly, m, n, ny, o, ó(o), ö, ő(ő), p,
4. r(R), r, s, sz, t, ty, u, ú(u),
5. ü, ü(ü), v, z, zs(si).

← 1-8.

⊗ ⋄ + N ↑ X 4
 N ⋄ 7 + X † Λ
 7 ρ ρ ρ ρ ρ ρ
 N X Y I Λ / M
 Ψ Ε Μ 4

⊗ ⊗ ⊗ Λ Λ Λ X X X
 Λ Λ Λ Λ M f f Λ Λ Λ
 7 N Λ X ρ ρ ρ 5

39. kép. Dési-féle ábécé és a ligatúrák marosvásárhelyi kéziratból

Ligatúrák:

6. = ba; bi; bo; ga; gi; go; ha; he; hi;
7. la; le; lo; ra; ri; ru; sa; se; si; za;
8. nc; nd; ng; ngy; nk; lt; st; nt.

23. Anonym ábécéje

←

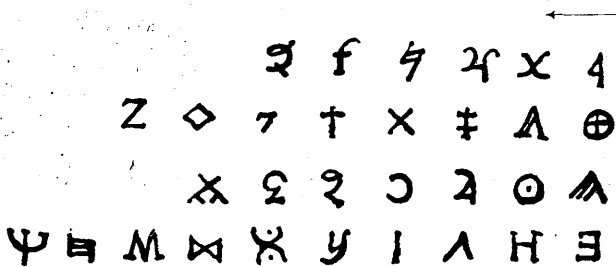
⋄ ρ ρ 4 Λ X 4
 ⋄ 7 + X † Λ ρ
 5 ρ ρ ρ ρ ρ ρ
 X X Y I Λ H E X
 Ψ Ε Μ 4

40. kép. Anonym ábécéje a marosvásárhelyi kéziratból

= a,á(a), b, c(cs), cs(cz), d, e,é(e),
 f, g(gh), gy, h, i,í(i), j, k(ak),
 k(ck), l, ly, m, n, ny, o,ó(o),
 ö,ő(ö), p, r, s, sz, t, ty, u,ú(u),
 ü,ű(ü), v, z, zs (x).

24. Udvarhelyi ábécé

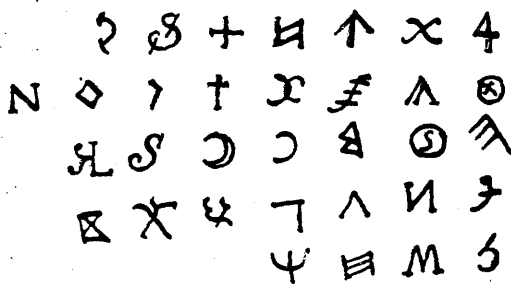
= a,á(a), b, c(cs), cs(cz), d, e,é(é),
 f, g, gy, h, i,í(i), j, k, k(k fin.),
 l, ly, m, n, ny, o,ó(o), ö,ő(ö),
 p, r, s, sz, t, ty, u,ú(u), v, z, zs.

41. kép. Udvarhelyi ábécé a marosvásárhelyi kéziratból

25. Harsányi János ábécéje

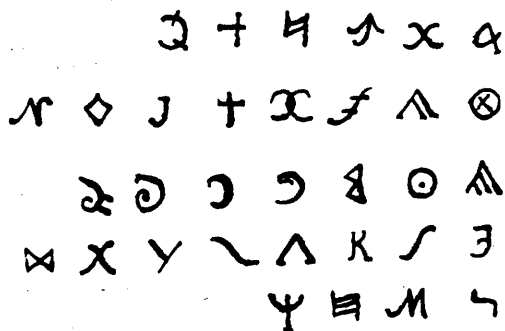
= a,á(a), b, c(cz), cs, d, e(é), é(e),
 f, g, gy, h, i,í(i), j, k, k(k fin.),
 l, ly, m, n, ny, o,ó(o), ö,ő(ö),
 p, r, s, sz, t, ty, u,ú(u),
 ü,ű(ü), v, z, zs.

42. kép. Harsányi János ábécéje a marosvásárhelyi kéziratból

26. Bél Mátyás-féle ábécé

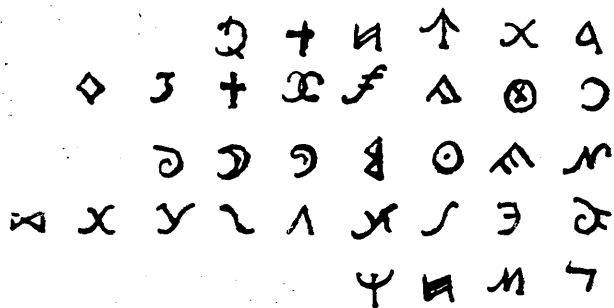
= a, á(a), b, c(cz), cs, d, e, é(é),
 f, g, gy, h, i, í(i), j, k, k (k fin.),
 l, ly, m, n, ny, o, ó(o), ö, ő(ő),
 p, r, r, s, sz, t, ty, u, ú(u),
 ü, ű(ű), v, z, zs.

43. kép. Bél Mátyás-féle ábécé a marosvásárhelyi kéziratból

27. Lipsius-féle betűsor

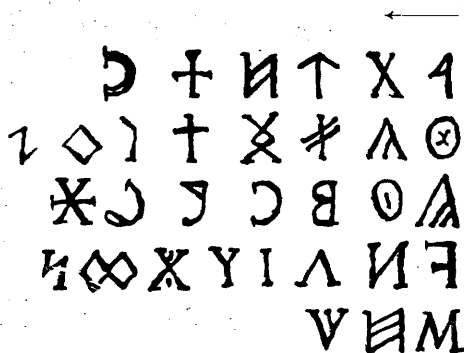
= a, á(a), b, c(cz), cs, d, e(é),
 é(e), f, g, gy, h, i, í(i), j, k,
 k(k fin.), l, ly, m, n, ny, o, ó(o),
 ö, ő(ő), p, r, s, sz, t, ty, u, ú(u),
 ü, ű(ű), v, z, zs.

44. kép. Lipsius-féle betűsor a marosvásárhelyi kéziratból

28. Dobai István ábécéje

= a, á(a), b, c(cs), cs(cz), d, e, é(e),
 f, g(l), gy, h, i, í(i), j, k, k(k fin.),
 l(g), ly, m, n, ny, o, ó(o), ö, ő(ő),
 p, r, s, sz, t, ty, u, ú(v), ü, ű(ű),
 v(u), z, zs.

45. kép. Dobai István ábécéje a marosvásárhelyi kéziratból

29. Révai Miklós régi ábécéjé⁸¹

1. = a, á(a), b, c(tz), cs(ts), d, e,
2. é, f, g, gy, h, i, í(i), j,
3. k, k(k fin.), l, ly, m, n, ny, o, ó(o),
4. ö, ő(ö), p, r, r, s, sz, t, ty,
5. u, ú(u), ü, ű(ü), v, z, zs.

6. = a, á(a), b, c(tz), cs(ts), d, e, é(e),
7. f, g, gy, h, i, í(i), j, k, l, m, n,
8. ny, o, ó(o), ö, ő(ö), p, r, s, sz, t,
9. ty, u, ú(u), ü, ű(ü), v, z, zs.

10. = a, á(a), b, c(tz), d, e, é(e), f,
11. gy(g), h, i, í(i), k, l, m, n,
12. o, ó(o), ö, ő(ö), p, r, s, t, u, ú(u),
13. ü, ű(ü), v, z.

Ligatúrák:

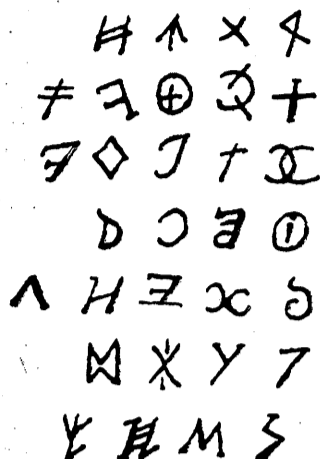
14. = ba; be; bi; bo; csa(tza); ga; gi; go;
15. ha; he; ho; ra; re; ri; ro; ru; sa; se;
16. so; za; rt; st.

⁸¹ Sebestyén Gy., i. m. 1915, 128., 35. kép.

30. Rettegi István ábécéje⁸²

= a,á(a), b(eb), c(etz), cs(ecs),
 d(ed), e,é(e), f(ef), g(eg), gy(egy),
 h(eh), i,í(i), j(ej), k(ek), l(el),
 ly(ely), m(em), n(en), ny(eny),
 o,ó(o), ö,ő(ö), p(ep), r(er), s(es),
 sz(esz), t(et), ty(ety), u,ú(u),
 ü,ű(ü), v(ev), z(ez), zs(ess).

47. kép. Rettegi István ábécéje

31. HERPEI JÁNOS ÁLTAL TALÁLT ÁBÉCÉK ÉS SZÖVEGRÉSZEK

A véletlen hozott össze Herepei Jánossal a szegedi múzeumban. Megtudta tőlem, hogy a székely rovásírásról összefoglaló tanulmányt adok ki a nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyvében. Ezért önzetlen szíves-ségből felajánlotta közlésre azon rovásírásos adatait, amelyeket Kolozsvárott és Sepsiszentgyörgyön kutatásai közben talált.

I.

A kolozsvári Református Kollégium Könyvtárában (ma Állami Könyvtár), Herepei János 1934-ben rábukkant *Poritsalmi András* kolozsvári pap, esperes, kollégiumi lektor kézírásos könyvére, az 1642-es évekből, amely Apáczai Csere János latin nyelvű teológiai előadásait tartalmazza. Címére már nem emlékszik vissza.

A piros hártýába kötött, nyolcadrét nagyságú könyv hátsó órlapján rovásírásos szöveg, a belső borítólapon pedig rovásírásos ábécé került elő. A rovásírásos szöveg szerzője, a gyulafehérvári Bethlen Gábor, illető-

⁸² Uo., 85., 16. kép.

leg II. Rákóczi György fejedelem kollégiumának akkori *sáfárja*, ő jegyezte fel, hogy az 1655-ös évben a kollégiumnak hány hordó bora volt.

A kolozsvári könyvtárat közben átrendezték.

Szöveg:

1. *Irtam Sent Mihály havának*
2. *tizen harmadik napján,*
3. *Sent Kerészt emelésékor,*
Fejérvárat ezer hat száz ötven ötben.

← 1—3.

Z4J4W4X 04X2E YJZΛ 04YHI
24774) 01+4QH4X 25B2Y
H022V2Λ2E2 YI2H20 YJZΛ

48. kép. Herepei János által talált gyulafehérvári szövegrész

A feliratban előforduló betűk: *a, á, d, e, é, h, i, i, j, k, q, l, ly, m, n, o, ó, p, r, s, sz, t, v, z, zs.*

Hiányzanak: *b, c, cs, è, f, g, gy, ny, ö, ő, ty, u, ú, ü, ű.*

II.

A gyulafehérvári Református Kollégium 1655. évben működő sáfárjának nevét ma még nem ismerjük, de bizonyára rövidesen előkerülnek a rávonatkozó személyi adatok.

A Herepei János által talált gyulafehérvári eredetű rovásírásos szöveg igen fontos, mert a XVII. századi rovásfeliratok utolsó csoportjához tartozik. Miskolczi Csulyak Gáspár emléksorai (1654), a gyulafehérvári sáfár feljegyzése (1655), az enlakai templomi felirat (1668), Kájoni írásmutatóványa (1673) és a „Magyar ABC” rövid szövege (1680) jelzik a késői rovásírásos emlékeinket. Ezeket követően már csak ábécék és ligatúra-összeállítások maradtak fenn.

A gyulafehérvári szöveg csupán három sor. Következtetni lehet arra, hogy Portsalmi András könyvének előkerülése után, a szöveg folytatását, a hordó borokra stb. vonatkozó rovásírásos bejegyzést is megismerhetjük.

A szerző ligatúrákat nem alkalmaz, minden jelet külön-külön tagolva ír. A rovásjel típusok általában megegyeznek annak a kornak szokásos betűivel.

A megmaradt gyulafehérvári ábécé kapcsán, a rovásjelek sajátosságait, változatait még tárgyalni fogom.

Felmerült bennem a gondolat, hogy a rovásírásos bejegyzés nem Somogyi Antal hamisítványai közé tartozik-e? Azonban sem a hamisítványok jegyzékében nem szerepel ilyen szöveg, sem pedig a rovásjelek típusainak használata nem volt meg Somogyinák. Ellenben a gyulafehérvári feljegyzéssel értékes, eddig ismeretlen rovásírásos emléket nyertünk.

A gyulafehérvári református kollégium sáfárja által felírt rovásírásos ábécé:

Ordo	Potestas	Nomen	Figura	Ordo	Potestas	Nomen	Figura
1.	a	a	4	17.	m	em	8
2.	b	eb	X	18.	n	en	3
3.	c	etz	h	19.	ny	eny	9
4.	ts	ets	↑ 4	20.	o	o	0
5.	d	ed	+	21.	ô	eô	X
6.	e	e	♀ §	22.	p	ep	7
7.	f	ef	⊕	23.	r	er	H
8.	gh	egh	^	24.	β	es	Λ
9.	gy	egy	=	25.	sch	esch	v
10.	h	ah	ξ	26.	s	es	
11.	i	i	ι	27.	t	et	y
12.	j	ej	γ	28.	ty	ety	*
13.	k	ek	◇	29.	v	ev	∞
14.	k	ak	∩	30.	e ^e u	e ^e uv	M
15.	l	el	λ	31.	u	ov	u
16.	ly	ely	⊙	32.	z	ez	B

49. kép. A gyulafehérvári ábécé

A gyulafehérvári ábécében 32 betűt találunk. Ezeket szám- és betűsorrendben, oszlopra zárva állították össze. Feltűnő a *c* és a *cs* betűk rovásjelének cseréje. A *c* jel második, ismeretlen alakja, mely kétélű nyílhegyre emlékeztet. Az *e* és *é* jelnél nem alkalmaz külön betűt, de az *e*-nek és *é*-nek hangértéke már külön rovásjelben fejeződik ki. Az *f* jelében belül

+ rovást tesz x helyett. A *gy* jele vízszintes kettős rovátkából áll. A *h* rovasjele szögletes alakú és nem az általánosan használt kerekített forma. Az *i* jel tekintetében egyedül áll, mert rézsutos bevágása csak jobbra irányul. *J* rovasjele változat csupán. Érdekes, hogy az ún. szóvégi *k* jelet itt *ak* hangérték mellett a szó belsejében is használja. Az *l* jel félkör alakú átvágás-változata nincs meg az ismert ábécékben. Az *ny* jel kettőzése az időtájt lépett fel. Az *o* jel alakja változat. A *p* rovasjelen két és nem három keresztvonást találunk. Az *r*-nek rövidített alakja nincs meg, csak *H* alakú teljes formáját közölték. Az *s* és *sz* rovasjeleit is megcserélték. A *z* jelnek *esch* hangértékét adták. Mindháromat héber betűkkel vetette össze az ábécé összeállítója, aki nyilvánvalóan teológus végzettségű pap lehetett és egyúttal az intézet sáfárja. A *t* rovasjelenek nem merev, hanem íráshoz alkalmazott dült alakját találjuk. A *ty* csillag alakú rovasjele új alakváltozatot jelent. A *v* helyett az *u* jelét használja deformálódott változatban, az *ü* helyett a *v* jelét alkalmazza, *u* helyett pedig az *ü* rovasjelét. A *z* rovasjele a *B* betű írott alakjához hasonlít inkább, mint a szokásos rovasjeléhez.

Az egyes betűk rovasjelének megcserélése (*c* helyett *cs*, *u* helyett *v*) Telegdire megy vissza (1598), zavaros hangértékkel.

Új rovasjelváltozatot látunk: *c*, *i*, *l*, *ty*, *z* betűnél. A *h* szögletes alakja Homoródkarácsonfalván, Dobai ábécéjében, változatban Kájoninál és Révai Miklós ábécéjében maradt még fenn. Érdekes az *ak* rovasjel alakja, amely csak két helyen, Homoródkarácsonfalván és a nikolsburgi ábécé *ck* ligatúrájában található. Dobai-féle ábécé (28) áll hozzá legközelebb, amelyet 1753-ban rögzítettek le, de nyilvánvalóan ez is a XVII. század közepéről való. Jellemző rájuk a szögletes formák túlsúlya: *a*, *b*, *c*, *cs*, *d*, *g*, *gy*, *h*, *k*, *p*, *s*, *sz*, *ty*, *u*, *v*, *ü*, *zs*. Az *u* jel formája csak Dobainál és a „Magyar ÁBC”-ben fordul elő. A *zs* jel is közös forma. A *p* jelet is csak Dobainál leljük meg, *ny* jel is a kettő változata. Az *e* és *é* jel külön válását nyomon követhetjük a 13., 19., 25. és 29. ábécéknél. A rovasjel-kapcsolatok datáló értékűek, főleg a Dobai-féle ábécére nézve.

Nem volt alkalmam a Herepei János által gyűjtött gyulafehérvári szövegrészt és rovasírásos ábécét eredetben bemutatnom, de ezek az eddigi dokumentumok is értékesek a székely rovasírás irodalmára, az emléktanyag megismerésére nézve, amiért Herepei Jánosnak külön is köszönetet mondok.

III.

A SEPSISZENTGYÖRGYI ROVÁSÍRÁSOS BEJEGYZÉSTÖREDÉK

Ugyancsak Herepei János jegyzeteiből vettem át a következő adatokat. A Sepsiszentgyörgyi „Székely Nemzeti Múzeum” könyvtárában talált egy könyvet, amely később a múzeum egyéb anyagával együtt Zalaegerszegen elpusztult. A rovasírásos bejegyzés töredéke másolatban szerencsésen megmaradt.

A III. csop. 62/1578. sz. alatt: *Chronicorvm Tvrccorvm*, In quibus *Tvrccorvm o-rigo, principes, imperatores* (etc.). Összegyűjtötte Lonicarus Fülöp teológus (1578 Francforti ad Moenum).

Cl.: Ex Libris Andrea Lez... (1685)... (rongyos)

...ad Gergely könyve

←
IMDZO OIASJA +4 ...

50. kép. A sepsiszentgyörgyi feljegyzés-töredék

Ao 171(3?)

Successit in Possessionem

Gregorii...

— Gregorius

A könyv egyik tulajdonosa Gergely volt. A vezetékneve nem maradt meg, esetleg csak két utolsó betűje ...ad. Az 1685—1713 közötti időre kell tennünk a feljegyzés idejét. Közelebbi támpontot esetleg a rovásjelek összehasonlításai adnak. A rovássor keletkezési helye sem ismert.

Előforduló betűk: a, d, e, g, k, ly, ny, ö, r, v.

Az r rovásjele rövidített alakjában fordul elő és hullámvonalas alakja először Bél Mátyás Kapossi-féle abécéjében lép fel (1718), majd újra az ő marosvásárhelyi abécéjében (26) és a Lipsius féle abécében (27) (1753) jelenik meg utoljára. Az ny alakja először 1680-ban lép fel. A g rovásjel ellentétes helyzetben írt szára megerősíti a Bél Mátyás-féle eredetet. Így a rovássor nem 171(3?), hanem az 1718. évre tehető és Bél Mátyás féle abécék (19, 26) hatására vezethető vissza.

IV.

A kolozsvári Református Kollégium Könyvtárában (ma Állami Könyvtár) más rovásírásos abécé is volt, Herepei János jegyzetei szerint.

Pázmány Péter, Igazságra vezérlő Kalauz (Pozsony, 1623) c. könyvében szereplő rovásírásos abécének nincs másolata, csupán az adata van meg. A további kutatás feladata, hogy ezt a feljegyzést is visszaadhassuk a székeley rovásírás irodalmának.

32. ISMERETLEN ROVÁSÍRÁSOS ÁBÉCÉJE⁸¹

A betűrend a Szamosközi és Telegdi után dolgozott Rettegi (1743) másolt abécéjével közös forrásból származik.

A *feliratok és irodalmi emlékek ligatúráit (51—55. képen) és abécéit (I—VI. mellékleten)* táblázatokban vontam össze.

⁸¹ Kun Béla, Egy XVIII. századi rovásírásos abécé: MNY., XXXIII (1937), 251. A kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában.

Ligatúrák

X <u>abr</u> (8)	X <u>and</u> (3)	X X X <u>ba</u> (10) (15) (19)
P <u>acs</u> (8)	A B <u>amb</u> (4)	X X <u>ba</u> (22, 29)
A <u>acs</u> (1)	A <u>amb</u> (4)	A X <u>ba</u> (4)
1 <u>ad</u> (4)	Y <u>ant</u> (8)	Y X <u>bant</u> (8)
4 <u>ad/a</u> (4)	T <u>ant</u> (10)	X <u>ba</u> (4)
X <u>Adalbert</u> (4)	Ψ <u>Ant</u> (15)	X <u>bast</u> (6)
X <u>adalb</u> (4)	T <u>ant</u> (2)	X X <u>be</u> (4, 10)
A <u>Agase</u> (4)	A <u>ap</u> (4)	X <u>be</u> (9)
4 <u>ai</u> (4)	A <u>apr</u> (4)	
2 <u>ak</u> (14)	A <u>ar</u> (9)	X X <u>be</u> (15, 19, 29)
A <u>ak</u> (1)	A <u>arf</u> (4)	A X X <u>Bernald</u> (4)
	A <u>ar</u> (8)	X X <u>ber</u> (4) (4)
	A <u>art</u> (4)	X X <u>Bereck</u> (4)
2 <u>ak</u> (4)	A <u>art</u> (9)	X <u>bet</u> (4)
4 <u>alata</u> (4)	A <u>ar</u> (4)	X <u>bi</u> (4)
A <u>al</u> (6, 9)	A <u>aru</u> (9)	X X X X <u>bi</u> (10, 15, 19, 29)
A <u>al</u> (4)	A <u>as</u> (4)	X <u>bi</u> (22)
X <u>amb</u> (10)	A <u>as</u> (1)	X X X <u>br</u> (4)
8 <u>am</u> (4)	A <u>asal</u> (8)	A X X X <u>br</u> (10, 15, 19, 22, 29)
9 <u>an</u> (4)	D <u>as</u> (4)	X X X X X <u>br</u> (10, 15, 19, 22, 29)
D <u>An</u> (4)	A <u>ate</u> (4)	
D <u>An</u> (4)	X <u>aty</u> (3)	A X <u>bodga</u> (4)
X <u>Ambruzs</u>	X <u>aya</u> (2)	X X <u>bot</u> (4)
		X X <u>brb</u> (4)
		A X <u>bra</u> (4)

7,7,X <u>Bregyda</u> (4)		1A <u>gdar</u> (4)
1,7 <u>cirj</u> (4)		A <u>ga</u> (4)
↑ ↓ <u>ck</u> (3,4)	H) <u>encs</u> (3)	9X 7Λ 9Λ 9Λ <u>ga</u> (10,15,22,29)
↳ <u>ci</u> (8)		
H <u>csa, csia</u> (4)	7 <u>end</u> (4)	Λ <u>ge</u> (15)
H H H <u>csa</u> (10,15,29)	⊕ <u>engy</u> (3)	Λ, Λ <u>gerg</u> (4)
1,7 <u>csa</u> (8)		Λ, Λ <u>gerg</u> (2) (6)
H <u>csin</u> (6)	7,7 <u>ent</u> (3,4)	7Λ Λ <u>gi</u> (10,22)
	7,7 <u>erc</u> (4)	
4 4 <u>da</u> (4)	Λ <u>est</u> (3)	Λ Λ Λ Λ <u>gor</u> (10,15,22,29)
8 <u>dám</u> (4)		
† <u>d^oji</u> (4)	77 <u>eszt</u> (4)	8,7Λ <u>got</u> (4)
J 2A7 <u>dlakon</u> (14)		
A <u>d^oga</u> (4)	AB <u>ezt</u> (8)	†, † <u>Gyergy</u> (4)
7 <u>dt</u> (4)	H <u>ezer</u> (6)	7 7 7 7 <u>ha</u> (10,15,22,29)
1,7 <u>dur</u> (4)	77 <u>ezt</u> (3)	7 7 7 7 <u>he</u> (4,10,15,22,29)
↑ ↓ <u>ech</u> (3,4)	A <u>fáriad</u> (1)	7,7 <u>heró</u> (4)
		7 <u>hi</u> (22)
7 † † † <u>egy</u> (4,4,6,10)	⊕ <u>fi</u> (4)	7 <u>hor</u> (1)
	⊕ <u>fil</u> (4)	
Δ <u>ét</u> (1)	⊕ <u>firinc</u> (4)	7 7 7 <u>hor</u> (10,15,29)
⊕ <u>emp</u> (3)	A <u>fl</u> (1)	7 7 <u>hom</u> (1)
7,8 <u>Emre</u> (4)		
↑ ↓ <u>enc</u> (3,4)	⊕ <u>foly</u> (6)	→ <u>hun</u> (1)

4:4	<u>ia</u> (4)	<u>kon</u> (4)	<u>nazaroti</u> (4)
A	<u>iak</u> (1)	<u>k's</u> (4) <u>la</u> (4, 10, 11, 22)	<u>nr</u> (4)
f	<u>igy</u> (6)	<u>le</u> (4)	<u>nc</u> (3, 4, 10, 22)
z	<u>y</u> (6)	<u>lg</u> (4)	
T	<u>y</u> (4)	<u>le</u> (4, 10, 11, 22)	<u>ncs</u> (3, 4)
B	<u>im</u> (4)		
J	<u>im</u> (4)	<u>ld</u> (4)	<u>nd</u> (4, 10, 11, 15, 22)
J	<u>enc</u> (4)	<u>lia</u> (4)	
: 4:1	<u>ita</u> (4)	<u>lo</u> (4, 10, 11, 22)	<u>mg</u> (10, 15, 22)
J	<u>int</u> (4)	<u>lorinc</u> (4)	<u>ngy</u> (3, 4, 10, 15, 22)
401	<u>itlaka</u> (4)	<u>et</u> (4)	
Y	<u>it</u> (8)	<u>et</u> (6, 10, 11, 22)	<u>nje</u> (3)
V 37:1	<u>itend</u> (4)		
X	<u>isten</u> (4)	<u>lv</u> (1)	<u>nk</u> (3, 4, 10, 15, 22)
T	<u>it</u> (8)	<u>mort</u> (4)	<u>mthel</u> (4)
Y	<u>itjart</u> (8)	<u>mb</u> (4)	<u>nket</u> (4)
Y	<u>itjart</u> (8)	<u>Mincent</u> (4)	<u>no</u> (4)
X 22	<u>jakob</u> (4)	<u>mend</u> (1)	<u>mt</u> (15, 10, 22)
	<u>kants</u> (2)	<u>ni</u> (2)	
	<u>na</u> (4)	<u>na</u> (4)	<u>ntk</u> (4)
	<u>karacson</u> (1)	<u>nap</u> (15)	<u>ntr</u> (2)
	<u>kar</u> (4)		
4:0	<u>kar</u> (4)		

ð <u>od</u> (4)	𐌆𐌆 <u>ok</u> (1,4)	𐌆𐌆 <u>rcsin</u> (6)	𐌆 <u>im</u> (6)
ð <u>ok</u> (4)	ð <u>omb</u> (15)	𐌆(𐌆 <u>re</u> (15,29)	𐌆 𐌆 𐌆 <u>or</u> (10,15,29)
ð <u>on</u> (4,6)	𐌆𐌆 <u>fxc</u> ^{ri} (10,15,22,29)	𐌆 <u>se</u> (4)	𐌆𐌆 <u>sete</u> (4)
ð <u>ona</u> (4)	𐌆𐌆 <u>to</u> (15,29)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>st</u> (3,4,7)	
ð <u>ony</u> (4)	𐌆 <u>or</u> (1)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>st</u> (6,15,22,29)	
ð <u>Orban</u> (4)	𐌆 <u>rod</u> (1)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>st</u> (6,15,22,29)	
ð <u>ot</u> (9)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>st</u> (8,14,19,29)	𐌆 <u>st</u> (9)	
ð <u>oskant</u> (2)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>st</u> (10,15,22,29)	𐌆𐌆 <u>sentm</u> (4)	
ð <u>ok</u> (1)	𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>st</u> (10,15,22,29)	𐌆𐌆𐌆 <u>st</u> (4,8)	
	→	𐌆𐌆 <u>sentmt</u> (4)	
ð <u>on</u> (2) (4)	𐌆𐌆 <u>ru</u> (9)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>sentestvan</u> (4)	
𐌆𐌆 <u>pai</u> (4)	𐌆 <u>sagt</u> (4)	𐌆𐌆𐌆 (4)	
𐌆𐌆 <u>pa</u> (2)	𐌆𐌆𐌆𐌆 (9) (5,10,15,22,29)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>sentlasto</u> (4)	
𐌆𐌆 <u>pa</u> (2)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>se</u> (10,15,22,29)	𐌆𐌆 <u>st</u> (4)	
𐌆𐌆 <u>pa</u> (2)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>se</u> (10,15,22,29)	𐌆𐌆𐌆 <u>st</u> (4,6,8)	
𐌆𐌆 <u>pa</u> (2)	𐌆𐌆𐌆 <u>Simon</u> (4)		
𐌆𐌆 <u>pa</u> (2)	𐌆𐌆 <u>si</u> (4,22)	𐌆𐌆 <u>st</u> (4)	
𐌆𐌆 <u>pa</u> (2)	𐌆𐌆 <u>sk</u> (2)	𐌆𐌆 <u>tpu</u> (10)	
𐌆𐌆 <u>pa</u> (2)	𐌆𐌆 <u>sta</u> (4)	𐌆𐌆 <u>tp(us)</u> (3)	
𐌆𐌆 <u>pa</u> (2)	𐌆𐌆 <u>skant</u> (2)	𐌆𐌆𐌆𐌆 <u>stacs</u> (2)	
𐌆𐌆 <u>pa</u> (2)		𐌆 <u>st</u> (4)	

54. kép. Ligatúrák

~~X~~ <u>tya</u> (2)		
~~X~~ <u>tya</u> (6)	~~X~~ <u>zt</u> (3)	
~~M~~ <u>uli</u> (4)		
~~X~~ <u>unk</u> (?) (3)		
~~M~~ ~~M~~ <u>út</u> (4,6)		
~~O~~ (<u>us</u>) (3)		
~~M~~ ~~M~~ <u>va</u> (4) (6)		
~~M~~ <u>vár</u> (6)		
~~M~~ <u>vet</u> (4)		
~~X~~ ~~M~~ <u>Vencé</u> (4)		
~~M~~ <u>visa</u> (6)		
~~M~~ <u>vm</u> (9)		
~~M~~ <u>vt</u> (9)		
~~M~~ ~~M~~ ~~M~~ <u>za</u> (10; 15; 22; 25)		
~~M~~ <u>zet</u> (6)		

55. kép. Ligatúrák

Egy sokat vitatott rovásírásos mézskőbalta került elő a romániai Radocsány — Rădăşeni községben (Moldva), egy cucuteni A-jellegű őskori telep felszínén. A balta felületén jobbra menő állat első felének bekarcolt alakja látszik, „alatta bizonyos jelek vannak, melyek első tekintetre a főre emlékeztetnek, de amelyeket *O. Tafrali* s *Morlet* is írásjegyeknek vél.”⁸⁴ Tüzetesen megvizsgálta a baltát *Nestor* is, aki többek között kiemeli, hogy az állat kerületének karcolatai mélyek, szélesek, a karcolat friss árkolást mutat s az árkolásban ceruzanyomok láthatók, s szerinte nincs kizárva, hogy külső hatás (görgetés, gyökérlenymot) révén keletkeztek rajta az állatra emlékeztető vonalak, amelyeket aztán valami éles eszközzel bevéstek s ceruzával utánarajzoltak.

A balta és a felirat képét *Roska Márton* utáni másolatban itt újra bemutatom, hivatkozással a fent idézett irodalomra. A megfejtési kísérletek eredményét nem ismerem, úgyszintén a felirat hiteles fényképét sem láttam, mind ezeket *Roska* hivatkozásában idézem.

A balta rovásjelei a csonka állatábrázolás alatt, vízszintes elhelyezésben húzódnak, másolatuk a következő:

A rovásjelek első látásra is megállapíthatóan négy csoportra tagozódnak. A szöveg a székely rovásírás segítségével minden különösebb és lényegesebb kiigazítás nélkül, jobbról balra menő sorrendben olvasható.

A szöveg rekonstrukcióját, a valószínűleg késheggyel karcolt rovás jelek szemmel láthatóan hibás másolása, vagy azok kopottsága indokolja. Hiányzanak róla két helyen a *z* és a *g* jelek finom összekötő rovátkái, amelyeket a gyakorlatlan szem könnyen felesleges hajszálrepedésnek gondolhatott.

A A X I H I V X

56. kép.

A radocsányi rovásfelirat

⁸⁴ *Roska Márton*, Figurális díszű őskori cserép Kisbácsról (Kolozs m.): *Folia Arch.*, I—II (1939), 24—28., 3. kép. — *Andriesescu, J.*, Des survivances paléolithiques dans le milieu néolithique de la Dacie: *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, XV (1929). — *Ciurea, V.*, Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia: *Dacia*, III—IV (1933), 46—55. (rădăşeni telep, 47—48. lap). — *Dimitrescu, V.*, Inscriptiuni prehistorice în Rumânia? *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXIV. Valenii-de-Munte, 1931, 87—90. — *Tafrali, O.*, Inscriptions néolithiques en Roumanie: *Revue Arch.*, XXXIII (1931), 14—28. — *Tafrali, O.*, Inscriptions néolithiques en Roumanie: *Arta și Archeologia*, fasc. 7—8 (1931—32), Iași, 1933, 36—42. A balta természetes nagyságban a 42. lapon. Közölte ezt *Dr. Morlet* is: *Mercure de France*, 714. sz., 1929. VI. 15, 714. lap.

A felírás nem látszik egykorúnak a baltával, illetőleg a már rajta levő csonka állatábrázolással, ezeknél sokkal későbbi időpontot mutat.

A rovásfelirat helyreállított képét az alábbiakban mutatom be:

Olvasata: D^resz ez ész igás.

Értelme: *Deres az és igás.*

A csángók az *s* hangot *sz*-nek mondják, az *ez* szó jelentése *az*. A rovásíró a baltán levő állatfajtát próbálta ismeretei alapján besorozni, meghatározni, amelyet ő *igás állatnak*, *deres* lónak tartott.

A *d*, *sz*, *i*, *a* rovásjel tisztán kivehető. A teljes *r* rovásalak a *d*-vel együtt van összevonva, tehát nem könnyű az olvasata. Az *ez* és *g* jelnél a belső kicsiny keresztrovátka maradt el. Az utolsó rovásjel *a*-ja, mint *ás* összevonás, Marsigli másolati szövegében van meg, valamint karácsonfalván az *írások* szóban.

A csángó-székely nyelvi sajátságoktól eltekintve, az írásrendszer az eddig ismert székely rovásírás keleti folytatása; olyan területen, ahol az 1466-ban írt első magyar bibliafordítás, az ún. *müncheni* kódex is született.

A radocsányi rovásírásos szöveg a székely rovásfeliratok elterjedési körét bővíti, olyan területen, ahol erre eddig nem is gondolhattunk. A rovásjelek összefüggései alapján, a felirat a XV. század végén keletkezett.

A szövegben előforduló *betűk*: *a, á* (*a*), *d*, *g*, *i*, *r* (összevonásban), *s* (összevonásban), *sz*, *z*. Az *e* rovásjelet külön nem jelöli.

Ligatúrák: d^re; ás.

A KISKUNHALASI ROVÁSFÁK KÉRDÉSE

Madarassy László, a kiskunhalasi levéltárban talált 16 db. rovásfát ismertetett, amelyek állítólag 1803-ból származtak és amelyek megrendszabályozott kiskunhalasi juhászok tűz által való fenyegetéseit tartalmazták.⁸⁵

Madarassy kétkedéssel fogadta a rovásírásos emléket és rámutatott arra, hogy valószínűleg Sebestyén Gyula idézett munkájából (157.1.) vették hozzá a rovásjeleket.

A kiskunhalasi rovásírásos szöveget tanulmányozva, a következőket észleltem.

A használt betűtípusok nem folytatásai a legkésőbbi rovásírásos fejleményeknek, mint ahogy azt várni lehetett volna. A rovó, nem a papírszövegekben írt rovásjeleket használta, hanem visszaugrott a legkorábbi, a rovók által ismert emlékekhez, amelyek főként rovás technikában maradtak meg. Így a XV. század végi, XVI. századi rovás emlékektől közbelső láncszemek, kapcsolatok nélkül jutunk el a XIX. század elejére datált kiskunhalasi rovásírásos szöveghez.

⁸⁵ Madarassy László, A rovással való fenyegetésnek egy XIX. századi emléke: *Ethnographia—Népelet*, 39 (1928), 1—11. — Egyéb rovásírásos adatok: *Viski Károly*, *Rovásírás* Kalocsán: Népünk és Nyelvünk, Szeged, 1929, I. 4—6. 170—172.

A nem kapcsolódó feliratok kirekesztése után: Marsigli, Csíkszentmárton, Konstantinápoly, Szamosközy, Telegdi és Kájoni maradtak meg számunkra, amelyekhez a kiskunhalasi rovásfákat kötni lehetett. Kájonit mint forrást kihagyhatjuk, mert egész betűsorok vannak, amelyeket nem tőle vettek át. Az *ly* rovásjelét csak Csíkszentmártonban találjuk meg. Az *f*-nél csak Csíkszentmárton, Szamosközy és Telegdy jöhetnek tekintetbe. A *h* rovásjele az előbb említettekénél nincs meg sehol. Az *i* jelét Konstantinápolyban, Szamosközynél és Telegdinél leljük meg. Az *m* betű azonos a csíkszentmártoni, konstantinápolyi és Szamosközy-féle betűvel. Az *ő* jele egyedül Csíkszentmártonban van meg, a *p* jel pedig csak Telegdinél és Kájoninál. A *ty* jelét Marsiglinél és Csíkszentmártonban látjuk viszont, mégpedig a második *ty* jel az utóbbinak Szilágyi—Dezsericzky-féle másolatában a *Mátyás* szóból lett véve csekély átalakítással. Az *ü* jelet csak Telegdinél találjuk. A *z* betűt Marsiglinél, Csíkszentmártonban és Konstantinápolyban. Az *u* rovásjelét kétféle változatban látjuk Kiskunhalason. Az egyik Telegdire megy vissza, a másik pedig, amely a 8. számú rovásfán „*megtalálunk*” szóban fordul elő: sehol máshol nincs meg, mint ugyanabban a forrásban, ahonnan a *kiskunhalasi rovásírásos szöveget hamisító egyén az összes rovásjeleit átvette: Sebestyén Gyula összefoglaló munkájában.*⁸⁶ *A hamisító ugyanis tévedésből az u jel feletti rovásorban levő etruszk th jelét írta ki u rovásjel helyett.*

Sebestyén a magyar rovásírás legjellegzetesebb betűit állította össze táblázatában, a betűtípusokat az említett emlékekből vette.

A kiskunhalasi rovásfák tehát közönséges hamisítványok, amelyek Sebestyén idézett tabellájára támaszkodva az 1915. év után készültek. A régi jegyzőkönyvek adatait tették át rovásírásos szövegbe. Az a gondosság, amellyel a rovás elkészült, az egyszerű ligatúrák használata, a helyesírás betartása azt mutatják, hogy tanult ember, nem pedig juhász követte el a hamisítást, aki egy alkalommal feledékenységből az *m* rovásjelét (amely a latin *b* betűre hasonlít), *b* rovásjelként használta.

A *bustrophedon* ötletét, Sebestyén publikációja nyomán, a Marsigli-féle rovásbot alapján eszelte ki, de hibásan, mert egy-egy rovásoldalt sem írt végig pálcáján. A kiskunhalasi hamisítvány is hasonló Somogyi Antal nagymérvű rovásírásos hamisítványaihoz,⁸⁷ amelyeknek megtévesztő anyagával a szegedi Városi Könyvtárban magam is találkoztam.

A SZÉKELY ROVÁSÍRÁS JELLEMZŐI

1. A székely rovásfeliratok és az írott irodalmi emlékek használatának időtartama a XV. század első felétől a XVIII. század végéig terjedt. Az emlékek két csoportra tagozódnak: a rovásfeliratok és az írott irodalmi emlékek csoportjára. Ezek időbelileg is nagyrészt különválnak és kronológiai egymásutániséget jelentenek.

Az első, *korai csoportba* sorozhatjuk a *karácsonfalvi* kőrovást; a *székelyderzsi* téglarovást; a *nikolsburgi* írott ábécét, amely híven megőrizte a rovásírás technikáját; *Marsigli* rovásírásos kalendárium-másolatát;

⁸⁶ *Sebestyén Gy.*, i. m. 1915, 157., 54. sz. tabella.

⁸⁷ *Uo.*, 10., 17—19., 25., 66.

a *bögözi* vörös krétás freskófeliratot; a *csikszentmártoni* farovás másolatát; a *konstantinápolyi* kőrovás másolatát; a *moldvai* csángó-székely kőrovás-sort; végül az *enlakai* festett feliratot.

A feliratok szakadatlan sora, a XV. század első felétől a konstantinápolyi feliratig (1515-ig) tartott. Ettől kezdve a feliratos emlékek megszűnnek és még az irodalmi emlékek is csak Szamosközy titkos feljegyzéseivel (1587), mintegy háromnegyed évszázad múlva folytatódtak. Enlaka (1668) csak késői kivételnek számít.

A második, *késői*, írott irodalmi csoportba sorozhatjuk az összes többi emléket, amely nagyrészt csak ábécé-változatokból állott.

Ezek ideje 1587-től a XVIII. század végéig tehető.

Az irodalmi emlékek a székely rovásírás utolsó, haldokló időszakát tükrözik vissza. Betűsorai az eredeti rovástechnikától eltávolodva, papírlapokra írott alakjukban többnyire csak deformált jeleikben maradtak meg. Így írástörténeti összehasonlításra nagyrészt csak az első csoport anyagát használhatjuk.

Mindkét csoport betűsora, az ábécé-rovástáblázatok tanúsága szerint ugyanazon írásrendszerhez tartozik.

2. A székely rovásírás *ábécéje* és *kiejtése* a következő:

a, á (a); *b* (eb); *c* (ec); *cs* (ecs); *d* (ed); *e, é* (e); *è* (èh); *f* (ef); *g* (eg); *gy* (egy); *h* (èh); *i, í* (i); *j* (ej); *k* (ek); (és még négy *k* változat); *l* (el); *ly* (ely); *m* (em); *n* (en); *ny* (eny); *o, ó* (o); *ö, ő* (ö); *p* (ep); *r* (er); (teljes alakban és rövidített formában); *s* (es); *sz* (esz); *t* (et); *ty* (ety); *u, ú* (u); *ü, ú* (ü); *v* (ev); *z* (ez); *zs* (ezs).

Összesen 32 betű rovásjele, melyből 24 mássalhangzó és 8 magánhangzó. Természetesen ennél sokkal több a rovásjel változatok száma, az egyszerű rovásjeltől a „capita dictionum”-ig. Mind ezeket a ligatúrák (összevonások) egészítik ki. A székely rovásírásnál is nyoma maradt annak, hogy a mély magánhangzókat a magas magánhangzóktól elütő rovásjelek, rovásjelváltozatok kísérik, úgy mint a türk rovásírásnál.

A székely rovásírás eredeti betűsorát nem ismerjük, az első ábécék is már a latin ábécék hagyományos betűrendjét követik. A fapálcákra, nyílvezzőkre rótt, kőbe vésett, festett vagy írt betűjelek, szavak, jobbról balra haladnak.

A betűk alakja, a rovás technikájának megfelelően, többnyire szögletes. Az irodalmi emlékek írott betűi már a kerekített formák felé haladnak.

A rovásjelek alakját, fejlődését nézve, az ábécék táblázatán (I—VI. melléklet) a következő észrevételeket tehetjük:

A rovásjelek jellegük szerint hét alapformára vezethetők vissza.

Függőleges, egyenes rovásvonal (kiegészítő rovátkákkal): *a, c, d, gy, i, j, k², m, p, s², sz, t, zs, ent, ant, nt, tprus.*

Függőleges, két párhuzamos egyenes rovásvonal (kiegészítő rovátkákai): *cs, r, u, v, z.*

X alakú rovás: *b, ty.*

Ék alakú rovás (kiegészítő rovátkákkal): *g, l, s¹, k³⁻⁵.*

Tört vonalából összetett rovás: *k¹, è* (szögletes alakjában); *h* (szögletes alakjában); *o* (szögletes alakjában); *ö.*

Félhold alakú rovás (kiegészítő rovátkákkal): *e, n, ny, o* (kerekített alakjában).

Kettős félhold alakú, és kerek rovás (rovátkákkal): è, h (kerekített alakjukban); f, ly, mb, ü, us, emp, mb. omb, nb, tpru, amb, Pthru.

Az 1. alapformához kapcsolódnak:

az *sz* rovásjele; egyszerű függőleges egyenes vonal, mely alapformának tekinthető. Eltérő változatait a 10., 16., 17., 19., 20., 21., 22., 25., 26., 27., 29., 30. számú ábécékben leljük meg.

A *j* rovásjele; a függőleges vonalhoz ékalakban csatlakozó bal oldali rovátkával. Eltérő változatokat a 4., 10., 13., 16., 19., 21., 22., 25., 26., 27., 28., 29., 30. sz. ábécékben találunk.

A *t* rovásjele; a függőleges vonal felső részéhez csatlakozó bal oldali rovátkával. Eltérő változatokat a 10., 12., 15—22., 24., 25., 27., 28., 29. sz. ábécékben látunk.

A száras *s* rovásjele; ellentéte a *t* rovásjelnek. A függőleges vonalhoz bal oldalt lent kapcsolódó kiegészítő vonalkával, mely szár nélküli változatban gyakoribb. A rovásjel ék alakúvá fejlődött. Eltérő változataik a 10., 12., 14., 15., 19., 29. sz. ábécékben láthatók.

Az *i* rovásjele; a függőleges vonal felső végét rézsútosan, később vízszintesen keresztező rovátkával. Eltérő változatokat mutatnak a 4., 6., 8., 11. sz. ábécék.

A *d* rovásjele; a függőleges vonalat középen keresztező rézsútos, későbbi emlékeken többnyire vízszintes rovátkával. Eltérő változatai vannak az 1., 10., 15., 20., 23., 24., 29. sz. ábécéknek.

A *gy* rovásjele; hasonló a *d* jeléhez; ettől a kettős keresztrovátkájával különül el. Eltérő változatai vannak a 16., 19., 25., 26., 27., 29. sz. ábécékben. A 16. alattinál három, a 25. számúnál pedig négyes keresztvonás fordul elő.

A *p* rovásjele; a függőleges vonalhoz bal oldalt rézsútosan, később vízszintesen csatlakozó három rovátkája van. Eltérő változatok a 11., 16., 17., 21., 25., 27—30. sz. ábécékben láthatók. Lehetséges, hogy a *p* jele eredetileg a *gy*-hez hasonlóan, három keresztező rovátkával bírt. Ilyen alakban maradt meg a *nap* szó ligatúrájában.

A *c* rovásjele; a függőleges vonalra balról és jobbról nyílhegy alakban csatlakozó rovátkával. Eltérő változatok a 18., 19., 24., 26., 29. sz. ábécékben vannak. Ide kapcsolódik az *enc* ligatúra is, két végén ék alakú rovátkával.

A *zs* rovásjele; függőleges vonalra jobbról és balról lefelé irányuló ék-rovátkával. Telegditől kezdve kerekített alakokkal írják. Eltérő változatokat a 16., 17., 28., 30. sz. ábécékben találunk.

Ide sorozandó az *ent*, *ant*, *nt*, *tprus* (3) ligatúra rovásjele.

Az *a* rovásjele; a függőleges vonal bal oldalához kapcsolódó ékrovás. Eltérő változatokat mutat a 18., 26., 30. ábécé.

Az *m* rovásjele; a függőleges vonal bal oldalához kapcsolódó két ékrovás. A kerekített alakokon kívül, eltérő változatokat a 17., 24., 30. sz. ábécékben lelünk.

A 2. alapformához tartoznak:

Az *r* rovásjele; két függőleges vonal közé zárt ferde rovátkával. Leegyszerűsödött alakjában ferde rovátkaként szerepel. Eltérő alakjai az 1., 8., 15., 19., 26., 27., 29. sz. ábécékben láthatók.

A *cs* rovásjele; hasonló az *r* jeléhez, de nem egy, hanem két összekötő rovátkája van. Eltérő változatokat mutat az 1., 8., 9., 11. sz. ábécé.

A *z* rovásjele az előzőkhöz hasonló, de három ferde vagy vízszintes összekötő rovátkájú. Eltérő változatok vannak a 8., 10., 15., 23., 29., 30. sz. ábécékben.

A *v* rovásjele; két függőleges vonal közt fent alkalmazott ék-rovás. Eltérő változatokat az írott alakok mutatnak a 10., 16., 17., 19., 26., 27., 29. sz. ábécékben.

Az *u* rovásjele; két függőleges vonal közt fenti és lenti ékrovással. Eltérő formákat találunk a 10., 11., 16., 17., 19—29. sz. ábécékben.

A 3. *alapformához* tartoznak:

A *b* rovásjele; X-alakú, a későbbi emléanyagban írott formát vesz fel, így a 9., 15., 16—20., 22., 24—27., 29. sz. ábécékben.

A *ty* rovásjele; hasonló a *b* jeléhez, de ettől két rovátka (3—6., 15., 28., 30.), később két pont hozzáadásával különül el. Ide sorozható az *and* ligatúra rovásjele is, amely azonos Dobai (28) *ö* rovásjelével.

A 4. *alapformához* tartoznak:

A *g* betű ékalakú rovásjele; egy rovátkával vagy átkötő vonallal. Eltérő változatok: a 13., 19., 26., 27., 29., 30. sz. ábécékben vannak.

Az *l* ékalakú rovásjele; két átkötő vonallal vagy két rovátkával látták el. Eltérő változatai a 11., 12., 13., 15., 16., 19., 26., 27., 29., 30. sz. ábécékben találhatók.

A k^{2-4} háromszögű rovásjele; *ak*, *ek*, *ok* alakban, egyedül Homoród-karácsonfalván (1. sz.) fordul elő. A 9. sz. ábécé változatával kapcsolható össze.

Az 5. *alapformához* tartoznak:

A k^1 rovásjele; rombusz alakú, négy rovátkából összetéve. Eltérő változata a 9. sz. ábécében fordul elő.

A k^5 rovásjele; hármas tört vonalú alakjával az *ök* szóból differenciálódott, így azonos az *ő* rovásjelével. Karácsonfalván (1) *ök* hangértékű, a többi ábécékben nagyrészt szóvégi *q*-ként szerepel. Változatai a Z (4., 17., 20., 23., 24.), valamint az N betű nyomtatott (16., 21., 22., 25.) és írott (19., 26., 27., 29.) alakjai felé haladnak.

Az *ő* rovásjele; cikk-cakkos alakjával azonos a k^5 rovásjelével. Egyedül az 1—4. sz. korábbi emléanyagban fordul elő, a többinél más eredetű *ő* rovásjel van. Telegditől kezdve (10) mint az *ü* rovásjele szerepel (10., 11., 13., 15—22., 26., 27.—30.).

Az *è* rovásjel szegletes alakja, kettős x-alakból tevődött össze. Az *èh* szón keresztül differenciálódott az *è* és *h* azonos rovásjellé. Az *è* ezen formájában csak ott fordulhatott elő, ahol azonos alakú *h* rovásjelet használtak; így az 1., 3., 15., 24., 27., 29. sz. emlékeknél. Kerekített, kettős félhold alakú alakjában csak a régebbi emléanyagban található: a 4., 6., 10. sz. feliratokban.

A *h* rovásjel szegletes és kerekített alakja egyezik az *è* rovásjelével. Egyes $\times$ -alakban (24), kettős $\times$ -alakban (1., 3., 28.) és hármas $\times$ -alakban (15., 29. ábécé) fordul elő. A többi emléekben kerekített alakjának változatait látjuk.

A 6. alapformához tartoznak:

Az *n* rovásjele; félhold alakú. A karácsonfalvi (1) és bögözi (5) feliratok szögletesnek induló *n* jele láttán arra lehet következtetni, hogy eredetileg az *n*-nek szögletes alakja is létezett, két rovátkából össze téve. Eltérő változatokat a 15., 19., 20., 26., 27., 28., 29. sz. ábécékben láthatunk.

Az *ny* rovásjele az $n + i$ összevonásából keletkezett (Szamosközy). Alakja a latin D-re emlékeztet. Lehetséges, hogy az *n* rovásjel mintájára eredetileg ez is szögletes alakot mutatott, mint Dobainál (28). A késői ábécékben fejlődöttebb és eltérő írott változatokat találunk (10., 15–27., 29–30.).

Az *é* rovásjele; kettős félhold alakjával a már tárgyalt szögletes *è*-nek kerekített változata. Karácsonfalva (1) és Nikolsburg (3) tanúsága szerint, az eredeti alakja szögletes volt. Kerekített formájában is csak a korai emlékekben fordul elő (4–10.).

A *h* rovásjel; az *é* rovásjelével azonos kettős félholdalak. Eredeti alakja ennek is szögletes (1., 3., 15., 24., 28., 29.).

Az *ő* rovásjele nem egységes. A legrégebbi alakjuk (1–4.) a már tárgyalt hármastört vonalú jelek csoportjába tartozik. A következők a kerekített, kettős félhold alakú *é* rovásjelének fejleményei (6–10., 15., 17., 20., 23., 24., 25., 28., 29., 30.), köztük két adat (24., 28.) azt igazolja, hogy a szögletes alakjuk is megvolt. Az *o* rovásjelből fejlesztették a 11., 16., 19., 21., 22., 26., 27., 29. sz. ábécék *ö* betűit. Az *ü* rovásjelre vezethető vissza a 15., 29. sz. ábécék *ő*-je.

Az *ü* rovásjel egyes késői félhold alakú formájában az *o*-ból származtatható (23., 25. sz. ábécé).

Az *e*, *é* rovásjele félhold alakú, két rovátkával. Eltérő változatai a 10., 11., 13., 16., 19., 21., 24., 25., 28., 29. sz. ábécékben vannak meg. Lehetséges, hogy a glagolita *e*-ből vagy a szegletes *è*-ből differenciálódott.

Az *e* rovásjel másik változata, jellegzetes balra hajló, vastag alakjával, kettős rovátkájával, egyedül csak Karácsonfalváról (1) ismeretes. A szamaritánus írás képviselője a székely rovásírásban.

Az *o* rovásjele; az *n*-hez hasonló félholdalak. Karácsonfalván (1), Marsigli (4) *bo* ligatúrájában még szegletesen, négy rovátkából össze téve szerepel. Az átmeneti alakokat a kerekített formákhoz jól mutatják Székelyderzs (2) és Nikolsburg (3). A többi, számos kerekített változatot mutat.

A 6. alapforma rovásjelei, nagyrészt az 5. csoport szegletes jeleinek kerekített változatai.

A 7. alapformához tartoznak:

Az *ly* rovásjele; szilvamag alakú, benne egy ferde bevágással (1–6., 16., 25., 28., 30.). Alakja később kerek, középen egy ponttal (10–11., 15., 17–24., 26., 27., 29.). A konstantinápolyi (8) ovális alakú ugyan, de rovátkája valószínűleg másolási hibából hiányzik.

Az *j* rovásjele az előzőhöz hasonló, de benne $\times$ vagy $+$ alakú rovátka van. A korai emlékeken szilvamag alakú, elhelyezése függőleges, kivételesen vízszintes (3–6., 1.), a későbbiekben ovális és kerek alakú.

Az *ü* rovásjele; szilvماغ alakú, valamint ovális alakjával és négy rovátka-lábával csak a korai emlékonyagban, így Nikolsburgban (3) és Marsiglinél (4) van meg.

Az *ő* két rovásjele, a 15. és 29. sz. ábécékben, ugyancsak az előző *ü* rovásjeltípusok folytatása.

Ezekhez a rovásjelalakokhoz kapcsolódik a ligatúrák egyik, „capita dictionum” nevű csoportja, amelyeknek jelei alkotórészeikre nem bonthatók szét.

Így az (*us*) jele, mely a *ly* jeléhez hasonló, de hosszában függőleges vonal felezi meg (3).

Az *emp*, az *mb*, *omb*, *nb*, *lpru*, három-három rovátka-lábbal. Az *amb* két-két rovátka-lábbal. *Plhru*, öt-öt rovátka-lábbal.

A székely rovásírásnál a korábbi merev, szegletes formákat, valamint a későbbi kerekített betűformákat egyaránt megtaláljuk.

A rovásírás jellegét legjobban a nikolsburgi ábécé közelítette meg, itt domborodik ki legszembetűnően a farovás technikája. Jellegzetessége, hogy a rovás céljára szolgáló fabotoknak lapos felületére a kés élével rótták a jeleket, míg a kiegészítő rovátkákat, vonalkákat pedig a kés hegyével részben rótták, részben pedig vésték.⁸⁸ Itt az egyenes vonalakból összetett jelek érvényesültek legjobban. A félköríves betűket a kerek pálcák külső felületén használhatták előnyösen. A rovátkák alkalmazásánál általánosságban az a szabály, hogy az ék alakú betűzés lefelé keskenyedik és többnyire ferde állású.

Sebestyén Károly egyes példák alapján feltételezi, hogy a félköríves rovásjelek alakja valaha szegletes volt, és csak a papírra írás korszakában vettek fel kerekített formákat.⁸⁹ Ez a megállapítás magyarországi vonatkozásban csak részben helytálló, mert egyes jelek más írásrendszerben már a népvándorlás korában is azonos kerekített alakban élnek, így az *n*, *mb*, *ly*, *e* rovásjelek esetében. Az *n* feltételezett szegletes jele az *a* rovásjelével van rokonságban, az *ny* szegletes alakja a türk rovásírás *k* jelével azonos, mely egyedül csak Karácsonfalván maradt meg. Egyedül csak az *o* rovásjel fordul elő szegletes formájában, ugyancsak Karácsonfalván (1).

A rovásjelek iránya általában jobbról bal felé halad, de a latin írás hatására és Konstantinápolynál (8) balról jobbra haladó sorvezetést is találunk. Karácsonfalván (1) jobbról balra, balról jobbra és felülről lefelé való írás is előfordult egy feliraton belül.

A székely rovásírás az *e* hang kapcsolatára épült fel, így ezen magánhangzót többnyire nem jelölik külön rovásjellel. Ha egy magánhangzó egy szóban többször is szerepel, úgy elég egyszer jelölni, csupán a szóvégi hang jelölendő.

A székely rovásírás, a türk rovásírás rendszerének megfelelően, nemcsak a magas magánhangzókkal kapcsolatban használt külön mássalhangzókat, hanem eredetileg a mélyhangúaknál is. Ezeknek már csak nyomait figyelhetjük meg, az *a*, *i*, *o*, *u* magánhangzókkal összefüggésben. (Ld. a ligatúrákban az: *ab*, *acs*, *ad*, *aj*, *ak*, *al*, *amb*, *am*, *an*, *and*, *angy*.)

⁸⁸ Cs. Sebestyén Károly, A magyar rovásírás betűrovásáról: Népünk és Nyelvünk, VII (1935), 59–67.

⁸⁹ Uo., 66. lap, 3. ábra.

ant, ar, as, at, aly; igy, im, in, inc, int, ist, it; ok, omb, on, ony, os; ul, unk, us összevonásokat, jelöléseket.)

Az ábécé rovásjelei nem mindig teljes alakjukban találhatók a feliratokon, hanem rövidített vagy más rovásjellel összerótt formákban is előfordulnak. Találkozunk fejre állított, oldalára fektetett, tornyozott rovásjelekkel, összevonásokkal is.

Rövidített alakban találjuk:

Az *a* rovásjelét, más betűre róva vagy fordított alakban, amikor csak az ék alakú fejrész adja meg a rovásjel jellegét.

A *cs* jelét, egyik oldalszár nélkül vagy más rovásjellel vésett két betűzessel. De előfordul fordított alakban is.

A *d* jelét, függőleges szár nélkül, más jellel róva.

Az *e* jelét, más betűvel (*ék*) összeróva.

A *gy* jelét, függőleges vonal nélkül, más betűkre róva.

Az *i* rovásjelét, más betűkre róva.

A *j* rovásjelét, más betűkkel összeróva.

A *k*¹⁻⁵ rovásjelét, más betűkkel összeróva.

Az *l, ly, m, n, ny, o, ö, p* jelét, más betűkkel összevonva.

Az *r* rovásjelét, rövidített alakokban, részben más betűkre is róva.

Az *s, sz, t, ty* rovásjelét, összevonásokban.

Úgy a rövidítések, mint pedig az egyéb összevonások előfordult alakjait a *ligatúrák* táblázatain (51—55. kép) találjuk meg.

Szokatlan összerovásmódot mutatnak a fejre állított jelek (Karácsonfalva), az oldalra fektetett betűk (Karácsonfalva, Székelyderzs), a tornyozott, tamga-szerű összevonás-megoldások (Karácsonfalva, Marsigli, Csíkszentmárton). A szabályos sorvezetéssel szemben itt a hely kihasználása és az egyéni elgondolások, ötletes szövegekére vezetnek. Minél régebbiek a feliratok, annál nagyobb mértékű a *ligatúrák* alkalmazása.

Sajátságos betűcsoporttal kell még foglalkoznunk, az ún. „capita dictionum”-mal, amelyet a „szavak, mondások fejei”-nek hívnak.⁹⁰ Ezek szimmetrikus rovásjelek, amelyek bevezetői a szövegnek. Megváltozott hangtani jelölésükből nem könnyű kihámozni, hogy egyszerű jelekből vagy *ligatúrák*ból vezethetők-e le.

Az *enc, inc, nc, ent, int, nt, ant* jeleknél (3., 4., 2., 4., 10., 22.) megfigyelhető, hogy kétféle változatban szerepelnek. Részben egyenes vonalú *t*-re, részben ív alakú *n*-re vannak felépítve a rovátkák, tehát ezen *ligatúrák* eredete az ismert betűtípusok alapján magyarázható meg. Részben a *szent* szó, részben az *Antal* szó rövidítése vehető ki az *ent, nt, ant* jelekből.

Ugyanígy, egyenesvonalú a *tprus* jele (3) és kerekített alakot mutat a *tpru* jel (10), mindkettő azonos eredetű és jelentésű, három-három törtvonalú rovátkával (*p-r*) egészülnek ki. Mindkettőben a *Szt. Petrus* név foglaltatik. Az idők folyamán elhomályosodott a rovásjelek értelme, ezért a mássalhangzók sorrendjét megcserélték. Hogy csakugyan így van, mutatja Kájoni feljegyzése, (15) ahol a hasonló kerekített rovásjel „Pthru” alakban maradt fenn.

⁹⁰ Németh Gy.: i. m. 1934, 22—23., 6. ábra.

Az *amb* jele (10) úgy látszik, hogy az *Ambrus* szó rövidítése, de eredetileg az *n-b* hangjelöléssel.

Az *emp* (3), kétségtelenül az *enp*-ből eredő rovásjel, mely a *Szempéter* szó rövidítését adja kiejtés szerint.

Az *nb* alak (4) (helyesen *np*), az *mb* jel (4, 8) helyesen *np*), az *Omb* (15) (helyesen *np*), az előző szónak és rovásjelnek értelmét veszített változatai.

Az *and* (3) rovásjel, a *d* átkötő jelen kívül nem analizálható. Valószínűleg az *András* szó rövidítése lappang benne. Az *a* jel fejrészből vezethető le.

Az *us* jele (3) összehasonlító anyag hiányában nem magyarázható.

Úgy látszik, hogy a „capita dictionum” a rovásfeliratot bevezető Szt. Antal, Szt. Péter, Szt. András, Szt. Ambrus nevének valamelyikével kezdődött el. A szimmetrikus, kétoldalas rovásjel-megoldás azt célozta, hogy a szavak feje félreérthetetlen legyen, akár jobbról, akár balról róják is a szöveget, vagy pedig felezik a rováspálcát. Mikor ezek értelme a tudatból kivesszük, féreghez hasonló szótagjegyeket az írás tréfas elemének tekintették.

A szavak elválására pontokat használtak. Marsiginél a 681. lapon (4) két pont szerepel. A konstantinápolyi feliratban (8) egy pont, a csíkszentmártoni szövegben (6) pedig négy pont.

A szavak elválasztásának más módját is alkalmazták a székely rovásírásban. Az új szó kezdőbetűjét nagyobb méretűre rótták, mint az előző szó utolsó betűjét, így a szavak jól tagolódtak. A karácsonfalvi (1) és a bögözi feliratban (5) ez az elv érvényesült.

3. Területileg rögzítve a rovásfeliratokat, és azok készítőjének származási helyét nézve, nagyobb részük a Székelyföldre fűződik. Így Homoród-Karácsonfalva, Székelyderzs, Csíkszentmárton, Csíkszentmihály, Bögöz, Enlaka, Kede (a konstantinápolyi felirat készítőjének származási helye). Marsigli a Székelyföldön másolta a rovásírásos kalendáriumot, amikor a szorosokat zárta el a török elől. Szamoközy, Erdély történetírója Gyulafehérvárott lakott. Telegdi János is erdélyi származású volt, Marosvásárhellyel volt kapcsolata, Rudimentájának belföldi másolatai is Fogarason, Marosvásárhelyen és Nagyenyeden terjedtek el. Kapossi és Bél Mátyás ábécéjének Kapossi Sámuel volt a forrása Gyulafehérvárott. Kájoni János ábécéje Maros-, Gyergyó- és Csíkszékhez fűződik. A marosvásárhelyi kézirat székely ábécéi között említhetjük meg az Anonym, Udvarhelyi, Harsányi, Lipsius, Dobai István betűsorait. Udvarhelyen kelt a Dési-féle ábécé. Otrókoci Fóris Ferenc betűsorai Telegdire mennek vissza. Hicket György Harsányi-féle betűsorát is székely (hun) írásnak tartották. Telegdi Rudimentája vagy más elterjedt betűsorok a forrásai Miskolczi Cs. István és Gáspár, Komáromi Csipkés György, valamint a „Magyar ABC” betűsorainak. A nikolsburgi ábécé eredetéről semmit sem tudunk, de a legrégebb székely rovásírás-változatok közé tartozik. Az *l* rovásjel alapján Karácsonfalva, Székelyderzs, Kede körzetébe nem tartozott. A radocsányi (Moldva) rováslemlék a Székelyföld kisugárzását mutatja.

A székely rovásírás, nagy többségében tehát csak Erdélyben, szorosabban a Székelyföldön volt használatban. Magyarország területeiről ezen

írárendszerhez tartozó rovásírásos emlékünk nincs, tehát a tárgyalt felirataink területileg kizárólagosan székely, és nem magyar rovásírásnak tekintendők. A rovásfeliratok, és a velük foglalkozó munkák is székely rovásírásnak tekintik szövegeinket. A legrégebb ismert rovásírásunk, a homoródkarácsonfalvi, „hunszékely írást” mond.

A legkorábbi, biztosan datálható rovásfelirataink a XV. század első felébe nyúlnak vissza, esetleg még XIV. századi előzményt mutatnak.

4. A székely rovásírás irodalmi említése visszafelé a *Bécsi Képes Krónikáig* (1358) és ennek forrásáig *Kézai Simon* krónikájáig (1282—85) követhető.

A Bécsi Képes Krónika így ír: „Ezen székelyek (zekuli) a scytha betűket még el nem felejtvén, azokat nem tenta és papíros segítségével, hanem botok metszésének mesterségével, mintegy rovás gyanánt használják.”⁹¹

A székely rovásírást krónikáink adatai alapján így visszavezethetjük Kézai ideéig (1282—85).

5. A székely rovásírás a türk írás családjába tartozik, mint azt már többen bizonyították is.⁹² Az orkhoni, Jeniszej vidéki és Talasz völgyi feliratok rovásírásai jelentik írárendszerünk legtöbb betűjének forrását. Különösen a Talasz völgyi írásra áll fenn ez elsősorban.

A türk és székely ábécé közt négy rovásjelet tartottak eddig azonosnak: *è*, *n*, *s*, *sz* jelet. Türk eredetűnek számított a *b*, *i*, *k*¹, *k*⁵, *d*, *g*, *mb*, *p*, *r*, *ü*. A *j* jel *i*-re megy vissza (Talasz völgy). Az *ny* betű *n*+*j*-ből tevődik össze, a *gy* pedig *d*+*j*-ből. Az *ö* rovásjele azonos az *ü* egyik csoportjával, amit főként Telegdi képvisel. Az *è* kerekített rovásjele teljesen egyezik a *h* rovásjelével. Ennek változata szegletes az *è* rovásjelével kapcsolatban ugyan még nem került együttesen elő, de hogy megvolt, mutatja a karácsonfalvi felirat (1), Nikolsburg (3), Dobai (28), Kájoni (15), és a jeniszeji feliratok *e* jele.⁹³ Mivel a *h* rovásjele az *èh* szón át a türk *è*-ből differenciálódott, így nem a gödörből vezetendő le.

Az *o* jele nem glagolita vagy szamaritánus *o*-ból fejlődött, hanem négy rovátkából összerótt szegletes *o*-ból, mely megvan Karácsonfalván (1) az *ok* összevonásban és a *Homoród* szóban. Mivel az *o* két rovátkából összevont ék alakú alapjelét a türk írásból is ismerjük⁹⁴ és Karácsonfalván a *k*⁴ jellel összeolvasztva jelentkezik, mely *k*⁴ itt először és tisztán képviseli a háromszögű türk rovásjelet a székely rovásírás irodalmában, így nem kétséges, hogy mindkét jel türk eredetű. Az *ok* szóból differenciálódott *o* négy rovátkájú szegletes rovásjele zárt formát vett fel, a későbbi rombikus alakú *k*¹ jellel fejlődött, a kapcsolatos *k*⁴ jel háromszögű formája pedig kiveszett a székely rovásírásból. Karácsonfalván a *k*¹ és a *k*⁴ rovásjel még a feliraton belül együttesen fordul elő, de megvan még a másik három *k* jel is. Eddig két *k* jel volt ismeretes a székely rovásírásban, Karácsonfalván (1) a *k* jelek száma ötre emelkedett éppen úgy, mint a türkben. A *q* = *k*⁵ rovásjelet a nagyszentmiklósi feliratban és a

⁹¹ *Kézai Simon* mester magyar krónikája. Ford. Szabó Károly, Pest 1862, 39. lap, 1. j.

⁹² *Németh Gy.*, i. m. 1934, 26., 11., VI—VII, melléklet.

⁹³ *Uo.*, 31., 7. ábra.

⁹⁴ *Uo.*

novocserkaszki múzeum kulacsain találjuk meg fordított, jobbra néző elhelyezésben.⁹⁵ Az *ök* szó jele (az *ük*-kel közös jel) differenciálódott később *ő*-re és szóvégi *q*-ra (Nikolsburg, Marsigli), *ü*-re és *q*-ra (Telegdi, Dobai); Csikszentmárton, Konstantinápoly, Telegdi *ö*-je *è*-re megy vissza, az első még a szegletes forma nyomait mutatja. Miskolczi, Nikolsburg, Kájoni *ö*-je, Marsigli *ü*-je: *ee*-re és *e*-re megy vissza.

A homoródkarácsonfalvi (1) felirásban még élt a háromszögletű türk *k*³ és a szamaritánus *e* rovásjele az *ék* ligatúrában összeolvastva. Itt az *é* balra dül, két rovátkával ellátott, vastagodó, alsó vége szögletesen kampos.⁹⁶ Mindkét jel kipusztult a székely rovásírásból, és úgy látszik, hogy helyét egy újabb fejlődésű glagolita *e* foglalta el.

Az *a* rovásjelét eddig a görögből származtatták. Karácsonfalván az *ak* ligatúrában találjuk meg, a türk háromszögű *k*²-be olvastva, de külön is szerepel fordított alakban a *karácson* szóban. Az *ak*² rovásjele ilyen alakban többé nem ismétlődik meg. A kapcsolatos *k*² türk rovásjel a székely rovásírásból kivesz, az *a* jele pedig önálló jelként marad meg, *ék* alakú fejével és függőleges szárával. Azonban az *a* rovásjel nem tartozik a teljesen önálló székely rovásjelek közé, mert más rovásjelre ráróható a fejrész, balról jobbra is jelölhető, feje tetejére állítva szintén előfordul. Így a rovásjel szára csak kisegítő vonal lehetett a korábbi időben, az *a* rovásjelet csak a balra néző fejrész jellemzi, amely pedig teljesen egyezik a türk rovásírás, Nagyszentmiklós, Novocserkaszk, Majackoje *a* rovásjével, de ezeknél jobbra néző éket találunk.⁹⁷

Görög eredetűnek tartjuk az *f* és az *l* rovásjelét. A *z* rovásjel kapcsolata a novocserkaszki múzeum kulacsain van meg (Don vidéke).⁹⁸ Az *u* rovásjel Nagyszentmiklóssal és Novocserkaszk-kal függ össze.⁹⁹ A *zs* rovásjele azonos alakban (*cs* és *š* hangérték mellett) novocserkaszki és türk összefüggéseket mutat. A *cs* rovásjel kapcsolatát Nagyszentmiklóson látjuk. Az *ly* rovásjele ugyancsak rokon Nagyszentmiklóssal (*l*) és Novocserkaszkkal. Az *m* rovásjelnek nem ismertük a kapcsolatát. Valószínűleg mint az *a* jelnél, itt is a függőleges szárat mint kisegítő vonalat kell tekinteni és csak a két *ék* alakú fejrovást mint jellemzőt kell figyelembe vennünk. Ezen az alapon kapcsolatot kereshetünk a türk írás és a majackojei gorodiscse kövein levő *nz* (?) rovásjével.¹⁰⁰ A *c* rovásjel összefüggését nem ismerjük. A *v* jel kapcsolatai sincsenek meg. Nagyszentmiklóson a *v* hangértéknek *b*² rovásjel felel meg. Valószínűleg a *ty* jele a *t + j* jelének összetételéből származik. A *t* rovásjelét Majackoje *t*²-vel és Nagyszentmiklós *t*¹-gyel vethetjük össze, de figyelembe veendő a székely rovásírás *t* jeléhez hasonló nagyszentmiklósi gamma (γ) jel is.¹⁰¹

⁹⁵ Uo., VI. mellékl. — Csallány Dezső, Rovásírásos gyűrűk Magyarországon: Arch. Ért., 82 (1955), 80. — A. M. Scserbak, Néhány szó a Don vidékén talált runikus feliratok olvasásának módjairól: Szovjet Régészet X (1955), 135. (táblázat). — Szovjetszkaja Archeologija, XIX (1954), 280. lap.

⁹⁶ Németh Gy., i. m. 1934, VI. melléklet.

⁹⁷ Arch. Ért., 1955, 80.

^{98—99} Uo.

¹⁰⁰ Szovjet Régészet, X (1955), 135. (táblázat).

¹⁰¹ Arch. Ért., 1955, 80. (tábla). — Szovjet Régészet, 1955, 135. (táblázat). — J. Németh, Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós: Bibliotheca Orientalis Hungarica, II. Budapest—Leipzig, 1932.

A VI—VIII. századi türk feliratok és a székely rovásírás ismert emlékei (XV. század) között, Nagyszentmiklós (X. század) képezi a hidat a fent felsorolt rovásjelekre nézve, habár nem ugyanazon rovásírás rendszerhez is tartoznak. Azonban a köztük levő nagy úrt nem tudjuk megnyugtatóan kitölteni. Magyarországon több helyen kerültek elő Árpád-kori rovásírásos gyűrűk, részben publikáltak,¹⁰² részben közöletlenek, azonban ezek hangértéke és összeállítása még nem tisztázott. Remélhetőleg ezek több rovásjelnél nyújtanak támpontot.

A székely rovásírás újabb felirati anyagának megfejtése, az emléksanyag revíziója több olyan rovásjellel, megfigyeléssel gyarapította ismereteinket, amely feltétlenül igazolja, hogy rovásírásrendszerünk a türk rovásírásból ered, jeleink nagy többsége ezzel mutat kapcsolatot, de összefüggések látszanak a nagyszentmiklósi rovásírás jeleivel és a Don vidéki feliratokkal is.

6. A székely rovásfeliratok és irodalmi emlékek anyagát már külön-külön tárgyaltam, így nem kívánom az ott ismertetett eredményeket ismételni. Fő céлом az olvasatok helyesbítése, a megoldatlan szövegrészek, szövegek helyes megoldása, a ligatúrák teljes összeállítása, a rovásjelek időrendben való feltüntetése az ábécés táblákon. Így lehetővé válik a székely rovásírás alaposabb megismerése. Ezzel biztosabb bázist teremthetünk a különböző rovásírásrendszerek összehasonlítása számára.

A *karácsonfalvi* (1) rovásfeliratot, Németh Gyula és Franz Altheim kísérlete után sikerrel oldottam meg. A felirat a székely rovásírás irodalmában a legrégebb, benne még olyan jelek, ligatúrák fordulnak elő, amelyek a későbbi emlékekben már nincsenek meg, így legjelentősebb feliratunk.

A csángó-székely rovássor *Radocsányból* (Moldva) (32) eddig ismeretlen volt szakirodalmunkban. Ez az első megfejtési kísérlete. A székely rovásírás elterjedési körét kelet felé bővíti.

A *székelyderzsi* (2) rovássor, az eddigi olvasatokkal szemben gyökeresen új megoldást adott.

Marsigli rovásírásos kalendáriummásolata (4) a revízió után sok új és helyesebb olvasatot adott, de első megoldását adja az áthúzott, eddig meg nem fejtett részeknek is. Gazdag tárháza összevonásainknak (ligatúráinknak).

A *bögözi* felirat (5) olvasata, a két olvasat közül a helyesebb megoldást indokolja.

A *csíkszentmártoni* felirat (6) vitája, olvasata, pár száz évi kísérlet után sem fejeződött be, mert még mindig vannak benne kétes részek, sőt talányszerű új olvasat változata joggal napvilágra kívánczik.

A *konstantinápolyi* (8) és az *enlakai* (14) feliratok helyesbítésére szükség volt, mert a korábbi megfejtési kísérletek hibásak voltak.

A többi szövegek, ábécék felvétele, a székely rovásírás kiegészítése, technikája, fejlődése, az összefüggések, a ligatúrák ismerete szempontjából nélkülözhetetlen volt, így akkor is fel kellett ezeket tanulmányomba vennem, ha helyesbítésre nem is szorultak.

¹⁰² Arch. Ért., 1955, 79—85.

Munkám nem helyettesíti *Sebestyén Gyula* és *Németh Gyula* összefoglalásait,¹⁰³ csupán az újabb adatok, olvasatok alapján azokat kiegészíti és helyesbíti.

A székely-magyar rovásírás betűit, az I—V. mellékleten táblázatban vontam össze.

Csallány Dezső

DIE DENKMÄLER DER SZEKLERISCH- UNGARISCHEN KERBSCHRIFT

Die Denkmäler der szeklerischen Kerbschrift finden wir in den zusammenfassenden Werken von Gyula Sebestyén (1915) und Gyula Németh (1934). Diese meine Zusammenfassung kann die erwähnten Studien nicht ersetzen. Sie verbessert und ergänzt nur jene mit neuen Daten und Lösungen.

Die Kerbschriften und literarischen Denkmäler behandle ich in der Reihenfolge ihrer Entstehung. Die, bei der Revision erhaltenen Ergebnisse erwähne ich bei den einzelnen Denkmälern, die Kerbzeichen, und die gebrauchten Zusammensetzungen (Ligaturen) aber, fasse ich in Tabellen zusammen.

Das älteste unter unseren Denkmälern der szeklerischen Kerbschrift (erste Hälfte des XV. Jahrhunderts) kam in *Karácsonfalva* (1) (ehemaliges Komitat Udvarhely, Rumänien) vor. Németh und Franz Altheim beschäftigten sich damit, aber ohne Erfolg der Entzifferung. Die Rekonstruktionszeichnung zeige ich auf Abbildung 4. Weiters gebe ich die richtige Lösung der Aufschrift:

HOMORÓD-KARÁCSON-FALVIAK MEND ÓK

HUN-SZÉKELY ÍRÁSOK. (Die, aus Homoród-Karácson-Falva, sind alle hunnisch-szeklerische Schriften.)

Für sie ist charakteristisch: Die Zeilenführung im Halbkreis von rechts nach links abwärts, die große Zahl von Ligaturen und ihre ungewöhnliche Verwendung. Auffallend ist die Auftürmung, der Zusammenbau der Kerbzeichen, und daß sie auf den Kopf, oder auf die Seite gestellt sind. Das eckige *o* und *h* erscheint im Einkerbungsmaterial zum erstenmal. Das türkische, dreieckige *k*-Zeichen ist allein nur hier bekannt. Neben $k(a)^1$, $(\acute{o})k^2 (=q)$ gibt es hier auch Zeichen für $(a)k^2$, $(\acute{e})k^2$, $(o)k^4$. Das Zeichen für k^3 veränderte sich $\acute{o} = k(q)$. Das samaritaner *e* ist das Zeichen für das mit tiefen Vokalen stehende geflügelte $\acute{s}$ (sch). Die Ligatur für *ro*. Der Gebrauch der Zähnung von *e*, offen, ohne Hilfslinie. Die ungewohnte Form des *r*-Zeichens. Die zwei Verbindungslinien des *l* stimmen mit Székelyderzs und Konstantinopel überein.

Bei der Aufschrift aus Székelyderzs (2), gab ich die Entzifferung im Gegensatz mit Dezső Pais: MIKLÓS-KÁNTOR PAPANATYA (Kantor Nicolaus Pfaffe). (1431?) Die Datierung der Jahreszahl, außerhalb des Rahmens ist bemerkenswert. Die große Zahl der Ligaturen und die Weise ihrer Verbindungen gaben ein neues Resultat.

Das *Nikolsburger Alphabet* (3), als die älteste Buchstabenfolge, näherte sich am besten der Technik des Kerbschnitts in Holz. Seine seltsamen Ligaturen sind zu beachten. In der *ck*-Zusammenziehung findet das $k(q)$ -Zeichen seinen Ursprung in dem Wort *ök*, von Karácsonyfalva.

In der Kopie des Kerbenkalenders von *Marsigli* (4) konnte man den Buströphenon nicht bestimmen. Die Benützung des verkürzten *r*-Zeichens, nach der Beobachtung anderer Kerbschnittdenkmäler, mußte ich als Ligaturelement beachten. Mit mehreren Auswertungen der Ligaturen weiche ich von den früheren Lösungen ab. Die Betonung dieser war hier unnötig, die abweichenden alten Lösungen setze ich in Klammern.

¹⁰³ Ld. az 1—3. alatti jegyzetet.

Neue Lösungen:

VINCĚ; BREGYDA; APALLONIA; MÁTIÁS (673).

KÜS BÓDOGASSZONY; ADALBERT; GYERGY; SZENT FILEP-JAKAB; SZENT ERZSÉBET; SZENT GOTARD; BERNÁLD; SZENT HELÉNA; FIRINC; SZENT PETRÓNIA; VIGY; SZENT LÁSZLÓ (683).

ÁGAST; SZENT LÁSZLÓ; SZENT ESTVÁN; CIRJÁK; LŐRINC; SZENT KIRÁLY; IMRÉ (675).

SZEMMIÁLY; IERONIMOS; SZENT MARTER; SZENT DEMETER; SZENT IMRÉ; ADALBERT; SZENT MÁRTON;

LUCIA; (KARÁCS)ON ESTÉLY; NAGY-KARÁCSON; ST. EST; ESTVÁN; SZENT ESVTÁN; SÜL(VESTER) EST; SÜLVESTER PÁPA. HETEDIK (677).

MAGDARLOM; NÁZÁRETI ANGYAL; ZSIDONOK VÁRSAIÉ; EKONOS-TÁSIA; HERODES (679).

ÉGY LATOR, ESZT IRÁM, ESZENDEN MÉG; MÁTÉ; DOROTTYA; HÁLÁT AGGYUNK ISTENNEK, HOGY ADTA; SZENT ANGYALSEREG; ÁTALVERET; A BÓDOGSÁGOT ADA ÖNNÖN (?) DAC MIJATT; EKONOSZT, KIRDEND ESZT; GYÜMÖLCSÖN ÉLENC; ÁLDÁS (681).

Die Kalenderkopie von Marsigli ist unser Denkmal größten Ausmaßes, eine reiche Sammlung von Ligaturen. Die neuen Lösungen ergänzen Mangelhaftigkeiten.

Die Aufschrift aus *Bögdz* (5) zeigt die Benützung des stieligen š. Den Mangel an Worttrennungspunkten betont man hier durch die Größenunterschiede der Kerbzeichen: den ersten Buchstaben des zweiten Wortes hat man größer gekerbt, als das letzte Zeichen des ersten Wortes. Dieses Gesetz kam auch bei anderen Aufschriften zum Ausdruck. So ist die richtige Bedeutung der Einkerbung:

ATYA-ISTEN (Gott Vater)

Die Kerbschrift aus *Csikszentmárton* (6) verursachte sogar noch nach 200 Jahren mehrere Überraschungen für diejenigen, die den Text entziffern wollten. Als Ausgangspunkt können wir die getreuer Kopie der marosvásárhelyer Kerbschrift und *Csikszentmárton* als richtige annehmen.

Schmiede, Meister, feierten die Vollendung ihrer Arbeit im Jahre 1501 so, daß sie ihren Namen in einem gemeinsam konstruierten, rätselhaften Text zweier verschiedenen Bedeutungen verewigt haben:

1. VÁRONK: MEGETT: (Hinter unserer Burg) VISÁG FOLYÓ: (Fluß Viság) EGVÁN: (Sumpf)

2. IGYIRONK: (so schreiben wir) EZERÖT: SZÁZEGY: ESZTENDÓBE: (im Jahre 1501)

3. MÁTYÁS: JÁNOS: SEBASTTIO(Á)N: KOVÁCS: (Mathias, Johann, Sebastian Schmied)

4. CSINÁLTÁK: (machten) MÁTYÁSMESTER: (Meister Mathias)

5. GERGELYMESTERCSINÁLTÁK (Meister Gergely machten)

6. G. IJAS ILYLYALTA

Es ist überraschend, daß der sumpfige Fluß Fiság (= Viság) bei *Csikszentmárton* zu finden ist.

Das Wort ILYLYALTA steht vielleicht im Zusammenhang mit G. ijjas, der die Schrift eingekerbt hatte. Mit dem Wort *ilylyálás* drückte man die Einkerbung der Schrift aus, das auch mit der szeklerischen Kerbschrift zusammen ausstarb. Es zeigt einen Zusammenhang mit dem Gebrauch des Einkerbens auf den Pfeil.

Über die Einkerbung aus *Csikszentmihály* (7), haben wir Daten, aber der Text ist nicht erhalten geblieben.

Die Aufschrift aus *Konstantinopel* (8) verändert sich wenn man die Ligaturen beachtet. Den Kerbtext stelle ich so auf, daß ich ihn in der Richtung von rechts nach links las. Die Auflösung:

EZER ÖCCÁZ TIZENÖT ESZTENDÓBEN IRTÁK ESZT.

LÁSZLÓ KIRÁLYBÁNT KÖVETÉT ITT-TARTACCSÁK ESZT.

BÍLAJI BARLABÁS KETTŐESZTENDEJIK ITT VALT, NEM TÓN CSÁSZÁR.

KETEJI SZÉKÉLY TAMÁS IRTAN ESZT, SZELIMBEK CSÁSZÁR ITT-JÁRTÁBAN SZÁZ LOVASSAL. (Das wurde im Jahre 1515 geschrieben, den Gesandten Ban von König László hat man zurückgehalten. Barlabás Bélai blieb zwei Jahre hier, der Kaiser tat nichts. Ich, Tamás Székely von Ketej habe das geschrieben, als Kaiser Szelim mit hundert Reitern hier war.)

Das Entziffern der *enlakaer* Kerbschrift (14) veränderte sich bei mir nur bei einem Worte: („diakón“):

EGY AZ ISTEN (Es ist nur ein Gott)

GEORGYIUS MUSNAI DIAKÓN — (Diakon Georgius Musnai.) György Muzsnai, von dem die kirchliche Aufschrift stammt, war nur ein *Diakon*, gehörte also wahrscheinlich zu dem niedrigeren Priestertum.

Die weiteren literarischen *Aufschreibungen* (9—13., 15.) und *Buchstabenfolgen* (16—30., 32.) sind vom Standpunkt der literaturgeschichtlichen Zusammenhänge, der Kerben und der Entwicklung der Ligaturen wichtig.

In neuerer Zeit wurden wir mit einer kurzen Kerbbuchstabenfolge aus *Rado-csány* (33) (Moldau, Rumänien) bekannt, die ein Hirt auf ein, mit Tier geziertes Steinbeil geritzt hat. Der csángó-szeklerische Kerbtext ist der folgende:

DERESZ EZ ÉSZ IGÁS. Sinn: deres az és igás. (Schimmel ist der und Zugpferd.) Der Einkerber wollte auf Grund seiner Kenntnisse, die auf dem Steinbeil befindende Tierzeichnung bestimmen, die er für ein Zugtier und einen Schimmel hielt.

Die Verteilung des Textes ist zu bemerken. Das Rekonstruktionsbild der Aufschrift diente nur als Ergänzung der Verbindungslinie zweier Zeichen, die entweder abgenützt, oder falsch abgeschrieben wurden. Dieser Text vom Ende des XV-ten Jahrhunderts weist auf neuere Kulturverbindungen der szeklerischen Kerbschrift mit der Moldau hin.

*

Im folgenden die von *János Herepei* (Szeged) gefundenen, bisher unbekanntenen szeklerischen Kerbschrifttexte und Alphabete (31):

I. Der Verwalter des reformierten Kollegiums von *Gyulafehérvár* notierte im Jahre 1655 folgendes: (Ich habe im Monate des Heiligen Michaels am 13. Tag notiert, zur Zeit der Kreuzerhebung, in Fehérvár im Jahre 1655).

II. Im der Abc-Tafel von *Gyulafehérvár* finden wir zahlreiche Kerbschriftvariationen.

III. Das Bruchstück der szeklerischen Kerbschrift von *Sepsiszentgyörgy* (1718) verblieb nur in Abschrift: (Das Buch des Gregorius ... ad).

IV. In der Bibliothek des Reformierten Kollegiums in *Kolozsvár* (heute Staatl. Bibl.) befindet sich im P. Pázmánys Buch (1623) in Alphabet aus szeklerischen Kerbschrift.

In die frühere Gruppe der szeklerischen Kerbschrift gehört die Mehrheit der Aufschriften. Ihr Zeitalter beginnt mit der ersten Hälfte des XV-ten Jahrhunderts und dauert bis zum Anfang des sechzehnten Jahrhunderts. *Enlaka* ist nur eine spätere Ausnahme. Die späteren geschriebenen Denkmäler der literarischen Gruppe sind größten Teils nur Alphabetvariationen. Sie bestanden ab 1587 bis zum Ende des achtzehnten Jahrhunderts. Zum schriftgeschichtlichen Vergleich, als Grundstoff zur Forschung, können wir nur den Stoff der ersten Gruppe verwenden, obwohl alle beide zu demselben System gehören.

Die szeklerische Kerbschrift besteht aus 32 Buchstaben, davon 24 Konsonanten und 8 Vokale, Selbstverständlich, ist die Zahl der Kerbvariationen viel größer, von dem einfachen Kerbzeichen bis zum „capita dictionum“. All diese ergänzen die Zusammensetzungen (Ligaturen). Auch bei der szeklerischen Kerbschrift blieben Spuren davon, daß die tiefen Vokale mit Kerbzeichen begleitet werden, die sich von den hohen Vokalzeichen unterscheiden, ebenso, wie in der türkischen Kerbschrift.

Die Form der Kerben der Kerbtechnik gemäß ist eckig und steif. Die geschriebenen Kerbzeichen der literarischen Denkmäler führen schon zu den abgerundeten Formen.

Die Kerbzeichen werden ihrer Art nach auf sieben Grundformen zurückgeführt. Die Technik des Holzeinkerbens zeigt sich am besten in dem Nikolsburger Alphabet. Die ergänzenden Linien hat man teilweise gekerbt, teilweise graviert.

Die Kerbzeichen des Alphabets befinden sich auf den Aufschriften nicht immer in ihrer vollständigen Form, sondern abgekürzt, oder auch mit anderen Zeichen zusammengekerbt. Man findet Ligaturen auf den Kopf gestellt, auf die Seite gelegt, oder aufgetürmt. Das Zeichen von *a, č, d, e, g', i, j*, und *r* hat auch eine verkürzte Form; mit anderen zusammengezogen: *k¹⁻³, l, p', m, n, n', o, ö, p, r, š, s, t, p'*. Aber auch für die anderen Zeichen gibt es eine Möglichkeit des Zusammenziehens.

Die „capita dictionum“-s, als Köpfe, Anfänge der Wörter, betrachtet man als Ligaturen, deren Ursprung in den bekannten Kerbzeichen ruht. So kommen in diesen die Namen von Szt. Antal (St. Anton), Szt. Petrus (St. Petrus), Szempéter (Sankt Peter), Ambrus (Ambrosius), András (Andreas) vor.

Das Trennen der Wörter geschieht durch Punkte, oder mit der Veränderung der Kerbengröße.

Örtlich gehören die Kerbdenkmäler dem Szeklerlande. Sogar selbst die Aufschriften sprechen über szeklerische (hunnisch-szeklerische) Kerbschrift.

Ihr frühestes Vorkommen führt in die erste Hälfte des XV-ten Jahrhunderts. In der Literatur wurden sie schon seit Simon Kézai (1282—1285) erwähnt.

Die szeklerische Kerbschrift gehört in die Familie der türkischen Schrift. Die Mehrzahl der Zeichen rechnen wir hierher (*n, š, b, i-j, k¹⁻⁵, ü-ö, é-h, o, i*). Das Zeichen von *f* und *l* ist aus dem Griechischen. Das eine, ausgestorbene *e* ist samaritanisch, das ein Zeichen glagolitanischer Abstammung ablöste. Das Kerbzeichen von *z* kommt in Nowotscherkask vor. Hier und auch in Nagyszentmiklós das *u* und *l'* (*l*). Das Zeichen *z* (mit Lautwert *ž* und *š*) zeigt einen türkischen Zusammenhang mit Nowotscherkask. Das dreieckige türkische *k²⁻⁴* starb mit dem Denkmal von Homoródkarácsonfalva in der szeklerischen Kerbschrift aus. Die Verbindung des Kerbzeichens *č* sehen wir in Nagyszentmiklós. Das Kerbzeichen *m* (mit der Form ohne Stiel) können wir eventuell mit dem Kerbzeichen der türkischen Schrift, und mit dem Zeichen von Majackoje (Dongegend) *nz* (?) vergleichen. In Nagyszentmiklós, dem Lautwert von *v* stimmt das Kerbzeichen *b²* überein. Das *t* zeigt eine Verbindung mit dem *t²* aus Majackoje und mit dem *t¹* aus Nagyszentmiklós. Bei dem letzteren ist der Lautwert von *γ* zu beachten, der dem szeklerischen *t*-Zeichen ähnlich ist. Irgendeinen Zusammenhang des Kerbzeichens *c* kennen wir nicht. Den Raum zwischen den Denkmälern der türkischen Kerbschrift aus dem 6—8. Jh und dem szeklerischen Kerbschriftsystem überbrücken die aus dem XV. Jh auf uns gebliebenen Einkerbungen, aber den Raum zwischen ihnen können sie nicht befriedigend ausfüllen.

Der Lautwert und die Zusammenstellung nach der Reihenfolge der anderen Kerbsysteme vertretenden Ringzeichen aus der Árpádenzeit sind noch nicht festgestellt; so können wir den Ursprung und die ethnischen Zusammenhänge der szeklerischen Kerbschrift bis zu ihrem Ordnen nicht klären.

Das Bearbeiten und die Revision der szeklerischen Einkerbung hatte das Ziel, durch Entzifferung der bisher ungelösten Texte, durch Verbesserungen, durch völlige Zusammenstellung der Ligaturen, die szeklerische Einkerbung gründlicher zu erkennen.

Damit können wir eine Ausgangsbasis für das Vergleichen und Bearbeiten unserer verschiedenen Kerbschriftsysteme schaffen.

D. Csallány

1. Karácsonfalva, templomi kőrovás (XV. szd. I. fele)	2. Székelyderzs, templomi téglarovás (1431?)	3. Nikolsburgi ábécé (XV. szd. közepe)	4. Marsigli A. F. rovásbot-másolata (XV. szd. vége)	5. F. Bögöz, templomi freskófelirat (1480)	6. Csíkszentmárton, rovásfelirat (1501)
--	---	---	--	---	--

a, á	4	9	44	4	9	444
b			X	X		X
c			↑	↑		
cs	4		44	44		44
d	+		†	†		
e, é	3		33	3		
è	3		3	3		3
f	⊖		⊖	⊖		⊖
g	Δ	Δ	Δ	Δ		Δ
gy			=	†		†
h	X		X	X		X
i, í	†	†	†	†	†	†
j		†	†	††		†
k	◊ ¹ ₍₄₄₎	◊	◊	◊		◊
q	Δ ² Δ ³ Δ ⁴ Δ ⁵ _{(44) (44) (44) (44)}		22	222		2
l	A	A	A	A		A
ly	⊖		⊖	⊖		⊖

I. melléklet. A székely-magyar

7. Csikszentmihály, templomi kőrusfejra:	8. Konstantinápoly, kőrovás (1515)	9. Szamosközi I. feljegyzései (1587–1604)	10. Telegdi J. Rudimentája (1598)	11. Miskolczi Csulyak I. két alfabetuma (1610–1638)	12. Komáromi Csipkés Gy. emléksorai (1653)	13. Miskolczi Csulyak G. emléksorai (1654)
---	---------------------------------------	--	--------------------------------------	--	---	---

	4	94	9	44	4	4
	X	X	X	XX		
	↑	↑	↑	↑↑		
	4	Ł (cc)	H H	A H		
		+	++	++	+	+
		2	2 2	2 2	2	2 2
	2		2			
		⊗	⊕ ⊗	⊕ ⊕		
	Λ	Λ	Λ	Λ Λ	Λ	Λ
		≠	≠	≠ ≠	≠	≠
		2	2	x 2		2
	T†	†	††	††	†	†
	1		77	77		7
	◇	◇	◇	◇◇	◇	◇
	2		22	22	2	
	A	A	A	A A	A	A
	O		⊙	⊙ ⊙		

rovásírás betűi, 1.

1. Karácsonfalva, templomi kő- rovás (XV. szd. I. fele)	2. Székelyderzs, templomi téglarovás (1431?)	3. Nikolsburgi ábécé (XV. szd. közepe)	4. Marsigli A. F. rovásbot másolata (XV. szd. vége)	5. Bögöz, temp- lomi freskó- felirat (1480)	6. Csíkszentmár- ton, rovásfel- irat (1501)
---	--	---	---	--	--

m	BB	B	BB	B	B
n	CC		C	C	CC
ny			D	D	
o, o'	CC	C	C	CC	C
ö, o''	Z		Z	Z	K
p		F	F	F	
r	M	I	H	I	HH
s	A	A	A	A	AA
sz	I		I	I	I
t			Y	Y	Y
ty		X	X	X	X
u, u'			M	M	M
ü, u''			Q	Q	
v	M		M	M	M
z			H	H	H
zs			Y	Y	

II. melléklet. A székely-magyar

7. Csikszent- ihály, temp- lomi kórus- felirat	8. Konstanti- nápoly, kőro- vás (1515)	9. Szamosközi I. feljegyzései (1587-1604)	10. Telegdi J. Rudimentája (1598)	11. Miskolczi Csulyak I. két al- phabétuma (1610-1338)	12. Komáromi Csipkés Gy. emléksorai (1653)	13. Miskolczi Csulyak G. emléksorai (1654)
	В	В	В	ВВ	В	В
	С	С	С	СС	С	С
			ДД	ДД		
	С	С	ССС	СС		С
	Х		Х	ХХ		
		Н	НН	НН		
	НННН	Н	НН	НННН	Н	Н
	Л	Л	Л	ЛЛ	Л	Л
	І	І	І	ІІ		
	У	У	УУ	УУ	У	У
			Х	ХХ		
		М	ММ	ММ		
			УУУ	УУ		У
	М	М	ММ	ММ		
	ММ		МММ	ММ	М	М
		У	У	УУ		

rovásírás betűi, 2.

	14. Enlakai templomi felírás (1668)	15. Kájoni J. két ábécéje (1673)	16. Hickes Gy. Harsányi-féle betűsora (1673)	17. „Magyar ABC” (1680)	18. Otrokoesi Fóris F. betűmutat- ványa (1693)	19. Bél M. Kaposi-féle ábécéje (1718)
a, á	A	A A A	A	A	Λ	Λ
b	—	X X X	X	X	X	X
c	—	↑ ↑ ↑	↑	↑	↑	↑
cs	—	⊏ — ⊏	⊏	⊏	⊏	⊏
d	†	f † †	†	†	†	†
e, é	⌘	⌘ ⌘ ⌘	⌘	⌘	⌘	⌘
è	—	— — —	—	—	—	—
f	—	⊕ ⊕ ⊕	⊕	⊕	—	⊕
g	Λ	Λ — Λ	Λ	Λ	—	Λ
gy	‡	‡ ‡ ‡	‡	‡	—	‡
h	—	⌘ ⌘ ⌘	⌘	⌘	—	⌘
i, í	†	† † †	†	†	—	†
j	⌒	⌒ — ⌒	⌒	⌒	—	J
k	—	◇ ◇ ◇	◇	◇	—	◇
q	⌒	⌒ — N	N	Z	—	⌒
l	—	⊏ ⊏ ⊏	⊏	⊏	—	⊏
ly	—	○ — ○	○	○	—	○

III. melléklet. A székely-magyar

20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.
A marosvásárhelyi kéziratos kilenc ábécéje (20–28.)						
Telegdi-féle ábécé (–1753)	Kapossi-féle ábécé (–1753)	Dési ábécé (–1753)	Anonym ábécéje (–1753)	Udvarhelyi ábécé (–1753)	Harsányi-féle ábécé (–1753)	Bél M.-féle ábécé (–1753)

4	4	4	4	4	4	4
x	x	x	x	x	x	x
↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑
h	h	h	h	h	h	h
f	f	f	f	f	f	f
z	z	z	z	z	z	z
-	-	-	-	-	-	-
⊕	⊕	⊕	⊕	⊕	⊕	⊕
Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
†	†	†	†	†	†	†
z	z	z	z	x	z	z
†	†	†	†	†	†	†
7	7	7	7	7	7	7
◇	◇	◇	◇	◇	◇	◇
Z	N	N	Z	Z	N	N
Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
○	○	○	○	○	○	○

rovásírás betűi, 3.

	14. Enlakai templomi felírás (1668)	15. Kájoni J. két ábécéje (1673)	16. Hickes Gy. Harsányi-féle betűsora (1673)	17. „Magyar ABC” (1680)	18. Otrokocsi Fóris F. betűmutat- ványa (1693)	19. Bél M. Kaposi-féle ábécéje (1718)
m	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
n	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
ny	—	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
o, ö	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
ő, ó	—	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
p	—	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
r	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
s	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
sz	—	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
t	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
ty	—	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
u, ú	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
ü, ű	—	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
v	—	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
z	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ
zs	—	Ɱ	Ɱ	Ɱ	—	Ɱ

IV. melléklet. A székely-magyar

20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.
A marosvásárhelyi kézirat kilenc ábécéje (20–28.)						
Telegdi-féle ábécé (–1753)	Kapossi-féle ábécé (–1753)	Dési ábécé (–1753)	Anonym ábécéje (–1753)	Udvarhelyi ábécé (–1753)	Hársányi-féle ábécé (–1753)	Bél M.-féle ábécé (–1753)

Ɑ	Ɑ	Ɑ	Ɑ	Ɑ	Ɑ	Ɑ
Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ	Ɱ
Ɐ	Ɐ	Ɐ	Ɐ	Ɐ	Ɐ	Ɐ
Ɒ	Ɒ	Ɒ	Ɒ	Ɒ	Ɒ	Ɒ
ⱱ	ⱱ	ⱱ	ⱱ	ⱱ	ⱱ	ⱱ
Ⱳ	Ⱳ	Ⱳ	Ⱳ	Ⱳ	Ⱳ	Ⱳ
ⱳ	ⱳ	ⱳ	ⱳ	ⱳ	ⱳ	ⱳ
ⱴ	ⱴ	ⱴ	ⱴ	ⱴ	ⱴ	ⱴ
Ⱶ	Ⱶ	Ⱶ	Ⱶ	Ⱶ	Ⱶ	Ⱶ
ⱶ	ⱶ	ⱶ	ⱶ	ⱶ	ⱶ	ⱶ
ⱷ	ⱷ	ⱷ	ⱷ	ⱷ	ⱷ	ⱷ
ⱸ	ⱸ	ⱸ	ⱸ	ⱸ	ⱸ	ⱸ
ⱹ	ⱹ	ⱹ	ⱹ	ⱹ	ⱹ	ⱹ
ⱺ	ⱺ	ⱺ	ⱺ	ⱺ	ⱺ	ⱺ
ⱻ	ⱻ	ⱻ	ⱻ	ⱻ	ⱻ	ⱻ
ⱼ	ⱼ	ⱼ	ⱼ	ⱼ	ⱼ	ⱼ
ⱽ	ⱽ	ⱽ	ⱽ	ⱽ	ⱽ	ⱽ
Ȿ	Ȿ	Ȿ	Ȿ	Ȿ	Ȿ	Ȿ
Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ	Ɀ

27.	28.	29. Révai M. régi ábécéi (1803)	30. Rettegi J. ábécéje (1740)	31. Herepei J. által talált	
A marosvásárhelyi kéziratból				gyulafehérvári ábéce és fel- jegyzés (1655)	Sepsiszent- györgyi fel- jegyzés (1718)
Lipsius-féle ábéce (-1753)	Dobai-féle ábéce (-1753)				

a, á	q	4	q 4 4 4	4	4
b	x	X	x x x x	x	
c	†	†	† † † †	† †	
cs	h	H	h h - H	h	
d	+	+	+ f + †	+	+
e, é	∫)	)	∫) ∫ ∫ ∫	∫ }	∫ ∫
è	-	-	- - - -		
f	⊗	⊗	⊗ ⊗ ⊗ ⊗	⊗	
g	Λ	Λ	Λ Λ - 7	Λ	Λ
gy	f	†	f † † †	=	
h	∫	X	∫ ∫ ∫ ∫	∫	
i, í	†	†	† † † †	†	
j	J	∫	J 7 - J	∫	
k	◇	◇	◇ ◇ ◇ ◇	◇	◇
q	∫	∫	∫ - - -	∫	
l	∫	∫	∫ ∫ ∫ ∫	∫	
ly	⊙	⊙	⊙ - - ⊙	⊙	⊙

V. melléklet. A székely-magyar

	27.	28.			
			29.	30.	31.

m	Ɑ	Ɱ	Ɑ Ɱ Ɱ	Ɱ	Ɱ	
n	Ɐ	Ɒ	Ɐ Ɒ Ɒ	Ɒ	Ɒ	
ny	ⱱ	Ⱳ	ⱱ Ⱳ -	Ⱳ	Ⱳ	
o, ó	ⱳ	ⱴ	ⱳ ⱴ ⱴ	ⱴ	ⱴ	
ö, ő	ⱶ	ⱷ	ⱶ ⱷ ⱷ	ⱷ	ⱷ	
p	ⱹ	ⱺ	ⱹ ⱺ ⱺ	ⱺ	ⱺ	
r	ⱼ	ⱽ	ⱼ ⱽ ⱽ	ⱽ	ⱽ	
s	Ɀ	Ⳁ	Ɀ Ⳁ Ⳁ	Ⳁ	Ⳁ	
sz	Ⳃ	ⳃ	Ⳃ ⳃ -	ⳃ	ⳃ	
t	ⳅ	Ⳇ	ⳅ Ⳇ Ⳇ	Ⳇ	Ⳇ	
ty	Ⳉ	ⳉ	Ⳉ ⳉ -	ⳉ	ⳉ	
u, ú	ⳋ	Ⳍ	ⳋ Ⳍ Ⳍ	Ⳍ	Ⳍ	
ü, ű	Ⳏ	ⳏ	Ⳏ ⳏ ⳏ	ⳏ	ⳏ	
v	ⳑ	Ⳓ	ⳑ Ⳓ Ⳓ	Ⳓ	Ⳓ	
z	Ⳕ	ⳕ	Ⳕ ⳕ ⳕ	ⳕ	ⳕ	
zs	ⳗ	Ⳙ	ⳗ Ⳙ -	Ⳙ	Ⳙ	

rovásírás betűi, 5.

NEMESEK ÉS PARASZTOK NYÍREGYHÁZA TÁRSADALMÁBAN

(1753-tól 1848-ig)

A Rákóczi szabadságharc után, a majdnem teljesen elnéptelenedett Nyíregyházát, 1753-ban telepítette újra Károlyi Ferenc gróf, a felerészben birtokos Palocsayné Pethő Rozáliával együtt.¹ Alig telt el az újratelepítés óta fél évszázad, és Nyíregyháza azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy megváltotta a földesúri szolgáltatásokat és joghatóságot, szabad paraszti állapotot teremtett lakosai számára. A nyíregyházi örökváltság, érv és példa lett azok számára, akik a váltság törvényes szabályozásáért és kiterjesztéséért harcoltak a politikai életben.²

Az újratelepülés és az örökváltság közötti időben Nyíregyháza társadalmá rohamos tempójú fejlődésen ment keresztül. Nemcsak a paraszti népesség szaporodott évről-évre, növekedett az iparosok és kézművesek, valamint az értelmiségiek száma is. Jelentős gazdasági emelkedés tapasztalható és az anyagi gyarapodást kísérő, de azt elő is segítő szellemi és politikai igények alapján, a város előljárói már az első, 1803-as váltság idején a szabad királyi város rangjának elnyerését tüzték célul maguk elé.

Ma sem tisztáztak azok a körülmények és tényezők, amelyek ezt a rohamos fejlődést befolyásolták. Még az örökváltság lefolyásának figyelmes és alapos elemzése sem történt meg, pedig a város életében ez a legnagyobb jelentőségű és országos érdeklődésre joggal számottartó történelmi esemény. Az örökváltság és általában a város fejlődésének legalapvetőbb tényezője, az itt lakó népesség szerencsés feltételek között folytatott, eredményes gazdálkodása, anyagi gyarapodása és becsvágya volt. De e mellett bizonyára figyelmet érdemel a város földesurainak magatartása is, akik már a telepítés alkalmával, a birtok hasznosítása érdekében, jelentős kedvezményeket nyújtottak a lakosságnak, s az örökváltság révén megszerezhető pénzösszeg miatt szívesen lemondottak a földesúri jogokról. El kell ismernünk a város előljáróságának, bíróinak és jegyzőinek rátermettségét is, a kínálkozó kedvező alkalmak ügyes kihasználásáért.³

Elhangzott azonban olyan vélemény is, — Mályusz Elemér részéről —

¹ A betelepítés körülményeire lásd: *Lukács Ödön*: Nyíregyháza szabad kiváltságolt város története. Nyíregyháza, 1886. 195 sk. ll., valamint *Éble Gábor*: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza, Bp. 1898. 36—49.

² V. ö. *Barta István*: Korai örökváltság szerződések. Agrártörténeti Szemle, III. (1961) 1. sz. 94—98.

³ Ezekre a tényezőkre — ha nem is mindig valóságos szerepükhöz méltó súlyllyal — a városról szóló eddigi feldolgozások is utaltak. Ezek közül Lukács Ödön műve mellett *Szohor Pál*: Nyíregyháza város története c. dolgozatára kell utalnunk. (Megjelent: Nyíregyháza az örökváltság századik évében c. kötetben, Nyíregyháza, 1924., szerk. Szohor Pál), valamint *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe, Bp. 1943. c. munkájára.

hogy a város fejlődésében és különösen az örökváltság végrehajtásában a vezető szerepet az itt lakó nemesek játszották.⁴

Arra alapozódott ez a vélemény, hogy a nemes ember öröklött lelki sajátosságai és egyéb tények következtében értelmesebb, s ez értelemhez társuló nagyobb vezetőképesség alapján, alkalmasabb volt a város előljárói tisztségére. A lakosok azt felismerve, egyre gyakrabban választanak nemeseket bírónak és esküdteknek, akik — nem tudni hogyan — rábírták a város lakosságát az örökváltságra. Ez annál is inkább történhetett így, mert korábban a nemesek Nyíregyházán nem élvezhették előjogaikat, kiváltságaikat, s másfajta kísérleteik kudarca után, az örökváltság mutatkozott számukra is egyetlen olyan lehetőségnek, melynek kieszközlése útján a földesúri terhektől megszabadulhattak.

Mályusznak a magyar kisenemesség reformkori történelmi és társadalmi szerepéről abban az időben vallott nézeteit ma cáfolni már felesleges és túlhaladott feladat. Tisztázott kérdés, hogy a reformkori haladó mozgalmak, Kossuth társadalmi bázisát nem a nemességnek ez a rétege adta, hanem az árutermelő középnemesség. Annak a kérdésnek a vizsgálata azonban most is időszerű, hogy a nyíregyházi örökváltság előkészítésében és lefolyásában az itt élő nemeseknek milyen szerepük lehetett. Kétségtelen ugyanis, hogy a korai örökváltság szerződések megkötésének egyik formája lehetett az is, hogy a kívánt szerződést a földesúrral a váltakozni kívánó parasztok helyett vagy nevében egyes nemesek vagy nemesi közösségek kössék meg, elkerülve ezzel annak a paraszti birtokképtelenség feudális elve alapján történő megtámadhatását.⁵

E kérdés helyes megválaszolása érdekében szükséges és indokolt annak vizsgálata is, milyen körülmények között és viszonyban éltek Nyíregyháza társadalmában a nemesek és a parasztok. E körülmények ismeretében adhatunk helyes feleletet arra, hogy a nyíregyházi nemesek akár jól felfogott nemesi érdekeiktől, akár haladó gondolkodásuktól, a parasztonak való segítség szándékától, vagy éppen közös érdekeik együttes előmozdításának lehetőségétől indítatva segítették-e az örökváltság ügyét vagy nem.

Előre is bocsáthatjuk vizsgálódásunk eddigi eredményét: a nyíregyházi nemesek és a város nem nemesi jogállású társadalma között a betelepítéstől az 1848-as forradalomig terjedő évszázad idején nem volt olyan kedvező és harmonikus a kapcsolat, melynek alapján vezető szerepüket általában a város életében és magában az örökváltság ügyének intézésében is fel lehetne tételeznünk. Legfeljebb egyes nemesi származású személyek pozitív szerepéről beszélhetünk, akik gondolkozásukban és magatartásukban már túlhaladták nemesi voltukat, de a nemesek külön társadalma, a nemesi testület egészében a társadalmi elkülönülést, a város és népe fölé való rendi jellegű illeszkedés politikáját képviselte, mely ilyenformán nem a polgári haladás irányába lendítette a város társadalmának fejlődését, hanem a konzervatív, feudális viszonyok kialakításán mesterkedett.

⁴ V. ö. *Mályusz E.*: A nyíregyházi centenáriumhoz. Társadalomtudomány IV.6.; *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe, Bp., 1943. 26—32. Márkus teljesen átveszi Mályusz feltevészerű álláspontját, a nélkül, hogy annak bizonyítását megkísérelné.

⁵ V. ö. *Barta István*, i. m. 100.

Nagyjában hasonló viszonyokat figyelhetünk meg itt, Nyíregyházán is, mint amilyeneket Nagykőrös 17—18. századi történetéből Majláth Jolán és Márkus István tanulmánya mutatott be.⁶

* * *

Nyíregyháza helyzete és jogállapota — miután a régi lakosság eltűnésével a régi jogviszonyok is elenyésztek — a betelepítés alkalmával a földesúrral kötött szerződéseken alapult. E szerződésekben a letelepedés feltételeként nyert kedvezmények sokban különböztek a többi szerződéses falvakéitól. A különbség elsősorban abban jelentkezett, hogy ezeket a kedvezményeket Nyíregyháza meg tudta őrizni, azok nem enyésztek el, mint sok más szerződéses helység esetében. E kedvezmények lényegesen túlhaladták a földesúri robot vagy valamennyi földesúri szolgáltatás pénzbeli megváltását. A nyíregyháziak megkapták a földesúrtól az összes beneficiumok hasznélvezetét is, melyekért az időnként megújított szerződésbeli árendát fizették. E mellett a földesúr arra is ígéretet tett, hogy Nyíregyháza határában nem létesít majorságot, sőt azt még tisztartóinak sem engedi meg. Ezt az utóbbit azért is látjuk igen fontos kedvezménynek, mert tudjuk, hogy a 18. század második felében és a 19. század elején a jobbágság életviszonyainak súlyosbodása elsősorban éppen a majorsági gazdálkodás térhódításával függött össze. Nyíregyháza parasztjait ez a veszély nem fenyegette, az egész határ saját használatukban maradt, sőt a földesúr azt is megígérte, hogy segít a szomszédos határrészeket bérletként megszerezni a lakosok részére.

Igen jelentősek voltak az igazgatási és bíraskodási tekintetben kapott szerződésbeli kedvezmények is. Polgári peres ügyekben a helység bírája és elöljárósága volt az első fórumuk, bár ezek ítéletei csak a földesuraság jóváhagyása után váltak jogerősekké. (A peres ügyek jegyzőkönyvét időnként be kellett mutatni az úriszéken is.)

A földesúr védelmet ígért a lakosoknak a vármegye vagy mások háborgatásaival szemben is, bár a megyétől nem sikerült elnyerni Károlyinak az új település részére a megígért adózási kedvezményt: a 3 évi mentességet, s hogy a 3 év elteltével lakosonként 1—1 aranyat fognak fizetni a megyének „ad quantum palatinale”.⁷ Végül is a vármegye részére szintén kedvezményesen adózhatott Nyíregyháza, mert az 1754. július 9-én elfogadta a nyíregyháziak javaslatát, hogy 8 év alatt letörlesztvén a régi lakosoktól reájuk háramlott adót, utána arannyal adóznak. A földesurak ígéretet tettek arra, hogy a városban lakó iparosok részére a céh-, a város részére pedig a vásárjogot segítenek megszerezni.⁸ Az említett szerződésbeli kedvezmények, amelyeket azért nyerhetett el az ide települő lakosság, mivel a földesuraknak reményük sem lehetett másként jövedelmezően hasznosítani nyíregyházi birtokaikat, igen előnyösen befolyásolták további fejlődését, lakosainak anyagi gyarapodását. E kedvezményes jogállapot fennmaradása előnyösen befolyásolta az örökváltság lehetőségét is.

* * *

⁶ Századok, 75. (1943). 7—10. sz.: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. Különösen a 2. pont, amely a városbeli nemesség szerepét tárgyalja.

⁷ Az arannyal való adózás Szabolcs vármegyében több helységben is szokásban volt. További kutatást igényel annak a megállapítása, hogy milyen előnnyel járt ez az adózási mód a vármegye vagy az egyes adózó közösségek szempontjából.

Nyíregyháza lakosságának számát és összetételét az újratelepülés éveiben nehéz pontosan megállapítani. 1754-ben közvetlenül a betelepülés után a megye 451 új és 95 régi lakost számlált össze a helységben. Az összes népesség tehát kb. két és fél ezer lehetett.⁹ Kisnemesek, armálisták is élhettek közöttük. 1753-ban 13 főt jegyzett fel a megye összeírója, akik között háromnak nemesi állapota kétséges volt.¹⁰ 1755-ben már csupán hármat találhatunk belőlük,¹¹ de 1783-ban ismét 11 taksás nemes tart számon a vármegye, ám ezek közül — neveik összevetése alapján — egy sem azonos a régi nemesi familiákkal.¹²

A II. József korában végrehajtott népszámlálás adatai szerint Nyíregyháza össznépessége már 7163. A jelentős szaporodásban komoly szerepet játszottak az állandó újabb telepések, hiszen természetes szaporodás útján el sem képzelhető 3 évtized alatt ekkora változás. A férfiak foglalkozás szerinti megoszlása ekkor a következő volt: pap 4, nemes 60, polgár 77, paraszt 628, polgár és paraszt örököse 574, zsellér 780, egyéb 212, szabadgolt katona 6.¹³

Mint látjuk, a betelepülés utáni évtizedekben, számukat tekintve, a nemesek eltörpülő kisebbséget jelentettek a közrendű lakosok mellett. Ez azonban nem zárta volna ki, hogy számarányukat messze túlszárnyaló vezető szerepre tegyenek szert a város életében és vezetésében.

Erre azonban egyáltalán nem került sor. A város előljáróinak névsorát évről évre áttekintve, nemesi származású egyéneket alig találunk közöttük.¹⁴

A betelepülés utáni évtizedekben nem az volt a jellemző Nyíregyháza társadalmára, hogy a nemtelen lakosság a városban lakó nemeseket különös tiszteletben tartotta, és éppen nemesi állapotukra tekintettel előljáróivá választotta volna azokat. Ellenkezőleg, a közösség hallani sem akart arról, hogy Nyíregyházán nemesi előjogokat élvező lakosok legyenek, akiket más jogok és köteleességek illetnek meg, mint a közösség többi tagjait. A nemesek körülményeiről azt olvashatjuk saját jegyzőkönyvükben,¹⁵ hogy ők a betelepüléssel együtt járó zavaros körülmények között kerültek a lakosok közé, számuk napról napra szaporodott, de szabadságukkal nem élhettek, mert „a sok parasztság által egész földig le nyomattatának s nem vala kinek nemesi praerogativait virágzó állapotra be helyeztetni”, sőt „nemesnek mondani se vala szabad magát, valakinek szándéka volt nyíregyházi gyülevény közt meg maradnia.”

Nem ismerjük még a nemesek és parasztok között támadt viszálykodás kezdeti mozzanatait, de 1785-ben már annyira elmérgesedett a nemes és nemtelen lakosok között a viszony, hogy — amint erről a nemesek jegyző-

⁸ A szerződéseket lásd *Lukács Ödön*, Nyíregyháza története. Nyíregyháza, 1886. 200—205.

⁹ NYÁL. Szabolcs megye közgyűlési iratai, Fasc. 55. No. 435, 1754. V. ö. *Éble G.*: i. m. 43.

¹⁰ Uo. Fasc. 54. No. 254. 1753.

¹¹ Uo. Fasc. 56. No. 143. 1755.

¹² Uo. Fasc. 35. No. 36. 1783.

¹³ Az első magyarországi népszámlálás (1784—87). Bp. 1960. 160.

¹⁴ Az előljáróság és a nemesség lajstromainak összevetése igazolja állításunkat és így sem Mályusz ellentétes feltevését, sem Márkus kijelentését nem tudjuk elfogadni. NYÁL. Nyíregyháza mezőváros iratai, 1787. 10., valamint 1826. 83. sz.

¹⁵ NYÁL. Nyíregyháza mezőváros iratai, 1787. 10. sz. 1—2. 1.

könyve is beszámol — néhány nyíregyházi előljáró gazda vezetésével a lakosok „a nemességet a határra minden ingó-bingó vagyonyaival” ki akarták telepíteni. Az egyenetlenkedésről a város előljárósága által készített „Annales judicum...” 1785. évi bejegyzése is említést tesz.¹⁶

A nemesek 1786. januárjában panasszal fordultak a vármegyéhez, hogy őket Nyíregyháza előljárói a katonai beszállásolással is terhelik, s a vármegye által Nyíregyházára kivetett adót közöttük is felosztják, személyüket és vagyonaikat összeírják, őket is forspontra rendelik, tehát mindazokkal a terhekkel sújtják, melyeket a nem nemes lakosok kötelesek viselni. A megye érdemben nem is foglalkozott a nemesek panaszával. Az úriszék ellenben 1786. június 19-én a nyíregyházi nemesek ügyében a következő határozatot hozta: el kell kerülni a jövőben azt, hogy a nyíregyházi bírók összekeverjék a nemesi taksát a kontribúcióval s ezért a megye által nemesekre kivetett adót ne a parasztbírók szedjék be, hanem a nemesek közvetlenül vármegyei perceptornak fizessék. E taksán kívül más állami adóval nem szabad terhelni a nemeseket, s mentesíteni kell őket a katonaság élelmezése és beszállásolása alól is. Ettől kezdve azonban a nemesi hadviselés kötelezettsége is vonatkozott rájuk. Ugyanakkor hangsúlyozza az úriszék, hogy miután Nyíregyháza nem urbárialis, hanem kontraktualis helység, mely mind az úrbéri censust, mind a földesúri és királyi haszonvételeket szerződés mellett bírja, a szerződés pedig az összes lakosokra különbség nélkül vonatkozik, ezért a rájuk eső földesúri és városi terheket a nemesek is tartoznak viselni, sőt a paraszttal együtt közös joghatóság alá tartoznak.¹⁷

Az úriszéki határozattal tehát a városban lakó nemesek az állami terhek viselése alól mentesültek. A határozat a városi előljáróságot is kötelezte mentességük tiszteletben tartására. A határozatnak az a pontja pedig, mely szerint a nemesek a megyének fizetendő nemesi taksájukat külön kezelhetik, módot adott arra, hogy a nemesek a kommunison belül önállóan szervezkedjenek. Ez a szervezkedés kezdetét is vette. Azon a gyűlésen, ahol az úriszéki határozatot a nemesekkel ismertették, azok — a helységgel való minden ügyeiknek bajaiknak vezetésére, valamint a földesúrral és a megyével való tárgyalások intézésére — Kovács György személyében hadnagyot, a hadnagy segítségére pedig Dióssy János személyében nótáriust választottak maguknak. Ezen a gyűlésen 12 nemes személy vett részt, közülük kettő a földesúr ispánja. Ez a nemesi szervezkedés egyelőre nem sértette sem a kommunitást, sem az előljáróság jogait és érdekeit, ezért azok nem is emeltek ellene kifogást. A társadalmi szétválás, a rendi különbségek kialakulása, sőt a szervezeti-igazgatási kettéválás folyamata megindult.

Két évvel később már mint két különálló testület köt egyezséget egymással az úriszék előtt a kommunitás és a nemesség. Ebben a megállapodásban leszögezték, hogy

1. az egy körmöci aranyat s minden más, a föld után fizetendő földesúri taksát a nemesek is tartoznak letenni a bíró kezeihez, de a vármegye által követelt nemesi adót maguk fizetik be a megye pénztárába;

¹⁶ Uo. 1826. No. 38. sz. fol. 25.

¹⁷ A nemesek folyamodványát és az úriszék határozatát lásd uo., 1786. 4. sz.

2. a lakosokat terhelő városi közmunkát a nemesek is kötelesek teljesíteni;
3. az utak javításában is kötelesek részt venni a nemesek, de csak a helységen belül;
4. részt kell venniük a szénakaszálásban és forgatásban is, mert ez a nemeseknek is éppen olyan javukra szolgál, mint a közösség többi tagjainak;
5. nemes ember a közös legelőn nem tarthat több állatot, mint a leggazdagabb paraszt;
6. a közjót előmozdítani a nemesek éppúgy kötelesek, mint a többi lakosok, s ezért
7. ha valamely nemes ember a helységben földművelést akar folytatni, csak az itt leírt feltételek mellett teheti.

A megállapodás végül azt hangsúlyozta, hogy mindkét részről kötelezik magukat a tartós egyetértés megőrzése végett annak megtartására.¹⁸

Az ismertetett megállapodás kizárólagosan a nemesek kötelezettségeit sorolja fel, mégpedig azokat, amelyek a közösséget is terheltek a földesurakkal szemben, vagy amelyek a lakosokra — tehát a nemesekre is — a város közös gazdálkodásából háramlottak. Ebből arra következtethetünk, hogy a nemesek bizonyára nem akarták vállalni ez utóbbi terheket sem, ezért volt szükséges azt az úriszék előtt és a maguk kebelében egyaránt szabályozni.

Az egyensúlyi állapot, a békesség úgy látszik nem tartott sokáig a megállapodás után sem, mert a nemesek már 1790 márciusában ismét panasszal fordultak az úriszékhez.¹⁹ Előadták, hogy az uraság Nyíregyházán a nemeseket a parasztokkal „egy testté tenni méltóztatott s így károknak, hasznoknak és terheknek viselésében egy test vagyunk”, de a város tanácsa csak a károkról és a terhekről akar tudni, a hasznokról megfeledezett velük szemben. Szóvá tették azt is, hogy a török háború hadifoglyainak elszállásolásánál a város az ő házaikat sem kímélte, s hogy a nemeseket nem engedik a városba se szállásföldet, se házat vásárolni, még az eladót is veréssel fenyegetik meg, „mink pediglen csak olyan hasznos taksássaiv vagyunk a M. Uraságnak, valamint ők, mégis nem tudjuk mirenézve oly inurbane bánnak velünk, mintha mink valamelly idegen nemzetbeliek volnánk, s tetemes károokra lennénk”. Kérték az úriszékét, adjon a nemeseknek saját kormányzatukhoz rendszabályt, s hogy hadnagyuk és jegyzőjük fizetésére, költségeik fedezésére a közösség engedje át egy malom jövedelmét részükre.

Az úriszék határozatában az 1786. évi rendelkezéseit erősítette meg. Újból hangsúlyozta, hogy a nemesek előjogaik alapján mentesek a beszállásolás terhéért, a nemesi rendszabályok dolgában azonban nem nyilatkozik, s a külön malom jövedelmét feleslegesnek ítélte. Hangsúlyozta azt is, hogy a jövőben nem szabad eltiltani a nemeseket a ház és föld vásárlásától.²⁰

A nemesek helyzete azonban ezzel sem oldódott meg véglegesen s még ugyanebben az esztendőben újabb megállapodásra került sor közöttük és a közösség között. Ez azért vált szükségessé, mert „a nyughat-

¹⁸ Uo. 1787. 10. sz. 26. l., V. ö. *Mályusz E.*, i. m. 27—28.

¹⁹ Nyíregyháza mezőváros iratai 1787. 10. sz. 39—40. l.

²⁰ Uo. 39—40. l.

tatlan, irigy s vad természetek a városi nemtelen polgároknak” az 1788. február 20-i megállapodással nem elégedett meg, „éjjel nappal azon igyekeztek, hogy mi képpen eleinkbe tört vessenek és szabadságainktól fosszanak meg, azért is sok lármákra, czivódásukra” újabb szerződésre voltak kénytelenek lépni. A nemesek ajánlata hangsúlyozta, hogy ők hajlandók részt venni a szénakaszálásban és gyűjtésben, évenként kétszer vállalják a városi közmunkát; az uraság és tisztjei, valamint a város lovai részére zabot adminisztrálnak; a ház és földbeli árendát bevett szokás szerint leteszik; az egyházat is támogatják pénzzel, sőt munkával is; végül vállalják, hogy ha e köteleseket közülük bárki nem teljesítené, azt a város bírása kétszeri taksa letételével büntetheti. A város lakosai, illetve előljárói a nemesek ajánlatát el is fogadták, azzal a módosítással, hogy évenként nem két, hanem három alkalommal kötelesek a nemesek közmunkát vállalni, ugyanakkor kijelentik, olyan teher, vagy forspont alá nem vonják a nemeseket, mely előjogaikat csorbítaná.

Az egyezség végül azt is hangsúlyozta, hogy „ezután akár nemes ember, akár paraszt ember minden tekintet s személy válogatás nélkül akár bírónak, akár eskütt embernek, akár pediglen a városnak akár mely szolgálattýára egyaránt s tsupán csak az érdemre tekintvén a nemes ember is vox és szabad választás szerint applicáltassék” s a terhek mellett a javakból is részesedjenek a nemesek.²¹ A megállapodás eme pontja önmagában is bizonyítéka annak, hogy a nemesek nem örvendezhettek megkülönböztetett tiszteletnek a lakosok között s nem közülük kerültek ki többségükben a tisztviselők, előljárók sem.

Két év múlva, 1792-ben a város átengedett a nemesek részére egy malomkő jövedelmet, amivel hozzájárult ahhoz, hogy a nemesi önkormányzat most már pénzügyi fedezettel is rendelkezék.²² Azonban békeségről továbbra sem beszélhetünk, hiszen az 1793 július 24-én tartott úri-széki ülésen újra megerősítésre szorultak a korábbi megállapodások, mert a „paraszt communitás . . . sokszori egyezségeinket . . . elrontani, s semmivé tenni kívánta.”²³

Ilyen harcok, viták és összecsapások jellemezték a város nemtelen és nemesi lakosságának viszonyát az örökváltság előtti évtizedekben. A nemeseknek sikerült előjogaikat érvényesíteni az állami terhek viselése tekintetében, azonban a földesúri terhek és a földesúri hatóság vonatkozásában állapotuk teljesen azonos maradt a város nemtelen lakosaiéval. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy — legalábbis vagyoni kérdésekben — számukra sem volt más bírói fórum, mint a város előljárósága és fellebbviteli fórumként az úriszék, s így a nemesek jogállapotát, illetve gazdasági helyzetét nem tarthatjuk sokkal kedvezőbbnek a parasztokénál.

A nem nemes lakossággal, a komunitással való állandó ellentét, a terhek viselése tekintetében folytatott küzdelmek miatt a város vezetésében sem tehettek szert jelentősebb vezető szerepre, mert az rendkívül érzékeny volt belső demokráciájára és a nemesi jogállapotot nem részesítette valami megkülönböztetett tiszteletben.

* * *

²¹ Uo. 48—49. l.

²² Uo. 58—59. l.

²³ Uo. 62. l.

Az örökváltság gondolatának felmerülése és a váltság lefolyása a nemesek és nemtelenek viszonyában újabb problémákat vetett fel. Az a törekvés, hogy Nyíregyháza földesuraitól a birtokot s a hozzá kapcsolódó összes jogokat megszerezhesse, beleütközött a feudális jogrendbe: nemtelen állapotú egyén vagy közösség ugyanis egyúttal birtokképtelen is volt. Mint mondtuk, ezen lehetett segíteni azzal, hogy a parasztok, a kommunitás helyett a városban lakó nemesek szerződnek, de ennek meg az lehetett a veszedelmes következménye, hogy a nemesek ilyen alapon túlságos nagy előnyöket akarnak majd szerezni maguknak a közösség rovására.²⁴ A nemesek és parasztok fentebb jellemzett viszonya, a folytonos súrlódások, viták és gyanakvások után nehéz elképzelni, hogy máról-holnapra, olyan nagy horderejű kérdésben, mint az örökváltság a nemesek akkora tekintéllyel léphettek volna fel, mellyel a város lakóinak többségét maguk mellé tudták volna állítani. Nehéz elképzelni, hogy amikor eddig a nemesek részéről a többi lakosok éppen azt tapasztalták, hogy azok egy velük szemben előnyösebb megkülönböztetett helyzetet igyekeznek maguknak ki-harcolni, most el tudták volna hitetni a parasztokkal, hogy az általuk kezdeményezett váltság az egész közösségnek egyaránt hasznos lesz.

A rendelkezésünkre álló levéltári adatok alapján nehéz eldönteni, mikor és milyen körülmények között merült fel az örökváltság gondolata. A források arra sem adnak konkrét és világos választ, hogy a váltság kezdeményezésében és a szerződés megkötésében a nemesek vezetőszerpet játszottak volna. Az 1803-as, Desseffyekkel kötött szerződés szövege világosan kimondja, hogy az említett család birtokai az összes hozzájuk kapcsolódó haszonvételekkel és jogokkal együtt a városra, a kommunitásra (oppidana communitas) szállanak át. A szerződést a város nevében kötő küldöttség tagjai között nemesek is voltak, de semmi alapunk nincs annak feltételezésére, hogy a küldöttség nemes és nem nemes tagjai nem egyenlő joggal képviselték volna Nyíregyházát.

Amikor azonban 1816-ban Dessewffy Lajos, a családjával kötött szerződést a királyi tábla előtt megtámadta s azzal is érvelt az ellen, hogy a váltság szerződés a váltakozók birtokképtelensége miatt sem lehet törvényes, Nyíregyháza arra is hivatkozott, hogy a Dessewffy család a városban lakó „nemes embereknek nevekben és személyekben” engedte át birtokát és annak minden jussát. Ennek bíróság előtti bizonyítására azonban érdeemben nem került sor, mert a felperes újabb, jelentős summa lefizetése mellett keresetétől elállott.²⁵

A nyíregyházi nemesek 1803 után a várossal kapcsolatos vitáik alkalmával szintén gyakran hivatkoztak arra a nagy szolgálatra, melyet a váltság alkalmával ők a városnak tettek, s amely nélkül szerintük, a váltság meg sem történhetett volna. Felvetődhet az a gondolat, hogy a nemesek már azzal is elegendő szolgálatot tettek a parasztoknak, hogy hozzájárultak az örökváltság szerződésbe való belefoglalásukhoz. Ez önmagában is lehetőséget adott arra, hogy a szerződést a nem nemesekre vonatkozó birtokképtelenség elve alapján megtámadhassák. Ez a hozzájárulás természetesen maguknak a nemeseknek is előnyös és hasznos volt, mert nekik is

²⁴ Barta I., i. m. 100.

²⁵ NYÁL. Nyíregyháza mezőváros iratai 1826. 38. sz. Annales iudicum... 65. fol.

lehetőséget adott földjeik olyan szabad tulajdonként való birtoklására, melyhez egyéb módon nem tudtak volna hozzájutni. A nemesek és parasz-
tok között a váltság utáni időszakban kialakult viszony ismeretében azt
kell mondanunk, hogy amennyiben vállalt is ilyen szerepet a nyíregyházi
nemesség a szerződés megkötésénél, ezt nem azért tette, mert speciális
nemesei előjogainak érvényesítéséről, a rendi különállás kiharcolásáról le-
mondott, és vállalni szándékozott a közrendi komunitással az azonos
birtoklási és jogi közösséget. Ellenkezőleg a földesúri hatalom és szolgálta-
tás alóli felszabadulást arra óhajtotta felhasználni, hogy a város közössége-
vel szemben végre érvényt szerezhessen nemesei-rendi előjogainak.

Már a váltság utáni években azt látjuk, hogy a nemesek az abban játszott
szerepük ellenértékéért egyre nagyobb jogkört és önállóságot igyekeztek
magoknak biztosítani, annál is inkább, mert a földesúrral kötött szerződés
értelmében a komunitás, a város előjárósága földesúri joghatóságot is
gyakorolt, részt vett a Károlyiakkal együtt az úriszéki bíraskodásban,
tehát a Nyíregyházán lakó nemesek felett gyakorolt jogköre gyarapodott,
növekedett.

Éppen ebből a helyzethől következett, hogy most elsősorban bírás-
kodási és igazgatási kérdésekben támadtak viták a város és az ott lakó
nemesek között. Ezeken a területeken akar a nemesség a várostól külön-
váltan egyre nagyobb önállóságot biztosítani a maga számára. Nemesi
tanácsot szerveznek 1817-ben folyamodással fordulnak a vármegyéhez,
melyben kérik, hogy az erősítse meg s törvényesítse hatalmában és joga-
iban a nemesi tanácsot, a nemesi hadnagyot, engedélyezze, hogy a tanács
a nemesek között előadódó kisebb peres ügyeket elintézhesse.²⁶

A megye kérésük megvizsgálására bizottságot rendelt, amely 1818.
december 8-án a megyei közgyűlés elé terjesztett egy 13 pontból álló
statutum-tervezetet, a nyíregyházi nemesek tanácsának szervezetéről és
jogairól. E tervezet szerint a nemesi tanács fő- és vicehadnagyból, 3 es-
küdt személyből és notáriusból állana. E tanács a nemesek között támad-
ható „kisebb tárgyú törvényes kérdéseket és kereseteket” megítélheti, a
panaszkodóknak igazságot szolgáltatathat, a kisebb vétkűeket megbüntet-
heti. A nemesi tanács tagjait a szolgabírók által kijelölt 3—3 személy
közül választhatják majd a nemesek. A rendszabály legfontosabb rendelke-
zése szerint, ha nemes embernek adófizető ellen támad panasza, az ilyen
ügyben a nemesi és városi tanácsbeli polgárokból alkotott és a város fő-
bírájának elnöklete alatt üléselő vegyes tanácsnak kell ítélnie, ha vi-
szont adófizető tesz panaszt nemes ember ellen, ugyancsak ilyen vegyes
tanács, de a nemesek főhadnagya elnökleteben bíraskodhat majd. Az íté-
letet a nemes emberen a nemesi tanács, a nemtelenen a városi tanács köteles
végrehajtani. Vegyes jellegű örökösödési ügyekben egyik tanács sem íté-
lezhet, csak a barátságos egyeztetést próbálhatja meg. A tervezet érte-
lmében kisebb bűnügyekben — halált vagy testi nyomorúságot nem okozó
verekedés, káromkodás, lopás stb. — a nemeseket szintén elítélheti a
tanács, nagyobb bűnök esetében azonban csak a vármegye bíraskodhat.
A rendszabály azt is magában foglalta, hogy a nemesek a többi lakosokkal
együtt kötött szerződéseket és a város közgyűlésében hozott, rájuk is
vonatkozó határozatokat kötelesek teljesíteni (cselédfogadás, tűzrend stb.)

²⁶ Szabolcs vármegye közgyűlési jegyzőkönyve 1817. Fol. 226. No. 53.

sőt az eddig közösen végzett munkában ezután is részt fognak venni, s aki ezek ellen vét, azt a nemes-tanács 25 forinttal megbüntetheti.

A megye közgyűlése a statutum tervezetet azzal a megjegyzéssel hagyta jóvá, hogy a nemesi tanács hatalma „egyedül a politica, nem pedig az úgynevezett criminalis vétkekre határoztasson és hogy ezen vármegyének s tisztviseelőinek törvényes hatalma azonos nemességre nézve épségben maradjon”.²⁷

Ezzel a statutummal a nemesi tanács létezése és hatásköre törvényessé vált. Nyíregyháza előljáróságának és az előljáróság jogkörének egysége felbomlott, egyben tovább növekedett a város társadalmának nemesekre és közrendűekre való kettéválása.

Ugyanezekben az években a nemesek kísérletet tesznek arra is, hogy a nemesi tanács fenntartását gazdaságilag még jobban megalapozzák, tehát külön újabb nemesi jövedelemforrásra tegyenek szert. A város előljáróságához 1817-ben azzal a kéréssel fordultak, hogy mivel „mink a váltáságnak fundamentumai voltunk s mi miattunk a város lett nemes város... minthogy a város az egész jövedelmeket veszi, maga szükségére fordítja, mink tudván a jövedelmeknek mi voltát, azon malomnak jövedelmével meg nem nyugodhatunk”, s ezért újabb jövedelmet kérnek maguknak. Az előljáróság a kérelem elől mereven elzárkózott, mert — mint a nemesek, jegyzőkönyvében olvashatjuk — levelükre „mitsoda goromba vaggdaló tudatlan, éretlen, felebaráti szeretetett sértő, törvénytelen feleletett küldtek, lehet olvasni...”. Az előljáróság válaszában — hivatkozva az 1786-os úriszéki határozatra — utalt arra, hogy a megtelepedés feltételei egyenlőek voltak mindenki számára a helységben. A nemesek évtizedekig viselték is a közrendűekkel egyenlő formában az összes terheket: fuvarozást, forspontozást, katonatartást. Később kezdtek külön jogokat követelni, s most már annyira felbátorodtak, hogy nem tartják elegendőnek a „községi társaságtól” való különválást, ráadásul az általuk elhagyott polgári testülettől kérnek segédelmet, jövedelmet a nemesi testület fenntartásához. Ne hivatkozzanak arra a nemesek, hogy sokat kell áldozniuk a nemesi felkelésre, mert haditeher a városra is éppen eléggé nehezedik. Különbön is az insurrectio szerves tartozéka nemesi előjogaiknak ne akarják tehát a sajátos nemesi jogokból fakadó terheiket a várossal megfizettetni. Meglepő, hogy 1803-as örökös kontraktussal kapcsolatban emlegetett nemesi érdemek hallatára úgy fakadnak ki, hogy azzal ugyan ne dicsekedjenek a nemesek, mert a szerződéssel olyan keveset nyert a város, hogy elvesztésével semmit sem veszítenének s egyébként is a nemesek többet nyertek általa, mint a város többi lakosai. Ez az érvelés azonban bizonyára csak taktika az előljáróság részéről, mert más alkalommal éppen ők hivatkoznak arra, hogy milyen nagy jótétemény lett a városon az örökös kontraktus.²⁸

* * *

Ilyen előzmények után került sor 1824-ben az ún. második örökváltásra, amelyben Nyíregyháza a Károlyi családtól váltotta meg magát. Ekkor, okulva az 1803-as váltáság utáni nemesi magatartás tanulságaiból, a város előljárósága előzetes megállapodást igyekezett kötni a nemesekkel,

²⁷ NYÁL. Nyíregyháza mezőváros iratai. 1818. 18. sz. 1—7. l.

²⁸ A nemesek levelét és válaszát lásd: NYÁL. Nyíregyháza mezőváros iratai 1817. 11. sz.

amelyben tisztázni igyekezett a város és a nemesek jogviszonyát a váltság utáni időkben. A városi előljáróság által előterjesztett megállapodásban a következőket olvashatjuk:

1. a nemesek a jelenleg kezükben levő, állami adó alatt nem álló földjeiket továbbra is adómentesen birtokolhatják, s azokat más nemes személyeknek eladhatják;
2. a többi határbeli föld adóköteles marad és az adózás alól semmi módon nem vonható el, még akkor sem, ha nemtelen nemes emberre testálná, vagy házasság útján szállana nemes emberre; sem úgy, hogy a földet birtokoló közrendű ember nemesi szabadságot nyerne, s adósság fejében sem kerülhet újabb föld nemes kezére. Ha mégis ilyen eset előfordulna, a nemes ember köteles lesz az ilyen földet eladni, ellenkező esetben a magistrátus fogja megvenni vagy eladtni;
3. a váltság szerződés megkötése után a földesurak által gyakorolt jogok a várost, a közösséget illetik meg, az összes közjóvédelem azután is közös marad és beleolvad abba a jelenlegi külön nemesi jóvédelem is;
4. a város igazgatásának, kormányzatának szervezete maradjon meg; tehát a választott közönség és a magistrátus, bíraskodási ügyekben ez utóbbi intézkedjen teljes joggal akkor is, ha a főbíró közterhet viselő, tehát nem nemes személy és a magistrátus legyen a felsőbb helyek előtt is a hitelt érdemlő fórum s a nemesi tanács ne intézkedhessen a választott közönség és a magistrátus nélkül még nemeseket érintő peres vagy egyéb törvényes ügyekben sem;
5. a jövedelmek és a terhek legyenek közösek a nemes és a nem nemes lakosok között, természetesen a törvényben biztosított nemesi jogok tiszteletben tartása mellett;
6. a magistrátus büntesse meg mindazokat a nemes, vagy közrendű személyeket, akik a város érvényben levő statutumai ellen vétének.

Néhány más jelentéktelenebb javaslat után a városi előljáróság tervezetét azzal az ajánlattal fejezi be, hogy a létrejött egyezséget a megye elé kell terjeszteni, megerősítés és jóváhagyás végett.

Az előljáróság előterjesztéséből az a két mozzanat emelkedik ki, mellyel a város és polgári kormányzásnak egységes szervezetét igyekeznek biztosítani, másrészt a városi földeket, mint adóalapot védelmezik a nemesi, kuriális földdé való válás, minősülés ellen.

Nincs biztos tudomásunk arról, hogy a nemesek ezt az ajánlatot elutasították volna, de nem tudunk arról sem, hogy a tervezett előzetes megállapodás létre jött volna a város és a nemesek között. A körülményekből azonban azt kell következtetnünk, hogy ilyen megállapodásra nem került sor. Ha a nemesi testületnek a városhoz intézett választát nem is ismerjük, olvashatjuk a nemesek egyik tanácsadójának, Bozóky Istvánnak (aki korábban Szabolcs vármegye tiszti ügyésze is volt) a véleményét, melyben az határozottan arra inti a nyíregyházi nemeseket, ne fogadják el a városi előljáróság ajánlatát. Bozóky véleményéből az csendül ki, hogy a megegyezésnél elsősorban a nemeseknek van lehetőségük feltételeket szabni, mert nélkülük a váltság úgysem történhet meg. Éppen ezért nem lehet megtiltani, hogy nemes ember földet vásároljon, ezt még a ki-

rályi városokban sem tehetik meg, nemhogy a paraszt közösségben Nyíregyházán. Bozóky szerint a nyíregyházi határbeli földek egyébként is, eddig is szabad adás-vétel tárgyai voltak, ebből az állapotból hátrább lépni nem lehet. Az adóteher egyébként sem a funduson nyugszik, tehát a nemeseket azon az alapon, hogy adóköteles földet birtokolnak, úgy sem lehet adózásra kényszeríteni. Bozóky szerint teljesen a nemesektől függ, hogy a földesúr helyére jogutódként az egész közösség kerül-e vagy sem. A nyíregyházi lakosok örülnek, ha a nemesek segítségével megszabadulnak a földesúri terheiktől, hogy a nemesek segítségével a lakosok birtokait „*proprietas iure*” bírhatják. Paraszt ember sem malmot nem bírhat, így ezeket a nemesség fenntarthatja magának. Különösen éles hangon utasítja vissza az előjáróságnak a városi nemeseket is érintő bíráskodásra vonatkozó ajánlatát. Az egyezségnek ezt a pontját egyenesen „helytelen és arrogáns kondíciónak” tartja, majd hozzáfűzi, hogy nemes embernek paraszt nem lehet bírása és még az is kérdéses, hogy Nyíregyháza a közrendűek felett is bíráskodhat-e egyáltalán, hiszen privilégiuma sincs eddig. A város előjáróságára vonatkozóan azt javasolja, hogy a magisztrátus fele nemesekből álljon s a város főbírója is mindig nemes ember legyen, mert „illetlen egy ilyen nagy massának paraszt bíró alatt lenni”. Végül kétségbe vonja a város statutum alkotási jogát is. Véleményét azzal fejezi be, hogy gazdasági és a város egyéb belső dolgait érintő kérdésekben helyes és szükséges a megegyezés a nemesek és a többi lakosok között, de bíráskodási tekintetben ilyen egyezségekre nincs szükség, mert a nemes embernek van az ország törvényei szerint rendelt bírása.²⁹

Az 1824-es örökváltsági szerződés megkötésére végül is úgy került sor, hogy a város lakosai és nemesei között a viszony nem tisztázódott. A megkötött szerződésben sem találunk egyetlen megjegyzést sem arra vonatkozóan, hogy a váltság értelmében a nemeseket különleges, másfajta jogok illetnék meg, mint a közrendű lakosokat. A szerződést a város részéről annak fő- és vicebírója írták alá, valamint a nemesek fő- és alhadnagya és több más nemes és közrendű személy. A Dessewffyekkel kötött szerződéshez hasonlóan a birtok ebben az esetben is az összes hozzákapcsolódó beneficiummal és a földesúri joghatósággal együtt a városra, a közösségre szállott át.

Az elmondottak alapján természetesen nehéz egyértelmű és világos választ adni arra a kérdésre, mennyi és milyen szerepük lehetett a nyíregyházi nemeseknek a két örökváltságban. Úgy tűnik, nélkülük valóban nem lehetett volna megkötni ezt a két szerződést, tehát a város szempontjából elengedhetetlen fontossággal bírt, hogy a nemesek, legalább mint a városi küldöttség tagjai, a szerződések megkötésénél jelen legyenek, azok hitelesítésében közreműködjenek. Azt azonban nehéz bizonyítani, hogy a váltság előkészítésében a kezdeményező szerep őket illethet meg. Végül teljes bizonyossággal állíthatjuk azt, hogy amennyiben a nemesség nélkül az örökváltság kivihetetlen lett volna, tehát hozzájárultak a váltság kivitelezéséhez, ha csak azért is mert abból kivonni magukat számukra sem lett volna előnyös dolog, ezt a váltságbeli szerepet arra igyekeztek felhasználni, hogy annak segítségével elszakadjanak társadalmilag, jogállás tekintetében és a földbirtoklást illetően attól a közösségtől, amelyben eddig éltek,

²⁹ Az előjáróság tervezetét, Bozóky véleményét lásd uo. 1824. 24. sz.

sőt amely nélkül semmiképpen sem remélhették, a maguk személyét illetően sem, a földesúri hatalomtól való megszabadulást.

* * *

Nyíregyháza megszabadult tekintélyes és vagyonos földesurainak hatalmától, azonban új helyzetének, jogállásának, saját belső ügyeinek rendezése és elismertetése további nehéz küzdelmeket kívánt. A város és az előljárárság energiáját és figyelmét jelentős mértékben kötötte le, az örökváltság után is, a nemesekkel való viszonyának rendezése. A tekintélyes földesúri hatalom megszűnése után, talán még nehezebb is volt szembe szállni a nemesi törekvésekkel, melyeknek eddig szükségszerűen szabott gátat a földesúri kötöttség és hatalom. A váltság után a nemesi vármegye is bátrabban támogathatta a város nemesének törekvését, mert korábban neki is alkalmazkodni kellett a földesúr álláspontjához. A város, a földesúri hatalom megszűnése után ügyeivel és panaszaival maga is a vármegyéhez volt kénytelen fordulni, ahonnan nem remélhetett olyan támogatást, mint volt földesura részéről.

Nyíregyháza előljárársága az örökváltság utáni hónapokban arra összpontosította figyelmét, hogy egy részletes statutumot dolgozzon ki, szabályozza a város lakosainak jogait és kötelességeit, a gazdálkodást, az igazgatást és a bíraskodást. A statutum tervezetét Rimaszombat és Nagykőrös hasonló szabályzatainak figyelembevételével ki is dolgozták. Annak hatálybalépése, érvényessége azonban a vármegye jóváhagyásától függött. Különös, hogy ekkor nem merült fel komolyabban a városi kiváltság megszerzésének igénye, holott már az első, az 1803-as örökváltság kezdeményezése a szabad királyi városi privilégium megnyerésével összefüggésben merült fel.

A földesúri hatalom nélkül maradt Nyíregyháza állapotára a vármegye is fokozottabban kezdett figyelni. Az 1825. aug. 31-én kezdődött vármegyei közgyűlésen Bónis Sámuel szolgabíró tette szóvá, hogy Nyíregyháza a váltság után bíraskodás nélkül maradt, ügyét rendezni kellene. Elmondotta azt is, hogy a város statutumot készített, sőt bíróválasztást is tartott, ezeket azonban a megyének felül kellene vizsgálnia. A közgyűlés meg is bízott egy küldöttséget a város ügyeinek megvizsgálásával és a város részére szolgáló rendszabály elkészítésével.³⁰

A város által készített statutum ellen a helybeli nemesek is szót emeltek, sőt az is lehetséges, hogy Bónis Sámuel maga is az ő kezdeményezésük alapján vetette fel a város ügyét a megyei közgyűlés előtt.³¹

A város saját tervezetének s a vármegye, valamint a városi nemesség arról alkotott véleményének összevetéséből, világosan kitűnik, hogyan ítélte meg saját jogállását a város és hogyan vélekedett arról a város nemessége, valamint a nemesi vármegye.³²

A megyei küldöttség már az ellen kifogást emelt, hogy a statutumtervezet szabad Nyíregyháza városról beszélt. Szerinte ez a cím nem illeti meg Nyíregyházát. A továbbiakban az válik vita tárgyává, hogy megilleti-e a város lakosait a polgár nevezet. A küldöttség szerint nem. A város la-

³⁰ NYÁL. Szabolcs megye közgyűlési jegyzőkönyve 1825. fol. 384. No. 57.

³¹ A statutum vitájának anyagát lásd NYÁL. Szabolcs megye közgyűlésének Nyíregyháza statutumának megvizsgálására kiküldött bizottsága iratai. Külön csomó.

³² Uo.

kosait polgárokra, lakosokra és zsellérekre osztotta, a küldöttség szerint Nyíregyházán csak nemes és nemtelen, szabadossá vált lakosokról lehet beszélni. A város a küldöttség észrevételeire tett megjegyzéseiben élesen tiltakozik a fenti vélemény ellen és újból hangsúlyozza, hogy a városban „két különböző község még eddig soha sem vala”, így a nemes és közrendi lakosok megkülönböztetése csupán azok személyére nézve lehetséges, „de mint a község egyes tagjaira, polgáira nézve” nem.

A város tervezete az előbbiekből logikusan következően nem vett tudomást a nemesek külön tanácsáról, de a megye küldöttsége figyelembe vette annak létezését. Végül a város maga is hozzájárult, a küldöttségnek adott jelentésében a nemesi tanács fenntartásához, de csak azzal a feltétellel, ha a nemesi tanács a város vezetésébe nem szólhat bele, teljesen magánjellegű testület marad, mert hogy „az egész testnek s a polgárság tagjainak külön szakításában vagy is az önön kebelében születendő felbomlásában meg egyezünk, azt teljességgel nem tehetjük”.

A megyei küldöttség módosítani kívánta a bíróválasztásnak a város által megjelölt módját is. Azt tartotta a küldöttség elsősorban sérelmesnek, hogy a város teljesen önállóan akarta a jövőben választani a város bíróját és elöljáróságát s éppen ezért hangsúlyozta a bíró jelölésében és az elöljárók megerősítésében a vármegye szerepét. A város tervezetének a megye részéről történt átforgalmazásában az egyik legnagyobb sérelem az lehetett Nyíregyháza számára, hogy a magisztrátust a megyei küldöttség szinte teljesen meg akarta semmisíteni. A tanács jogkörét olyan szűk területre szorította, hogy a nyíregyháziak szerint azzal a jogkörrel a város tanácsa „a legcsekélyebb s jobbágyi állapotban lévő falunak tanácsa classisába tétetik”.

Alig volt kisebb a sérelem a város részéről, a választott közönség jogkörének a megyei küldöttség részéről történt megítélése esetében is. A küldöttség a város által javasolt 100 főről 40-re apasztotta azok tagjainak számát, és ráadásul azt is óhajtotta, hogy a város gyűlésében a nemesek főhadnagya elnököljön a város fő- vagy vicebírójával együttesen, attól függően, az utóbbiak közül melyik nemes ember. A város elöljárósága, eredeti tervéről lemondva, hajlandónak mutatkozott elfogadni a küldöttség álláspontját, mindössze azt kérte, hogy a város nemesi állapotú fő- vagy vicebírója legyen egyúttal a nemesek hadnagya is, s így a választott közönség ülésében egy személy elnökölhet.

A város a polgárjog megszerzéséről és a polgárok vagyonáról intézkedve azt a két fontos szabályt is tervbevette, hogy a városi polgárok fekvői javai „a város földesúri jussai és határozásai alapján maradandók”, azokból a lakosok (nem polgár jogúak) és idegenek nem vásárolhatnak, ha ilyen mégis kezükre jutna, azt a polgárok visszaválthatják, vagy a város veszi vissza. Végül megszabja, hogy egy polgár tulajdonában hat kötélalja földnél több nem lehet (60 hold) s a birtok egy kötélaljnál kisebb részre nem osztható. Sem ezekkel az intézkedésekkel sem azzal, hogy a nemes emberek is kötelesek legyenek a birtokkal kapcsolatos ügyleteiket, szerződéseiket a városi magisztrátussal protocolláltatni, nem értett egyet a megye küldöttsége és teljes szabadságot kívánt a nemeseknek.

Ez a teljesen szabad birtoklás lényegében a nemesi jogon való birtokjog követelését jelentette, és ez ellen a legerélyesebben és ismételten tiltakozott a város elöljárósága. A megyei küldöttség véleményére adott vála-

szában az előjáróság ismételten leszögezte, hogy a régi földesurak sem birtokoltak a betelepítési alapszerződés értelmében curialis földet a város határában, ez a jog nem illetheti meg a városbeli nemeseket sem. „...ha talán a helybeli nemesek azt képzelik, hogy a méltóságos gróf Károlyi fatens familia fassiója által földes úri jussait reájok egyenként és nem az egész községre általyán fogva ruházta által (: a mit ugyan tagadunk; és a mit az első váltságnál a helybeli nemesek még tsak gondolatban venni sem mertenek; és a miről t. i. hogy ők nem földes urak legyenek magok tesznek most is tanubizonyságot, a midőn földjeiktől városi terheket viselnek:) — úgy ebből természetesen az következne, hogy mivel senki a fátens sem adhat több just másnak, mint a mennyi jussal maga bír; és mivel a méltóságos fatens familia külön földet nem birhatott, majorságot sem üzhett, a határt darabonként meg különböztették; mind ezeket a helybeli nemesek sem tehetnék”. A város tehát minden erejével ragaszkodik a városbeli ingatlan javak egységes birtoklási rendjéhez.

Hasonló elszántsággal védi a város a korábban és a váltságszerződések révén megszerezni vélt bíráskodási jogot is. A bíró és a tanács törvénykezési jogait viszont a megyei küldöttség annyira megnyírálta, hogy a város okkal fakadt ki keserűen: „városunk birájának azon egyeztető tehetségén kívül, mit minden szomszéd országból be jövő idegen s nem bíró is megtehet — tellyességgel legkisebb aktivitása se légyen: holott a legalsóbb falusi bírótól tagadtathatik az meg egészen” — lehetetlen belenyugodnunk — írják.

A megye álláspontja annyira fedte a városi nemesek kívánságait, hogy azok a megyei küldöttség álláspontja által körvonalazott statutum tervezetéhez alig tudnak új, lényeges kívánságot hozzátenni. Azt azért pótlólag javasolják, hogy a városi közgyűlésen való kettős elnöklésből származható zavarok elkerülésére biztosítani kell a nemesek főhadnagyának rangbeli elsőségét. Ugyancsak javasolják, hogy a város főbírójának tehermentesítése végett a város gazdálkodásában a nemesek hadnagya „vigye a fő inspectiot”. Mondanunk sem kell, hogy ezekkel a „csekély” kiegészítésekkel a nemesek a közösség vagyona feletti ellenőrzés jogát kaparin-tották volna meg.

Nyíregyháza tiltakozása ellenére Szabolcs megye gyűlése 1826. június 26-án a megyei küldöttség által kidolgozott statutumot elfogadta és életbe is léptette a városban, sőt, az első bíróválasztást is megtartották a megye felügyelete mellett.

A nemesi vármegye és a városi nemesek együttes erővel így akarták megsemmisíteni, elsikkasztani a nyíregyháziak örökváltságban szerzett jogait. Ezen az aggasztó helyzeten csak az segíthette át Nyíregyházát, ha sérelmeinek orvoslásában az országos hatóságoknál támogatásra talál.

A város panaszával a Helytartó Tanácshoz fordult s ezzel a lépéssel indult el a városi privilégiumért folyó harc is.

Hársfalvi Péter

ДВОРЯНЕ И КРЕСТЬЯНЕ В ОБЩЕСТВЕ ГОРОДА НИРЕДЬХАЗА (1753—1848)

Город Ниредьхазу, обезлюдившую в первой половине 18-го века, в 1753-ом году помещики начали поселять. Под влиянием благоприятных условий поселения не только крепостники, а и бедные дворяне, не имеющие владения, заселились в местности. Эти последние не могли пользоваться своими преимущественными правами дворян, потому что этого не позволяли им ни помещики, ни жители местности.

В 80-ых годах 18-го века дворяне могли освободиться от государственного бремени налогов, носящих крепостнический характер, но они и в дальнейшее время должны были нести помещичьи бремена, а кроме того местную повинность, происходящую из договорных отношений между местностью и помещиками или связанную с ними.

В конце века во многих случаях произошло жаркое столкновение между жителями и дворянами, так как они несколько раз хотели сбросить с себя помещичьи бремена и местные повинности. В то же время они организовали и совет дворян и вследствие этого они в полном составе отгородились от ниредьхазского коммуниташа.

Раньше некоторые историковеды предполагали, что вследствие того, что дворяне не смогли сбросить с себя помещичьи бремена и власть, они проявили инициативу и провели к победе дело выкупа в городе Ниредьхазе. Из-за прежнего напряженного отношения между населением города и дворянами сомнительно, что дворяне в таком многозначительном деле могли бы завоевать доверие жителей. В выкупе принимали участие и дворяне, потому что освобождение от помещичьих бремени было и для них выгодно. Участие их в выкупе было полезно и для других жителей города, потому что это дало возможность на то, чтобы не могли оспорить дело выкупа из-за отсутствия права владения жителей в Ниредьхазе.

Дворяне старались использовать свою положительную роль, играющуюся — предположительно — в деле выкупа, на то, чтобы в полной мере отгородиться от других жителей, безгранично отстаивать свои преимущественные права, к тому же, прибрать к рукам правление городом.

В этом их стремлении после завоевания дела выкупа и дворянский комитат изо всей силы поддерживал дворян. Таким образом, когда город хотел отстаивать свое право, завоеванное в деле выкупа, в создании первой своей уставной грамоты, в этом стремлении совместно воспрепятствовали ему дворянский комитет и дворяне города. В своей стесненной обстановке город Ниредьхазы был вынужден обратиться за помощью к компетентным государственным властям и ходатайствовать о привилегии города.

П. Харшфалви

ADELIGE UND BAUERN IN DER SOZIJETÄT VON NYIREGYHÁZA (1753—1848)

Die in der ersten Hälfte des 18-ten Jahrhunderts entvölkerte Stadt Nyíregyháza ließen ihre Gutsherren im Jahre 1753 von neuem besiedeln. Infolge der günstigen Ansiedlungsbedingungen ließen sich in der Ortschaft nicht nur Fronbauern, sondern auch arme unbegüterte Adelige nieder. Ihre adeligen Vorrechte konnte sie nicht benützen, weil ihnen das weder der Gutsherr, noch die Einwohner der Ortschaft gestatteten.

In den achtziger Jahren des Jahrhunderts gelang es den Adelligen sich von den Lasten der lehensartigen Staatssteuern zu befreien. Die gutsherrlichen Lasten aber, als auch die örtlichen Abgaben mußten sie weiterhin tragen.

Zu Ende des Jahrhunderts kam öfter zu heftigen Zusammenstößen zwischen den Einwohnern und den Adeligen, da diese es mehrmals versuchten, die gutsherrlichen Lasten und die örtlichen Abgaben abzuschütteln. Inzwischen organisierten sie für sich einen eigenen adeligen Rat, und so trennten sie sich auch korporativ von dem nyíregyházaer Communitas.

Einige Historiker behaupteten früher, daß diese Adeligen die Sache der Grundablösung anregten und zum Siege führten, da sie ansonsten der gutsherrlichen Last und Macht nicht entkommen konnten. Wegen der spannenden Haltung zwischen dem Volk der Stadt und den Adeligen ist kaum anzunehmen, daß sie das Vertrauen der Einwohner in so einer wichtigen Sache gewinnen hätten können. In der Grundablösung nahmen aber auch die Adeligen teil, denn die Befreiung von der gutsherrlichen Last war auch für sie günstig. Die Teilnahme bei der Grundablösung konnte auch für andere Einwohner eine günstige Wirkung ausüben, weil es eine Möglichkeit bot, die Grundablösung nicht angreifen zu können wegen des Mangels an Gutsbesitzrecht der nyíregyházaer niedrigeren Stände.

Die Adeligen bemühten sich ihre angeblich positive Rolle im Zusammenhang mit der Grundablösung dazu zu benützen, daß sie sich gänzlich von den übrigen Bewohnern absondern, daß sie grenzenlos ihre adeligen Vorrechte zur Geltung bringen, ja sogar die Führung der Stadt an sich reißen. In diesem Bestreben hat sie auch das adelige Komitat kräftig unterstützt. Als die Stadt ihre, durch die Grundablösung erworbenen Rechte bei der ersten Gestaltung ihrer Statuten zur Geltung bringen wollten, hat das adelige Komitat und der städtische Adel ihre Bestrebungen gemeinsam verhindert. In ihrer bedrängten Lage war die Stadt gezwungen von den Landesbehörden Hilfe zu bitten und um die Stadtprivilegien anzuschauen.

P. Hársfalvi

TASNÁDI LAJOS BOTPALÁDI KÉZIRATOS KÖNYVE

A népi kéziratok könyvek felé csak az utóbbi időben fordult a néprajzi kutatók figyelme. Jelentőségükre, szerepükre, a falusi közösség szellemi életében, elszórt utalásokat ugyan korábban is találunk, azonban egy-egy valóban népi eredetűnek nevezhető könyvecske részletes, teljes feldolgozására alig került sor. A szakfolyóiratokban bemutatott kéziratok könyvek jórésze nem népi, paraszti eredetű. A könyvecskékben olvasható dalokat, köszöntő verseket stb. legtöbbször iskolázott, művelt egyének — tanítók, lelkészek, diákok stb. — jegyezték le.¹ A kutatás szempontjából gyakran az elsődleges kérdés az volt, hogy a kéziratok könyvecskék milyen anyagot rejtenek magukban. Leginkább a népdalokkal teleírt füzetecskék vonták magukra a kutatók figyelmét és a bemutatásnál a hangsúly a szövegen volt. A gyűjtővel, a lejegyzővel kapcsolatos vizsgálatok rendszerint háttérben maradtak. Vagyis legtöbbször nem a kézirat tulajdonosa, lejegyzője fordította a figyelmet a kéziraatra, hanem annak tartalma.

A nép kezén forgó kéziratok könyvek szerepére, jelentőségére, egy előző tanulmányomban már rámutattam.² Idevonatkozóan az utóbbi időben az osztrák *Klier Karl M.* tett hasznos megfigyeléseket. Hangsúlyozza, hogy a népdalkutatásnak három forrása van: 1. az élő népdal, 2. a kéziratok könyvekben leírt dalszövegek, 3. a nyomtatott (ponyvai) dalszövegek.³

A népi kéziratok könyvekre a magyarokkal együtt élő németek körében már korábban felfigyeltek. A Moson megyei németlakta Heideboden Sztachovics Remig számos népi kéziratot könyvet gyűjtött. Kutatásából látjuk, hogy a Heideboden összes falvaiban, Burgenlandban és Pozsony környékén is, a nép kezén számos kéziratot könyv forgott. A Heideboden területéről származó kéziratok könyvek legbecsesebb anyagát a népi színjátékok alkotják. A könyvecskék legnagyobb részében azonban dalok, lakodalmas énekek vannak lejegyezve. A népköltészeti alkotások mellett különböző — legtöbbször ismeretlen — költők versei is helyet kapnak.

¹ Lásd pl. *Kiss J.*, A „Dersi Biás” kéziratok énekeskönyv. Népr.Közl. III. 1958. 1—2. sz. 71—116.; *Otrokocsi Nagy G.*, Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. Öntudatlan népiesség kéziratok gyűjtemény-irodalmunkban. A debreceni Ref. Koll. Tanárképző Intézetének dolgozatai 22. sz. Debrecen, 1941. 203—288.; *Pesovár F.*, Kéziratok daloskönyv 1827-ből. Népr. Közl. II. 1957. 3—4. sz. 294—308.; *Sebestyén Gy.*, A váci Énekes Gyűjtemény. Ethn. XXIV. 1913. 104—114.; *Schram F.*, A dőri-énekeskönyv. Népr. Közl. II. 1957. 1—2. sz. 235—248.; *Uő.*, Bevezető népénekeinkhez. Bp. 1958.; *Viski K.*, A kánai mennyegző változata 1824-ből. Népkölt. és Nyelvünk II. 1930. 54—56.

² *Ujváry Z.*, Népi kéziratok verseskönyveink. Műveltség és Hagyomány, I—II. Bp. 1960. 111—143.; Lásd még *Ujváry Z.*, Egy sárréti népi kéziratok versgyűjtemény. Élet és Művelődés, I. 1. sz. Debrecen, 1960. 53—55.

³ *Klier K. M.*, Drei handschriftliche Liederbücher aus dem Burgenland. Eisenstadt 1958. 3.

Majdnem minden kézirat tartalmaz helytörténeti adatokat, családtörténeti jegyzeteket, népi gyógymódokra vonatkozó feljegyzéseket és más adatokat is. Ezeknek a kéziratok könyveknek a jelentőségét számunkra elsősorban az nyújtja, hogy a könyvek lejegyzői és tulajdonosai a legtöbb esetben parasztemberek voltak. Kögl J. Szeverin utal arra, hogy majdnem minden házban voltak kéziratok könyvek, amelyek apáról-fiúra öröklődtek. Ezzel kapcsolatban azt az érdekes következtetést vonja le, hogy a kéziratok könyvek a szájhagyományt feleslegessé teszik, hiszen a kéziratok könyvekben nemzedékről-nemzedékre megmaradt, megőrződött a népköltészeti hagyomány.⁴

Nem kétséges, hogy figyelemreméltó szerepe van a kéziratok könyvecskéknek a nép körében. Kögl J. Szeverin azonban már túlzottan nagy jelentőséget tulajdonít nekik a szájhagyomány rovására. Való az, hogy a paraszti kéziratok füzetek a legtöbb esetben a szájhagyomány anyagának a rögzítésére szolgálnak. Rögzítésre, megőrzésre, de nem a szájhagyomány kiküszöbölésére! Egyébként is, a szájhagyomány fogalma alá számos olyan műfaj is tartozik, amelyeknek a lejegyzéséről (pl. mese, monda) Kögl J. Szeverin nem tesz említést. Sokkal inkább éppen arról van szó, hogy a népi kéziratok könyvek a szájhagyomány szolgálatában állanak!

Különböző lejegyzésekben, tanulmányokban gyakran kapunk utalást arra hogy egy nótaszöveget éppen azért írnak le, hogy megtanulják és azután énekeljék.⁵ Előfordul, hogy nem külön füzetbe, hanem pl. a nyomtatott énekeskönyvbe írnak be egy-egy új éneket, hogy el ne felejtsek.⁶ Természetesen ezen az úton hagyományozódik is a leírt szöveg. Volly István saját megfigyelése nyomán ír arról, hogy több faluban kéziratban hagyományozódtak át a vallásos énekek. A fiatalok az öregek énekeskönyvéből válogatva készítettek maguk számára énekeskönyvet.⁷ Eötvös Károly is említi, hogy egy-egy parasztköltő költeményeit sokan megtanulják, lejegyzik, „firől-fira” szállítják.⁸

Egy-egy kéziratok könyv létrejöttének okát, célját a legtöbb esetben csak a kérdéses kéziratok könyv vizsgálata során dönthetjük el. A tisztán nótával teleírt füzeteknél könnyebb a helyzet. Sokkal nehezebb azonban a vagyis tartalmúak esetében, ahol igen gyakran gazdasági feljegyzések váltják egymást nótákkal, történetekkel, költeményekkel stb. Egy mindenestre bizonyos: a kéziratok könyveknek a hagyományozásban lényeges szerepük volt, illetőleg van. Ott, ahol közkezen forog, a szóhagyományt kiegészíti, az átadás-átvételt megkönnyíti, a hagyományozásnak egyik elősegítője.

A paraszti kéziratok könyvek sorában a vizsgálat rendkívül szerteágazó. Számos kéziratok könyv elemzése után tudunk majd általánosabb érvényű következtetést levonni. Hiszen külön vizsgálandó területként előttünk állnak még a kéziratok paraszti biográfiák,⁹ határozott témáról való

⁴ Kögl J. Sz., Mosonmegyei német kéziratok énekeskönyvek. Bp. 1941. 16—18.

⁵ Halmos I., A zene Kérsemjénben. Bp. 1959. 10.

⁶ Volly I.: 101 Mária-ének. Szeged, 1948. 11.

⁷ Volly I., i. m. 20.

⁸ Eötvös K., A balatoni utazás vége. É. n. 207—208.

⁹ Több igen szép paraszti biográfiát őriz a Sárospataki Tudományos Gyűjtemény Adattára. Néprajzi szempontból is nagyon tanulságos egy parasztasszony felkérésre írt életrajza: Sulán B., Bazsó Lidi néni önéletrajza. Magyar Nyelvjárások, IV. Bp. 1957. 115—153.

paraszti feljegyzések¹⁰ stb., amelyek esetében is a tartalom mellett fontos mozzanatként kell szemünk előtt tartanunk, hogy a leírás milyen céllal történt, mi volt vagy mi lehetett a szerepe az egyén vagy a közösség hagyományában. Az egyes könyvecskék mögött, nem kétséges, hogy más-más pszichikai állapot tükröződik. Mennyivel más a pszichikai háttere egy hadifogoly naplónak, mint egy szerelmes verseskönyvnek! És ez méginkább aláhúzza a funkcionális vizsgálat fontosságát. Mindkét esetben kéziratos könyvről van szó, a funkció, a gondolat, egyáltalán az írott szó szüksége más-más gyökerekből fakad. Ezek szem előtt tartásával, az írás szükség érzetének okát fedhetjük fel és azt, hogy a nagyszámú paraszti kéziratos könyv milyen fontos dokumentáció a parasztság szellemi kultúrájának vizsgálatában.

Tasnádi Lajos kéziratos könyvét vegyes tartalma miatt választottuk. A szerelmes nótától, a balladán keresztül az obszcén katonaversekig, változatos anyagot találunk benne. Nem kétséges, hogy a különböző hatásokat, áramlatokat stb. sokkal könnyebb egy vegyes tartalmú kéziratos könyvön megfigyelnünk, mint pl. egy csak szerelmi nótákat, dalokat magában foglaló kéziratos könyvecske esetében.

Vizsgálандó vegyes tartalmú kéziratos könyvünknek¹¹ tulajdonosa, a versek, dalok stb. lejegyzője Tasnádi Lajos volt. Neve a füzetecskében több helyre is be van jegyezve (33, 37, 38, 44, 45, 65. l.). Pár helyen Tasnádi — legtöbbször Tasnádiy — neve ráíródott egy másik névre, amelyet a kaparás miatt nem lehet elolvasni (33, 38. l.) A 37. lapon Tasnádi neve mellett egy hosszabb vers után olvasunk egy másik nevet is: „Szerkesztette Debreczeni István”. Megállapíthatóan azonban a könyvecske zömét egyetlen kéz — Tasnádi Lajosé — írta.

Tasnádi Lajos 4—5 holdas botpaládi (Szatmár m.) parasztember volt. A versek, dalok nagyrészt katonaevei alatt írta. Erre mutat a neve mellett legtöbb helyen olvasható „zugsführer” katonai rendfokozata. Miskolcon katonáskodott. Erre utalnak a dátumbejegyzések. Pl. „Miskolc, 1905. decz. 15.” A sok katonadal amellet szól, hogy Tasnádi huzamosabb ideig volt katona. A könyvecskét állandóan magával hordhatta. Egyik oldalon miskolci, nem sokkal tovább botpaládi dátumot látunk. Valószínű, hogy szabadsága alatt falujában is feljegyzett néhány dalt, s magával vitte vissza a katonasághoz. Ez a körülmény fontos szempontot ad a dalok áramlásának vizsgálatához.

A vászonnal borított, fűzött könyvecske 12×20 cm nagyságú, 86 lapot tartalmaz. A lejegyzések ideje a bejegyzett évszámok szerint 1903—1905 körüli évek. Több mint 90 verset, dalt találunk a füzetben. Pontosan azért nem állapítható meg a dalok, versek száma, mert sokszor nem dönthető el, hogy a címnélküli szövegek, egymást követő versszakok mikor tartoznak ugyanahhoz a dalhoz, s mikor nem. Ebben a kérdésben a szótagszám sem dönt, hiszen a legtöbb egymást követő dal kétütemű nyolcas.

Ugyancsak nehéz megállapítani azt is, hogy melyik dalt vagy verset írták korábban s melyiket későbben. A kéziratos könyv tulajdonosa —

¹⁰ Lásd pl. *Dorogi M.*, Emlékiratok... (Püspökladányi paraszti feljegyzések a XIX. sz. elején.) Népr.Közl. II. 1957. 335—344.; *Gyenge K.*, Mit regélt a nagyapám? Népünk hagyományából 1956. Bp. 1956. 21—25.

¹¹ Enyedi József ajándékozta a debreceni Egyetemi Néprajzi Intézet Adattárának; ezúton is köszönetet mondunk neki. Ltsz.: 0355.

legtöbb esetben tapasztalható — nem ír folyamatosan egymás után. Bárhová, a füzet egy tiszta lapjára beírja a szöveget. Így történhetett meg, hogy gyakran a füzetben egy későbbi lejegyzést 15—20 lappal odébb egy korábbi dátummal lejegyzett dal, vers követ. Pl. az 51. lapon: „Kelt Miskolcz 1905. decz. 15³³”, a 65. lapon pedig: „Miskolcz 1905. márcz. 15.” Egyébként az utóbbi dátum a 47. lapra is rákerült. Ugyanazon a napon a kéziratos könyv két egymástól távoleső lapjára írt verseket Tasnádi Lajos. Így nem vizsgálhatjuk egymás után a verseket, illetőleg a sorrendből határozott következtetést nem vonhatunk le. Talán nem is szükséges. Elegendő annyit tudnunk, hogy a lejegyzett dalok melyik időszakban kerültek a füzetbe.

Az első lapokon egészen rövidke versikék olvashatók. Főleg emlékkönyvbe való versek ezek. Az 1900-as évek elején az emlékversírás polgári divatja beszivárgott a faluba is. De hogy ez csak divat volt s hogy még annak idején nem hagyott mély nyomott a népi közösség szellemi kultúrájában, bizonyítják a kéziratos könyvben, ill. könyvekben lejegyzett töredékes, sokszor összefüggés nélküli versikék vagy csak verssorok. Idézzük Tasnádi füzetéből az első lapon olvasható versszakokat. Nincs kizárva az sem, hogy talán a könyvecske emlékkersek számára jött létre, s azután csakhamar — mivel az hagyomány nélkül való volt — más szövegek — dalok és versek — kerültek a lapjaira.

Szeres de szivből hogy remélj
És szeres de vigyáz hogy mit és kit
Légy boldog mint szivem ohajtja
Soha ne ismerd e szot

Szenvedés oh mért a bunak
Van egy szivbanatja
Melyért egy ezred évi élvezet
Kevés az életben három erélyt köves

Higy remélj és szeres
Higy de kinek remélj de mit
Szeres de jól megnézd hogy kit.

Tulajdonképpen nem egy, hanem két emlékker van egymáshoz kapcsolva, összefüggés nélkül. A második versszak negyedik sorába a lejegyző egy másik emlékkernek az első sorát ékelte. Mindkettő általánosan ismert emlékker. Minden bizonnyal nem másolás, hanem emlékezet nyomán írta le a füzet tulajdonosa. Pontosan nem emlékezett a szövegre s így maga alakította ki a sorokat. A füzetben még néhány helyen felbukkan emlékker:

Ha csöndes nyári alkonyon
Forgatod e lapokat
Emlékezzél meg arról
Ki írta e sorokat

Botpalád 1903 szeptember 24. én
rokonod és barátod
Ifj Tasnádi Lajos (38. l.)

Emlék.

Kedves Barátaim! ha a sors
Egy mástól bár messze el sodor
Emléketek szivemben öröké honol

k.Barátotok
Tasnádi Lajos (33.1.)

Ezeket az emlékvereket nem sorolhatjuk a népköltészeti alkotások közé. A kéziratos könyvek tanulsága és bizonyossága szerint azonban ezek is benne voltak és jelenleg is benne vannak abban a költészeti-kulturális hagyományban, amelyet — elsősorban a fiatal — falusi közösség őriz. Ezek a versek nagy változáson nemigen mennek keresztül. Talán éppen egyedül az emlékverek azok, amelyek a falusi közösségen belül is nem annyira a szóbeli hagyományban, mint inkább — nyugodtan mondhatjuk, hogy kizárólagosan — lejegyezve, írott emlékekben, az emlékverek füzetekben, vagy nótás-dalos könyvekben élnek és őrződnek. Függetlenül azonban attól, hogy az emlékverek nem jelentenek olyan szellemi értéket, mint a klasszikus, szépen kicsiszolódott népköltészeti alkotások, elsősorban a kutató, a népdalkincset az esztétika szempontjainak figyelembe vételével vizsgáló literátor számára, — az emlékverek fontos néprajzi jelenségre hívják fel a figyelmünket. Elsősorban arra, — s ezt már fentebb is említettük —, hogy polgári hatás, divat érte az ifjú falusi közösséget. Ez voltaképpen nem is a népköltészet számára jelent valami újat, noha ugyan költői termékekről van szó, hanem jelenti egy szokásnak az átvételét, aminek a gyakorlásához nincsenek meg a hagyományos formák, a kifejező eszközök. Az emlékvereknél tulajdonképpen nem is azon van a hangsúly, hogy az valójában a népköltészet területére tartozik-e vagy sem. Az emlékverek kétségtelenül nem nyújtanak olyan szellemi kielégülést sem a lejegyző, sem az olvasó számára, mint pl. a dalok vagy egyéb versek. Azonban az igen nagy élmény — s a kérdésben ez a lényeges szempont —, amikor az emlékverset valaki számára leírják. Nem pusztán az a lényeges, hogy mit írnak, hanem az, hogy ki írja és kinek írja. Általában lány kéri a fiút emlékvers írására. Élmény a lány számára, amikor füzetét átnyújtja a fiúnak. Ezt az alkalmat már rendszerint előre várja, tehát hosszabb belső élményről van szó. A lejegyző számára is élmény, hiszen önmagát örökíti meg. Ugyanakkor a megtisztelés is kifejezésre jut abban, amikor emlékversírásra szólítanak fel valakit. Saját gyűjtéséből tudom, hogy a lány csak annak a fiúnak adja oda füzetét, akit meg akar tisztelni, akit magához, az ő közösségéhez illőnek tart. Voltaképpen tehát itt az emlékvereket nem annyira a költészet szemszögéből, hanem egy szokás terjedésének, illetőleg alkalmazásának formai és ugyanakkor funkcionális oldaláról kell figyelniük.

Tasnádi valószínűleg saját maga számára írta le az emlékvereket, feltehetően azért, hogy ha alkalomadtán emlékversírásra kerül sor, készen legyen néhány alkalmas versike. Nem tudjuk, hogy gyökeret vert-e az emlékversírás a parasztfiatalok körében, avagy nem. Annyi azonban kétségtelen, hogy az emlékversírás kezdeti divat-időszakában is találkozunk már népköltészetből fakadó, a népköltészeti stílusnak, formának stb. megfelelő emlékvers kísérletekkel. Ezek az emlékverek jobbra különböző, már

ismert versek, nóták egyes alkalmas sorainak összeillesztéséből jöttek létre. Egyik-másik ilyen versben felfedezzük a falvédők egy-két soros tanácsát, bölcsen oktató szövegét, vagy valamelyik dalnak egy már-már szállóigévé váló részletét:

Szép a rózsza völgyön hegyen
Ate élted még szebb legyen
Légy szerény mint az ibolya
Ne légy a szőke imádója

Mert igazán nem szeret ő
Csak a barna hü szerető
Légy ártatlan mint gyöngy virág
Ugy szeret az egész világ
S ha az egész világ szeret
Találsz barnát is eleget (73.l.)

Látható a versen, hogy a szerző különböző helyről szedte össze és rakta egymás után a sorokat, szépen kikerekítve az emlékverset. Az első és második, a hetedik és nyolcadik sor falvédőkről általánosan ismert. Ettől függetlenül azonban ez az emlékvész nem teljesen szabványos. Ha önállóság nem is látszik rajta, de az figyelemreméltó, hogy a lejegyző — a saját ismeretkészletéből — alakított ki egy versikét.

Fejlettebbek s már népinek mondhatók azok az emlékvészek, amelyek nótákból alakultak ki:

Magasan repül a fecske
Szájában visz levelet
A levélben az van írva
Elnefelejts engemet

Zöld mezőben patak partján
Nyilik egy szép nefelejts
Leszakasztom neked adom
Hogy engem el ne felejts (74.l.)

Amint látjuk, itt már ismert népdalsorok kevés kombinációval alakítják ki az emlékverset. Ezekből az tűnik elénk, hogy az emlékvészírásnak kezdett kialakulni egy népi formája is. Ez magából a népköltészetből, hagyományos elemekből táplálkozik. Ezen a nyomon keletkezhetne új műfaj. Kérdés azonban, hogy mennyire terjedne el, mennyire jelentene a formáságon túl lelki, szellemi szükségletet.

Mint már jeleztem, Tasnádi könyvecskéjének első lapjain rövid nóták, versek olvashatók. Címet a legritkább esetben találunk a szövegek felett. Ahol cím van, az voltaképpen a versnek, nótának első sora, vagy első félsora. Pl. „Ha meghalok ne sirass meg engemet” kezdetű dalnak a címe: „Ha meghalok.” (7.l.) Vagy „Virágos kenderem elázott a toba” kezdetűnek: „Virágos kenderem.” (91.l.) Ott, ahol önálló címmel találkozunk, szinte következetesen és kivétel nélkül műköltői vagy saját alkotással állunk szemben. Gyakran már a cím is elárulja, hogy ezek a versek még nem kerültek be a népköltészet névtelen alkotásai közé.

Nagyon változatos témájú versek, dalok követik egymást a füzet lapjain. Az emlékversek után, de közbeékelve is, katonadalokat találunk. Lát-szik, hogy Tasnádi a versek, nóták zömét katonáskodása idején írta, s így természetszerűleg került könyvecskéjébe több, katonaélettel foglalkozó, katona-témájú nóta, vers.

A szép, klasszikus, általánosan ismert katonadalok mellett Tasnádi több olyan verset is lejegyzett, amelyekről eddig még nem esett szó, s egyik-másikkal egyáltalán nem találkoztunk. Ugyanis dalgyűjtés idején, amikor a katonadalok iránt érdeklődünk, rendszerint az ismertebb, gyakran dalolt nóták kerülnek elő. Azok a versek és dalfélék, amelyek inkább csak az egyén belső élményét fejezik ki, s elsősorban a hazavágyás, a kedves utáni vágyakozás érzését elevenítik meg, nem közös éneklés, dalolás alkalmával, hanem egyedül való csendes órában, levélírás idején, nemigen maradnak meg később az emlékezetben. Csak a kéziratos könyvecskék őrzik meg számunkra ezeket a verseket. Ezek közé tartoznak a dalos, szerelmes levelek:

Szép a rozsa mikor a bimbóból nyílik
Szép a legény tizenkilencz évig
De husz év után viszik katonának
Banatot hagy kedves babájának
Kedves babám elhagylak tégedet
De a szívem együt van tevéled
Távol vagyok nagyon a hazámtól
De azért el nem felejtlek teged galambom
Haptákba is érted dobog a szívem
Érted dobog mert nem látlak sohasem
Gyenge karjaimal nem ölelek téged
Szomorúság bánat nyomja a szívemet
Miota nem látlak kedvesem tégedet
Csokolak távolból és tisztelek angyalom
Miert is élek én ha másnak nyílik virágom. (22—23.l.)

Az első sorok népdalból kerültek a versbe. A dalrészlet mintegy megindítja a levelet. A katonalegény lelkivilágát jól kifejezik a nótasorok, hiszen egyébként is a dallal nyilvánítja érzelmeit. Az egész versen érződik a közvetlenség, a közelség író és címzett között. Ebből következik, hogy a versi kötöttség is meglazult. Nem ügyel szótagszámra, olykor rímre sem a levélíró. Előáramlottak az íróból a sorok... Hiszem, hogy a szó legszorosabb értelmében még egyedi ez a vers, a maga szövegében egyedülálló. Talán éppen úgy nem lehetne megismételni, mint ahogy a halottsírató sem tudja ugyanúgy elmondani a búcsúztatóját, ahogy az a sír szájánál ajkáról elhangzott. A kéziratos könyveknek köszönhetjük, hogy a nép életéből ilyen dalokat nyerünk, rajtuk keresztül bepillantathatunk a nép szellemi világának egy eddig kevésbé ismert területére.

A lírai hangú leveleknek szebbnél-szebb példáit találjuk Tasnádi könyvecskéjében. A katonaköltészetnek külön műfaját jelentik ezek. Nemcsak Tasnádi írt verses leveleket. Általános volt a verses levélírás. A kéziratos könyveink nyomán számtalan példával igazolhatjuk ezt. Az nem valószínű, hogy minden katona önállóan írta volna verses levelét. Feltehető, bár bizonyítani igen nehéz, hogy egy-egy általánosabb tartalmú verses levelet egy-

más füzetéből lemásolhattak. Éppen ezért nemigen tudjuk megállapítani, hogy egyik-másik verses levélnek ki a szerzője. Tasnádi füzetéből nem derül ki konkrétan, hogy ő valójában „versfaragó” is volt. Könnyen lehetséges az is, hogy a verses leveleket valakinek a füzetéből másolta át a sajátjába. A kérdés illusztrálásához föltétlenül hasznos lesz még egy verses levél idézése:

Szomoruan kezdem el soraim irását
Mert kisem mondhatom szívemnek fájását
Napról napra nyomják válamat a sujak
Mivel az életnek lanczán kötve vagyok
Buval töltöm legszebb fiatal életem
Mióta nem látlak szeretett kedvesem
Kedves rozsám tőled mesze estem
Akomisz életnek rabszolgája lettem
Bár mily szépen sütné a napnak sugára
Szomoru szívemet meg nem vigasztalja
Meg ne veszd hát kedves az én bus szívemet
Mert kivüled mást soha nem szeretek
Bizok kedves rózsám hogy még valahára
Sok bus napjaimnak lesz még vig órája
Egyetlen angyalom gyönyörű virága
Bánatos szívembe csak te vagy bezárva
Mert a szívem csak tiedhez vágyik
Ámbár azért most mesze bujdosik
Derül még mi reánk egy olyan kikelet
Melyben veledrozsám mint hü pár ugy élek

Miskolcz 1905 márcz. 15

Tasnádi Lajos mk
zugsfürer

Lényegesen elüt az előző verseslevél féletől. Nemcsak azáltal, mert terjedelmesebb, hanem mert inkább levél, mint az előző. A lírai hangvétel ennél is szembeötlő. Költészet ez a szó tágabb értelmében. A verses levelek a műköltészetben is előkelő helyet foglalnak el. Népünk kultúrájának, mély szellemi életének nagyon szép példái ezek a levelek. Olyan szépen hangzik ez a fenti levél, mint a dal, amelyet énekel az ifjú, csakhogy mégis más, speciális alkalmú, csak két emberre tartozó valami. Levél — írott szó. Nagy súlya van a népi életben. Az egyszerű ember is, amikor leveleket ír, arra törekszik, hogy lehetőleg szépen fejezze ki magát. A fenti vers a líra hangján egészen finoman tudatja a címzettel a levél küldőjének érzelmeit. Keveset ír a köznapi katonaéletről. Szinte semmit nem tudunk meg, ami az egyénre jellemző lenne, vagy ami konkrétan a levél írójának katonai életére vonatkozik. Bármelyik katona írhatná kedvesének. Részleteket nem tudunk meg, de az a néhány sor, hogy „Buval töltöm legszeb fiatal életem” s hogy „Akomisz életnek rabszolgája lettem” utal a nehéz katonaéletre. A kedves utáni vágyakozás méginkább nehezíti a „komisz” napokat. De a reménykedés, a szabadulás biztos tudata is ott bujkál az író gondolatában. Nem azt írja, hogy „leszerelek valamikor”, hanem a költészet szép nyelvén: „sok bus napomnak lesz még vig órája.”

A verses levélnek van valami varázsa. A vers ünnepélyes megnyilatkozás. A legény jelzi, hogy mondanivalója nem mindennapi. A költészet nyelvén akar beszélni: fokozni a közölnivaló fontosságát. Levelet kapni egy leánynak mindig megtiszteltetést, örömet jelent. A falusi közösségben híre megy, elterjed, hogy kinek ki ír. A közösség mindent figyelemmel kísér. A levél bizonyos kapcsolatot jelent fiú és lány között. A vers, a költészet nyelvén szólni a leányhoz már több mint egy pusztai látogatás. Jelzése a komolyabb szándéknak. Mint amikor kendőt ad a fiú a leánynak. Éjszaka csendjében dalolni a lány ablaka alatt már fontos állomás az udvarlásban. A nótával, a dallammal a szándék komolyságát fejezik ki. A nótáadás a fiú részéről a falusi közösségben a közeledésnek és ugyanakkor az elkötelezésnek is egyik kifejezése. Ilyen a verses levél is. Verses levelet írni nem más, mint ünnepélyesen, a köznapiság fölé emelkedve kifejezni érzelmeinket és szándékunkat. Ezt tudja a lány, tudja a fiú, tudja a közösség. A verses levélnek nemcsak pusztán irodalmi, illetőleg népköltészeti szempontból van jelentősége. Más funkciója is van, amire már előbb utaltunk. Ez a kettős funkció különös hangsúlyt ad a verses leveleknek. Néprajzi vizsgálatuk éppen ezért nem elhanyagolandó. Létezésükről és alkalmazásukról voltaképpen csak a kéziratos könyvekből van tudomásunk. Mindez méginkább aláhúzza a kéziratos könyvek jelentőségét a népi kultúra vizsgálatában.

A verses levelek vizsgálatának fontosságára a kutatók már a múlt század végén felhívták a figyelmet. A népi verses levelekre azonban már a XVIII. század végéről is vannak adatok.¹² A századforduló táján több idevonatkozó közlés jelent meg. Elsősorban Sebestyén Gyula nevét kell itt megemlítenünk, aki a verses levelek gyűjtésének szükségességét nem egy ízben hangsúlyozta.¹³ A verses levelekből szép csokrot találunk a közel-múltban megjelent Konsza Samu gyűjteményben.¹⁴ A kérdésre előző tanulmányomban szintén kitértem.¹⁵ Általában a népi levelekkel kapcsolatban hasznos megfigyeléseket tett Végh József. Prózái leveleket mutat be ugyan, de megállapításai lényegében a verses levelekre is vonatkoznak.¹⁶ Az idevonatkozó kérdéseket külön tanulmányban veszem vizsgálat alá.

Tasnádi könyvecskéjében a katonaelettel kapcsolatban több verset, dalt találunk. A nóták ismertetése jelen alkalommal nem hozna különösebb eredményt. Tanulságos volna azonban áttekinteni egy kéziratos könyv katonadalain keresztül azt, hogy egy katonaközösségen belül milyen dalok voltak divatban. Tasnádi könyvéből sok hasznos adalékot kapunk idevonatkozóan. Ezeknek a nótáknak sokszor helyi jellegük is van, s ez értéküket megnöveli. Jóllehet sokszor csak a város vagy falu nevének egyszerű behelyettesítéséről van szó, mégis egyik-másik nóta, vers konkrétan vonat-

¹² Magyar Népköltészet, I. Bp. 1955. Amerika nekem nem szülőhazám c. dal jegyzete, 486.

¹³ *Sebestyén Gy.*, Dunántúli gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény, VIII. Bp. 1906. 387—406, 584—585.; *Üő.*, A nép verses levelei. Pesti napló 1892. évi karácsonyi mellékletén. Lásd még *Balássy D.*, Levél. Magyar Nyelvőr VII. 1878. 432.; *Ósz J.*, Verses levelek, névnapi köszöntők. Erdélyi népei. Az „Erdély” néprajzi melléklete, IV. 1901., *Hegedűs I.*, Damaki háborus levelek. Sárospataki Ifjúsági Közlöny, XLIX. 1934. 1. sz. 71—74.

¹⁴ *Konsza S.*, Háromszéki magyar népköltészet. Marosvásárhely, é.n. 541—549.

¹⁵ *Ujváry Z.*, Népi kéziratos... 133—134.

¹⁶ *Végh J.*, Társadalmi szempontok a néprajzkutatásban. Magyar Néprajz III. Debrecen-Kolozsvár, 1941. 340.

Elroncsolt testemet neháborgasátok
 Mesze földön vagyok hirem se haljátok
 Tudom rosszul esik nektek is testvérek
 Hogy még testvéreteket megsem öleltitek
 A balsors ugyhozta arrol nem tehetek
 A szívemnek is könnyebb volna a sirban
 Ha it álhatnátok gyászos koporsómnál
 Legalább egy könyvet hulatnátok értem
 Teigaz szivből szeretet testvérem
 Kérlek kedves pajtás vigasztald szüleim
 Hogy szépen eltemetek engem pajtásaim
 A falu népeis ki ki sirat engem
 Három zöld koszoru disziti fejemet
 Ne emésze értem bánat sziveteket
 Az isten veletek barátok testvérek
 Nagyon rosszul esik elválni tőletek
 Demár elkel menem sirom megvan nyitva
 Lebegjen fölöte az isten áldása
 Ha valamikor szüleimel beszéltek
 Mondjátok meg hogy szépen eltemetek
 Kedves jó barátim kérlek vigyázatok
 Vigyázatlanságból hogy így ne járjatok
 Tenéked is pajtás miért kivégeztél
 Felelünk oda fön majd az isten ítél
 Végre el kel meni kiásot siromba
 Vesetek egy kapa földet gyász koporsomra
 Ne felejtsetek el kérlek beneteket
 Hogy milyen vigyázó voltam köztetek
 Végre tisztelőim a kik jelen vagytok
 Gyászos koporsómra könyvet hulajtsatok
 Elroncsolt testemet sirba bezárjátok
 Én utolsó szavam az isten hozátok
 vége (20—22. l.)

Határozottan szép lírai kezdettel indul a búcsúztató. A természeti kép innen sem maradhat el. Mintha csak a természeti képpel — az étellel, a bimbózó tavasszal — is azt akarná kiemelni, hogy milyen szomorú a halál. Tavasz van! Élet! Mennek haza a katonák! Csak egy édesanya nem ölelheti a fiát: „Tamási Pál nem jön haza”. Az egyszerű népi versfaragó milyen jól értette a fokozást, az ellentétek finom kiemelését. Tavasz — halál. Idegen föld — szülőföld. Nem harcban — véletlenül halni meg. A rövid lírai bevezető után az eseményt megeleveníti, a halottat megszólaltatja a versszerző. Búcsúzik a szülőktől, a testvérektől, a pajtásoktól és a saját gyilkosától is. Jellegetesen szép példája ez a halotti búcsúztatóknak. A halottsiratások alkalmával nem jegyzik le a halottsiratók, hogy mit fognak mondani. Ami észbe és szájra jön az elmondás pillanatában, és ahogy a helyzet is hozza magával — száll el a sirató ajkáról az ének. A szöveget ugyanúgy megismételni szinte sohasem tudja a halottsirató. Azért érdemelnek különös figyelmet a kéziratos könyvekben található búcsúztatók, mert az eredeti szöveget láthatjuk. Természetesen a leírt, előre elkészített búcsúztatók

más csoportba sorolhatók. Különbséget kell tennünk a halottsiratók — siratóasszonyok — és a kántorok vagy jó pajtások, ismerősök vagy talán egy-egy parasztköltő sirató versei, búcsúztatói között. Egy közös vonás mindegyiknél felfedhető: a megfeszített lelkiállapot. Ez eredményezi azt, hogy gyakran a versbeli kötöttségek meglazulnak, hogy folytonosan ismétlődésekbe esik mind az éneklő, mind a költő.

A halottbúcsúztatás ősi szokás a falusi közösségben. A halott elbúcsúztatása mind a mai napig fennmaradt, azonban formájában, módozatában idők folyamán sok lényeges változáson, átalakuláson ment keresztül. Ma már ritka helyen találunk „hivatásos” siratóasszonyt. S egyáltalán: asszonybúcsúztatót. A szokás maga megmaradt, de átalakult. Ma már igen sok helyen inkább férfiak búcsúztatnak: a helybéli kántor, jó barát, igen gyakran parasztköltő.

Nem lehet itt szándékom temetési szokások kérdéseibe bonyolódni. Csupán a kéziratos könyvek halotti búcsúztatóinak háttéréhez s annak néprajzi jelentőségéhez említek meg néhány adatot. Saját gyűjtésem (Hét, Gömör megye) nyomán tudom, hogy ha a kántor, illetőleg a tanító nem énekel búcsúztatót, s „versszerző” sincs, jó beszélőtehetségű ember vagy legény búcsúzik a halottól a család, a falusi közösség nevében. Prózái szövegű halotti búcsúztatóknak kéziratos könyvekben való fennmaradásáról nincs tudomásom. Éppen ezért nagy jelentőségűek a verses emlékek. Ezekből már tudunk következtetni általában a szokás tartalmi vonatkozásaira is. A kéziratos könyvek halottbúcsúztatói a temetési szokások kutatóinak hasznos forrásul szolgálhatnak. Ugyanakkor a népköltészet gazdag, széles skáláját is mutatják. A kéziratos könyvek ennek a témakörnek a tüzetesebb megvizsgálásában segítenek bennünket. A halottat megszemélyesíteni, a halott nevében beszélni lélektani szempontból sem elhanyagolható körülmény. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy csak a verses búcsúztatók, halottsiratók beszélnek első személyben, a halott nevében. A prózai beszéd a sír felett inkább az élők búcsúzása a halottól, mintsem a halott búcsúzása az élőktől. Természetesen találunk az ellenkező esetre is példákat. Teljes eredményt akkor érünk el, ha a kéziratos könyvekben előforduló halotti búcsúztatókat egymással összehasonlítanánk. Csak a részletes összevetés után lehetne érvényes megállapítást tenni. Mindezekből a kérdésekből is kétségtelenül kitűnik, hogy a kéziratos könyveknek milyen lényeges szerepük van nemcsak pusztán a népköltészet, a népi líra kutatásában, de a szokásvizsgálat területén is.

A katonaelettel kapcsolatban igen érdekes, a szakirodalomban kevéssé figyelemre méltatott „szellemi termékről”, a „Miatyánk” paródiájáról szintén részletesebben kell szólnunk. Tasnádi könyve őriz egy „Miatyánk” paródiát, vagy ahogyan őnála a cím áll: „Huszár Miatyánkot”. Nem egyedi jelenség ez. Szinte minden katonafüzetecskében megtaláljuk a variánsát. S ami már nem egyedi, nem elszigetelt jelenség — annál érdemes és szükséges is keresnünk a létrehozó okokat, — költészetéről, írásról lévén szó — és vizsgálni azt, hogy milyen igény nyomán született meg ez a vers. Mindenekelőtt azonban idéznünk kell a szóbanforgó kéziratos szöveget:

Huszár Miatyánk.

Mi Atyánk: nincsen nekünk most atyánk, a feljeb valónk visel gondot reánk; *Ki vagy:* én vagyok egy 15-tös magyar huszár, szép leányok csábítója; *A Mennyekben:* Messze van az a magasban mink lakunk a kaszárnyában *Meg szenteltesék:* nem élünk miszertéssel, hanem minden nap huslevessel, *A te neved:* Nekem legszeb az én nevem, azért a másét is tisztelem, mert a magamét jól ösmerem, szolgálatjára kedvesem; *Jő, őn el:* elmegyek szombaton este, csak legyen jó fekvő heje; *A te országod:* Szép ország a mienk, komisz lenne ott is. *Legyen meg:* Meg lesz meg, csak ne busuljon, én a szavamát bétartom; *A te akaratod:* Aba én nem egyezek bele, hatha aztán nem jó lenne, *Miképen:* Volt a mult héten, akoris a kedvesedet kerestem, *A mennyben:* leszünk ha meg halunk, most ara ne is gondoljunk. *Ugy it a földön is:* a földön mi jól mulatunk a Mert lányok jó barátunk, *és add meg a mi mindennapi kenyérünket:* Azt nem is lehet tőlünk elfogni, mert öt napra szoktunk faszolni, *és bocsásd meg:* hogy szeretem a szép lányokat és elveszem a tárgyaikat, *Ami vátkeinket:* hogy haelszámlálnám sorba, elég lenne hat hónapra, *Mint mi is megbocsátunk:* kivált ha nem bánt senkisé akor nem haragszunk mink sem, *Ellenünk vétkezőknek:* adunk mi eleget azoknak, míg a kardunkból tart, a feje pirosra izad, *és ne vigy minket:* ara a disznó gyakorlatra, ne fárasz ki a nagy lovaglásba, jobb lesz ha ithol maradunk, a városba sétálgatunk, *A kísértelbe:* nincs ott nekünk semmi hejünk, *Mert tiéd a hatalom:* hatalmasan vigyázunk a szép lányokra és aszonyokra. *Most és mind ő: ökké:* Míg rajtam a komisz ruha: Amen (68—69. l.)

Fölöttébb érdekes, hogy a viszonylag erős vallási alapon felnőtt parasztfiatalok ilyen verseket egymás között felolvastak, és lejegyzésre érdeemesnek találtak. Ezt a terméket semmiképpen sem a népköltészet szémszövegéből kell vizsgálat alá vennünk. A katonaeletnek, a katonai szellemnek érdekes dokumentuma ez a kéziratok könyvekben megőrzött „Huszár Miatyánk”. Voltaképpen miről van szó? A katonaelemek két végletben éltek vallási tekintetben. Vagy teljesen istenhez fordultak, vagy istengyűlökké váltak. A durva komisz élet megkeményítette az emberi lelkeket is. Istenhez imádkozni, mondván: megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek, s talán a következő pillanatban lelőni, vagy átszúrni szuronnal azt az embert, akit szemben a lövészárokból ellenségnek neveznek — mindenki érzi, hogy csak tartalmatlan motyogás. Ez azonban még nem magyarázza a „Huszár Miatyánk” keletkezését.

Mit kell itt mindenekelőtt megállapítanunk? A katonaközösség — férfiközösség. A katonaságnál a legények kikerülnek abból a közösségből, amelyben korábban iratlan hagyományos közösségi törvény szerint éltek életüket. Annak a közösségnek, amely a katonaságnál külső parancsra jött létre, egészen más törvényei vannak, amely hagyományos ugyan a katonaeletben, de csak a kaszárnyán belül, illetőleg addig, amíg annak a közösségnek tagjai katonai egyenruhát viselnek. Ha egy ember kikerül a falusi közösségből, pl. városba költözik, vagy ha katonának megy — szinte majdnem teljes bizonyossággal mondhatjuk — hogy számára meglazulnak, fokozatosan felbomlanak azok a törvények és kötöttségek, szabályok amelyek szerint mindaddig élte életét: ahhoz a közösséghez igazodik, amelybe került, amelyikben tovább éli életét. Így tehát fordítva is áll: aki városról falura kerül át, át kell venni annak a közösségnek szokásait, illetőleg a lehetőség szerint a legjobban igazodni ahhoz. Tehát ha a legény visszamegy a katonaközösségből a saját falujába, szinte a falu határába való belépéskor újra a régi hagyományok képviselőjévé válik. Éppen ezért figyelemreméltóak számunkra a katonai élet szokásai, iratlan törvényei és mindazok a kulturális megnyilatkozások, amelyek egy parasztleány életében a civil ruha levetésétől a civil ruha fellevesésig tartanak.

Ahhoz, hogy megláthassuk a lélektani hátterét a gyakran trágár katonatörténeteknek, nótáknak s a „Huszár Miatyánk”-hoz hasonló szellemi termékeknek — hangsúlyoznunk kell, hogy a katonaságnál heterogén közösség jön létre. Ennek a közösségnek azonban megvannak a maga hagyományai, illetőleg az új közösség nyomban átveszi a régítől a belső szokásokat és beleilleszkedik annak — valójában évszázados — hagyományaiba. Itt jutottunk el tulajdonképpen ahhoz a kérdéshez: a katonaköltészetnek mi adja azt az egészen sajátos, a népköltészet stílusától, formájától feltűnően elütő jellegét. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy jelen esetben nem soroljuk ide a katonanótákat, hiszen azok a katonaság után is élnek, bármikor, dalolási alkalmakkor előkerülhetnek. A „Huszár Miatyánk”-féle termékek azonban, szinte bizonyossággal mondhatjuk, csak a kaszárnyakapukon belül jutottak szerephez.

A „Huszár Miatyánk”-ot a legényközösség egészséges humora hozta létre. Játék ez és gúnyolódás az istennel. Messze van a mennyország: „mink lakunk a kaszárnyában”, de az isten országában: „komisz lenne ott is”. Vagy a végén: „Most és mind örökké: Míg rajtam a komisz ruha”. Igen, ez itt a döntő: a komisz ruha. Ez kulcsot ad a vulgáris hangú szöveg pszichikai hátteréhez. A lelki megnyugvásnak bizonyos formája az, amikor valaki szitkozódik, esetleg káromkodik. A régi katonaelet pedig éppen elég okot szolgáltatott a keserűsége, panaszra. A „Huszár Miatyánk” a humor hangján utal a „komisz” életre. Hogy ilyen megnyilvánulásoknak a nép fiai között írásos nyomai maradtak — a kéziratos könyvek méltóképpen tanúsítják. Nem költészet ez a szó klasszikus értelmében, annyi kétségtelen. De szellemi termék s ez vitathatatlan. És nem is áll hagyomány nélkül!

A XVIII—XIX. sz. fordulóján, a múlt század 30-as éveiben számos változatban forogtak közkézen hasonló versek. Tartalmi vonatkozásaitak némelyiknél már a cím is sejteti: „Az elnyomott jobbágyok Miatyánkja a földes urok ellen.” A szerzők — rendszerint paraszti származású értelmiségiek — a Miatyánk keretét használták fel arra, hogy a jobbágyok, a parasztok nehéz, küzdelmes életét feltárják.¹⁷ A korai példák mind iskolázott egyének nevéhez fűződnek. (Világirodalmi párhuzamai is vannak). Később azonban ez a „műfaj” is lekerült a népköltészet tág területére. Néhány katonai-Miatyánk közléséről van is tudomásunk.¹⁸ Általában azonban a kutatók figyelmét elkerülték ezek a Miatyánk szövegek. Sok esetben érthető, hiszen rendszerint a kéziratos könyvek lapjain húzódtak meg.¹⁹ Összegyűjtésük föltétlenül hasznos volna. Összehasonlításuk, a műirodalommal való kapcsolatuk felfedése igen tanulságos eredményt hozna a népköltészet, a népelellettel foglalkozó kutatás számára.

A „Huszár Miatyánk” hangjától eltérően több szép, emelkedett hangú hazafias verset is őriz Tasnádi könyvecskéje. Lapokon át olvasunk Kussuth emlékérről:

¹⁷ *Komlós A.*, Vers a földesurak ellen a XIX. sz. elejéről. Irodalomtörténeti Közlemények, LVII. 1953. 285—287.

¹⁸ *Ósz J.*, Katona miatyánk. Magyar Nyelvőr, XXX. 1901. 447.; *Szentesi Tóth K.*, Lakodalmi szokások a Nagyunságban. Karcag, 1929. 83. s. k.

¹⁹ Az ún. Kun-Miatyánk problémája más. V.ö. *Mészáros Gy.*, Magyarországi kun nyelvemlékek. Bp. 1914.; *Tóth I.*, Kun nyelvtörzskéink gyűjtése. Népünk és Nyelvünk VIII. 1936. 186—187.; *Uő.*, Egy kun Miatyánk-változat. Magyar Nyelv, XLIII. 1947. 63—64. Szöveget, utalásokat lásd még Népünk és Nyelvünk, II. 1930. 79, 155, 307. és IV. 1932. 47.

Magyar vitéz fíjuk élyen szívetekben
 A nagy Kosuth Lajos beces hű emléke
 Ki magyar hazánknak nagy szeretetében
 Volt leghűb vezére igaz hű szívebe
 De hűtlen Görgei hazánkat eladta
 Rut álnokságával nagy foradalomba
 A pénz szerelméért s fegyvert lerakatta
 Világosnál 1848-ba
 Legyen gyűlöletben átkozott emléke
 Csuf ravaszságáért minden magyar szívebe
 • Valamedig terjed kedves hazánk földje
 S A pokolban nyögjön Görgei rosz lelke
 Mert miota Kosuth olasz honba éle
 Szomorun mig tartot 92 éve
 De már mostan pihen szép hazánk földébe
 Hű emlékezetbe Pesten temetőbe
 Mert ő igaz vala nagy szeretetében
 Kedves hazánk iránt földi életében
 Még olasz honból is a bölcs szellemsége
 Igazgatta hazánk ügyét áldot lelke
 S Szülő helye is volt Zemplén vármegyébe
 Csak is egy egyszerű kis Monok helységbe
 Nyugodjék hát Békén szép hazánk földébe
 s a köztiszteletben örök hű emléke
 Lelke örvendezen koronázva menybe
 Mennyei királyunk boldog seregébe
 Hol soha változás és szenvedés nincsen
 Sőt örök dicsőség az örök életben
 S legyen tiszteletben Kosuth mindkét fia
 Kosuth Lajos s Ferencs atyjok nyomdokiba
 Szép magyar hazánkat hiven szeretetben
 Ennek igaz ügyét illőn védelmében
 S Bodrog Kereszturba vagyon felálítva
 A nagy foradalom örök emlék szobra
 A hol sok hű magyar vérei omlottak
 Azok is a menyben legyenek áldottak
 És a 13 vértanu Aradon
 A kik elvérezték a kinos vérpadon
 s A nagy Gróf Battyányi s a töbi mindanyi
 Kik kedves hazánknak voltak jó oszlopi
 S legyenek áldottak e hon bölcs költői
 Szellemdus Petőfi — Arany — és Jókai
 s Tisztelendő Tompa Mihály s Vörösmarty
 És magyar hazánknak nagylelkű papjai (77—78. l.)

Bárki legyen a vers szerzője, az egyszerű parasztlegény kéziratoss
 könyve hű bizonyossága Kossuth emléke ápolásának, a Kossuth iránti szere-
 tetnek a nép szívében. A versezet első részét nem idéztem. Az általánosság-
 ban szól a feljebbvalók — király — tiszteletéről, megadva — a törvényes
 kereteknek megfelelően — „a császárnak, ami a császáré...” s csak azután

tér Kossuthra, mondanivalójának lényegére. A hangvétel e témához illően eléggé patetikus. Egy-másik helyen egészen archaikus színezete van: „Mert ő igaz vala nagy szeretetében”. A választékos nyelv, kifejezés is érződik némely helyen. Pl. „e hon bölcs költői”, „szellemdús Petőfi”, „magyar hazánknak nagy lelkü papjai”. A históriás énekköltészetre gondolunk akaratlanul is a versnek az olvasásakor. Kézírtos könyvünkben ez a lejegyzett vers számunkra elsősorban a Kossuth-kultusz szempontjából figyelemreméltó. Hasznosan egészíti ki a Kossuth hagyományokkal foglalkozó népköltészeti és egyéb kiadványokat.

Az 1848/49-es szabadságharc más emléke is megőrződött Tasnádi könyvecskéjében. A népköltészet eleven vérkeringésébe jutott be, Dal a tizenhárom vértanúról címen, Lévy József, Az aradi nap c. verse, amelynek számos változatát jegyezték le már folklóristáink.²⁰ Egészen bizonyos, hogy a kézírtos könyvek áttanulmányozása nyomán — mint ahogy azt az eddigi tapasztalat mutatja — a szabadságharc népköltészetének anyaga erősen kiterjedne.

Tasnádi füzetében több megállapíthatóan műköltői alkotást találunk. Nincsen talán olyan népi kézírtos könyv, amelyben egy két műköltői verset ne olvasnánk. Legtöbb nem is mint vers, hanem már mint dal került lejegyzésre. Főleg Petőfi-verseket, illetőleg dallá-vált verseket találunk. Tasnádi füzetében: *Temetésre szól az ének...*, *A virágnak megtiltani nem lehet...*, *Világoskék a csillagos éjszaka...*, *Rózsabokor a domboldalon...* kezdetű verseket, illetőleg ezekből részleteket olvashatunk. A Világoskék a csillagos éjszaka kezdetűből csak az első versszakot találjuk egy nóta második versszakaként:

Ha benéznél ablakomon egy este
Meglatnad a bubánatot lefestve
Meg láthatnád ket halovány oczámat
Meghalanád mint sóhajtok utánad

Világos kék a csillagos éjszaka
Tárva nyitva szobámnak az ablaka
Az ajtómból föl tekintek az égre
Lelkem pedig angyalom az öledbe (40. l.)

Szép példája ez a nóta annak, hogyan alakulnak, változnak a felülről a nép közé lekerült kultúrjavak. Petőfi, Világoskék a csillagos éjszaka, kezdetű verséből egyetlen versszak vált ki nótává a Tasnádi könyvecskéje szerint. Érdekességét növeli, hogy egy másik műköltői alkotáshoz kapcsolódik. Az első versszak Lévy József, Száraz ágon című költeményének dallá vált 3. szakasza.²¹ Ezen változást nem tapasztalunk. A Petőfi-versszaknál azonban némi módosítást észlelünk. Az eredeti szerint a harmadik sor így van: „Az ablakból tekintetem az égen”, Tasnádinál pedig: „Az ajtómból föl tekintek az égre”. Vagy a negyedik sorban az eredeti: „angyalomnak ölében”, a kézírtos könyvben: „angyalom az öledbe”.

²⁰ Szövegét lásd Ujváry Z., i.m. 119—120.

²¹ Lévy J., Összes költeményei, I. Bp. 1881. 179.

Éppen Tasnádi könyvecskéjében találunk példát arra is, hogy a műköltői verset megbővítik, néhány versszakot hozzátoldanak, s úgy együttesen kerekedik ki a dal teljes szövege. Természetesen, amikor egy nóta ilyenformán összeáll, már akkor a műköltő verse személytelenül élő, eleven dal a közösségben. A közösségnek pedig joga van kombinálni és variálni:

Temetésre szol az ének

Temetésre szol az ének
Temetőbe kit kísérnek
Akár ki már nem földirab
Nállam szászorta boldogab

II

Itt viszik az ablak alatt
Desok ember sirva fakad
Mért nem visznek engemet ki
Legalább nem sirna senki

III

Ha meghalok majd elásnak
Miköze van ahozásnak
Ugyis tudom sirom felett
Tövis nő majd virág helyet

IV

Lenn a sirban nem fáj semi
Jolesz ottan megpiheni
Ugyis gyászvolt az életem
Enyhet a sir nyujtmajd nekem

V

Siromban is rád gondolok
Mért nem lettem veled boldog
Mért nem fort a szivünk egybe
S nem borultál a keblemre

VI

Eltépet a sors tetőled
Hirt sem halottam felőled
S ha a temetőben megálsz
Majd csak a fejfámra találsz

Vége (16—17.1.)

Amint látjuk, a kiegészítés egészen helyénvaló. A gondolatsor szervesen kapcsolódik egymáshoz. „Ha meghalok majd elásnak” kezdetű dalt hangulatilag, de tartalmilag is jól bevezeti Petőfi költeménye. Szótagszám, rí-

melés stb. megegyezik s így könnyen összekapcsolódhatott a két rész. Dalolás alkalmával azonban a hosszabb, több szakaszból álló nótákat nem mindig éneklik végig. Legtöbbször csak két-három versszakot. A kéziratok könyvek megőrzik a teljes formát, vagy legalábbis abban az állapotban, amelyben a lejegyzés idején ismeretes volt.

Tasnádi könyvecskéjében a dalok zömétől teljesen elütő műdalra is rábukkanunk. A 29—30. lapon Huszka Jenő, Bob herceg c. művéből a „Londonban vannak hej számos utcák” kezdetű dal szövegét olvashatjuk. Szükségtelen volna idéznünk a kézirat formát. Ez az egyetlen, a füzet egészéből föltűnően kiugró dalszöveg. Hogyan kerülhetett a népdalok közé? Tasnádi a katonaságnál — minden valószínűség szerint ott került lejegyzésre a szöveg — bizonyára városi legénytől hallhatta ezt a századfordulón kétségtelenül divatos operett-dalt és a tanulás megkönnyítésére a szöveget lejegyezte. Döntő hatás érte-e ezzel a lejegyző dalkincsét? Ha a pillanatnyi hatás meg is volt — bizonyíték erre a kéziratok könyv — a dal szövegének további terjedése és befogadása azonban nem történt meg. A dallamnak a népdalkincsbe való bekerülésére viszont van adatunk. Balla Péter egy, a bukovinai magyaroktól gyűjtött népdal dallamában Bob herceg énekének dallamára ismert.²² Műdal, operett, sőt opera melódiáknak a nép közé való jutására többen rámutattak. Igen tanulságos, hogy Erkel Ferenc operáiból is lejutott a népdalkincsbe egy-egy dallam. Ezzel kapcsolatban Kodály Zoltán azt hangsúlyozza, hogy a műzene dallamai a városi hatás egyik fő csatornáján, a katonaeleten keresztül kerülnek be a faluba.²³

Minél változatosabb tartalmú egy kéziratok könyv, annál jobban tudunk következtetni a tulajdonos, ugyanakkor annak a közösségnek a dalkincsére, amelyben benne élt. Tasnádi kéziratok könyvében balladával is találkozunk. Könyvecskéjében olvassuk Fehér László balladáját.²⁴ Az eddigi kutatás azt igazolja, hogy Északkelet-Magyarországon igen elterjedt és kedvelt ballada volt a *Fehér László*. A Tasnádi könyvében előforduló variáns is a Fehér László nagy népszerűségére enged következtetni.

Nem lenne teljes a Tasnádi könyvről alkotott képünk, ha mellőznénk a benne előforduló ún. magyar nótákat. A magyar nóta és nem magyar nóta szétválasztása és a kettő közötti határvonal megállapítása igen sok esetben nem könnyű. Nem azokra a nótákra gondolok, amelyek élesen elütnek a népdaloktól, hanem azokra, amelyek a határmezsgyén állanak. Külön problémát jelent a magyar nóta-kérdés a parasztság dalkincsének kutatásában. Nem elég a magyar nótát hallgatni és „elhallgatni”. Bármenyire is elütnek mind dallamban, mind formában, stílusban a népdaloktól, azt nem tagadhatjuk, hogy funkciójukban ugyanolyan jelentőségűek. Legalább annyian énekelnek magyar nótát, mint amennyien népdalt. Talán nem is helyes ezt így megfogalmazni. Hiszen a közösség dalkincse nagyon heterogén. Magyar nóta és népdal együtt szerepel — különbség nélkül — a paraszti repertoárban. A hiba csak abból adódik, hogy a gyűjtők sohasem, vagy csak igen ritkán jegyzik le a magyar nótákat. Udvariasságból meghallgatják, amíg ugyanaz a „nótafa” elénekli a maga „műdalait” anélkül, hogy

²² Balla P., Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar falvakban Ethn. XLVI. 1935. 141.

²³ Kodály Z., Erkel és a népzene. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve, Gyula, 1960. 10.

²⁴ Szövegét lásd Ujváry Z., i.m. 116—117.

a kottafejek rögzítenék a dallamot a gyűjtők füzetében. Így történik meg, hogy a legtöbb esetben nem kapunk teljes és valódi képet sem az egyén, sem a közösség dalkincséről. Nem látjuk a hatásokat, az áramlatokat. Kétségtelen, hogy a gyűjtők a nem klasszikus népdalokkal nem messzire jutnak, hiszen legtöbb magyar nóta szövege, dallama a közelmúltban gyökerezik. Viszont ezek mellőzésével nem nyerünk teljes betekintést a népköltészet folyton alakuló, változó világába. Kézírtos könyveinkben — szerencsére — a tiszta népdalokat éppen úgy megtaláljuk mint a magyar nótákat, minden elkülönítés nélkül. Természetesen a vizsgálatnak szempontjai kell, hogy legyenek. Pl. a népi közösségen belül ki, melyik csoport énekel leginkább magyarnótákat? Nagyon valószínűnek látszik, hogy a magyar nótákat inkább a jobbmódú, a polgárosulás útjára lépett parasztok énekeltek, míg a klasszikus értelemben vett népdalokat a szegényebb sorban élők — pásztorok, zsellérek, földmunkások, szegény-parasztok stb. — dalolták.

Gyűjtőútaimról ismerek néhány olyan falut, pl. a gömöri Hét községet, ahol szinte kizárólag magyar nótán nőtt fel és nő fel az ifjúság. Olyan tény ez, amelyről beszélnünk kell. Vizsgálata éppen olyan fontos szempontokat és hasznos adatokat eredményez a népi kultúra megismerésében, mint pl. az a kérdés, hogy milyen polgári hatások érvényesültek a népszokásokban, a viseletben, vagy éppen a szocialista nagyüzemi gazdálkodás milyen változást eredményez a hagyományos paraszti gondolkodásban.

Tasnádi könyvecskéjében viszonylag elég kevés a magyar nóta, azonban ezeknek a lejegyzése már azt mutatja, hogy a magyar nóta divata megérintette Tasnádi és bizonyára egész közössége dalkultúráját. Az általam megvizsgált kézírtos könyvek mindegyikében előfordul magyar nóta, műdal. Némelyik könyvben elenyészően keveset, némelyikben jóformán csak magyar nótákat találunk. Komoly társadalmi és kulturális háttére van ennek. Az idevonatkozó kérdések vizsgálata nem minden esetben a népdalkutató feladata. A parasztság kultúrájának változását vizsgálók számára, a magyar nóta különösen sok hasznos adalékot szolgáltat.

Tasnádi könyvecskéjének anyagát megközelítően áttekinthetjük, ha a benne leírt nótáknak legalább a kezdősorát feltüntetjük. Abban az esetben, ha nem teljesen világos, hogy az egymás mellé írt versszakok egy dalhoz tartoznak, a versszakok kezdősorát külön-külön feltüntetjük.

Nóták: Ha én vadgalamb volnék (1. 1.), Őszel érik a mazsola szőlő, Ha csakugyan meg kell lenni, Eladom a kecskémét nyesi nyesi nyes (2. 1.), Este van már késő este haza kéne menni, Jaj de szépen ladikáznak a víz tetején, Esik eső nagy sár van az utcán (3. 1.), Lányok lányok ti kapuki lányok, Fuja a bakter fuja a tizenketőt, Minek varod babám a gyolcs inget, Miskolcz város szép helyen van (4. 1.), Felmásztam az eper fára, Ha nyulnak füle volna (5. 1.), Mért is szeretlek oly nagyon tégedet, Ne is szeres sohse szeres engemet, Ha majd egykor kiterítnék az udvara, Őszi szél fu hul a fáról a levél (6. 1.), Ilyen volt a szívem hozád szép rózsám, Boldog éjél együtt vagyok rozsámal, Ha meghalok ne siras meg engemet, Csernaviczi ezredesur aszt irta a levélbe (7. 1.), Ha nem látom én a napot elborulok ellankadok, Takarja be lábam nyomát (8. 1.), Virágos kenderem elázott a toba, Sajo kutyám jaj de mélyen aluszol (9. 1.), Erdő erdő de szép kerek erdő, Ne vigyenek engem katonának, Minek nekem a róza ha a babám katona (10. 1.), Ha tudnád bogár szemű kislány, Isten veled vén eperfa boldogságom fejfája (11. 1.), Ősz az idő repülnek a madarak, Szomorú a szívem nagy az ő bánatja (12. 1.), Őszi idő ködös napok én is olyan bus vagyok (13. 1.), Temetésre szól az ének (16. 1.), Volt nekem egy szép szeretóm nem is olyan régen, Három árva csalány nőt udvaromban (17. 1.), Nem ver meg engem az isten, A faluban legárvább csak én vagyok (18. 1.), Mindig csak arra kértelek, Ha meghalok

ki se jő a siromhoz (19. l.), Amot megy egy barna kis lány (23. l.), Azt hitem virág vagy életem virága, Édesanyám nem tudok elaludni (24. l.), A virágnak megtiltani nem lehet (26. l.) Megvert emgem az anyám nem tudom miért (28. l.), Londonban vannak hej számos utcák (29. l.), Árvalány haj lengedez a hegytetőn (30. l.), Rózsabokor a domb oldalon (31. l.), Ha tudtad hogy nem szeretsz (32,35. l.), Ha kimegyek a temető szélére (34. l.), Ha meghalok csillag leszen belőlem (38. l.), Fényes csillag a szerelem csilaga, Nincsen erdő zöld ág nélkül, Hova menjek vigasztalást keresni, Este jő fel éjjel ragyog a csillag (39. l.), Ha benéznél ablakomon egy este, Szépen nyerit öreg huszár pej lova (40. l.), Kiment a szeretőm kiment az erdőre, Esik az eső nagy sár van az utcán (41. l.), Hidegen fut az őszi szél, Ted be babám nyoszolyádat a falig (42. l.), Kovács pengeti a vasat, Elkel meni meszire (43. l.), A kaszárnya tetejére rá szállott egy páva, Ezt a széles nagy világot környös körül jártam, Ha elmegyek szombat este Miskolczon a bálba (44. l.), Magasan szál a felhő az égen, Az én lovam világos pej eksztra nyereg rajta (45. l.), A miskolczi híres lányok (46. l.), A miskolczi brigátba Magam vagyok bezárva, Tuli Marcsa libája Bele ment a tiszába (47. l.), Nem mesze a kis angyalom lakása, A miskolczi postakocsi sipja szól (48. l.), Mesze földre bujdosot a galambom, Árva vagyok mint az árva gelicze, Mért nyílik a szelid rozsa bimbója (49. l.) Azért nem soroznak most katonát (50. l.), Megfuják a réztrombitát a két belieknek, Miskolcz felől jönnek a huszárok (51. l.), Lehulot a remény-ségem virága (59. l.), Csuha zöld a vetés csuha zöld a vetés (67. l.), Csuha jaj de magas (70. l.), Esik a hó fuj a szél (71. l.), Kacsints reám szerelemmel (74. l.), Parthoz siet a folyamnak habja, Nincs édesebb igazán csakugyan A vérbélü dinyénél, A miskolczi nagy toronyba Kilenczet ütöt az óra (75. l.).

Vegyes anyag: Tamási Pál végbucsuja (20—22. l.), Huszár Miatyánk (68—69. l.), Magyar vitéz fiúk így Szóllok Hozzátok (76—80. l.) Dal a tizenhárom vértanuról (80—81. l.), Fehér László lovat lopot (53—56. l.), Emlékversek (1,33,38, 73,74. l.), Levelek, levélfélék (14—16, 22—23, 57, 58—59, 60—62, 63, 64, 65, 66. l.).

Tasnádi kéziratos könyvének vizsgálata során csak néhány problémára térhettünk ki. Az eddigi eredmények is igazolják, hogy a népi kéziratos könyvek fontos dokumentumai a népköltészeti kutatásnak. A kéziratos könyvek nyomán a gyűjtők által teljességében ritkán megfigyelhető „magán-életbe”, a lejegyző szellemi életének egy területére tekinthetünk be, tényleges értelemben úgy, mint egy nyitott könyvbe. Szükséges, hogy minél több kéziratos könyvet ismerjünk. A nótáskönyvek, versesfüzetek mellett figyelmet kell fordítanunk a nagyszámú paraszti biográfiára, gazdasági feljegyzésre, naplóféltre. Ismeretünkkel egyre jobban fény derül a népi írásemlékek számos kérdésére.

Ujváry Zoltán

DAS HANDSCHRIFTLICHE VOLKSLIEDERBUCH VON LAJOS TASNÁDI (BOTPALÁD)

Der Verfasser schrieb früher einen Aufsatz² über die allgemeinen Fragen der ungarischen handschriftlichen Volksliederbücher. Hier gibt er die Darstellung eines handschriftlichen Volksliederbuches, dessen Material von einem ungarischen Bauern aus dem Komitat Szatmár gesammelt wurde. Der Verfasser untersucht es ausführlich, und betont, daß die handschriftlichen Volksliederbücher in der Übergabe der Tradition eine wichtige Rolle gespielt haben. Durch das handschriftliche Volksliederbuch wurden Lieder, Gedichte, sogar Balladen verbreitet. Der Besitzer dieses handschriftlichen Volksliederbuches zeichnete die Gedichte meistens während seines Soldatendienstes auf. Er trug die Lieder in sein Volksliederbuch ein, die er von seinen Kameraden hörte, und die seinen Beifall fanden. Nach der Dienstentlassung nahm er die Lieder in die Heimat mit. Auf diese Weise gerieten die Lieder der entfernteren Landschaften in eine neue Gemeinschaft. Der Verfasser verfolgt mit großer Aufmerksamkeit, welchen kulturellen Einflüssen der Besitzer des handschriftlichen Volksliederbuches ausgesetzt war, woraus man auch auf die Einwirkungen folgern kann, die die Gemeinschaft beeinflußten. Das handschriftliche Volksliederbuch bewahrt nämlich auch die Liedertexte, die nur vorübergehend in Mode waren und von der Volkspoesie nicht übernommen wurden. Die Wirkung der modischen Kunstlieder, Operettenlieder eines Zeitalters ist auch im Material dieses handschriftlichen Volksliederbuches nachzuweisen. Das handschriftliche Volksliederbuch von Tasnádi enthält auch Briefe in Versen. Das Problem der Briefe in Versen wurde in der ungarischen ethnographischen Literatur kaum behandelt. Sie bilden eine besondere Gattung der Soldatenliteratur. Von ihrem Bestehen und von ihrer Anwendung haben wir eigentlich nur aus den handschriftlichen Volksliederbüchern Kenntnis. Die Funktion der Briefe in Versen wird vom Verfasser ausführlich erörtert. In diesem handschriftlichen Volksliederbuch kommt auch eine Vaterunser-Parodie vor. Der Verfasser weist auf den geschichtlichen, gesellschaftlichen und psychologischen Hintergrund, auf die Gründe der Entstehung der Vaterunser-Parodien hin, die in der ungarischen Fachliteratur auch ziemlich vernachlässigt wurden. Allgemeine Folgerungen in Bezug auf die Briefe in Versen und die Vaterunser-Parodien kann man erst nach der Veröffentlichung eines größeren Materials ziehen.

Z. Ujváry

EGY SZAMOSHÁTI TERMELŐSZÖVETKEZET MESEMONDÓJA

Szamoshátnak nevezzük a Szamos két oldalán húzódó tájat, melynek lakóit a folyó bizonyos mértékig egységes etnikummá tette. Az okleveles források a szamosháti községeket a megye legrégebb települései között emlegetik. Az itt élő lakosságnak — a földművelés és az állattartás mellett — különösen a Szamos lankáin folytatott gyümölcsstermelés (szilva, dió, alma) mindenkor fontos jövedelmi forrása volt. Természetesen a folyó egy halászlétegy kifejlődéséhez is kedvezett.

Szamoshát egyik jellegzetes községe *Szamoszeg*, mely a mátészalkai járásban, a Szamos bal partján fekszik, a folyó torkolatához mintegy ötkilométernyi távolságra. Maksay, Szamoszeget a XII. században kialakult helységek között jelzi; az itt levő átkelőhely a szatmár-gyarmatpanyolai középkori nagy utat kötötte össze a folyó bal partjával.¹ Szamoszeg lakói a többi szamosháti községek lakóihoz hasonló foglalkozást űztek. Az 1895. évi összeírás szerint 5844 kh. területükből 2486 kh. szántóföld, 1285 kh. rét, 1178 kh. pedig legelő volt; ugyanekkor 2871 db szilvafát jegyeztek fel.² Az Ecsedi-láp északi ágától — mint látjuk — nagykiterjedésű rétes-zsombékos rész tartozott a községhez, mely akárcsak a Szamos, a halászlék megélhetését szolgálta.

Szamoszeg lakóinak a száma az 1910. évi népszámlálás idején 2800 fő,³ viszont 1960-ban már 3015 lelket írtak össze. A felszabadulás előtt ebben a községben is a szántóterület jelentős részével a nagybirtokosok rendelkeztek. Míg 640 család 4248 kh. (átlag 6,5 kh.) földön gazdálkodott, addig 13 család 1759 kh. (átlag 135 kh.) földdel rendelkezett.⁴ A felszabaduláskor 170 föld nélküli mezőgazdasági munkáscsaládot találtak Szamosszegen.

A község két részre oszlik; a templomtól számítva a Szamos felé eső részt Ószuszkának, a Kraszna felé eső részt pedig Toronyvégnék nevezik. A nagybirtokok főleg a Kraszna mellett terültek el.⁵ A kisebb és közepes parasztgazdaságok Ószuszkán helyezkedtek el, viszont a toronyvégesiek zöme csak a nagybirtokon talált megélhetést. Természetes, hogy a két falurész közötti társadalmi különbség eltűnőben van.

A felszabadulást követő földreform során gróf Károlyi István, báró Perényi Péter és Mándi Géza szamoszegi birtokaiból összesen 340 kh. szántóterületet osztottak ki 4 uradalmi cseléd és 166 mezőgazdasági munkás

¹ *Maksay Ferenc*, A középkori Szatmár megye. Bp., 1940. 209.

² A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Bp., 1897. 486.

³ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai közlemények 42 (Bp. 1912) 314.

⁴ Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Magyar Statisztikai Közlemények 99 (Bp. 1936) 206.

⁵ Ennek oka a múlt század 80-as éveinek idejére vezethető vissza, amikor az Ecsedi-láp alatt álló területeken a nagybirtokosok olcsón felvásárolták.

között.⁶ Az újgazdák nagyrésze azonban a Nagydoboson felosztásra került nagybirtokokból is kapott földet. Mindezek mellett a kiosztásra került földterület korántsem volt elegendő ahhoz, hogy azokon a földhözjutottak rentabilis parasztgazdaságokat hozzanak létre.

Szamosszeg történetében gyökeres változást hozott az 1949-es esztendő, amikor a földbirtokosok, főleg Bacskó György, Kósa Lajos és a Filep-család 371 kh. földet az állam részére felajánlottak. A társas gazdálkodás ebben az esztendőben országshoz képest kibontakozóban volt, érthető tehát, hogy a felajánlott földrészeket egy új termelőszövetkezet magvának szánták. 1949. szeptemberében alakult meg a Dózsa termelőszövetkezeti csoport. A csoportba — mindjárt a megalakuláskor — több, mint százan léptek be, azonban ezek az új tagok csak 54 kh. földet tudtak bevinni. Ezek szerint a Dózsa tsz tagsága az első esztendőben mindössze 425 kh. földterületen gazdálkodott.

A Dózsa Tsz első éve a próbálkozások, a kísérletezések esztendeje volt, s így a kezdeti év nem is válhatta be a kollektív gazdálkodáshoz fűzött reményeket. Az első zárszámadáskor a tagság csak a gabonafélékből részesedett megfelelően, egyebekben annál kevésbé; úgy, hogy a munkaegység értéke csupán 2,50 forint volt. A sikertelenség abból adódott, hogy nem rendelkeztek a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges tapasztalatokkal; hiányoztak a legszükségesebb mezőgazdasági gépek, felszerelések; a földterület és a taglétszám aránytalansága következtében nem tudták a tagságot megfelelően foglalkoztatni; a tagság közé befurakodtak olyanok is, akik munka nélkül akartak jövedelemhez jutni; a termelőszövetkezeti csoport szántóterületét — mivel az ősziéket a megalakulás előtt elvetették — már nem lehetett tagosítani; az elemi csapások is sok kárt okoztak (1950. májusi jégverés). A kezdeti év sikertelensége következtében sokan elcsüggedtek. Mint Kósa József, a Dózsa Tsz. első elnöke mondta: „Nem lehetett nagyon csodálkozni azon, hogy a tagság ötven százaléka ki is lépett.”

Második évre a Dózsa Tsz-nek mintegy kilencven tagja maradt. Földterületük a kilépők dacára sem csökkent, sőt újabb — állam részére történő — felajánlásokkal, a Tsz által használt tartalékföldek területe tovább növekedett. A vezetőség a legfontosabb feladatának tartotta az első év sikertelenségét előidéző okok kiküszöbölését. A megfogyatkozott tagság szívvel-lélekkel dolgozott és teljes egészében sikerült leküzdeni a nehézségeket; a második év végén 41,— Ft-os munkaegységet értek el, kifizették az előző évből fennmaradt adósságot és jelentősen növelték a Tsz vagyonát. A második gazdasági évben bebizonyították a nagyüzemi gazdálkodás fölényét és ezzel új szakasz kezdődött a község történetében is.

A Dózsa Tsz-ben a munkaegység értéke az 1951-es zárszámadás óta sosem szállt 40,— Ft alá, a legutóbbi év végén (1959) 42,— Ft-os átlaggal zártak. Bár a munkaegység értéke mindig egy szinten mozgott, mégis az egy tagra jutó részesedés évről-évre fokozatosan emelkedett.⁷ Ez abból

⁶ Nyíregyházi Állami Levéltár. Az 1945-ös földreform iratai.

⁷ Az egy tagra jutó részesedés a szamoszegi Dózsa Tsz-ben:

1950.	7 560,— Ft;	1951.	9 310,— Ft;
1952.	7 900,— Ft;	1953.	8 600,— Ft;
1954.	8 750,— Ft;	1955.	9 290,— Ft;
1956.	8 400,— Ft;	1957.	10 803,— Ft;
1958.	13 756,— Ft;	1959.	13 958,— Ft.

adódik, hogy a tagság igyekezett minél több munkaegységet teljesíteni, sokan 500 munkaegységet is elértek. A Dózsa Tsz fejlődése lemérhető abban is, hogy a volt szomszegi uradalmi cselédek, mezőgazdasági proletárok jelenleg rendezett lakásvizonyok között élnek; modern konyha- és szobabútor, rádió, kerékpár ma már minden tsz-tag házában megtalálható, sőt egyre többen építenek új családi házat.

Szamoszeg történetében ugrásszerű változás következett be 1960 tavaszán, amikor a község parasztságának túlnyomó többsége a nagyüzemi gazdálkodás útját választotta. Az őszei középparasztok — csupán társadalmi okokból — külön termelőszövetkezetet alakítottak, holott kevesen vannak a közösbe vitt földterülethez. A Dózsa Tsz-ben ellenkező a helyzet: a tagság létszámahoz kevés a föld. Az egyesülés 1960 mindkét fél tartózkodása következtében — nem jött létre,⁸ de a közeledés mind erősebb és valószínű, hogy az egyesülés 1960 végén megtörténik.⁹

A Dózsa Tsz tagsága a megalakulást követő második évben egységes közösséggé forrott össze. Az új közösség magvát az a toronyvégesi szegény-parasztság képezte, amelyiknek sorsa már évtizedek óta azonos volt, amelyiknek a feudalista viszonyok között a mindennapi megélhetésért ádáz küzdelmet kellett folytatnia. Az új közösségi szellem megerősödéséhez hozzájárult a második zárszámadás is, mely a tagságban megerősítette az új típusú gazdálkodási mód magasabbrendűségében való hitet; ettől kezdve a tagság szívósan ragaszkodott a felemelkedés biztos támaszához, a Dózsa Tsz-hez.

A Dózsa Tsz-ben végzett néprajzi kutatásnak kettős célja volt: egyrészt megállapítani, hogy a népmese hogyan él tovább az új közösség keretében, milyen funkciót tölt be, másrészt bemutatni azokat az új jelenségeket, melyek a szocialista gazdálkodás és szemléletmód térhódításának hatására a meseanyagban már fellelhetők. Tudjuk, hogy a kultúra fejlődése időben elmarad a termelési viszonyok ugrásszerű fejlődése mögött, éppen ezért különösen fontosnak tartjuk a népmesékben jelentkező új vonások bemutatását.

Munkámat megkönnyítette az a körülmény, hogy a tizenkét alapító tag között ott találjuk Ámi Lajost, aki mesemondói tevékenységéért 1959-ben kapta meg a „népművészet mestere” címet. Ámi Lajos személye a továbbiakban több kérdést érint, mégis életrajzának csak néhány fontosabb mozzanatát vázoljuk, mivel azt bővebben Ámi Lajos meséinek kiadásakor kívánjuk ismertetni.

⁸ Kósa József a tartózkodás okát a következőkben látja: „Az új tsz. nagyobb, mint a miénk. Ott inkább a kulákok, a középparasztok vannak. Mihozzánk az apró emberek jöttek, ezek voltak a kizsákmányoltak. Nagy osztálykülönbség mutatkozik a két tsz. között.” Ámi Lajos így nyilatkozik: „A Rákóczi termelőcsoportnak annyi a földje, hogy egy emberre tizenhárom hold föld jut, amikor a Dózsa termelőcsoportnak nem jut csak három és fél hold. Amikor a megalakulás vót, kérte a Dózsa termelőcsoport, hogy egyesüljenek, mert nekik a földjük sok és a munkaerő kevés. Most már akarnák azt, hogy egyesüljenek, de most meg már a Dózsa termelőcsoport nem egyesül vele azért, mert nekik almásuk nincsen; ők is építsenek valamit, mert már nekünk 150 férős istállónk van és fiaszatónk, azután sok épületeink vannak, fűrészüzemünk, darálónk, három zatorunk, két teherautónk; hát próbáljanak ők is ebbe az esztendőbe, legalább ha tovább nem, egy esztendeig próbálkozzanak.”

⁹ E dolgozat 1960. július végére készült el. A Dózsa és a Rákóczi Tsz „Dózsa Tsz” néven 1960. októberében egyesült.

Ámi Lajos Szamosszeg toronyvégi agrárproletárjai közé tartozott. 1886. október 2-án született Vásárosnaményben, hol apja községi cigánykovács volt. Anyja magyar parasztcsaládból származott. Mivel apja korán elhalt, már kisgyermek korában Szamosszegre került. Felnövekedése után különböző munkaalkalmak, a katonaság több ízben kimozdították szűkebb hazájából, de éppen ezek a kimozdulások bővítették látókörét és mesetudását. 1960. májusáig 238 népmeséjét sikerült hangszalagra rögzítenünk. Ámi meséi — óriási terjedelme mellett — színesek, gördülékenyek, éppen, ezért őt világviszonylatban is a legkiemelkedőbb mesemondónak kell tartanunk.

Mivel a csomózók mindenkor a népmesék táptalajának bizonyultak, Ámi és más tsz-tagok közlései, valamint helyi megfigyelések alapján elsőnek a dohánytermesztéssel kapcsolatos társasmunkákról számolunk be.

A dohánytermesztésnek régi múltja van Szamosszegen. A múlt század végén Mándi Géza nagybirtokos hívására más megyékből Illyés István négy felnőtt fiával, valamint Lőrincz Antal családjával együtt letelepedett a községben. Illyés István fiai csakhamar megházasodtak, tehát a szamosszegi dohánytermesztést hat család indította el. Az idegenből származott dohányosok „kuká”-nak nevezték azt a fahorgot, mellyel a felfűzött dohányt a szerdiafára akasztották. A „kukás” név innen ered, azonban nem szívesen vették, ha kukásoknak nevezték őket; a szamosszegiek is csak maguk között mondták, hogy pl. „megyek a kukásokhoz dolgozni”.

A XX. század elejétől a más vidékről jött kukások mellett, a mesterség fogásait tőlük eltanulva, a helybeliek is részt vállaltak a dohánytermesztésben. Az első világháború után az állam már a középparasztsággal is kötött dohánytermelési szerződést, pl. akinek 12 kh. szántóföldje volt, azzal legfeljebb egy holdat szerződtek. Az állam azért húzódott a kisebb gazdákkal történő szerződésektől, mert úgy megnehezült volna az ellenőrzés.

A dohány községi vetésterülete a 30-as években mindössze 15—20 kh. között mozgott; ez a szám 1955—1960 között már 30 kh. holdra emelkedett, melyből a Dózsa Tsz 16 kh. területet művelt meg.

A nagybirtokosok egy-egy *jog*-ot, azaz 7,5—7,5 kh. földet adtak át a kukásoknak feles megművelésre. Az uradalmak csupán a fogatokat és az igát biztosították, minden kiadás — beleértve a fogadott hónaposok napszámát is — a kukást terhelte.

A dohánymunkák márciusban, a melegágy készítésével kezdődtek, a palántázás májusban történt. A törés augusztus közepétől szeptember közepéig tartott. Ilyenkor a szekerek állandóan hordták a dohányleveleket. A nagy uradalmi pajtákban (hodályokban) folyt a fűzés, mindegyik dohányoscsalád a hónaposaikkal együtt a részükre kijelölt pajtában telepedett le. Egy-egy *jogot* művelő munkáscsalád általában hat-hétezer pórét (zsinegre fűzött dohánylevelek) kötözött fel, de volt úgy, hogy egyeseknek kilencezer pórera való dohányuk termett.

A *dohányfűzési munkák* alkalmasak voltak a különféle szórakozásokra is, az időt tréfálkozással, és nótázással töltötték el. Napközben mesélés nemigen lehetett, mert a fűzés közben beérkezett dohányt kellett leszedniük, a pórékat pedig felkötözniük. Azonban estére a dohánybehordás megszűnt, a munka sokkal nyugodtabban folyt. Este ellátogattak a vendégek, főleg a legényemberek. Ilyenkor vidáman ment a nótázás, tréfálkozás és mesélés is. A munkafolyamatból megérthetjük, hogy a fűzés

nem alkalmas hosszabb mesék (pl. tündérmesék) mondására, itt legfeljebb csak rövid tréfás mesék, úgynevezett „trufák” hangzottak el. A fűzés este 10—11 óra tájban fejeződött be, amikor a napközben beszállított dohány utolsó levele is póréra került.

A csomózás (*simitás*) november elején kezdődött és január végéig tartott. Ez volt a legjobb alkalom a mesemondásra, amikor szinte egész nap ülve végezték a munkájukat. Szívesen vették ilyenkor a jó mesemondókat. A mesebeli királyfi és a tréfás parasztember kalandjait — magukat a mesei világba beleélve — feszült figyelemmel kísérték, s ha a mesei próbálkozás nem sikerült, szomorkodtak; a győzelem esetén és a jutalom elnyerésekor pedig együtt örültek a mese hőisével. A dohánymunkások, akiknek még télen sem volt pihenőjük, akik egész életükön át nehéz munkával keresték a kenyerüket, szívesen hallgatták a kapzsi urak eszén túljáró, a szegényeket támogató, vagy a szegényparaszti sorból magasra emelkedett mesehősökről szóló történeteket.

Az őszi esős időkben és télen, amikor már csak a dohányosok serénykedtek, a falubeli legények és idősebb emberek is ellátogattak a csomózókba, ahol nagy keletje volt a mesemondásnak. Előfordult, hogy egy hosszabb mese elmondására egy este nem is volt elég. Ez nem volt baj, mert a másik este is örömmel hallgatták a folytatását. A társas összejövetelek, a mesélés feledtette a hónaposokkal nehéz sorsukat, szórakozás közben a munka is könnyebben ment. Ezeken a csomózókon hosszabb-rövidebb mesék, nóták váltogatták egymást, megbeszélték a napi eseményeket, a szegényparasztságot érintő kérdéseket. A régi csomózók légkörére, közösségi szellemére ma is szívesen emlékeznek vissza a szamoszegi idősebb parasztemberek és parasztasszonyok. A század elején nevezetes mesemondó volt Tóth Gusztáv, Bíró Zsigmond és Illyés István; meséik, trufáik ma is élnek a községben.

A felszabadulás előtti dohányosmunkák leírásával azért foglalkoztunk részletesebben, mert különösen a csomózók, mint mesemondói alkalmak változatlanul megtartották régi jelentőségüket, elősegítették a néphagyományok fennmaradását és továbbélését. Természetesen a mesemondás funkciójában történt némi változás, melyről az alábbiakban még lesz szó.

A felszabadulás utáni években a dohányt kizárólag szegény- és középparasztok termesztették, a dohánynal kapcsolatos munkákat, az első munkafázistól az utolsóig, egy-egy család saját gazdasági keretén belül végezte. A csomózók hagyományörző szerepüket csak 1950. után folytathatták, mivel a Dózsa Tsz tagsága ekkor határozta el a dohánytermesztés felújítását.

A Dózsa Tsz-nek négy, különböző helyen fekvő, hodálya van. A hodályban végzett fűzési munkálatok, mint fentebb láthattuk, mesemondásra nem nagyon alkalmasak; az időt főleg beszélgetéssel, nótázással és tréfálkozással töltik el. Más a helyzet azonban a csomózóknál.

A Dózsa Tsz-nek nincs külön csomózóháza, ezért a csomózást kénytelenek egyenlőre a központ egymásbanyiló irodahelységeiben tartani. Ilyenkor az irodákba lócákat és hosszú kecskelábas asztalokat tesznek, melyeken a dohányleveleket minőségük szerint szétválogatják és csomókba kötik. Mivel a tsz-tagok munkájukat ülve végzik, s a levélosztályozás nem jár zajjal, elképzelhető, hogy a csomózás a mesemondás legkedvezőbb alkalmi közé tartozik.

A Dózsa Tsz csomózói elképzelhetetlenek Ámi Lajos személye nélkül. Mint tsz-tag, a csomózókon estéről-estére megjelent, hol késő estig meséssel szórakoztatta a társait. Ő maga erről a következőket mondta:

„Addig a hat évig,¹⁰ ameddig én a termelőcsoportba a csomózásnál is megjelentem, akkor a küvülálló parasztnak is annyian vótak, hogy azt mondták, én csak újjak féltre, én helyettem is csomóznak, meg hoztak pájinkát, bort. Még a tanító elvtárs: Tar Gábor, meg több tanárnók eljöttek oda, akik hallgatták éjjel a mesémet. És én addig minden éjjel meséltem, ameddig csak csomózás volt. A csomózóházba nem is tudtuk a dohányt lerakni, mert mindenfele ültek a lócákon és a földet is elfoglalták, ahova a dohányt akartuk letenni. Sokszor még az elnök haragudott, hogy minek annyi vendég, hogy a dohánnyal nem férünk hova rakni.”

Gergely Sándor (szül. 1931-ben) tsz-tag is mindenkor örömmel hallgatta Ámi meséit. Erről így nyilatkozott:

„Amikor a mezei munka megszűnt, kint dolgozni nem lehetett, következett a termelőszövetkezetben a dohánycsomózás. Na, alig várta a fiatalság, de nemcsak a fiatalság, hanem az egész termelőszövetkezet, hogy induljon meg a csomózás és Ámi bácsi is részt vegyen a csomózáson. Ámi bácsi szórakoztatta a mesén keresztül a termelőszövetkezet fiataljait. Azon vettük észre, hogy már tizenegy óra is elmúlt, s még akkor sem vették a termelőszövetkezet tagjai későre az időt. Ámi bácsi jól szórakoztatta a fiatalságot a termelőszövetkezet csomózójában, nem ment a munka rovására, mert az asztal mellett a dohányt simítottuk, míg mesélt Ámi bácsi.”

A csomózókon Ámi meséiből szívesen hallgatták a rövidebb tréfás meséket, különösen az obscén tartalmú trufákat. Ámi nem egyszer panaszként említette, hogy az ő igazi meséit, azaz a tündérmeséket a hallgatóság nem érti. E sorok írójának is alkalmá volt több ízben megfigyelni, hogy pl. a „Pájinkás János” című, vagy más hosszabb tündérmesét csak az idősebbek kísérték figyelemmel, a mesemondó csak az idősebbeket tudta a mese bűvkörébe bevonni, ugyanakkor a fiatalabbak, különösen a mese vége felé már — ha csendesen is — beszélgettek egymással. Természetesen ez a nem figyelés visszahat a mesemondóra is, ki igyekszik a meséjét alaposan le rövidítve mielőbb befejezni.¹¹ A különféle, misztikus, természetfeletti erőkről szóló mesék a modernebb, fejlettebb gondolkodású 40—45 éves és annál fiatalabb tsz-tagok előtt már értelmetlennek tűnnek, azokat jóformán meg sem hallgatják. Érthető, hogy az újabb generáció nemcsak a népi hitvilágtól, hanem a mese világától is elszakadt és idegen számára a mesélő közösség atmoszférája. Megfigyeltem, hogy másutt is, pl. a nyírvasvári Varga József¹² vagy a ramocsaházi Jóni Ferenc mesemondók tündérmeséit a fiatalság nem szívesen hallgatta, sokkal nagyobb keletje volt a trufáknak.

Dégh Linda, aki egyik tanulmányában¹³ a mesemondás kérdéseivel behatóbban foglalkozott, írja, hogy a mesemondásban vagy a jelenlevők

¹⁰ 1950—1956 között, mivel ezután tsz-éjjeliőr lett.

¹¹ Tapasztalatom szerint ennek az a magyarázata, hogy az idősebb generáció, amelyik a világ felépítéséről szóló primitív elképzelések, a szó kimondott erejéről, a keresztutakról, a boszorkányokról, a táltosokról stb. szóló hiedelmek világában él, a tündérmeséket is valóságként fogja fel; a mesei és babonás elemek képzeletvilágába egyaránt beleilleszkednek.

¹² Az öreg festő. Eredeti népmesék Nyírvasváriból. A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei. (Sajtó alatt.)

¹³ Dégh L., Some auestions of the Social Function of Story-telling. Acta Ethnographica VI. 126.

közül egymásután többen is részt vesznek, vagy egy kiemelkedő mesemondó tölti ki az estét napokon keresztül. Az utóbbi áll fenn a Dózsa Tsz esetében; Ámi mesemondói tevékenysége úgyszólván lehetetlenné tette, hogy a csomózóban más elbeszélő is szóhoz jusson, Ámi környezetében e sorok írójának sem sikerült mesemondásra vállalkozót találnia. A közösség Ámi színesen, gördülékenyen előadott, változatos meséi mellett nem is hajlandó gyakorlatlan elbeszélőt meghallgatni. Felszínesen úgy látszik, hogy a Dózsa Tsz közösségében Ámi mesemondói tekintélye új mesemondók felszínrekerülésének gátjává vált. Szerencsére ez csak látszat, ugyanis Ámi meséit sokan és sokszor hallgatták, éppen ezért remény van arra, hogy meserepertoárja az újabb mesemondók ajkán tovább fog élni.

Felmerül a kérdés, hogy a csomózás alkalmával milyen funkciót tölt be a mesemondás.

A régi csomózókra visszaemlékezve Bodó Istvánné (szül. 1890-ben) a következőket mondotta:

„Mán két órakor fel kellett kelni, verték a vasat. Alig aludtunk valamit. 10-ig kellett vóna dógozni, de dógoztunk 12-ig is. Azé ment a sok bolondság, hogy senki se legyen álmos. A kukások mondták annak, aki tudott mesélni, hogy meséljen. Megengedték neki, hogy egy kis dohányt vigyen magával, hogy tudjon magának egy kis pájinkát venni. 16 éves lehettem, mikor először mentem dohámba dógozni.”

Más is hasonlóképpen vélekedett. Nyilvánvaló, hogy a régi csomózókban dolgozók munkaerejének legteljesebb kihasználását, a munkaidő 15—17 órára való megnyújtását a mesemondás nagyban elősegítette. Érthető tehát, hogy a munkavállalók szívesen látták a mesélőket, sőt kedveztek is nekik.

Egészen más szerepet játszik a mesemondás a Dózs Tsz-ben. A csomózáskor napi 8—10 órát dolgoznak, tehát a mesélés nem a tagság ébrentartását, hanem csupán szórakoztatását szolgálja, tehát most a csomózó vidám társasmunkát jelent. Az igazság kedvéért nem hallgathatjuk el, hogy a tsz-vezetőség éppen Ámi mesemondását rosszállással vette. Ezzel kapcsolatban Kósa Józsefnek, az első tsz-elnöknek szavait idézzük:

„Ámi Lajos ellen nem volt kifogás, szorgalmas, dolgozó ember volt mindig. Hanem az igaz, hogy a mesékkel gyakran lekötötte a tagságot. Előbb a növénytermelésbe volt, aztán a gyümölcsstermelésbe. Leültek egy cigarettára, aztán a tíz perc-ből egy óra lett, mert közbe mesélt. Sokat korholtuk emiatt. De nemcsak a területen mesélt, hanem a csomózóknál is. *Sokszor nem szerettem, hogy mesél, mert sokszor csak fojták a dohánylevelet de nem tették odább.* Ámi Lajost azért mindenki kedvelte, mert soha nem csüggedt. Mindig kitartott, mindenkit vigasztalt, ha egy kis hiba volt. Mikor a tagság a területen kapált, Ámi Lajos a déli ebédszünetben is mesélt. Mi jobban szerettük volna, ha olvasnak. Kivittem nekik az újságot, de nem olvasták el. Cigarettát csavartak belőle és úgy hallgatták Ámi meséit.”

Az 1956. utáni években Ámi Lajos már nem jelenhetett meg a tsz csomózóin, mivel éjjeliőr lett.¹⁴ A mesemondás mégsem szűnt meg, mivel új mesélők tűntek fel. Különösen Bódor Sándor, Kun László és Jakab Zoltán trufáit kedvelik. A fiatal mesélők szinte kizárólag csak „kacagtatós meséket” mondanak, elsősorban huszártörténeteket. Természetesen el-

¹⁴ Ámi Lajost kizárólag idős korára való tekintettel osztották könnyebb munkakörbe.

elhangzanak azok a trufák is, amelyeket Ámi Lajostól hallottak. Ezeken a csomózókon a mesélés már egyeduralmát elvesztette; a mesélés, nótázás mellett szívesen hallgatnak zenét is, mivel többen tudnak szájharmonikán vagy tangóharmonikán játszani.

Láthatjuk, hogy a néphagyományok ápolása terén a csomózók megtartották régi jelentőségüket. Ezeken a tsz-csomózókon azonban nem egy család, vagy rokonság vett részt, hanem egy új, együttérző közösség. Éppen ezért a szamoszegi néphagyományok a felszabadulás után elsősorban a Dózsa Tsz csomózóin elevenedtek fel, hogy megerősödve éljenek tovább.

A néphagyományok továbbélését nemcsak a csomózók, hanem az egyéb társasmunkák is elősegítették. A gyümölcsstermelő brigádban a metszés, vagy a fák aljának kapálása is mesemondói alkalom volt. Ámi mesélt ebédidőben, cigarettaszünetekben is, melyek, mint fentebb láttuk, néha hosszabbra nyúltak a kelletténél. Gergely Sándor tsz-tag, ki Ámi meséinek nagyrészét ismeri, ezzel kapcsolatban a következőket mondotta:

„A gyümölcsbrigád jónéven fogadta Ámi bácsit, mivel a termelészövetkezetünk életében Ámi bácsival már több esetben beszélgettünk, hát tudtuk azt, hogy Ámi bácsi szerette a viccet, ezt-azt beszélgetett. Ámi bácsi sok esetben nemcsak *cigaretta-szünetben*, vagy *délben*, mikor leültünk ebédelni, hanem még *munka közben* is, mikor például együtt kapáltuk a fa alját, hozzáfogott az élettörténetét beszélni, vagy mese alakult ki az élettörténetből. Ámi bácsi a gyümölcsbrigádot elég jól elszórakoztatta, úgy hogy kedveltük az öreget egész üdön keresztül.”

Gergely Sándor a vezetőséggel szemben, nem ismeri el, hogy a mesemondás valaha is a munka rovására ment: „Próbált bennünket a vezetőség fegyelmezni, hogyhát ezt esetleg szünetben, vagy ebéd közben próbáljuk csinálni. Mink ezt a lemaradást, ha menetközben megálltunk, hát a munkába behoztuk, mert utána frissebben kapáltunk, vagy ami soron következő munka volt, frissebben csináltuk.”

Ámi Lajos nemcsak munka közben, hanem munkába menet, vagy jövet is mesélt: „Még ha jöttünk hazafele a mezőről, még az úton is azt mondták, hogy meséljek; ne törődjek avval, hogy mellettünk jönnek-mennek, akkor is körülöttem állottak, mint egy kotló a csirke közt és én meséltem nekijek; a kívülállók meg kacagták, hogy én még menet közbe is szórakoztatom a bandát.”

Ámi Lajosnak igen nagy szerepe volt abban, hogy a Dózsa Tsz-ben a jó közösségi szellem már az első években kialakult. Mesemondói egyénisége hatással volt a tagságra, ragaszkodtak hozzá, örömmel dolgoztak vele egy munkacapatban. Tehát a mesélés végső soron pozitív szerepet játszott a Dózsa Tsz gazdasági megerősödésében is.

Ámi Lajos, mint mesemondó személyével kapcsolatban egy érdekes kérdést kell megvizsgálunk.

Ámi félig cigány származású, saját magát is cigánynak tartja. Jelenleg, ha már fokozatosan megszűnőben is, a magyar parasztság és a cigányság között még számottevő társadalmi és kulturális különbség áll fenn. Mindezek ellenére Ámi társadalmi helyzete a várhatónál magasabb, mely elsősorban abban mutatkozik meg, hogy iparosokkal, tekintélyesebb parasztgazdákkal tart baráti kapcsolatot. Ámi életútja a szamoszegi cigánytelep putrijától a Nyíl utcáig, a lenézett vályogvető sármunkástól a község tekintélyes, megbecsült lakójáig igen tanulságos. Ez a nyomon

követhető életút tulajdonképpen nem más, mint a kezdetben cigányputri-
ban mesélő, végül a „népművészet mestere” címmel kitüntetett mesemondó
életútja; tehát Ámi egyre emelkedő mesemondói tekintélye magával
hozta az ő társadalmi elismerését is.

Természetes, hogy Ámi Lajos kiemelkedésének más okai is voltak.
Ámit mindenki józan, becsületes embernek tartja, aki munkájában száz-
százalékig megállja a helyét. Ámi a felszabadulás óta kizárólag földműves
munkával foglalkozott, igen szép eredménnyel. A fehérhúsú sertéseire
mindig büszke volt. Már az első találkozásaink alkalmával feltűnt nekem,
hogy Ámi a falusi pénzinség idején, tehát január hónapban, míg a termelési
szerződés-kötések meg nem indulnak, paraszttársainak több ezer forintot
tudott kölcsön adni. Kovács Ágnes tyukodi cigány mesemondója, *Fabián
Árpád* — a nagy mesemondói híre mellett — annak köszönhetette a tekin-
télyét, társadalmi megbecsülését, hogy a cigányputri helyébe szép kis
parasztházat épített rövid öt esztendő alatt.¹⁵ Kovács Ágnes hasonló jelen-
séggel találkozott a kolozsmegyei Ketesden is.¹⁶

Ortutay Gyula írja, hogy Fedics Mihály meséinek gyűjtése közben
észrevehető volt, hogy a mesemondót akarva-akaratlanul kezdték meg-
becsülni azok is, akik korábbi tékozló életmódja miatt rossz véleménnyel
voltak róla. A gyűjtőnek ilyen kérdéseket adtak fel: „Még mindig tud az
öregember mesélni a tanár úrnak? Nem fogy ki az sohasem a szóbul!”
Vagy: „Mesél még az öreg? Hogy gyózi, hogy gyózi?”¹⁷

Pontosan ez történt velem. „Az öreg ámitó csak bolondságokat be-
széll!” — jóakarató, tréfás figyelmeztetést „Még mindig tud az öreg?” —
kérdés váltotta fel, később azonban feszült figyelemmel kísérték azt, hogy
ki bírja tovább: a mesemondó a mesével vagy a gyűjtő szamoszegi tartóz-
kodással. A pálmát a magnetofon vitte el, miközben 30 km hangszalagot
fogyasztott. Ámi mesemondását természetszerűleg elsősorban a Dózsa Tsz
tagsága tartotta számon. „Mennyit mondott ma, Ámi bátyám?”; „Mennyit
mondott le eddig összesen?” — kérdések mindennaposak voltak. Úgy ér-
zem, hogy a gyűjtési időszak is hozzájárult Ámi Lajos tekintélyének nö-
veléséhez.

A termelészövetkezeti közösség Ámi Lajos gondolkodásmódját, vi-
lágnezetét is formálta, éppen ezért a közösségi szellem alakítólag hatott
magukra a népmesékre is. Ámi Lajos meséiben lépten-nyomon találkozunk
olyan kitételekkel, azaz elemekkel, amelyekről minden bizonnyal megállá-
pítható, hogy a felszabadulás óta vált a néphagyományanyag szerves ré-
szévé. A magyar népmesékre beszivárgó *modern elemekre* elsőnek Ortutay
Gyula mutatott rá, később ezzel a kérdéssel Banó István is foglalkozott.¹⁸
Ámi meséiben is feltalálható modern elemek bemutatására néhány példát
közlünk:

Ámi Lajos „A királyt koronázni kezdik egy országba” című meséjé-
ben igen sok társadalmi vonatkozású részt találunk. Tót Feri mesehős
nem engedi meg, hogy új királyt válasszanak. Útnak indul, legyózi a sár-

¹⁵ Kovács Ágnes szíves szóbeli közlése.

¹⁶ Kovács Ágnes, Kalotaszegi népmesék I. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény
V. Bp. 1943. 42—51.

¹⁷ Ortutay Gyula, Fedics Mihály mesél. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I.
Bp. 1940. 79.

kányokat, majd visszatér a fővárosba, ahol egy lánynak arra kérdésére-hogy hová való, ezt válaszolja: „Én hunnen vagyok? Én vagyok az országnak a feje, most már nem király leszek, köztársaság leszek, én köztársasági elnök vagyok, vedd tudomásul!” A továbbiakban Tót Feri így oktatja a lányt: „Ne mondd nekem 'tessék', parasztosan beszéljünk, *nem vagyunk urak*, köztársaság van!” Leendő anyósának büszkén mondja: „Csináltatok én magamnak egy olyan lakást, hogy olyan nem vót még Budán, mióta Buda megvan. Olyan *kultúrházam lesz nekem*, hogy mindenki olyat fog óhajtani.”

Hazánkban a felszabadulás óta hatványozott mértékben növekedtek a rizstelepek, Szabolcs-Szatmár megyében a Túr menti termelősövetkezetek 1954-től kezdve termelik ezt az igényes növényt. A közeli rizstelepeket Ámi Lajos is ismeri (pl. Kérsemjénben), érthető tehát, hogy meséiben a rizsföld gazdagságot jelent.

Erős János, „A hét testvérek a hét fennsíkján verekednek, a három tárgyon nem tudnak osztozkodni” című mese hőse így szól a sógorjelöltjéhez: „Gulya marhád leszek, nyáj disznód leszek, osztán ménessel lesznek a lovaidd; *rizskása föld*, erdőd, mi a világon csak létezik, az mindig fog lenni, csak a húgommal tisztességesen, emberi életet éljél!” „Gyertek csak testvérek, mert nem tudom, ez az ember mit akar mondani?” című mese hőse bonyórországi sógorát meglátogatva beszélgetés közben a következőket mondja: „Nahát, de úgy látom, hogy a kenyeret rizsből eszitek. *Nállunk is már kezdenek rizst termelni*. Az igaz, még ezelőtt csak mindég külföldről szállítottuk, de már terem nálunk is egyes részeken. De megtermi a föld nálunk akárhun!” Nem kétséges, hogy ez a mesei passzus a magyar viszonyok hatására született.

„A táltosok sose féltek” című mesében Veresálnok vitéz azt üzeni az életrekeltett lány apjának: „És mondd meg neki, hogy meg foglak benneteket keresni és egy *teaestére várjatok engemet!*” Egy másik mesében Király Kis Miklós elhatározza, hogy Tündér Tercia világszépességét felkeresi: „Nahát, az *újságba bele van írva*, ennek létezni kell a világon; én addig megyek, ameddig fel nem tanálok!” Sok viszontagság után sikerült is a lakását megtalálnia. „Király Kis Miklós leült magának a Tündér Tercia világszépességének a tornácára, de hát már Tündér Tercia világszépességére éppen készült, hogy *megyen a moziba fele*, tizenkét forcémérvével.” „Szegény ember, aki gombával kereskedett” című mesében két testvér egyik kávéházból a másikba járt szórakozni. „Mentek *filmzenét hallgatni*, hun ezt, hun azt, mindég szórakoztak és *újságot olvastak*.”

„Egyetlen egy katona maradt életbe a világháborúból. Elesteledett egy községbe, oszt bement egy házhoz kvártélyt kérni” című trufában arról van szó, hogy a katona feleségül veszi a parasztgazda lányát. Azonban a magyar mesékből ismert szokástól eltérően a házasságot nem a templomban, hanem csupán a községházánál kötötték meg. „Meglesz az egyezés, már reggel mehetnek fel a községházához, hogy megesküdjenek!” Reggel azonnal a jány felötözött és a katona, mentek a községházához két emberrel, aki tanulmányát adja, hogy úk megesküdtek. Na rendben van, megesküdtek, hazajöttek.”

Tanulságos átalakulási folyamatot figyelhetünk meg Ámi Lajos „Mikor az öregember iskolába járt” című meséjében. Ezt a mesét e sorok írója több ízben hallotta. A gazdag sógor egy ízben a városkapitány előtt, más ízben a *városi tanácselnök előtt* panaszt emel a szegény sógor ellen.

Jelen esetben megfogható az idejétmúlt feudalista korszakra emlékeztető kifejezések kiszorulásának és az új kifejezések születésének folyamata.

Ámi Lajos, mint régi tsz-tag jól ismeri a műtrágya értékét, jellemző, hogy a műtrágya gazdasági jelentőségére még a népmesében is kitér. „Az Ólombarát, aki az erdőt olomba öntötte és a vénasszony” című meséjéből közlünk egy részletet:

„Akkor kapta a vénasszony és megkapta Ólombarátnak a jobb karját, felemelte, földhöz vágta. Porráválott Ólombarát. A vénasszony megkapta a port, kitartotta a tenyerébe és a szél amikor a legjobban fúj, elfújta, hogy azok a becsehesedett fűvek legalább zsirozódjanak meg, hogy a régi termény utánpótlásba legyen. *Fellanálták ebből, hogy az Ólombarát porát a vénasszony elfújatta, hogy műtrágyával lehet a földet javítani. Akkor felállottak a műtrágyagyárak és azóta is használják, leginkább a termelőcsoportok és az állami gazdaságok tudják a legjobb terményt előfejleszteni, mert azok értékelik a műtrágyát.*”

A fentebb már említett „A táltosok sose féltek” című mese sárkányölő hőse ugyancsak a műtrágyázás hasznát tartja szem előtt, midőn parancsot ad a királynak: „Tizenötezer öl fát hozassál erre a helyre és rakd egy kalongya hoglyába erre a háromszázhatvanhat fejre és hadd égjen el ez is, hogy *legalább a halárt megtrágyázzuk a sárkányoknak a testjével!*” A sárkányégetés után Veresálnok vitéz elrendeli, hogy „Ezt a hamut innét ki kell vinni arra a részre, ahol igen csekélyüt termett idáig a határ, mert nem vót elég trágyánk. Dehát hogyha ezt oda szíjjel fogjátok szórni, *az a határ lesz a legtermékenyebb a királynak az egész országába!*”

Az osztályellentétek igen élesen merülnek fel Ámi Lajos „Hercegek, grófok, gyertek segítségemre, most egy paraszttal találkoztam össze!” című meséjében. Mint a cím is elárulja a nagyurak összejöttek, hogy a szegény embert legyőzzék. A szegény ember odakiáltja nekik: „Jöhettek már százan, akkor sem bánom, *elég sok embernek élteket a zsirján, az enyimenem nem fogtok!*” Menekülni kénytelen és az erdő szélén álló csepp kis embert, Célián Sándort kéri arra, hogy bújtassa el a grófok elől. Célián azt mondja neki: „Óh, ne törődj te avval, hisz én is itt vagyok! Várjál csak, egészen büszkén szólj hozzá, hogy én vagyok az, aki a grófoktul, a báróktul, a királyoktul nem fél, *én szegény ember vagyok, munkás kezem tikteket mindjárt összevéri!*” A szegény ember bátrabbá vált és odakiáltott a nagyuraknak: „*Én vagyok az a szegény ember, akinek a kérges tenyere a grófokat, a bárókat legyőzi!*” A mese azzal folytatódik, hogy a nagyurakat egytől-egyig elpusztították.

Ebben a népmesében a szegényparasztság részéről a letűnt társadalmi rendszer uralkodó osztályai iránt táplált izzó gyűlölet nyilvánul meg. Aktualitását ma sem vesztette el; a feudálkapitalista viszonyok között a szegényparasztság keserűségét, vágyalmát fejezte ki, ma pedig az uralkodó osztályok hatalmának szétzúzása feletti örömét.

A magyar néphagyományokban közismertek azok a falucsúfolók, amelyek az egyes községekről szólnak. Kiss Lajos írja, hogy „... a Nyírség szélén terpeszkedő Bogdány harangjának azon évszázados csúfolódására, hogy *innen élnek a szegények*”, a rétközi Kék harangjai újabban így válszolnak: *Nem onnan, innen! Nem onnan, innen!*^{33,19} Ilyen falucsúfolót Szamosszegen is találunk, de minden él nélkül. Ámi Lajos mesemondó a szamosszegi harangokról a következőket mondotta:

„A szamosszegi népek, még mióta a Dózsa termelőcsoport megalakult, mindég azt mondták: Még a harang is megváltozott nálunk Szamosszegen, mert a két oldalára azt veri kifele: *„Lépjetek be a téeszcsébe!”* Idáig még vót joga neki, hogy ezet avizálja nekünk, hogy ott leljük meg a helyünket, de most már miért veri? Talán még vagy negyvenöt ember van, aki nem lépett be, már mindnyájan téeszcsé-tagok vagyunk, de nem változtat a beszédjén! Lehet, hogyha az a negyvenöt ember is még be fog lépni a termelőcsoportba, akkor talán azt fogja verni: *„Benne vagytok, benne vagytok!”* De még idáig nem változtatott a szaván. Hogy mikor fogja megváltoztatni, azt bizony nem tudjuk, még mindig csak azt mondja: Lépjetek be a téeszcsébe! (Közbevetett kérdés: Mióta mondják ezt a szamosszegi harangokra?) Mióta a termelőcsoport megalakult, azóta vették fel a szamosszegiek ezt a szokást, hogy a harangokra rámondják, hogy ez is a téeszcsébe hívja az embereket!”²⁰

Ha a Kiss Lajos által közölt falucsúfolót, valamint a fentieket összehasonlítjuk, a mondanivalójukban nagy különbséget tapasztalhatunk. Ámi falucsúfolója ebben az esetben is szerves folytatása az évszázadok óta élő hagyományyagnak, azonban — a régi formáját megtartva — tartalmában már az új társadalmi viszonyok között élő közösség derűjét tükrözi. Bár ezek a jelenségek kezdetiek, még forrásban levők, mégis fontosnak tartjuk, mert nagy jelentőségük van a népköltészet szocialista kultúrává válása folyamatában.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a szamosszegi Dózsa Tsz-ben a népmesék elsősorban a csomózókon elevenedtek fel. Míg régen a mesék elősegítették a munkások ébrentartását, a munkaidő megnyújtását, addig jelenleg a mesemondás csupán csak szórakozás. Ámi Lajos, a tsz kitűnő mesélője, mesemondói tekintélyével kiemelkedett a lenézett cigánykörnyezetből, a község megbecsült dolgozója lett. A csomózók mellett az új mesemondói alkalmakként a különféle mezei munkák, cigaretta és ebéd-szünetek, valamint a munkába menetek, illetve a munkából jövedelek is jelentkeznek. A mesékben számos olyan elemet, motívumot találunk, mely a szocialista átalakulás, az új gondolkodásmód hatására keletkezett.

A Dózsa Tsz-ben végzett néprajzkutatás azt bizonyítja, hogy az új szocialista közösség tovább ápolja a néphagyományokat, a népmeséket, azoknak új szerepet, új funkciót ad; ugyanakkor azokba akaratlanul beleszővi a megváltozott életünkből adódó jelenségeket. Ezek a jelenségek, melyek a tartalom bővülését eredményezik, azt bizonyítják, hogy a néphagyományok is ráléptek a szocialista kultúrává válás útjára.

Erdész Sándor

¹⁸ *Ua.*, Nyíri és rétközi parasztmesék. Gyoma, 1935. 33.; *Banó István*, Baranyai népmesék. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény II. Bp. 1941. 18—19.

¹⁹ *Kiss Lajos*, Földművelés a Rétközön. A Nyírségkutató Bizottság dolgozatai III. Debrecen 1929. 38.

²⁰ Magnetofon-felvétel. 1960. április 28.

СКАЗОЧНИК СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО КООПЕРАТИВА, НАХОДЯЩЕГОСЯ НА САМОШХАТЕ

Самошхатом называется край, находящийся на двух берегах реки Самош. Типичной деревней является деревня Самошсег на Самошхате. Деревня разделяется на две части. На северной ее части жили более зажиточные крестьяне, а на южной части — сельскохозяйственный пролетариат. В ходе осуществления аграрной реформы в 1945-ом году сельскохозяйственный пролетариат получил землю. В 1949-ом году бывшие сельскохозяйственные пролетарии организовали свой сельскохозяйственный кооператив имени Дожа (в дальнейшем: „Дожа“). Весной 1960-го года на северной части деревни организован отдельный сельскохозяйственный кооператив.

Целью данной работы является, с одной стороны, исследование жизни народных сказок в новом коллективе (Дожа) с установлением изменения функции рассказывания сказок, с другой стороны, показать те новые явления, которые под влиянием социалистического мышления и образа жизни уже сейчас выявляются в материале сказок.

Известным сказочником Дожи считают Лайоша Ами. Он является неграмотным человеком, впрочем, цыганского происхождения. Он до мая 1960-года сказал 238 народных сказок, на магнитофонную ленту. В 1950—1956 годах он был единственным сказочником в коллективе крестьяне, котор занимались сообща выращиванием табака (завязыванием узлом), а при присутствии его другие не хотели сказку сказать. В этой группе, занимающейся завязыванием табака, так рассказали сказки, как раньше в общественной работе на крупных владениях. Можно устанавливать, что молодежь уже отрывалась от волшебной силы волшебных сказок, она уже не понимает их, тут молодым нечего сказать. Это объясняется тем, что явления мира народного верования являются чужими перед молодежью. Молодые люди лучше любят шутки.

Раньше в работе завязывания узлом табака работодатели охотно принимали на работу сказочников, они благопритствовали ему. А сейчас руководители Дожи не любили, если Лайош Ами рассказывал сказки во время коллективной работы. Значит, раньше в работе завязывания табака рассказывание сказок способствовало протягиванию времени работы на 15—17 часов, кроме того помогало бодрствованию поденных рабочих. Сейчас в сельскохозяйственном кооперативе в работе завязывания узлом крестьяне работали только 8—10 часов, и так рассказывание сказок считалось только развлечением рабочих. Лайош Ами рассказывал сказки так пленительно, соблазнительно, что рассказывание в значительной мере парализовало работу членов рабочей группы. Это является исключительным явлением, которое связывается только с талантом Лайоша Ами.

Лайош Ами после 1956-го года стал ночным сторожем, он уже не присутствовал в работе завязывания табака. С того времени более новые сказочники появились, которые, хотя пока они рассказывают только шутки, знают большую часть сказок Ами.

Кроме табаководов и другие члены сельскохозяйственного кооператива охотно слушают сказочника в перерывах для курящих и в обеденное время, потом на другой работе в кооперативе, и тогда, когда крестьяне идут на работу и возвращаются из работы.

Лайош Ами играл большую роль в том, что в Доже оформился дух солидарности. Рабочие были привязанными к нему, они охотно работали вместе с ним в одной рабочей группе. Значит, рассказывание, в конце концов, играло положительную роль в экономическом укреплении кооператива имени Дожа.

Общественное звание Лайоша Ами выше, чем можно было бы представлять. Это заключается в том, что он дружит с мелкими ремесленниками, более авторитетными крестьянами-хозяевами. Жизненный путь Лайоша Ами от цыганского шалаша цыганского квартала до улицы Нил, от презираемого саманщика до авторитетного жителя деревни, которого окружает всеобщее уважение, служит уроком для нас. Этот жизненный путь является не другим, чем жизненный путь того человека, который в начале рассказывал свои сказки в цыганском шалаше и которого в 1959-ом году удостоили званием „мастера народного искусства“. Значит, авторитет Ами в рассказывании сказок принесло ему и его общественное признание.

Сказки Лайоша Ами расширились новыми явлениями и выражениями. Например, вместо короля он говорит президенте народной демократии, вместо городского головы о председателе городского совета, герой сказки живет в доме культуры, к тому же он идет в кинотеатр или на чай, он читает газету и говорит по телефону. Лайош Ами в связи с сверхъестественными противниками часто упоминает, что прахом их земля в значительной мере оплодотворилась. Он рассказывает, что в это время изобрели пользу искусственного удобрения, которым пользуются, главным образом, сельскохозяйственные кооперативы и государственные хозяйства. Примеры можно было бы все перечислять.

Этнографическое исследование в Доже показывает, что новая социалистическая деревня дальше поддерживает народные традиции, народные сказки, она дает им новую роль, новую функцию, в то же время она непроизвольно вставляет в них явления, полученных из нашей изменившейся жизни.

Ш. Эрдэс

DER MÄRCHENERZÄHLER EINER LANDWIRTSCHAFTLICHEN PRODUKTIONSGENOSSENSCHAFT AUS DER SZAMOSHÁT

Szamoshát nennt man die Gegend links und rechts vom Flusse Szamos. Ein charakteristisches Dorf der Szamoshát ist Szamoszeg. Es besteht aus zwei Teilen. Im nördlichen Teil wohnten begüterte Bauern, im südlichen die Agrarproletarier. In der Bodenreform von 1945 kam das Agrarproletariat zu Grund und Boden. Im Jahre 1949 begründeten die ehemaligen Agrarproletarier die landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft „Dózsa“ (in weiterem nur „Dózsa“).

Im Frühling 1960 gründete der nördliche Teil des Dorfes eine andere Produktionsgenossenschaft.

Das Ziel dieser Studie besteht einerseits in der Überprüfung des Lebens der Volksmärchen im Rahmen der neuen Gemeinschaft „Dózsa“, mit der Bestimmung der Funktionsveränderung des Märchenerzählens, andererseits darin, die neuen Erscheinungen darzustellen, welche auf die Wirkung des sozialistischen Denkens und der sozialistischen Anschauungsweise im Märchenmaterial zu finden sind.

Der ausgezeichnete Märchenerzähler der „Dózsa“ ist Lajos Ámi. Ein Analphabet und halb zigeunerischer Abstammung. Bis Mai 1960 erzählte er 238 Volksmärchen, die auf Magnetofon aufgenommen wurden. Zwischen 1950—56 war er der einzige Erzähler bei den Gemeinschaftsarbeiten (Knüpfen), die mit der Tabakproduktion im Zusammenhang stehen. Wenn er zugegen war, wollten andere nicht erzählen. Der Vorgang der Märchenerzählung bei diesen Knüpfarbeiten war derselbe, wie damals bei den Gemeinschaftsarbeiten auf den Großgütern. Es ist zu bemerken, daß die Jugend schon aus dem Zauberkreis der Feenmärchen herausgerissen wurde und den Sinn der Märchen nichtmehr versteht. Das ist so zu erklären, daß auch die Erscheinungen des Volksglaubens der Jugend völlig fremd geworden sind. Die Jugend liebt meist Anekdoten. Bei der Arbeit in den alten Knüpfstuben wurden die Märchenerzähler von den Tabakbauunternehmern gerne gesehen, und bemühten sich sie zu begünstigen. Die Leiter der „Dózsa“ aber sahen es nicht gerne, wenn Ámi bei diesen Gemeinschaftsarbeiten erzählte. In den alten Knüpfstuben beschleunigte nämlich das Erzählen die Verlängerung der Arbeitszeit bis zu 15—17 Stunden und das Wachbleiben der Tagelöhner. In der Knüpfstube der Produktionsgenossenschaft arbeitete man dagegen 8—10 Stunden lang; so diente das Erzählen nur für Vergnügung. Die Märchen von Ámi hatten so eine spannende, suggestive Kraft, daß sie auch die Arbeit der Mitglieder lähmte. Diese Kraft ist aber eine Ausnahmeerscheinung und hängt völlig mit der Begabung Ámis zusammen.

Nach 1956 erscheinen Ámi bei den Knüpfarbeiten nicht mehr, weil er Wachmann wurde. Nacher tauchten neue Märchenerzähler auf, die, wenn sie auch vorläufig nur Anekdoten erzählen, die Mehrzahl der Ámimärchen kennen.

Außer in den Knüpfstuben hören die Mitglieder auch in den Zigaretten- und Mittagpausen, sowohl am Weg zur und nach der Arbeit sehr gerne Märchen.

L. Ámi spielte eine wichtige Rolle bei der Bildung des guten Gemeinschaftsgeistes in der „Dózsa“, der sich dort in den ersten Jahren zeigte. Man war ihm anhänglich und man arbeitete gern mit ihm zusammen in derselben Arbeitsgruppe. Das Erzählen hat letzten Endes auch in der ökonomischen Verstärkung der Dózsa eine Rolle gespielt.

Der gesellschaftliche Rang ist größer, als man es erwarten würde. Das zeigt sich in der freundschaftlichen Verbindung mit Gewerbetreibenden und geachteten Bauern. Der Lebenslauf von Lajos Ámi — aus der Lehmhütte des szamosszegi Ziegeunervierts bis zur Nyil-Straße, sein Aufstieg vom verachteten Lehmziegelschläger zu einem angesehenen und geachteten Einwohner des Dorfes — ist sehr lehrreich.

Es ist eigentlich der Lebensweg eines Mannes, der als Erzähler begann und endlich im Jahre 1959 den Ehrentitel: „Meister der Volkskunst“ errang. Seine wachsende Würde als Erzähler verursachte also auch seine gesellschaftliche Anerkennung.

Die Märchen von Ámi bereicherten sich mit neuen Erscheinungen und Ausdrücken. Z. B.: statt König erzählt er von Staatspräsident und statt Stadthauptmann, von einem Ratsvorsitzenden; der Märchenheld wohnt im Kulturhaus, geht zu Theeabenden oder ins Kino, liest Zeitungen und telephonierte. L. Ámi erwähnt in mehreren Fällen im Zusammenhang mit der Besiegung überirdischer Gegner, daß durch ihre Asche die Erde fruchtbar geworden ist. Er erzählt, daß man dann auf den Nutzen des Kunstdüngers kam, den heute hauptsächlich die LPG-s und staatliche Güter verwenden. Wir könnten noch mehrere Beispiele anführen. Ethnographische Untersuchungen in der „Dózsa“ zeigen, daß die neue sozialistische Gemeinschaft die Volkstraditionen, Volksmärchen weiterpflegen und ihnen neue Aufgaben und neue Funktionen stellt. Dabei webt die Gemeinschaft unwillkürlich die Erscheinungen aus unserem geänderten Leben ein.

S. Erdész

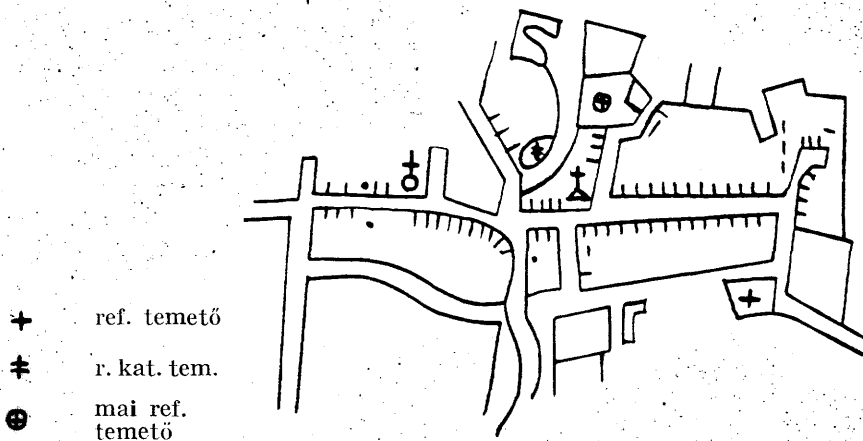
A SZATMÁRCSEKEI REFORMÁTUS TEMETŐ FEJFÁI

Bevezetés

Szatmárcseke község Szabolcs-Szatmár megye keleti részén, a Tisza és a Túr folyók között fekszik. Területe 6 241 kataszteri hold. Lakosainak a száma 2 173.¹ A lakosok nemzetisége magyar, vallása római katolikus, görög katolikus, református vagy pedig evangélikus.²

A községben két temető van. Ezek egyikébe a római katolikusok és a görög katolikusok, másikába a reformátusok és az evangélikusok temetkeznek. Az előbb említett temetőt általában katolikus temetőnek, az utóbb említettet pedig református temetőnek mondják.

Egy 1850 táján készített katonai térkép szerint, a katolikus temető már akkor is a mai helyén volt. Ugyanakkor a református temető még a községnek Tiszakóród felé eső végén feküdt. Ugyanazon térkép szerint, a mai református temető helyén még lakóházak és udvarok sorakoztak³ (57. kép).

57. kép. Szatmárcseke térképvázlata (1850)

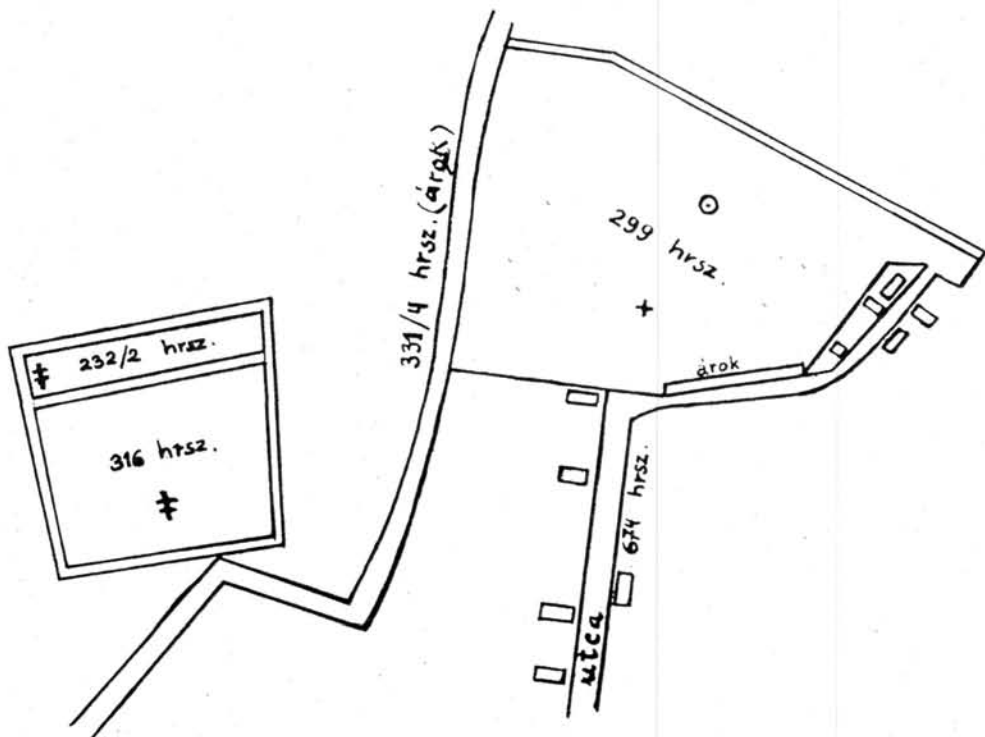
¹ A területre vonatkozó adat, a Központi Statisztikai Hivatal Szabolcs-Szatmár megyei Igazgatósága által kiadott Szabolcs-Szatmár megye fontosabb statisztikai adatai 1952—1955. Bp. 1961. 9.; A lakosok száma 1960. évi adat. Ugyanazon igazgatóság szíves szóbeli közlése.

² A vallási megoszlásra vonatkozó adatok: *Fábján Sándor*, Magyar Városok és Vármegyék monográfiája, Szatmár, Ung és Bereg k.k.e. vármegyék. Bp., 1939. 565.

³ A térkép a Hadtörténeti Múzeumban, Budapesten található.

Egy 1870-es évekbeli katonai térkép szerint azonban a temető keleti részét már befogták temetkezésre.³ Egy 1897. évi kataszteri térkép szerint pedig már a temető nyugati részét is használatba vették⁴ (58. kép).

A bennünket érdeklő szatmárcsekei református temetőbe tehát körülbelül száz éve temetkeznek.

- ✝ mai katolikus temető
- + mai református temető
- Kölcsey Ferenc sírja.

58. kép. A szatmárcsekei temetők térkép vázlata (1897)

A szatmárcsekei református temető leírása

A temető a községtől északra fekszik. Területe 3 kataszteri hold és 20 négyszögöl.⁵

A temető két részre oszlik. A keleti rész a nagyobb. A nyugatinak mintegy háromszorosa. A két részt egy begyepesedett, északról dél felé haladó szekerút választja el.

⁴ A nyíregyházi Földmérési és Földnyilvántartási Felügyelőség adatai szerint.

⁵ Ua.

Ha a szatmárcsekeiek a reformátusok temetőjéről beszélnek, általában csak a keleti részre gondolnak. Ugyanis ritka kivételektől eltekintve, ebbe a temetőrészbe temették és temetik a természetes halállal elhalt reformátusokat.

Így nem is csoda, hogy ottjárásom idejére (az 1956. évre) teljesen be is telt. Azonban a temető továbbra is használatban maradt. A halottakat egy-egy sírközbe vagy egy-egy jeltelen sírba temetgetik.

A keleti (nagyobb) temetőrészben, a halottak és sírok Ny-K-i irányításúak voltak. A fejfák a fejnél: a sír nyugati végében állottak, írásos (betűvetéses) oldalukkal nyugat felé fordulva. A gondozott sírokon virágok nyíltak, a gondozatlanokon csak fű és gaz termett.

A nyugati (kisebb) részt egyelőre tartalék temetőnek tekintik és jobbára még szántóföldként hasznosítják. Rendszerint kukoricát vetnek bele, de az út mentén itt-ott már sírok is vannak.

Kovács József temetőőr szerint, az ott levő sírok többségébe a Tisza vizéből kifogott más községbeli halottakat és az öngyilkosokat temetgetik. Talán ezért is idegenkedtek a reformátusok ennek a temetőrésznek a használatbavételétől. Eddig két cigányt temettek el itt, de ezek sírjai is távol voltak a szerencsétlenül elhaltak sírjaitól.

A nyugati (kisebb) temetőrészben a Tisza vizéből kifogott halottaknak nem volt fejfájuk. Az öngyilkosoknak (számszerint két öngyilkosnak) volt ugyan fejfája de az a két ember lábánál, a sír keleti végében állt, s írásos oldalával kelet felé nézett. A sírok mind gondozatlanok voltak.

A cigányok temetkezési helyén levő két sírnál más furcsaságot is találtam. Csak az egyik sír nyugati végében volt fejfa, a másiknál a nyugati végen, a sarkokon, egy-egy félméteres cövek állt ki a földből. A fákon sem faragás, sem írás nem volt.

Ez a két sír már egyformán gondozott volt, rajta két sorban szépen nyílt a „ne nyúlj hozzám virág.”

A szatmárcsekei református temető fejfajtipusai

A temető fejfáinak a vizsgálatát a keleti részben kezdtem el.

Munkám megkönnyítésére, három szakaszra osztottam a temetőrészét. Középtájon a sírok gondozottak, attól keletre és nyugatra pedig általában elhanyagoltak voltak. A mezsgyéjüket képzeletben, nagyjából észak-déli irányban vontam meg.

Először a gondozott középső szakasz fejfáit vettem vizsgálat alá. S itt már kezdetben meg lehetett állapítani azt, hogy ezek a fejfák magasságra nézve szerfelett különböztek egymástól. Nagyobb részüknek másfél méter körüli volt a magassága. Ezek mellett pedig voltak már olyanok is, amelyeké az egy métert sem érte el, de két méternél magasabbak is előfordultak.

Ennek az okát Kovács József temetőőr a következőképpen magyarázta meg:

Az egy méter körüli magasságú fejfák eredetileg másfél métereseek voltak. Amikor azonban a tövük a földben elkorhadt, a sírok gondozói, a halott hozzátartozói a fejfákat a régi helyükre, fél méter mélységig leásták. A két méter körüli magasságú fejfák újabb időben készültek. A tövük még nem korhadt el. Így azokat sülyeszteni még nem kellett. (A fejfák egyenlenségét lásd a IX. táblán).

A méteres és másfél méteres fejfák a formájukra nézve egymással nagyjából megegyeztek. A föld színe felett faragottak voltak. Tetejük élben végződött. Az élük elölről (a homlokzat felől) hátrafelé húzódott. Egy-egy ereszbévágás (vagyis homlokzat felőli mélyvágás) által két részre voltak osztva. Eresz (csorgó) feletti részükön hat-hat, eresz alatti részükön pedig öt-öt borda (él) futott végig rajtuk. A felső részükön levő élek (bordák) közül egy-egy a homlokzati rész közepén az ereszig húzódott. Ezeket bevágások sorakoztak. A fejfák eresz alatti lapján írás (betűvésés) volt. Ezzel a sírba helyezett ember nevét, életkorát, elhalálozási idejét és családja „útravalónak szánt jó kívánságait” igyekeztek „megörökíteni” (X. t. 1).

Ennek a fejfafajtának a homlokéli bevágásai nem kis gondot okoztak nekem. Közülük ugyanis kettőt (és pedig a vágások két legszembetűnőbbjét) előbb emberi nyelvhez próbáltam hasonlítani. Azonban, amikor a két „nyelvet” elválasztó emelkedést is figyelembe vettem, már egy gyermek által megtépázott virág termős, kétszirmú maradványára kellett gondolnom. Az attól távol eső, alsó élbevágást ugyanakkor egy lelógó emberi alsó ajakhoz hasonlíthattam.

Ezek fejfán való együttes ábrázolásának természetesen nem tudtam magyarázatát adni (X.t.1).

Amikor azonban a szakaszon ezektől elütő élbevágású fejfákat is találtam, már mégsem láttam reménytelennek a megoldást. Ezek között ugyanis olyanok is voltak, amelyeknek az éléről az alsó (ajak alakú?) bevágás hiányzott. Viszont voltak olyanok is, amelyeknél a nyelvekhez és virágokhoz hasonlított élbevágások felett, az alsó (ajak alakú?) bevágásra emlékeztető egyszerű bevágás volt látható. (Az utóbbi bevágás a X. t. 1 képen a háttérben álló, világos színű fejfán található.)

Igy már bizonyos lehettem abban, hogy a bevágások számát és alakját Szatmárcsekén nem tartották megváltoztathatatlannak.

Afelől azonban még mindig nem tudtam dönteni, hogy a két, feltűnően nagy bevágás nyelv vagy tépelt virág vagy pedig más díszítőelem kiszélesített (magnagyobbított) része volt-e. Úgyszintén nem tudtam afelől sem, hogy a lelógó emberi ajakhoz hasonló bevágással mit akartak ábrázolni a fejfafaragók. Azért egyelőre csupán a szóban levő (egy-másfél méteres) fejfák alakját igyekeztem meghatározni.

Ezek a fejfák valamelyest hasonlítottak a csónakok első részéhez. Közülük a legszembetűnőbb hasonlóságot mutató fejfa fényképét a X. t. 2 alatt mutatom be.

A fejfák merőleges hát- és vízszintes tetőelei azonban ellentmondtak olyan feltevésnek, hogy a szatmárcsekei fejfafaragók azokkal a halászcsonakok orr- és fenékrészét igyekeztek volna utánózni. Tudomásom szerint éles orrú és éles fenekű halászcsonakok sem Szatmárcsekén, sem más magyar községben nem voltak.

Az idő által fent kikezdett (korhad), bádoggal utólagosan befedett két fejfa pedig már megerősített engem abban, hogy a fejfák elülről hátrafelé húzódó, ék alakú teteje nem csónak orrának az utánzata, hanem vízlevezető, korhadás ellen védő fontos szerkezeti elem.

A fejfák idősebbjei egyébként fakók (elszintelenedettek), fiatalabbjai pedig gyászfeketéek voltak.

Az előzőekben ismertetett fejfák közül, egy másfél méterest oldalállásban a XI. t. 1 számú képen mutatok be.

Az óriásoknak is mondható, két méter körüli magasságú fejfák homlok-élvágásairól többségben ugyanazokat lehetne felsorolni, mint a kisebb méretűekéről. Azért itt már csak a kivételek leírására törekszem.

Volt ezek között olyan fejfa, amelynek a homlokéli vágásai között egy szívalakot lehetett látni, s ezt a vágás téres alsó nyelv- (?) vagy szírom alakú (?) részébe vésték. Más fejfák eresz alatti tábláján egy-egy emlékvés is diszelgett.

A nagyméretű fejfák közül egynek a fényképe a IX. t. jobb szélén látható.

Az efféle fejfák között már olyat is láttam, amelynek csak az eresz alatti táblás része volt befestve, a tábla feketére, a rajta sorakozó betűk fehérre. A többi festetlenül maradt. Egy másik fejfa pedig teljes egészében festetlen volt. Ez a két fejfa két új sírdomb nyugati végében állt.

A kisméretű fejfák tábláitól az 1920—1950-es évek keltezéseit olvastam le. Néhány fejfa írása (betűje) azonban már lekorhadt, olvashatatlaná vált. Az ilyenekről a legnagyobb valószínűséggel el lehet mondani azt, hogy az 1900-as évek elején készítették.

A nagyobb méretű fejfák írását már kivétel nélkül el tudtam olvasni. Eszerint az 1920-as és 1956-os évek közötti időben készítették azokat.

A kisméretű fejfák csoportosan, a fejfaóriások elszörtan álltak ennek a temetőrésznek a középső szakaszában.

Ugyanennek a temetőrésznek a gondozatlan (így régebbinek is mondható) keleti szakaszában azonban már csak kisebb méretű, egy- másfél méter magasságú fejfák voltak. Az ugyancsak gondozatlan (és így megint csak régebbinek mondható) nyugati szakaszban azonban a kisebb méretűek mellett óriások is kerültek. Mi több: a kisebb méretű fejfák másfél méteresei közt már olyanok is akadtak, amelyeknek a homlokélet egyáltalában nem vágták be. Egy kisebb térségen, egymás közelében hat ilyen fejfa állt előttem. Az 1940-es és 1950-es évekből valók voltak. Számuk és koruk alapján távolról sem lehetett volna azt mondani róluk, hogy a fejfafaragók velük kapcsolatban tévedtek volna — az élükéről a bevágásokat véletlenül hagyták volna le —, így mint újabb (már harmadik) fejfafélével vettem velük számot.

Kovács József temetőőr szerint ezek a fejfák gyermekek fejfái voltak.

Egy közelükben élém került fejfa külön fejfatípust képviselt. Párja nem volt az egész temetőben. Ez a fejfa az eresze felett és alatt egyaránt ötélű, a homlokzati részéről hiányzik az él, a teteje pedig hegyes, tehát nem éles minta többi fejfáé. Mesterére valószínűleg az élbevágás nélküli fejfák hatottak (XI. t. 2).

A temetőnek ugyanezen a szakaszán (a nyugatin) találtam meg három nagyon érdekes fejfaformát.

A betűk teljesen eltűntek róluk, ezeknek a nyomai sem maradtak meg rajtuk. Így a XIX. század végéről lehet származtatni azokat.

A fejfák az eresz feletti részükön hat-, azon alul pedig ötélűek voltak. Akárcsak az itt elsőként említett két fejfaféle. Más tekintetben azonban feltűnő különbség volt köztük.

Az egyik régi fejfaféleség homlokzati élén csupán három csipkevágás volt (XII. t. 1).

A másik régi fejfának (egy dülőfélben levőnek) a homlokélén főtételképpen egy, a számtanban használatos kapcsos zárójelhez hasonló bevágás

volt (59. kép 2). Melléktételképpen pedig két csipkevágásra emlékeztető hasítás volt rajta. Az egyik a főtétel alatt, a másik a főtétel felett (XII. t. 2).

A harmadik régi fejfa feltűnően különbözött az előbbiektől. A teteje éles volt ugyan, de az él rajta nem a homlokzat- és hátrész, hanem a két oldalrész közt húzódott. Homlokéle volt ugyan, de a bevágásai nem ezen, hanem a homlokzat két oldalélén voltak. S ezek a bevágások már számtani kapcsos zárójelsorozathoz hasonlítottak. A fejfa ereszen pedig csipkevágás-sorozat volt (XIII. t. 1).

Az előzőekben már említett tartaléktemetőbe temetett öngyilkosok fejfáinak a formája és homlokéli bevágásai azonosak voltak a temető egymásfél méteres fejfái többségének a formájával és homlokéli bevágásaival (X. t. 1).

A cigányok temetkezési helyén talált két sír közül, — mint azt már előbb is szóvá tettem — csak egynek volt fejfája. A másik sírnál a nyugati két sarkon két cövek állt ki a földből. Amikor a temető örét megkérdeztem, hogy miért állították a sarkokra a cövekeket, annak nem tudta okát adni.

A szatmárcsekei fejfák készitési módja

Eddigi egyetlen adatközlőm, Kovács József 50 évesnek mondta magát. A XII. t. 1 és 2. szám alatt közölt fejfákról megjegyezte, hogy nem emlékszik, mikor készítették azokat. Azt sem tudja, hogy kik feküsznek alattuk. A XIII. t. 1. számú fejfáról pedig azt mondta, hogy egy kerékgyártóé, Balku Andrásé volt. Úgy hallotta, hogy az illető maga készítette a fejfáját. Azt is hallotta, hogy Kőlcseről került a községbe. Az ott használatos fejfát készíthette tehát magának! Azért különbözhet (!) a többitől.

De hogy a másik két régi fejfa miért különbözött, arról már nem beszélt.

Elmondta azonban, hogy nagyszüleinek — Fábían Mihálynak és feleségének — egy elágazó tölgyfából kettős fejfát csináltak. Ez 1921 táján történt. A fejfák kisméretűek, másfél métereseek voltak. A nagyanyja előbb halt meg. Előbb lett szükség a fejfára. Amikor temették, leásták a kettős fejfát. A nagyapjának készített fejfára (ágra) még nem vették fel a nevét. Csak a halála után került erre sor. Nagyanyja fejfája vékonyabb volt. Már teljesen elkorhadt. Nagyapja fejfájának — mint vastagabbnak — még csak a töve korhadt el. Azért lehetett újra leásni.

A fejfák tetőélére — mondta tovább — itt-ott csakugyan szegeznek bádogot. Ezzel az esőtől és hóltól óvják őket. A repedésekben lefolyó víz korhasztaná a fejfákat.

Azután már a legkiválóbbnak tartott fejfafaragót, Bóné Józsefet kerestem fel a községben.

A mester akkor 58 éves és eredeti foglalkozására nézve kerékgyártómester volt.

Bóné József a következőket mondta el nekem: 15—16 éves korában kezdte a fejfafaragást. Annak Losonczy Zsigmondtól tanulta a módját. Losonczy előtt Varju Károly volt a legmegbecsültebb fejfafaragó. A fejfákat régebben többnyire ácsok csinálták. De csinálták mások is. Ő is, mint kerékgyártó fogott hozzá.

Egy helybeli hirtokos, Kölcsy Gábor készített vele két fejfamodellt — mondta tovább. Azt hiszi, hogy a budapesti Néprajzi Múzeumnak csináltatta. Mint nagyon rövid neveket, a Kis Pál és Nagy Pál neveket véste rájuk. Kölcsy Gábor akkor kapott kedvet a modellek csináltatására, amikor látta, hogy a paradés kocsisának szépen készítette el a fejfáját. Ez az 1922. évben történt.

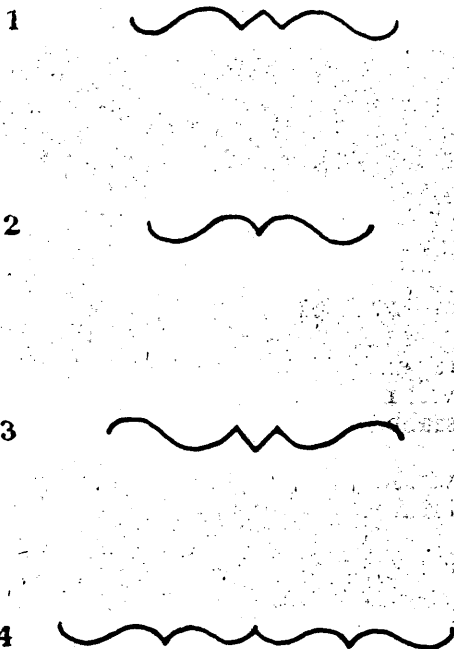
Az 1923. évben volt még egy másik érdekes megbízatása. A reformátusok tornyát abban az évben készítették náluk. Ő is dolgozott az építés famunkáinál. Az öreg papjuk akkortájtban halt meg. Az egyház belső emberei a vállalkozót megbízták azzal, hogy csináljon a papjuknak egy akkor és helyben szokásos fejfát. Azonban hozzá sem tudott kezdeni. Neki, — Bóné Józsefnek — kellett azt kifaragnia.

A fejfafaragás — mondta tovább — a következőképpen megy végbe. A mester a kiszemelt tölgyfát segítséggel két párnafára keresztben ráfekteti. A hosszát leméri és lefűrészeli. A faragásra szánt részt lehajlítja. Azután bárdal hat oldalúra kifaragja. Aközben azonban a tetejét kissé előrehajlóra csinálja. Majd a hegyén (vékonyabb végén) élt készíti neki. Az írásra szánt tábla helyét kiméri, befűrészeli, kivágja. A fejfa homlokzatán levő élen a bevágásokat (véséseket) megcsinálja. Ezt a munkát segítséggel végzi. Ugyanis ő maga tartja és vezeti (!) a bárdot. A segítség (egy másik ember) pedig fakalapáccsal ütögeti a bárd fokát.

Ő a fejfát ma már vastagság és hosszúság szerint készíti. A fa föld feletti hosszát körülbelül 180 centiméterre hagyja. A tövére 65—70 centimétert hagy rá. A tábla feletti részére pedig 85—100 centimétert. A fejfa leghegyétől (a legfelső részétől) körülbelül 50 centiméter távolságban kezdi a bevágás-sorozatot.

A homlokzati bevágás-sorozatnak náluk „magyar bajusz” a neve (59. kép. 1). Ez a név tulajdonképpen a fejfa összefüggő felső vésését illeti. A különálló alsó vésésnek csipkevágás a neve (V). A tulajdonképpeni „magyar bajusz” fölé ő csipkevágást nem csinál.

„Magyar bajusz” egyébként ő nemcsak a fejfa homlokzati élére, hanem más tárgyak élére is készíti. Például a szekerek soroglyazápjaira (saroglyazápjaira), bürfa-középfáira, stb. Mindegyiknek az élére. Ugyanezt teszik a községben más mesterek is. Egy soroglyazápon levő „magyar ba-

59. kép. Két középvágásos „magyar bajusz” (1). Egy középvágásos „magyar bajusz” (2). Fordított fekvésben levő, két középvágásos „magyar bajusz” (3). Sorozatos egy középvágású „magyar bajusz” (4).

juszt” azonnal meg is mutatott a műhelyében. Ennek azonban csak egy középvágása volt (59. kép 2). Amikor ezt szóvá tettem előtte, azt felelte, hogy náluk ez is, az is (tudniillik a soroglyazápon levő is és a fejfán levő is) egyaránt „magyar bajusz”.

Szatmárcsekén tehát Bóné József szerint kétféle „magyar bajuszt” ismertek és ismernek. Egy hosszabbat s egy rövidebbet. És ezt neki el is hihetjük. Hiszen nemcsak alkalmi fejfafaragó, hanem szakképzett kerékgyártó.

Amikor én a fejfán látható hosszabb „magyar bajuszt” megkülönböztetésképpen két középvágásúnak mondtam, akkor helyreigazított: az ő fejfájukon a „magyar bajusz” nem kettős, hanem egyes közepű. Ez a rendes, mondotta. S ugyanakkor a fejfa éldíszét fordított fekvésben le is rajzolta (59. kép 3). Így valóban egy volt annak a középvágása.

A fejfák hosszabb „magyar bajusz” díszét, ennek ellenére a következőkben is csak két középvágásúnak, a soroglyazáp rövid „magyar bajusz” díszét pedig egy középvágásúnak nevezem. Ezeket a neveket a továbbiakban következetesen alkalmazom. Ezzel azt kívánom elérni, hogy fejtegetéseim közben egy pillanatra se legyen kétség afelől, hogy egyik vagy másik „magyar bajusz-félével” kapcsolatban említek-e bizonyos fejfákat vagy más tárgyakat.

Bóné József egyébként még a következőket mondta el nekem ugyanakkor. A nagy fejfaféléket ő kezdte csinálni 1920-ban. Megfigyelte, hogy a régiéknél a hosszúság nem volt arányban a vastagsággal. Emellett a régiéket kikorhadásuk esetén bajos volt újra leásni. A versírásra sem volt még rajtuk hely. Ezekén a bajokon igyekezett segíteni a fejfák hosszabbra való csinálásával.

A községben mások is készítenek fejfákat — mondta tovább. De a verseket minden fejfára vele vésetik fel. A verseket is vele szokták csináltatni (íratni).

A fejfa készítéséért nem adnak pénzt. Csak ellátást (kosztot) adnak a mesternek érte.

A fejfákat „valaha” perzseléssel színezték. (Hozzátette: úgy száz ével!). Ezt a készítési módot azért hagyták el, mert így a fa belsejét körülbelül háromnegyed centiméternyire bebarnították. A betűk ezáltal barna színt kaptak s így nehezen olvashatókká váltak. Ezután a fejfák szurkozását „kapták” fel, majd a fekete festékkel (kindrusszal) való festésre tértek át. Ma kizárólag ezt a festéket használják. Ebbe beletörnek 6—8 tojást. Ezekkel összekavarják. A fejfát a faragott részén, a betűk helye kivételével, a keverékkel befestik. A betűket magukat bevésik, majd fehér festékkel kifestik. Ha valakinek sürgős munkák (például aratás) idején kell elkészítenie a fejfát, a festést részben vagy egészen elhalasztják.

A temető nyugati (tartalékolt) részébe jel (fejfa) nélkül azokat az idegeneket temették, akik a Tiszába fulladtak és semmit sem tudtak meg róluk. A kelet felé fordított fejfák esetében másról volt szó. Akiknek így állították a fejfáit, azok a vízbe ölték magukat, de fejfát mégis készítettek nekik. De az ellenkező (keleti) irányba való állításával és fordításával jelezték, hogy az az ember nem természetes halállal halt meg.

Bóné József a temető nyugati (tartalékolt) részén levő cigány sírokkal kapcsolatban azt mondta, hogy „azok az emberek” nem törődnek azzal, hogy díszes-e a fejfájuk. Sőt, még azzal sem törődnek, hogy van-e fejfájuk.

Egyébként a két kis karóval jelölt sírról azt mondta, hogy egy gyermek sírja. A gyermeket soroglyán vitték a temetőbe. Azt állíthatták (!) fejfa helyett a sír nyugati végébe. Más községekben — még a magyaroknál is — van ilyenféle szokás. A halottvivő fákat ilyenkor beteszik a sírba. Ezt Sonkádön is megteszik, de ott a halott lábához teszik és fejfát is állítanak a halott fejéhez. A szatmárcsekei reformátusoknak azonban közös halottvivő fájuk van. Ezt, (helyesebben ezeket, mert két halottvivő fájuk van), a templomukban tartják.

A református temetőbe, Bóné József emlékezete szerint egyetlen római katolikus vallású embert temettek. Annak is a reformátusoknál szokásos fejfát állítottak a fejéhez.

Arra a kérdésemre, hogy az általa is készíttetett fejfák homlokzatára miért csináltak bevágásokat, szóról-szóra a következőket mondta: „Az a bevágás csak tetszésből kifolyólag kerülhetett (!) oda. Nem olyan tetszetős, ha nincs ott.”

A szatmárcsekei fejfafaragók — végezte be tájékoztatását Bóné József kerékgyártó mester —, idegenbe is készíttetek fejfákat. Ő is készített. Mégpedig a rokonainak, ajándékba. Küldött egyet-egyet belőlük Fehérgyarmatra. Kisvarsányba, Mándra és Nemesborzovára.

Ezután már Kajdi Zsigmond 72 éves középparasztot szólaltattam meg.

Az őfajta emberek — mondta nekem — nem sokat törődtek és törődnek a fejfa formájával. Rábízták és rábízzák a készítését a mesterekre.

Idős Borbély Ferenc 95 éves „szegényember”-t kérdeztem ki ezután. Sajnos, nem soká beszélhettem vele. Már nagyon beteg volt.

Amikor a temetőjüket szóba hoztam, egy réges-régen, iskolában tanult verset kezdett mondani:

Mindig híres marad
Cseke temetője,
Hol nyugszik Kölcsey Ferenc,
Hazánk nagy költője.

Beszélt volna ezután Kölcsey Ferencről magáról. Amikor azonban megérttettem vele, hogy ezúttal nem a költőről és ismert életkörülményeiről, hanem a szatmárcsekei református temető fejfáiról szeretnék vele beszélni, elmondta azt, hogy az ő gyermekkorában még nem mindenkinek volt „cifra fejfája”. Később is csak azoknak csináltak ilyet a mesterek, akiknek a családja jó ellátást (kosztot) adott nekik vagy akik a mesternek jó komái voltak.

Az újabb (cifra) fejfákról azt mondta, hogy tetejük volt és tetejük van. És hogy ezeknek hasító szeg (ék) alakjuk volt és hasító szeg alakjuk van. — Ezzel azonban már végét is szakította beszélgetésünknek.

Érdekességképpen megemlítem itt még azt is, hogy a Fő utcában, egy régi ház tornácán üldögélő beteg öreg asszony részvételtjes szavaimra csupán annyit mondott, hogy jobb volna neki már a fekete fejfák sorában feküdni.

Fekete fák alatt a szatmárcsekeiek feketére festett fejfáit értette.

*A szatmárcsekeihez hasonló fejfák keresése más szatmári részi
községekben*

Az előző fejezetben említettem már azt, hogy Bóné József nemcsak saját községébe, hanem más falukba is készített fejfákat. Természetesnek láttam tehát azt, hogy legalább egy helyen utánanézzek a dolgának. Azt is csak természetesnek láttam, hogy erre szatmári részi községeket válasszak ki.

Így utaztam már 1956 augusztusában Fehérgyarmatra.

A község református temetőjének a fejfái ekkor tüzetesen átvizsgáltam. A keresett fejfát köztük megtaláltam.

A fejfa formája a Bóné József által utóbbi időben készíttetett nagyméretű fejfátípus volt.

De nagy meglepetéssel láttam ott azt, hogy e fejfától északra, nem nagy távolságban, egy másik szatmárcsekei típusú fejfa állt. Ez azonban nem a Bóné József-típusú, hanem a *XII. t. 1* alatt látható három csipkevágásos fejfa mása volt. A fejfát az 1940-es években készítették. A temetőőr szerint az érdekes fejfával jelölt sírban nyugvó ember hozzátartozói a község egyik távoli tanyáján laktak, így nem volt elég időm velük beszélni.

Ugyanakkor megállapítottam azt, hogy a temetőben egyébként sem voltak egyformák a fejfák. De megállapítottam azt is, hogy köztük a négy oldalú hasábra emlékeztető fejfák voltak többségben. Így a kékies és ramocsaháziak fejfáihoz is hasonlítottak (*XIV. t. 2*).

Következő kutatásomat már a Bóné Józseftől kapott értesülésektől függetlenül — alkalmilag — Penyige községben végeztem.

Az itteni temető négy oldalú hasábra emlékeztető fejfái közt azonban találtam egy nagyon érdekes, szatmárcsekei típusú fejfát is. Ez ugyanis a *XII. t. 2* szám alatt közölt fejfaforma változata volt. Változatának mondom, mert a penyigei fejfán a főtétel (az egy középvágású „magyar bajusz”) alatti vágás nem elcsúszó, hanem határozott csipkevágás volt. S ennek a vágásnak (akár a *XII. t. 2* számú fejfa elcsúszó vágásának) a párja a főtétel felett ugyancsak ott volt. A penyigei fejfa a *XIII. t. 2* alatt látható.

Szükségképpen megjegyzem azonban itt a következőket: a görcsök, a hasadások és a szálkák kétségtelenül a fejfafaragó akaratán kívül kerültek a fejfa homlokzati részére. Éppenúgy a fényképen megörökített homlokzatrészi árnyékok is. (S itt legkülönösebben utalok a homlokzati részen egy száлка keresztbenfekvéséből adódó, szemként ható árnyéokra.)

Megjegyzem egyúttal azt is, hogy a fejfa mély (a szatmárcsekei egykori fejfafaragókénál mélyebb) homlokzati bevágásaiból arra lehet következtetni, hogy a kérdéses fejfát egy penyigei fejfafaragó, megrendelés után, a Penyigén szokásos mély bevágásokkal készítette. Egy ilyen fejfa a *XIV. t. 1* képen látható.

A szatmárcsekei eredetű fejfák utáni — megint csak alkalmi — harmadik szatmári kutatást Mátészalkán hajtottam végre.

A mátészalkai fejfák többségükben ugyancsak négy oldalú hasábra emlékeztetnek. Itt is találtam azonban egy szatmárcsekei típusú fejfát. A temetőőr hívta fel rá a figyelmemet, de úgy, mint székely fejfára. Ez a faragvány a szatmárcsekei fejfaóriás mása volt. Bóné Józseffel később megállapítottuk, hogy az egy szatmárcsekei volt főjegyző Mátészalkára került fiáé volt. A fejfát nem Bóné József készítette.

Adódott azonban itt még egy másik meglepetés is. Az 1940—50-es évekbeli négy oldalú hasáb alakú fejfák egyikén-másikán az első lap két oldalélén a *XIII. t. 1* alatt látható sorozatos egy középvágású „magyar bajusz” díszítés húzódott végig.

Ez sarkalt arra, hogy a Kovács József szatmárcsekei temetőőr által kölcei-félének mondott fejfa után is nyomozzak. Megtudjam, hogy mi a valóság a szatmárcsekei temetőőr beszédéből.

A Balku András szülőföldjének mondott Kölce két református temetőjét hamarosan sikerült is megtalálnom.

A község régi temetőjében találtam ugyan hat oldalú hasábra emlékeztető fejfákat, de azok közül egy sem volt Balku András fejfájának a mása. Sőt egyetlenegnél sem láttam oldalélen futó egy középvágású „magyar bajuszsorozatot”.

Egyébként itt a fejfák többsége lapos (vízszintesen vágott tetejű) volt. Tehát ismét nem olyan, mint a kérdéses szatmárcsekei fejfáé. (Homlokzatukon három nagy csipkevágás volt.) Tehát a *XII. t. 1* alatt látható régi szatmárcsekei fejfa homlokzatélén levő bevágások mása.) Az ereszevonalukat pedig 12—20 ritkább vagy sűrűbb apró csipkevágás díszítette (*XV. t. 1*).

Az új temetőben, amelyben még csak nyolc sírt lehetett látni, már kizárólagosan három nagy homlokzati csipkevágásos fejfa volt. Fel lehet tehát tételeznünk azt, hogy a közeljövőben ez a fejfaforma lesz uralkodó Kölce községben.

Egy ezektől kissé elütő régi temetőbeli fejfának a képét, mint nagyon érdekes fejfáét, közlöm innen (*XV. t. 1*). A fejfa homlokzati csipkevágásai ugyanis olyan szabálytalanok voltak és olyan közel estek egymáshoz, hogy már az egy középvágású „magyar bajusz” felé való átmenetnek is lehet őket tekinteni.

Domanovszky György egy korábbi időpontban ugyancsak végzett Kölcsén fejfavizsgálatot. S így még lehetőség volt arra, hogy a község megsemmisült legrégebbi temetőjének a fejfáit is átnézzék és leírja. Balku József fejfaformáját azonban hiába kerestem Domanovszky György dolgozatában.⁶ Ezek szerint a régi szatmárcsekei kerékgyártónak a fejfaformája aligha volt kölcei eredetű, s a kerékgyártó maga is aligha volt kölcei származású.

Amikor a kölcei kutatást abbahagytam, a községhez közel eső Vámosorosziiba mentem át. Azt hallottam ugyanis, hogy ott is vannak „cifra” fejfák.

A hír valóban bizonyult.

De a fejfák cifraságai (díszei) valahogyan mások voltak, mint a szatmárcsekei fejfák díszei (cifraságai).

És a formáik is mások voltak.

Voltak ugyanis a fejfák között négy oldalúak. És voltak hat oldalúak is. Az utóbbiak voltak többségben. Ezek közül az egyik típusnak sima, vízszintesre vágott volt a teteje és vésés nélküli a homlokéle (!). A típust az 1920-as évekig vissza lehetett követni. A másik típusnak (a pár évtizedesnek) a homlokzati élén (!) már a Balku András-féle egy középvágású „magyar bajuszsorozat” is látható volt. Ismét egy másik típusnak (megint

⁶ Fejfák Szatmár és Szabolcs megyéből. Néprajzi Értesítő 29 (1937) 423—438.

csak pár évtizedesnek) a tetején elülről hátrafelé nyúlóan (!) már koporsó-fedélre emlékeztető díszje is volt. Akárcsak Balku András szatmárcsekei fejfájának.

Mint külön érdekességet megemlítem itt azt, hogy egy fejfa homlokzatára (éspedig az általam előbb „másik” típusként említett fejfára) kereszt is volt vésvé. Nyilván azért, mert az azzal a fejfával jelölt sírba egy római katolikus vallású embert temettek.

Amikor a község lakosainál a felől érdeklődtem, hogy az általam fentebb elősorolt fejfák közül melyiket ismerték legrégebbinek, különös választ kaptam kérdésemre. Azt felelték ugyanis a kérdeztettek, hogy a régi temetőben, amelyet körülbelül nyolcvan éve hagytak el, még kizárólagosan négyoldalú fejfák voltak. Olyanok, mint amilyenek náluk a kapufélfák.

Többek között így beszélt Nagy Gábor ácsmester is: Gyermekkorában — mondta a hatvanéves ember — sokszor játszott a régi temető fejfái közt. Ezen kívül megemlítheti azt is — folytatta tovább — hogy ma is ő készíti a fejfák többségét Vámosorosziban. Így ki van zárva az, hogy tévedjen. Külön érdekességként említette azonban azt, hogy náluk az egy középvágású „magyar bajuszosorozatot” egy másik kerékgyártó mester készítgeti (vésegeti) a fejfák homlokzati élére. Még azokéra is, amelyeket ő — Nagy Gábor — farag.

A „bajuszosorozat” készítője is ízig-vérig vámosoroszi ember volt.

Ahol tehát valaha kizárólagosan négy oldalúak voltak a fejfák, ott-járásom idejére túlnyomó többségben hatoldalúakká váltak. És ahol a fejfák valaha homlokél nélküliek voltak, ott ma többségükben homlokéllal bírnak. És ahol a fejfák homlokélei még egy évtizeddel előbb is bevágás nélküliek voltak, ott ma már sok a bevágásos („magyarbajuszos”) fejfa-homlokél (XVII. t.).

Ezekből, mint kétségtelen adatokból következtethetünk arra, hogy a megye szatmári részi fejfaformáinak és fejfadíszjeinek — közöttük a szatmárcsekei fejfaformáknak és fejfadíszeknek — a változásához nem kell, sőt, nem is lehet túl hosszú időt számításba vennünk.

Amennyiben pedig a szatmári részi fejfafaragók — közöttük a szatmárcsekeiek is — tanult mesterek voltak, fejfaformáikat és fejfadíszjeiket nemcsak nem kell, hanem nem is lehet ösztönöseknek tekintenünk.

A szatmárcsekeihez hasonló fejfaformák a szabolcsi részeken

Az eddig leírtakkal még mindig nem lett, de nem is lehetett vége idegen temetőbeli fejfakutatásaimnak.

A következő időben egy régi szabolcsi község, Tiszadob református temetőjébe látogattam el.

Ennek az utamnak megint csak különös oka volt.

Lükó Gábor ugyanis azt írta egyik munkájában, hogy egy, a debreceni Déri Múzeumban elhelyezett régi tiszadobi fejfának a vézése egy nyitott bibliára emlékezteti a szemlélőt.⁷ A fejfa képét ugyanott bemutatta. Ezt a rajzot átvettem tanulmányomba (60. kép 1).

⁷ Tanulmányútam a szatmári, beregi, máramarosai, továbbá a Közép-Tisza melléki községek temetőiben. Déri Múzeum Évkönyve 1942. 59. Megemlíti itt azt is, hogy járt Szatmárcsekén is, de arról nem szól, hogy az általa rajzban leközölt fejfakon kívül volt-e más fejfaforma is a község temetőjében.

Levélbeli kérésemre Makkay János debreceni archeológus megnézte a kérdéses fejfát és értesített arról, hogy a fejfán évszám is van, aminek azonban az utolsó tagja rongált. Így nem tudja pontosan megállapítani azt sem, hogy az 1872. vagy az 1879. év lett-e rá felvésve? De azt közölte velem, hogy az évszám és az egyéb írásos rész a fejfa felső részén, két vésett ékítmény között található.

A fejfán egyébként, (mint azt a rajzról is láthatjuk), ereszt nincs.

A fejfa lendületes, volutás megoldása feltehetőleg barokkos jellegű: barokkos eredetre is visszavezethető. Díszei a *XII. t. 2* alatt láthatók, és

az egy középvágású „magyar bajuszos” szatmárcsekei régi fejfa díszeitől jóformán csak mélységükkel és csigás (volutás) végükkel különböznek. A díszeknek a tiszadobi fejfán való elhelyezési módja így a szatmárcsekei fejfadísz alkatára nézve is felvilágosításokat adhat: a dísznek élen (a fejfa homlokzati élén) való elhelyezése mellett tudniillik már minimális lehetőség nyílik arra, hogy a mesterek a díszítéseket a fejfán a barokkra jellemző volutával (esetleg csupán annak egy volutát jelző nagyobb görbületével) fejezzék be.

Így persze már az sincs kizárva, hogy az utóbb említett szatmárcsekei régi fejfának az egy középvágású „magyar bajusz” dísz és az azt kísérő, sikertelennek (elcsúszónak) látszó „csipkevágásai” a barokkos volutadísz kényszerből leegyszerűsített formái.

A tiszadobi újabb temető-részben a debreceni múzeum említett tiszadobi fejfapéldányának én már csak a korcs utánzatait láttam.

A temető régibb részeinek a vizsgálása alkalmával azonban a debreceni Déri Múzeumban levő, ill. a tiszadobi temető mai nap leggyakrabban készített fejfaformája között több átmeneti formát tudtam találni.

Ilyenek voltak azok a korhadt betüvetésű XIX. századvégi fejfák, amelyeknél a volutavégek és az azokat kísérő vágások fúrás kíséretében jelentkeztek (60. kép 2). És ilyenek voltak azok a ma is jól olvasható szöveggel ellátott XX. század-eleji fejfák, amelyeknél a felhajló volutavégek ugyancsak fúrással kapcsolatban alakították ki, de amelyeknél a volutavégi vágások már hiányoztak (*XIV. t. 2*). Valamint azok a fejfák is ilyenek voltak, amelyek a század 20-as, 30-as éveiben már csak faragással készültek (*XV. t. 1*).

60. kép. A legrégebb tiszadobi fejfa (1879) (1). Tiszadobi fejfa a XIX. század végéről (2)

A legújabb (legegyszerűbb) fejfáknál pedig már különös érdekességképpen lehet megjegyezni azt, hogy a volutavégek (felhajlások) teljesen elmaradtak róluk. Így a fejfák egy középvágású „magyar bajuszos” típusúvá váltak (XV. t. 2).

Még két szabolcsi fejfára fogok itt utalni. Kalicz Nándortól kaptam hírt róluk. Nevezett ugyanis vidéki útjai alkalmával Apagyon és Paszabon talált egy-egy olyan fejfaformát, amelyről itt szükségképpen meg kell emlékezniem.

Az apagyi fejfának négyoldalú hasábra emlékeztetett az alakja. S ez a fejfa egy-középvágású „magyar bajusz” dísszel is el volt látva. A dísz a fejfa homlokzatán (éspedig annak a legfelső részén) vízszintesen lett kialakítva (XVIII. t. 1). A paszabi fejfának ugyancsak megközelítően négyoldalú hasáb volt az alakja, és szintén egy-középvágású „magyar bajusz” volt a dísz. De ebből már kettő volt rajta. És a két dísz már a fejfának a két oldalán volt. Sőt, ezeket a díszeket már ki is festették rajta. A festéshez aranyos színű festéket használtak (XVIII. t. 2).

Ha az egy-középvágású „magyar bajuszoknak” az utóbb említett fejfákon való elhelyezését vizsgáljuk, megint csak azt tapasztaljuk, hogy ezeket a díszeket a fejfánál olyan helyre (a fejfa végére) vágják, ahol egy szabályosan csigásodó (vagy legalábbis a csigaformát jól érzékeltető) görbület kialakítása nem volt lehetséges. S így ezeket a díszeket is a barokkos volutadísz kényszerűségéből leegyszerűsített formáinak lehet tekinteni.

A szatmárcsekei fejfák homlokél-bevágásainak más tárgyformákon való előfordulása

Az előbbieken néhány szóval említettem már azt, hogy Bóné József szerint Szatmárcsekén nemcsak a fejfákon, hanem más tárgyakon is vannak „magyar bajusz” nevű díszek.

Én magam találtam ugyanebben a községben egy kettős kendertörőt, amelynek az élén az egy középvágású „magyar bajusz” volt kifaragva.

A Szatmárcsekehez közel fekvő Vámosorosziban egy Kis Albert nevű kovácmester udvarában a javítás alatt álló szekerek bürfaközépfáján, löcsén és „ferhécén” az egy középvágású „magyar bajuszt” ugyancsak megtaláltam.

A mester elmondotta, hogy az „ilyen fajta magyar bajusz” díszítmény az ő segédeskedése első éveiben a szatmárnémeti szekereken még általános volt. 1919-ben még Szatmárnémetiben lakott. Ezt hát tapasztalatból tudja. A szekerek egyébként ebben a városban még a maguk színében, festetlenül kerültek eladásra. Kivétel csupán az volt náluk, hogy a löcsüket könnyen megpergelték (megpörkölték). A meleg fát kindrusszal (fekete festékkel) befestették. Azután jött rá az egyszerű (egy középvágású) „magyar bajuszkivágás”. Nagyon tetszetős volt úgy. Az ilyen szekér mellett még később is kevés volt a festett szekér. Azt tartották, hogy a festéssel a mesterek a szekér hibáit próbálják eltüntetni. Lassan mégis szokásba jött. A szekereket akkor már zöldre, pirosra és szatínóberre (barnára, sárgára) festegették.

Később a régi szabolcsi részi szekereken is figyelgettem a „magyar bajusz” nevű díszet. De azokon már nemcsak az egy középvágású, hanem

a két középvágású „magyar bajuszt” is módomban volt látni. Így berkeszi, ófehértói és nyíregyházi szekereken. Egy nyíregyházi szekeren kivételesen három középvágású „magyar bajusz” dísz is láttam. Hanem ennek a középrése már kissé oldalra nyomott volt.

Ezek után a vizsgálatot már a Nyíregyházi Jósa András múzeumban levő tárgyakra is kiterjesztettem. Itt találtam is egy középvágású „magyar bajusz” dísz két tiszaberceli és egy paszabi sulykon, egy gávai gombolyító állványon és egy nyíregyházi kádárkörzön (a tiszaberceli sulyok képe látható a XIX. t. 1 alatt). A sulykoknál a dísz vízszintes, a gombolyítóknál és a körzónél függőleges helyzetben volt. Találtam még egy kettős középvágású „magyar bajuszos” tiszaberceli cifra jármot is (XIX. t. 2). Ennél a tárgynál a vésések a bélfákon, függőleges állásban voltak.

A képen közölt sulyoknak 55. 810. 1., a járomnak pedig 55. 479. 1. a leltári száma.

Újabb múzeumi szerzeményeink között van egy apagyi bölcső, amelynek a végein két középvágású „magyar bajusz” díszek vannak. A bölcső leltári száma: 61. 51. 1.

Az ez irányú kutatásaimat érdeklődéssel figyelő Koroknay Gyula tanár hívta fel a figyelmemet arra, hogy Napkor községben néhány kiskapu szemöldökfáján ugyancsak van két középvágású „magyar bajusz” dísz. Egy kiskaput le is fényképezett s rendelkezésemre bocsátotta a felvételt (XXII. t. 2).

Amennyiben így a „magyar bajuszforma” olyan községekben is előkerült, amelyeknek a lakosai vallásukra nézve túlnyomó részben katolikusok vagy görögkatolikusok és származásukat tekintve németek vagy rutének voltak, elhatároztam, hogy a mondott díszek eredetét illetően, ellenőrzésképpen Napkor községben is részletekbe menő kutatást végzek.

Napkorra érkezve, házról-házra járva átnéztem a „magyar bajusz” díszek napkori szokásos kialakítási tereit: a kiskapuk szemöldökfáit és a házak oszlopaít.

Kutatásom eredményeiről a következőkben számolok be: a kiskapuk szemöldökfái (már ahol szemöldökfáról beszélni lehetett), nagy többségükben négyoldalú hasáb alakúak voltak. Akadt köztük ugyanis néhány szabálytalan. Amit a mester a felhasznált fa görbesége miatt, kénytelenségből formált mássá. De akadt köztük olyan is, amelyik felül szépen ívelt volt.

A hasáb alakú szemöldökfák között egyébként túlnyomó többségben voltak a díszítés nélküliek.

A díszítettek között nyolc egy középvágású, tizenhárom pedig két középvágású „magyar bajusszal” volt ékes.

Az egy középvágásúakat hol a szemöldökfa felső (felülre került) oldallapján, hol az azzal ellenkező oldalon (alul) alakították ki. Négy jutott közülük a szemöldökfa felső lapjára és négy az alsóra. A két középvágású „magyar bajuszt” kivétel nélkül a szemöldökfa alsó lapján alkalmazták.

A „magyar bajusszal” díszített szemöldökfák kapufélfái maguk is díszítették voltak. Külső részükön, fent és alant többnyire gyámköformára emlékeztető vésések voltak. De ilyenféle díszek olyan kapufélfákon is előfordultak, amelyeknek a szemöldökfáján díszítések (vésések) nem voltak.

A „magyar bajuszformák” közül csak egyetlen két középvágású volt évszámmal megjelölve: a Petőfi utca 2. szám alatti kiskapun az 1931. évszámot láttam.

A Kossuth-utca 16. számú háznál levő kiskapuról, — amelynek a kapufelein már gömbök is díszlettek — tulajdonosa, Kosztik Erzsébet azt mondta, hogy 25—30 évvel ezelőtt készítették. Ezt a két évszámot azonban nagyon bizonytalanul mondta: mert nem ő, hanem az apja faragtatta a kapufélékat (XXII. t. 2).

Egy hatvan év körüli asszony szerint azonban az a kapu már negyven évnél is idősebb. Legfőbb érve erre az a tény volt, hogy a Kosztik-féle ház szomszédságában nagyleánykodott, és a kapura már abból az időből is emlékszik.

Ugyanitt beszéltem egy „mindenmesterrel”, az 56 éves Janovics Józseffel. Tőle már azt kérdeztem, hogy csinált-e „magyar bajuszos” kaput vagy sírkeresztet, esetleg fejfát? Amire azt felelte, hogy fejfát (amit csak a reformátusoknak szoktak adni) soha nem készített. Egyebet csinált, de dísz nélkül. (Eszerint a „magyar bajusz” dísz Napkoron nem is számíthatott a barkácsolók szokásos munkái közé.)

Ezek után még megjegyezte, hogy a „magyar bajuszos” kiskapukat mostanában már nem készíttetik a községben.

A Kossuth utca 48. számú ház előtti két középvágásos díszű kiskapuról azonban a gazdaasszony már azt mondta, hogy az ura ottjárásom előtt három évvel csináltatta, de egy ugyanolyan díszű kiskapu helyébe, illetőleg kapufélfa és szemöldökfa pótlására. Készítője Pallai Béla ácsmester volt.

Fodor János kerégyártó mester sem sírkereszteket, sem fejfákat nem csinál. A katolikusok keresztjeire azonban a nevet és egyéb adatokat ő írogatja (vésegeti).

Az egy és két középvágásos díszű Napkoron „magyar bajusznak” nevezik a mesterek.

Fodor János is csinál ilyen díszeket, de csak a tárgyak élére. (Soroglyazápra, bürfaközfára.) Néha a tárgyak két szomszédos élére is kivési őket. A munka menetét magyar és német (rossz német) mesterszavakkal a következőképpen képzelte el velem: Először jön egy bevágás. Utána sváfol az ember. Azután spiccet csinál. Utána megint sváfol. Utoljára egy bevágást csinál. A bajuszt szerinte az ácok jobbára a lapokon (fák oldalain) vágják. A kerégyártók már csak a fák élére.

A faluban (oktatott még), valaha háromféle nép volt. A sváb, az orosz (rutén) és a magyar. Ma már mindenki magyar náluk. Kizárólag csak magyar nyelven beszélnek. Mindössze a vallásuk különbözteti meg őket. Akik régebben németek voltak, azok római katolikusok maradtak. A rutén eredetűek görög katolikusok manapság is. A magyar eredetűek pedig reformátusok. Legtöbben vannak a római katolikusok, kevesebben a görögkatolikusok, legkevesebben pedig a reformátusok. Ezek az egykori uradalmi cselédek leszármazottai. De ők a legszegényebb népség is.

Beszélgetésünk után a temetőbe látogattam el. Itt azt tapasztaltam, hogy a római és görög katolikusok keresztjei faragásukra nézve a lehető legegyszerűbbek. Csupán egynél láttam vég (keresztvég) csipkézést. A reformátusok sírjai elvadult, gazos, akácfás helyen voltak. (Egyetlen virágos sírt láttam ezen a helyen.) Fejfáik között nem volt tekintélyes vastag-

ságú. És nem volt mesterkézre valló sem. Valamennyi négyoldalú hasábra emlékeztetett. De az egyik teljesen sima volt. A másik ereszes. Volt, amelyiknek a teteje sima. Volt olyan is, amelyiké lecsapott. És volt éles is közöttük. És mindössze három fejfán láttam gyökeres füzfaábrát. Egyben egy pléhdarab helyettesítette a táblát. Egy sir végében (nagyon természetesen annak a nyugati végében) egy erős használatra mutató vascső állt ki a földből, rajta megint csak pléhből készült tábla volt. Ezen egyenlőtlenül sorakoztak a nehéz kézzel, festékekkel irt betűk.

Tehát a község temetőjében sehol semmi nyom nem volt arranézve, hogy a keresztteknél és fejfáknál valaha díszképpen használták volna az egy, vagy a két középvágású „magyar bajuszt”.

Mint legöregebb napkori emberhez, a 82 éves Lipták Andrásához is elmentem. Kérdéseimre a következő választ adta. A községben a kapuk díszítését 40—50 évvel ezelőtt egy Bálint és egy Szilágyi Károly nevű ácsmester hozta divatba. Mind a kettő városban tanulta a mesterségét. Először csak a kapufélfát faragták ki. Azután már a szemöldökfát is. Később Pallai Béla is foglalkozott ilyesmivel. Idős Lipták András csak a kapufélfáit díszítette. A szemöldökfát magát simán hagyatta. Amikor azonban látta, hogy a kapufélfa felső részét is kikezdi (korhasztja) az idő, feléje egy koporsófedelelet csináltatott. A furcsa nevezetű kapu- és kapufélfvédő két deszkadarabból készült. Ezeket vályuszerűen egymáshoz szegezték és a két kapufélfa fölé helyezték.

Kutatásaim közben arról is értesültem, hogy egyes szatmárcsekei parasztházaknál a tornácoszlopok oldalán a tiszadobi temetőbeli fejfák véséséhez hasonló voluták vannak kivésve. Valóban! A községben három háznál van ilyen oszlop. A házak egyikét, a Kölcsey utca 32. szám alatt fekvőt 160 évesnek mondták. A ház három tornácos, csak a „háta” mögött nincs tornáca. Mind a három tornác faoszlopos. Az oszlopok barokkosak. Derekipun „volutások” és „csipkevágásosak”. A sarkokon állókon két-két, más helyeken sorakozókon egy-egy csipkevágással végzett voluta van. Ezek a díszek az oszlopok külső oldalán vannak. Az oszlopok náluk károsak. A karok barokkosak. (A ház fényképét a XX. t. 1, az oszlopdíszét a XXII. t. 1 alatt közlöm).

A második ház a Kölcsey utca 57. szám alatt van. Ez már évszámmal is el lett látva. Gerendáján a következő felírás áll: „Varga János és Farkas Sára által építtetett 1855 Juni 14.” A ház oszlopdíszei a másik háznál primitívebbek. Vagyis a volutája végeinél csak egyszerű vonaldíszek vannak. Ennek a háznak is barokkosak az oszlopkarjai. De a karok már hiányosak (XX. t. 2).

A harmadik ház a Kölcsey utca 55. szám alatt fekszik. Az előbb említett házzal szomszédos. A három ház közül a legújabb. Különös érdekességei a következők: az oszlopai oldalain levő volutadíszek a másik két ház volutadíszeinél már nagyobb alakúak és erőteljesebben vágottak. A volutái végében levő díszek már nemcsak „csipkevágásosak”, hanem vonalalak is. Tehát a többi ház volutatoldalék díszei egyesítve vannak nála.

A Szatmárcsekéhez közel fekvő Fülesden több olyan ház van, amelynek az oszlopélein egy középvágású „magyar bajusz” dísz található (XXI. t. 2).

A fülesdi temető fejfáin ilyen díszítést nem találtam.

Mint különös érdekességet említem meg itt azt, hogy egy baktalóránt-

házi ácsmester, a 69 éves Jakab Lajos szerint a két középvágású „magyar bajuszt” az ácsok „dupla magyar bajusznak” is mondták. Az egyszerűt (egy középvágásut) a rövidebb, a duplát (két középvágásut) pedig a hosszabb tárgyak díszítésénél használták. Egyébként az ácsok ezt, mint azt, inkább a fák lapjain, a kerékgyártók pedig a fák elein alkalmazták.

A békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban való járásom alkalmával is több értékes adatot gyűjtöttem. Így találtam ott olyan ágyat és kanapét, amelyen az egy középvágású „magyar bajusz” díszlett. Tábori Györgytől pedig úgy értesültem, hogy az ilyen dísznek Békéscsabán ugyancsak „magyar bajusz” a neve.

Egy nyíregyházi kisiparosnál való kérdezősködésem is érdekes eredménnyel végződött. A 65 éves Szikszai István asztalos ugyanis elmondta nekem, hogy fiatal korában Erdélyben dolgozott. Ott látott olyan egy és két középvágású díszítéseket, mint amilyeneket én mutattam neki. Kalotaszegen, Szamosszegen, Gyulafehérváron és Nagyenyeden alkalma volt azokat megfigyelni. Egy középvágásúakat általában látott tálason, hölcsőn és ágyfejen. Gyulafehérváron és Nagyenyeden azonban már látott régi könyvtári polcokon is. De ahol járt, ott ezeket a díszeket csak „ökörzarvának” nevezték. Egy ökörjárom bélfáján két középvágásos „ökörzarv” nevű díszítményt látott.

Egészen természetes volt az, hogy ezek után a kutatást irodalmi téren is folytattam. Ennek a folyamán az egy középvágású „magyar bajuszos” bútordíszítési módra példát találtam Malonyay Dezső kalotaszegi népművészeti könyvében egy zentelkei tojástartós vízpadnál.⁸ A két középvágással bíró „magyar bajusz” dísz is megtaláltam Malonyay Dezsőnek a székelyföldi művészetről írott könyvében, egy karos pad díszítései között.⁹ A kalotaszegi népművészeti könyvben azonban már láttam az egy és két középvágásos „magyar bajuszt” együttes alkalmazásban is.¹⁰ A két középvágással készült „magyar bajusszal” való díszítési módról Ráth Györgynek az Iparművészet című munkájából is olvastam. Ezt a Veszprém megyei soólyi református templomnak az Iparművészeti Múzeumba vitt karzatlábiával kapcsolatban tette.¹¹ A szerző ehhez azt a megjegyzést is hozzáfűzte, hogy a tárgy az 1724. évből származik. Végül utalok itt Ráth György említett könyvével kapcsolatban egy 1609. évszámmal jelzett, ismeretlen helyről származó ónmázás víztartó edényre, amelynek már nem az élen, hanem az élei mentén húzódott két kettős középvágású „magyar bajusz” féle díszítmény, és amelynél a szerző azt a megjegyzést tette, hogy a tárgya a legrégebb ónmázás magyar edény.¹²

Az ebben a fejezetben közölt adatokból többek között kitűnnek a következők.

1. Az egy és két középvágású „magyar bajusz” nevű díszek nemcsak a fejfákon, hanem más népi eredetű tárgyakon is megtalálhatók.

2. Ezek a díszek olyan helyeken is megvannak, amelyekről a legkevésbé sem lehet feltételezni, hogy a temető fejfáiról kerültek át más tárgyra.

⁸ A magyar nép művészete. Bp. 1907. I. 163. oldalon levő 251. ábra. Ugyan-ezen az ábrán még más hasonló díszítések is találhatók.

⁹ Ua., II. kötet, 1909. 185. oldalon levő XXII. ábra legvégén.

¹⁰ Ua. I. kötet, 161. oldal 1. kép.

¹¹ Az iparművészet könyve, 1905. II. kötet, 494. l., 394 kép.

¹² Ua. II. kötet, 584. o., 487. kép.

3. A kétféle „magyar bajusz” dísz egyes tárgyakon együttesen való előfordulását bizonyoságként lehet tekintenünk arra nézve, hogy azok, mint motívumok, összefüggnek.

Amiknek az ismeretében az előző fejezetek adataiból már a következő tanúságokat szűrhetjük le:

1. A kétféle „magyar bajusznak” a szatmárcsekei fejfákon való egyidőbeli előfordulását bizonyoságképpen tekinthetjük arra nézve, hogy ezek a díszek közös eredetűek.

2. Amennyiben pedig a tiszadobi fejfákon látható barokkos jellegű voluta (csiga) beh bizonyíthatóan az egy középvágású „magyar bajuszra” egyszerűsödött, a „magyar bajusz” dísz barokk eredetűnek lehet mondanunk.

3. Ugyanebből már következtethetjük azt is, hogy a fejfák vésései nem állandóak.

4. Egyúttal azonban azt is következtethetjük belőle, hogy a fejfák díszei egyszerűsödhetnek.

5. A vámosororszi fejfák díszesedésével kapcsolatban pedig már a folyamatos díszesedésükre is következtethetünk.

A szatmárcsekei fejfák problémája a néprajzi szakirodalomban

Solymossy Sándor kiváló ethnográfusunk a szatmárcsekei temető fejfáit már 1930-ban szóvátette az Ethnographiában. Azokat emberarcúaknak, egyszersmind a magyar nép ősi csónakba-temetkezése emlékeinek mondotta.¹³

Solymossy Sándor megállapításait azonban már nagy ethnográfus kartársa, Bátky Zsigmond sem tartotta kifogástalanoknak. Egy, a Néprajzi Értesítőben megjelent cikkében hiányolta, hogy Solymossy a magyarok ősi, csónakba való temetkezésének igazolására régészeti, hagyománybeli és nyelvi adatokat nem sorakoztatott fel. Emellett ajánlotta neki, hogy a szatmárcsekei fejfákhoz hasonló csónak után kutasson, mert ez újság számba ment ő előtte. Ő ugyanis — mondotta — olyanokról mindaddig nem tudott. Azt azonban már kifejezetten hihetetlennek tartotta, hogy a sírdomb feffelőli részéhez valahol is állítottak volna olyan fejfát, amely csónakból készült, vagy amellyel csónakot utánoztak volna, vagy éppen úgy utánozták volna, hogy a halott benne volt, de a csónakkoporsó fedele le volt véve.

Bátky Zsigmond ezeket a kifogásokat mellékesen — egy idegen nyelvű tanulmány ismertetésével kapcsolatban¹⁴ — írta. Így jóformán csak a szakemberek vettek róla tudomást. Hogy azonban ezek között is akadt olyan, aki nem mérlegelte Bátky Zsigmond óvását, annak bizonyága Lükő Gábor egyik könyve, amelyben a Solymossy Sándor által fénykép alapján ismertetett szatmárcsekei fejfaféléről azt írta, hogy plasztikus díszítményként megőrizte az emberi arcélt.¹⁵

¹³ Solymossy Sándor, Ősi fejfafaformák népünknel. Etnographia 1930. 66—88.

¹⁴ Néprajzi Értesítő 32 (1930) 157—158.

¹⁵ Lükő Gábor, A magyar lélek formái. Bp., 1942. 214, 220, 134. ábra. Az általa közölt 6. sz. képen látható a Solymossy Sándor által szóba hozott szatmárcsekei fejfa. S ezzel kapcsolatban Lükő Gábor ugyancsak kijelentette, hogy emberarcú. Ugyanezen ábrán, Domanovszky Györgyre való utalással még két kölcssei „emberarcú” fejfa képét is közli. Eszerint utóbbiaknak is ősi bálvány-származékoknak kellene lenniök. Lükő Gábor véleményét Solymossy Sándor véleményével kapcsolatban tanulmányomban

Ebből a szempontból sem végeztem tehát fölösleges munkát, amikor a szatmárcsekei temető fejfáit átvizsgáltam, azoknak utánakérdeztem, rájuk analógiákat kerestem, és kutatásaim eredményeit itt közreadtam. S ezt annál inkább megtehettem és meg is kellett tennem, mert tudomásom szerint a szatmárcsekei temetőt sem Solymossy Sándor, sem Bátky Zsigmond nem látta. Ott ők sohasem voltak.

Úgy érzem azonban, hogy végérvényesen csak akkor lesz elintézve az ügy, ha nagy vonalakban ismertetem itt a Solymossy Sándor dolgozatában található ellentmondásokat.

1. Solymossy Sándor az adatait Luby Margittól kapta. De ezeket nem vette kritika alá. Nem helyezett súlyt arra, hogy a neki közlésre átengedett fényképeken¹⁶ látható fejfák homlokzati bevágásai (vésései) emberi ábrázathoz legkevésbé sem hasonlítanak. Sőt, a fényképek vizsgálatát annak ellenére is figyelmen kívül hagyta, hogy a Luby Margit által kikérdezett, általa név nélkül hivatkozott faragómesternek a községbeli fejfák kialakulásáról szóló véleményében mélységes ellentmondás van. A mester ugyanis, amellett, hogy a fejfák „süveg” (tető) alatti bevágásait az emberi ábrázat (emberi arc) kifejezőinek találta, a szatmárcsekei reformátusokra egy „igazi” arccal (emberi ábrázattal) bíró fejfát igyekezett volna ráerőszakolni. Ez természetesen nem sikerült neki. A szatmárcsekeiek — mondta a mester — ragaszkodtak „hagyományos” fejfájukhoz.¹⁷ S ezt — Bóné József fejfafaragó tájékoztatásának az ismeretében — a legtermészetesebbnek kell mondanunk, mert a fejfák homlokéli dísze keletkezésének az okát ez a szatmárcsekei mester a legjózanabb módon megmagyarázta. A motívumban a mesterségbeli „magyar bajusz” egyik formáját látta.

2. A fejfák különös „csónak alakjával” kapcsolatban a bizonyos dolgokban nagy körültekintéssel eljáró Solymossy Sándornak arra is gondolnia kellett volna, hogy a szatmárcsekei temető újabb fejfaformái a fejfafaragók nagy igyekezete közben más temetők fejfáihoz hasonlóan a faragók ügyekedése révén is létrejöhetnek. Ahogyan ezek keze alól a falujuk „szánka”, „kapufélfa” stb. alakú fejfái kikerültek, úgy kerültek ki a szatmárcsekei fejfafaragók kezei közül a „csónak alakú” fejfák.

3. Különös az is, hogy Solymossy Sándor kimondta: A fejfák 60—80 évnél régebbi formái bizonyítására adatok nincsenek. A szatmárcsekei fejfaformákat ennek ellenére 400—1000, sőt 2000 évvel korábbi időkre is megpróbálta visszavezetni.¹⁸

4. Egy 1580 körüli Dousa-féle adat alapján Solymossy Sándor nem arra utalt, hogy a török temetőbe temetkező reformátusoknál a fejfák erősen

---

bírálom. A Domanovszky Györgyre való hivatkozással közölt két fejfa formájának minősítése más lapra tartozik. Az utóbbi etnográfus ugyanis a két kölcei fejfáról mindössze azt írja, hogy hajóorr típusúak (lásd 6.j.). Tehát a két etnográfus nem értett egyet a fejfák alakjának a kiértékelésében. — Bár szorosan véve nem tartozik ide mégsem hallgathatom el azt a véleményemet —, mert félreértésre adhatnék okot —, hogy a Domanovszky György rajzai után, Lükő Gábor által rajzban közölt fejfa-típusok nemcsak hogy nem eberarcok, de mégcsak nem is hajóorr alakúak. Az egyik fejfaforma (134. ábra 4. kép) a fűrészés előrészével, a másik fejfaforma pedig a „magyar bajuszos” előrészével (134. ábra 5. kép) semmi esetre sem teszi a szemléltre azt a benyomást, mintha hajóorrot akartak volna velük utánozni.

¹⁶ Ethnographia 41 (1930) 70—71.

¹⁷ Az idézett szöveget lásd Ethnographia 41 (1930) 70—71.

¹⁸ Uo. 68—69.

háttérbe szorították a régebbi (reformáció előtti) sírjeleket, a sírkereszteket, hanem arra, hogy a reformátusoknak a kereszttől elütő sírjelei félezer év előtti (pogánykori) magyar törzsfajfajta (!) maradványai.¹⁹ Pedig Solymossynak a Dousa-idézet alapján ugyanakkor annak az ellenőrző kérdésnek a felvetésére is lehetősége lett volna, hogy a belga teológus miért nem szólt arról, hogy a római katolikusok és ágostai evangélikusok közös temetőjében akármilyen kis számban is, ott lettek volna a török temetkezési helyen általa megcsodált különös református sírjelek, mint pogánykori örökségek. Nem is beszélve arról, hogy a pogány vallás gyakorlását valaha világi törvényeink is szigorúan tiltották. S hogy félezer évnek bőségesen elegendőnek kellett lennie ahhoz, hogy nálunk, szatmári-szabolcsi magyaroknál a sírok megkivánni és a helyszínen könnyen ellenőrizhető keresztjelzését megszokják és kizárólagosan alkalmazzák.

5. Solymossy Sándornak a hitjelző szimbólumok változhatatlanságára, mint bizonyítékra való hivatkozása sem fogadható el.²⁰ Erre nézve ellenbizonyítékképpen szembe lehet vele állítani sok-sok magyar község és város elütő fajfajtaípusait, amelyeknek Solymossy szerint ugyanazon „emberarcú” és „csónak alakú” fejfákhoz kellett volna kiindulniok, és mégis emberarc nélküliekké és csónakalakokkal nem bírókká lettek. Ilyenek például az ugyancsak vízmenti (Tapoly-menti) vámosoroszi temető négy oldalú hasáb alakú fejfájából kifermálódott —, elő- és hátoldalukon éllel bíró —, „emberi ábrázat” nélküli, hatoldalú hasábra emlékeztető fejfái. Vagy éppen az ugyancsak vízmenti, tiszánagyfalui temető négyoldalú, egyes fejfájából alakult, előrehajlóvá, és így fél szántalpak alakúvá vált fejfái. Nem is beszélve arról, hogy a szatmárcsekei fejfák az én kutatásaim idejében sem voltak egyformák. Lapozzunk itt vissza az I—V. táblán közölt szatmárcsekei fejfaképekre, és gondoljunk vissza a dolgozatban csupán megemlített, homlokzati dísz nélküli „gyermekfejfákra”. Ezek külön-külön és együttesen is bizonyítékok arra nézve, hogy a fejfák formái nemcsak nem lehettek, de nem is voltak változhatatlanok. Sőt bizonyítékok ezek arra nézve is, hogy egyes különös alakú fejfák romantikus szemlélettel való elbírálása és ismeretése furcsa eredményekkel járhat. A szatmárcsekei fejfáknak csónakhoz (fél csónakhoz) való „hasonlósága” —, mint azt már fentebb is említettem — nem a lakosok egyik ősi, vízi közlekedési eszközeivel, a csónakkal vagy a földgolyó valamelyik részén egykor dívó csónakba való temetkezési móddal függ össze. Hasonlóképpen a tiszánagyfalui fejfa szántalpak (fél szántalpak) alakja sem a község lakosainak a téli időben legtöbbször használt közlekedési eszközeivel, a szánnal vagy a föld valamelyik sarkában valaha szokásban volt számos temetkezési móddal, hanem egyaránt a fejfák tetejének és írásos részének a korhadás elleni megvédésével függ össze.

6—8. Solymossy Sándornak a magyarral rokon vogul és osztják (chanti és manysi) népek szokásaihoz kapcsolódó állításait illetően pedig utalok itt egyrészt arra, hogy a halottak bábujaiknak csónakosságáról anélkül írt, hogy bizonyította volna.²¹ Másrészt rámutatok arra is, hogy a halottbábuk

¹⁹ Uo. 69—70.

²⁰ Uo. 70.

²¹ Uo. 79.: „A második temetés... az elsőnek megismétlése, teljes mása volt, ahol az elhunytat a bálványbábú helyettesítette — úgy bántak vele még otthon, úgy vitték ki —, ez is csónakformájú koporsóba tévessel lehetett kapcsolatban. A bábút ilyenbe fektetve, helyezhették el a síron.”

fejfajlegét nem igazolta.²² Végül hivatkozom arra is, hogy a ligetbeli állványhoz támasztott 80 darab bálványkép sűrű egymás mellett való állása maga is ellene mond az ugor bálványképek sírmegjelölési használatának.²³

Befejezés

A szatmárcsekei református temetőbeli fejfák alakjával és díszítésével kapcsolatosan végzett kutatásaimat a következőkkel zárom le.

1. A temető fejfái sem alakjukra, sem díszítésükre nézve nem voltak egységesek.

A legrégebbi fejfák (gondolok itt a régi temetőrészen talált különleges alakú és vésésű három fejfára) nem voltak egyöntetűek.

A leggyakoribb fejfátípusok [gondolok itt újra a Solymossy Sándor által figyelembe vett alacsony és az általa figyelmen kívül hagyott magas (óriás) fejfákra] — megint csak nem voltak egyformák.

A legújabb fejfák —, a homlokzati éldisz nélküli és a homlokzati él nélküli fejfák — szintén különböző típusokat alkotnak.

A fejfák azonban mind ereszesek voltak. (Itt természetesen figyelmen kívül hagytam a külön temetőrészen álló primitív „cigányfejfát”.)

Eszerint azonban a fejfák készítői, az időjárásnak az írásra (betűvésésre) való káros hatásával tisztában voltak. Az eresz kiképzésével tehát a korhadást akarták megakadályozni.

Ugyanezért a fejfák felső részét előrehajlóra és élesre faragták. Sőt (amit még nem is említettem, de ami a szatmárcsekei református temetőben szokásos volt és szokásos) ugyanezért a fejfát magát a temetés alkalmával előre (az írásos és díszített rész felé) dülve állították a földbe.

Természetes tehát, hogy a mesterek a fejfák védelmével kapcsolatban a fejfák formáján az idők folyamán jelentékeny változásokat eszközöltek.

3. A fejfák élekkel és egyéb díszekkel való ellátása már más tényezőkre vezethető vissza.

A fejfafaragók itt már „ki akartak tenni magukért”. Egy-egy jobb módú család (munkaadó vagy reménybeli munkaadó) hozzátartozója számára minél szebb, minél különb fejfát igyekeztek készíteni. S ugyanígy jártak el azután jó embereik fejfáinak a készítésénél is.

Eközben — akár ácsok, akár kerékgyártók voltak — elővették és alkalmazták az általuk valaha és valahol tanult mesterségükbeli díszeket. Természetesen nem a legkiáltóbbakat, nem a legkirívóbbakat. Az ilyeneket megrendelik bizonyosan visszautasították volna.

A szatmárcsekei fejfákat illetően, előbb az egyszerűbbet vették elő: a homlokzati három csipkevágást. Utánna az egyszerű, egy középvágású „magyar bajuszt”, és néhány csipkevágást. Majd a dupla, két középvágású „magyar bajuszt” és hozzá tetszés szerinti csipkevágást.

4. Azt talán már mondanom sem kellene, hogy az ácsok és a kerékgyártók (a legmegszokottabb fejfafaragók) mesterségbeli díszítései formái általában a reneszánsz és barokk stílus származékai, természetesen elsősorban a népi barokk elemek közvetítésével.

Nyárády Mihály

²² Uo. 76—77.

²³ Uo. 77—78.

THE GRAVE-POSTS FROM THE Calvinist CEMETERY IN SZATMÁRCSEKE

The village *Szatmárcseke* lies in the eastern part of the county Szabolcs-Szatmár. Its area: 6241 cadastral yoke (= 8862) acres. Number of inhabitants: 2173. They all are Hungarian. The majority of them belongs to the Reformed-Presbyterian-Church.

In the churchyard of this denomination there are peculiar wooden grave-posts to see. They catch the eye even by their mere thickness, yet much more by their bizarre shapes.

It was in the years 1956 and 1958 that the author visited the churchyard. He did not do trying to solve the peculiarity of the grave-posts there without much ado that is on the strength of his impressions then and there. He put inquiries to the population of the village about the strange objects. He was asking for analogies too, in the neighbouring villages and putting inquiries also to them. He made all this even in some villages moreout of the way. On the other hand, also libraries was he seeing about the grave-posts.

The research of him resulted as follows:

1. The grave-posts in the churchyard of Szatmárcseke were not conform in all to one another. The greater part of them was one metre and a half long. There occurred, however, such ones too, the length of which did not touch even one metre, respectively, surpassed two metres too. The ones of one metre as well as of one and a half, as to their shapes, were congruent on the whole. The morner ones—*i.e.* those of one metre — were likewise of one and a half originally. When, however, their feet became mouldy, the caretakers of them (that is of the graves) disjoined the rotten parts and did not replace to the graves but the intact rests.

In detail, the posts were carved in their parts above the surface of the earth. Their tops were sharpcut. Their edges ran from the front backwards. Trough a deep indent on the front-stretch — the so-called „cut of eaves” — there was every of them divided in two parts. In the part above the eaves there ran six edges and in the part below the eaves five ones along. One of the edges on the upper part ran in the middle of the front to the eaves and there were cuts in file on it. On the face of post below the eaves there were particulars of the dead person cut in.

From the front-indent of the grave-posts (- and it is just they I was allowed and compelled to call the posts selves bizarre for -) I had instantly to imagine two human tongues in contrasting position or, with regard to the rises separating such two tongues, the remains of two petals of pistil, similarly in contrasting position, of a plucked flower. The lowest indent of edge at the same time, I could have compared to a pendulous human lip.

Occurring, however, such grave-posts, the edges of which are missing these lower (liplike?) indents, having found cenversely also such one, on which, above the cut of edge compared to tongues and petals, there is an indent suggesting of the lower (liplike) indent: I was allowed to be sure of saying that the number and form of cuts can't be held as invariable in Szatmárcseke.

Putting aside this extremely difficult question for the present, I did not want more to determine but the forms of the grave-posts.

They were a little like to the prow of a boat. Their perpendicular back-edges and horizontal top-edges ran counter to such a supposition that the postcarver of Szatmárcseke would have intended to imitate by them the prow and the bottom of some fishing boat. Such a kind of fishing boats there did not exist either in this village or in other Hungarian settlings. Further, since among the mouldy posts there occurred such a one too, whose top had to be sheltered from rain and snow by tin, I was compelled to regard the wedge-shaped tops of the grave-posts as an important structural element for carrying off any water and defence from mouldering.

The mode of carving on the posts of about 2 m. was by and large concordant with that on the 1,5 m long ones. On the big posts, however, we find occasionally a rhymed epitaph too, fit to case and person.

The posts of small size were made in the years 1900—1950 and the big ones in the years 1920—1958.

In those earlier parts of the churchyard, however, which again are now put to use for burying, I found posts of other kinds of carving too.

There occurred among them such a one whose frontedge was not indented. Another had five edges also on the flat above the eaves. (The front face of this was missing any edge.) Its top was spiked. This posts were of newer making.

In the same place I found three posts quite old without any date of year. They probably date from the end of the 19-th century. They had again six edges above their eaves and five ones below them. In other respect, however, they were very different from the newer posts.

On the front-edge of one kind of the old posts I did not found but altogether three „lace“-indents (vvv). (Table XII 1.) On the front-edge of the other one — going to fall out at that time — there was an indent similar to a bracket (Picture 59,2) and as above as below it an indent each, both like to a lace-indent (v). Table XII. 2.) The third kind of posts strikingly differed from the others. Though its top likewise edged but this edge ran through between the two sides of it. There was a front-edge on it but the indents did not take place on this but on the two side—edges of its front. And as to these indents they were not similar to a single bracket but a series of brackets (Picture 59,4).

Further, on the eaves there was a series of lace-indents. (Tabl. XV. 1.)

2. Of the inhabitants of Szatmárceke too, I was inquiring about the posts. The most interesting of the informations was I got from Joseph Bóné, one of the post-carvers.

As he said the posts for people of the community were made by carpenters and wheelers of this place. It was he who began to make the large-sized posts (with verses on them) in 1920. He explained the mode of post-making. The most interesting of his explaining for me, was they called the indents on front-edge „hungarian moustache“. This stands for the simple indents of the three old posts (Pict. 59,2) as well as for the longer complex ones (Pict. 59,1) of the rest. He showed me also a rack with a like indent (of „hungarian moustache“).

He mentioned that too, that the post-carvers of Szatmárceke made grave-posts of their special form also for other villages.

A middle peasant — Sigismund Kajdi by name — said me that people like he entrusted post-making to artisans.

Old Frank Borbély, a poor of 95, told that in his childhood not everybody got at such a „flowery“ (i.e. „hungarian moustache“-adorned) grave-posts. It was later too, that the artisan did not make such a one but for that by whose family he got a splendid board or who was a dear chum of him.

3. Hereupon I was visiting the reformed churchyards of several villages in the county Szabolcs-Szatmár.

I really found in Fehérgyarmat a 2 m. high gravepost of the Szatmárceke type. And near to it, much to my surprise, I found also a copy of the post with three lace-indents from the old part of the churchyard of Szatmárceke (cp., Table XII. 1.)

In Penyige I found again a post similar to the second old post from the churchyard of Szatmárceke, which did not differ but in depth and definiteness from its prototype of Szatmárceke (cp., Table XIII. 2, XII. 2).

In Mátészalka I found posts, with several indents similar to those on the third old post from the old part of the churchyard of Szatmárceke and with a middle-cut decoration of „hungarian moustache“, running through the two side-edges of them (cp., Table XIII. 1).

In Vámosoroszi I had already to observe that there was not necessary but succeeding of two or three generations to enable the changing of the four-sided-log-shaped grave-posts into six-sided ones with „flowery“, i.e. ornamented front-edge. For all that, on the front-edges of the posts of this village did not run but the short line of the „hungarian moustache“. (Cp., Table XVII.)

On the faces of the grave-posts in the churchyard of Tiszadob I came to see already such a short „hungarian moustache“, wich reminded me of the „voluta“ (snail-shaped ornament) of Baroque. (Picture 4,1)

Beside the top-parts of two four-sided grave-posts, one — as I was told — from Apagy, the other from Paszab, there was the short „hungarian moustache“ carved out horizontally. (Table XVIII, 1,2).

4. It is strange but a fact that I found these post-ornaments of „hungarian moustache“ on utensils too. From these I want to mention here the following ones:

They were present on cart-ladders (so-called „bürfa“), stake-braces, and gang-ladders („ferhéc“) of carts made in Szatmárnémeti about 1914.

They were likewise present on the same parts of carts from Szabolcs.

One has to see them also on beetles and yokes in the *Jósa András Museum* of Nyiregyháza. (Table XIX, 1 and 2.)

A joiner of Nyiregyháza, while wandering in Transsylvania, found the moustache on shelves for dishes („tálas”), cradles, bed-heads and shelves in libraries. Further, on yokes too. Yet there, the ornament was called *ox-horn* (ökörzarv”).

Dezsó Malonyay and George Ráth also mention these ornaments, again and again.

5. My further researches yielded anew interesting results. In the town of Békéscsaba, for instance, short and complicated ornaments concordant with the ornaments of the edges of grave-posts of Szatmárcseke are similarly called „hungarian moustache”.

Also on the peasant-houses of Baroquing types in Szatmárcseke one can find ornaments of „hungarian moustache” as well as „lace”-indents. Yet here they are not present but on the side-faces of the posts. (Table XX, 1 and 2, Table XXI. 1.)

In Füleöd I found such an ornament also on the edge of a post of a house. (Table XXI, 2.)

As a carpenter — namely Lewis Jakab — said, the shorter „hungarian moustache” was used for decorating shorter objects, and the long and complex one — for longer ones. On the other hand, both were used by carpenters more on faces and by wheelers more on edges.

For controlling the results till now, I chose Napkor, such a village, the inhabitants of which, in their overwhelming majority, are of Roman or Greek Catholic religion. Both denominations are now, as to their mother tongue, represented by Hungarian, the former by ones of German origine, respectively, the latter ones of Ruthenian origine.

In this village there appear as forming places for the „Hungarian moustache” the lintels („szemöldökfa”) in the wicket-doors as well as the veranda-posts („tor-nácoszlop”) of the houses. I came to see on them carving similar to those of Baroque consoles.

In a garden and court-yard of the Kossuth Street there were the doorpests of the wicket-door adorned not only with „doubled hungarian moustache” but also with orbs (Table XXII, 2).

The ornament is called „hungarian moustache” in Napkor too. And it is used also for other objects. *E.g.* for the „dents” — segments divided by denting — of racks of carts. In the churchyards of the village, however, they can't be found anywhere! Not even in the churchyards of reformed people immigrated-into later.

Consequently it's impossible that in Napkor the „hungarian moustache” ornaments would have been copied from the churchyards.

Trustworthy people of the village told that these ornaments were made by local carpenters having been apprenticed by certain artisans of a town.

6. There were other ethnograph hers too, dealing with the origine of the grave-posts in the reformed churchyard of Szatmárcseke. In 1930. by an article of him in the Hungarian Journal *Ethnographia*, A. Solymossy compared them with the ancient relics of the Vogule (chanty) and Ostyak (manysy) people and declared the graveposts of Szatmárcseke to be of human face and the memory of the ancient use of Hungarian people to bury in boat.

Solymossy's conception was disbelieved already by S. Bátky. As to an ancient Hungarian burying in boat he demanded archeological, traditional, and linguistic facts of him! At the same time, he recommended to his colleague to look for a Hungarian boat similar to the grave-posts of Szatmárcseke because such a one ought to be regarded — as anything entirely new.

These objections of Bátky were published in another journal and became well-known only for people of the line, however, not for all even of them. (For instance, not for G. Lükő.)

I don't think as needless, to publish this paper of mine, all the more because — as I know — neither Solymossy nor Bátky have ever seen the grave-posts of the reformed churchyard of Szatmárcseke.

Solymossy's work is full with contradictions in other respects too.

From my objections of eight point in all, I mention here only so much that he wrote about as if the dolls of Voguls and Ostyaks deads would have been of boat-shape — without having it documented; moreover, he did not document also that the dolls of dead were of grave-post character; on the contrary, 80 pieces of such idols standing closely near each other in a park, are in themselves enough to clash with that the Ugrian idols would have been used for marking any grave.

My comments can be concluded as follows:

The grave-posts of Szatmárcseke are not uniform either for their shapes or for their ornaments.

This anomaly could not be brought to an end even by the artisans (carpenters and wheelers) though being set on to preserve the matter of the posts. On the contrary, by steadily intending to make them more and more decorative, they just prevented the course of becoming uniform.

Needless, perhaps, to say that all forms of ornamentation on the grave-posts of Szatmárcseke are forms of trade. They were taken over by the Hungarian carpenters and wheelers from the formmaterial of Renaissance and Baroque. The artisans of Szatmárcseke transplanted these forms to grave-posts of remarkable people died in the village, merely for ornamenting and they made and copied these fundamental patterns of grave-post as long as some of them did not create a new getting to higher estimation in general taste.

M. Nyárády

A MAGOSLIGETI MÁLÉVETŐGÉP

A Néprajzi Atlasz számára gyűjtőpontul kijelölt Magosligeten (Szabolcs-Szatmár megye) 1960-ban bukkantam rá egy olyan kukorica vetőszervezetre, amely az adatközlőim szerint a szatmári Erdőhát több falujában is használathban van, ha nem is olyan általánosan, mint Magosligeten. Az itteni általános használat oka az, hogy az első példányát is itt készítették el, majd tökéletesített alakjából mintegy 30—35 példány készült részben helybeli használatra, részben a szomszéd falvak lakói részére, de elkerült belőle egy a távolabbi Csengersimára is.¹

A kukoricavetőgép e formáját Balassa Iván monográfiája nem ismeri, sőt hozzá hasonló szerkezeetről sincs tudomása.² Bár a vetőgép jelenlegi formájának eredete nem tisztázott, későbbi elterjedése, a mai napig való általános használata szoros összefüggésben áll a szamos- és erdőhádi talajviszonyokkal, a kukorica termesztésének megnövekedésével a paraszti gazdaságokban az első világháború után s ezzel kapcsolatban azzal is, hogy régi vetési mód mellett, a nagyobb területen folytatott termesztés miatt, a kapálást kézi munkával nem tudták többé ellátni, s át kellett térni a kukorica soros vetésére, az ekekapa használhatása érdekében.

Adatközlőim egyhangú állítása szerint, az első világháborúig Magosligeten a paraszti gazdaságok szántóföldjüknek több mint háromnegyedét őszi és tavaszi gabonával vetették be. Legtöbb helyen megelégedtek egy-két magyar hold (1200 □-öl) tengeri vetéssel. (1935-ben a magosligeti határ művelés alatt álló területe 887 kat. hold volt, ebből a 33 birtokos kezén levő 50 holdon aluli birtokok összes területe 524 holdra rúgott.³ A kukoricát vagy ahogy itt nevezik, a *málét* egyaránt használták emberi tápláléknak és állati takarmánynak. Az már jó gazda volt, akinek egy *jó bélfa* (egy szekérnyi, kb. 5—6 q) csöves tengerije termett (Turi Gáspár).

Az itteni talajviszonyok miatt lehetőleg igyekeztek a tavasziak alá a földet még ősszel megszántani, jóllehet ez éppen nem volt általános a húszas évek elején sem. A tavasziak alá való őszi szántás csak a 30-as évek elején vált általánossá. Az ősszel felszántott tarlót azonban tavasz-

¹ A vetőgép készítésének elsőbbségét erősen vitatják Magosligeten. Tar Ambrus szerint az első példányt az ő apja készítette mintegy 30 évvel ezelőtt. (Ezt a példányt az Orsz. Mezőgazd. Múzeum vette meg.) Kiss Gedeon szerint elsőnek Kelemen Gyula csinálta. Turi Gáspár tudomása szerint Tar Ambrus Kiss Gergellyel együtt volt először ilyen vetőgépe, utána Kiss Andrásnak és Kelemen Gyulának. Egy-két év múlva már volt az egész falunak. A jelenlegi formájában Turi József készítette elsőnek, az eredeti formáját s a vetőcsövét a későbbi tapasztalatok alapján ő alakította át.

² Balassa Iván A magyar kukorica. Bp., 1960. 141—146.

³ M. Stat. Közl. Új Folyam. 99. k. 207.

szal 3—4 ujjnyi mélyen, tehát *csékélyebben*, mint az őszi szántás, ismét meg kellett szántani. A tavaszi szántás mindig *hátára* történt, azaz a parcella közepén a földet össze vették, s így a szántás lapos bakhátas lett, a két szélső barázda a meggyült csapadékvizet elvezette. A kukoricát gabona módjára, kézzel szorva vetették és beboronálták. Szorva vetésnél egy kis holdra egy negyedrészt (a véka negyedrésze, kb. 8 liter) mag kellett. Az így vetett kukorica igen egyenetlenül kelt és kapálásnál igen ritkára is hagyták, hogy „a bika meg tudjon közte heverni.” (Kiss Gedeon, Turi Gáspár).

A kukoricát kétszer kapálták meg. Az első kapálásnál a *hontot* a tövéről a vetetlen föld közepére, a másodikkal a kukorica tövére húzták. Így a kapálás igen sok időbe került, mert egy ember 200 □-ölnél többet naponta nem tudott bekapálni, s az első kapálást a sokszor fontosabb szénakaszálás, a másodikat pedig az aratás szorította. Ez volt az oka, hogy a kukorica termesztésének nagyobb arányú kiterjedése után a sorban való vetésre kényszerültek. Másik, szintén nem jelentéktelen ok volt az is, rájöttek, hogy a sorvetésnél nagyobb a terméseredmény. A sorvetés által lehetővé vált az ekehasználat, az ekehasználat után pedig egy ember egy hold földet játszva be tudott kapálni.

A málévető meghonosodását megelőzően már kísérleteztek egyesek a sorbavetéssel, mégpedig eke után barázdába. Az 1920-as évek végén kezdődött el ez a módszer, amely abból állott, hogy az eke szarvára akasztott vederből vagy a szántó oldalára akasztott tarisznyából minden második, később általában minden harmadik barázdába kézből pergették a szemet. A szemet úgy pergették, hogy az a barázda fenekére, annak külső oldala mellé kerüljön. Azt tartották, hogy a kukorica csak akkor kezd igazán dolgozni, mikor a gyökere már a kemény földbe ér (Kiss Gedeon). Így már a vetés, többé-kevésbé sorosan kelt s ezt már lehetett ekekapálni is.

Az adatközlők egyértelműen azt állítják, hogy a *málévetőgép* a vetés gyorsítása, szabályosabbá tétele és ló- vagy tehénfogatos ekehasználatának lehetővé tétele érdekében terjedt el. A közölt gépből 1960-ban 24 darab volt a faluban, 64 önálló gazdaságban. Az első vetőgépek a mostanitól csak abban tértek el, hogy azoknak csöve, kerek pléh cső volt. Ez azonban hamar eldugult, ezért Turi József és fia Gáspár a gyári vetőgépekről leszerelt csoroszlyás csöveket szereltek az általuk készített málévetőkre. Az első példányokon a csövek távolsága 80 cm volt, ezt is csökkentették 75 cm-re, ezáltal egy hold földön kb. 5 q csövestengeri többletet tudtak termelni.

A vetőgép ötletes, egyszerű, s ennek ellenére szilárd megoldású. Lényegében egy 156 cm hosszú, 37 cm széles, 4 × 4 cm vastag, gyalult akácfából álló keret. A keret elejére van a 65 cm átmérőjű ekekerék felszerelve. Az alapváz hátsó részén, keresztbe van ráerősítve a 100 cm hosszú, 33 cm széles tartókeret, amely deszkából két fordított csónagúla alakú magtartó van szerelve. A két magtartóban közös tengelyre erősített, 23 cm átmérőjű vetőkerék forog. A vetőkerékek tömör deszkából vannak kivágva és élükön 18—18 cm távolságra 4—4, pléhből készült kanálka van szorva. A hosszanti keret végére van erősítve a fackéhez hasonló nyárfából faragott szarv.

A két magtartó alá egy-egy, gyári vetőgépről leszerelt, csoroszlyás vetőcső van felerősítve csavarral. A keresztvágón, a magtartó elé van szegezve a 115 cm hosszú sorhúzó lécs, amelynek két végén egy-egy madzag lóg le a földig, ennek nyomán vezetnek visszafelé a jobb-, illetve baloldali csövet. A vasalás hideg kovács-

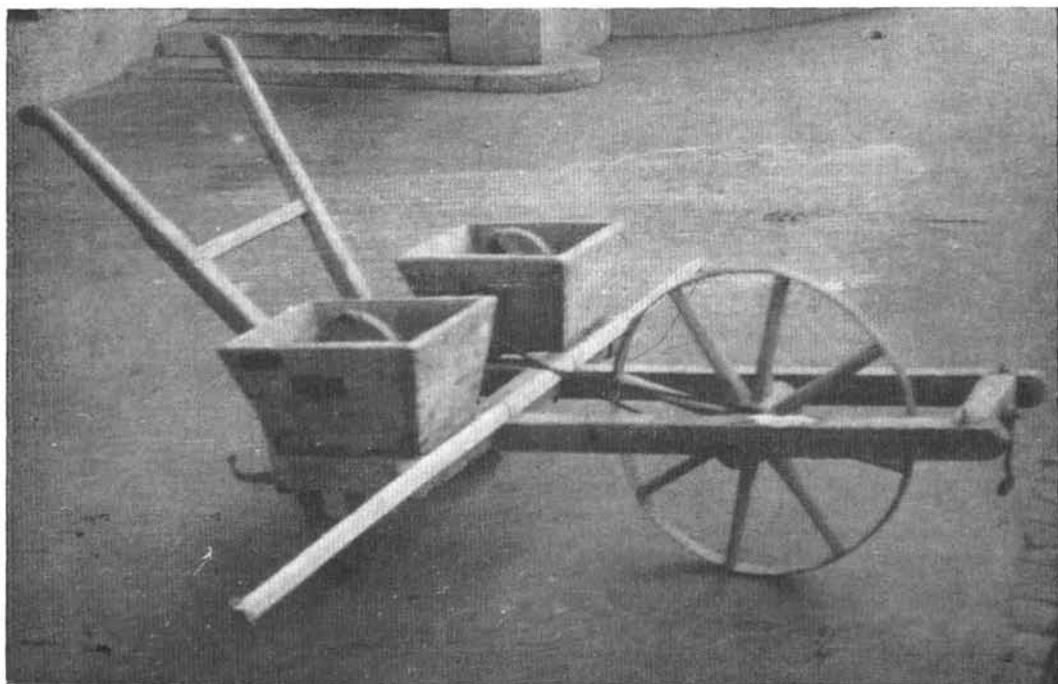

munka, az eresztékek csavaros pántokkal vannak megerősítve. A váz elején a keresztfa közepére horog van becsavarozva, erre lehet a hámfát vagy kiséfát akasztani. A gépet egy vagy két ló vagy tehen húzza, két igással egyenletesebb sorokban lehet vetni.

A vetés úgy történik, hogy a kerék tengelyére keresztbe vetett kerékpárlánc a vetőkorongot a kerék mozgásával egy irányú mozgásba hozza, és a vetőkorong élére szerelt kanálkák a magtartóból egy vagy két kukoricaszemet a tartó hátsó, belső oldalára szerelt tölcser alakú nyílásba dobnak, ahonnan a csövön keresztül a földbe kerül.

Az adatszolgáltatóim egybehangzóan vallják, hogy ez a málévető sokkal jobb, mint a gyári vetőgép. A húszas években volt már soros vetőgép több is a faluban, de csupán búzavetésre használták, kukoricához sohasem. A vetőgép ugyanis a csövére rakott súlyok miatt a talaj lazább vagy keményebb voltához képest mélyebbre vagy magasabbra rakja a szemeket, s utána a kelés egyenetlen. A málévetőt a mögötte menő ember szarvainál fogva vezeti, a nagyobb gör így kikerülhető, keményebb helyen pedig mélyebbre nyomhatja. 1961 száraz tavaszán a málévetővel vetett kukorica sokkal jobban kelt a tsz-ben, mint a traktorvontatású géppel vetett.

Turi Gáspár szerint ő és édesapja több példányt is készítettek a faluban, de mások is csinálták. Ők maguk ötöt készítettek, vittek tőlük Uszkába és Tiszabecseire is. 1946 óta egyet csinált 600 Ft-ért, korábban

61. kép. A magosligeti málévetőgép

egyét búzáért adott el. Akinek nem volt a faluban, mástól kérte kölcsön, de hért nem fizettek érte. Egy nap három ember is elvetett egy vetővel. Hasonló szerkezetű málévetőt az Erdőhát és Szamosahát több falujában is látott használatban (61. kép).

Balogh István

DIE MAISSÄMASCHINE VON MAGOSLIGET

Während des Sammels im Jahre 1960 für den Néprajzi Atlasz (volkskundlichen Atlas) stiess der Verfasser in Magosliget auf eine bäuerliche Sämaschine für Mais. Diese Art einer Maissämaschine kennt die Monographie I. Balassa nicht.

Der Verfasser gibt eine eingehende Beschreibung dieser Maschinenkonstruktion, ihrer Betriebsweise, ihres Vorteils bei der Anwendung gegenüber den fabrikmässig erzeugten Sämaschinen, weiters weist er auf Gründe ihrer Verbreitung hin. Der Hauptgrund ihrer Verbreitung besteht darin, dass diese „málévetőgép“ (Maissämaschine) das Säen beschleunigt, reguliert, und dadurch die Möglichkeit der Verwendung einer Pflughau gibt. In Magosliget hält man sie für besser als die Fabrikproduktion, weil mit der „málévető“ im Jahre 1961 gesäte Mais viel besser aufkeimte, als mit der vom Traktor gezogenen Maschine. Ihrer Meinung nach ist die durch sie angefertigte Maschine für den Boden dieser Gegend angemessener. Die Maissämaschine rein bäuerlicher Erfindung hat die Agrotechnik der Aussaat und der Bearbeitung des Maises umgestaltet.

I. Balogh

КУКУРУЗНАЯ СЕЯЛКА В ДЕРЕВНЕ МАГОШЛИГЕТЕ

В 1960-ом году в ходе собирания материалов для Этнографического Атласа в деревне Марошлигете нашел автор крестьянский инструмент в роде кукурузной сеялки. Эта форма кукурузной сеялки в монографии Ивана Балашши не упоминается.

Автор подробно описывает о структуре сеялки, о принципах ее работы, о выгодах ее пользования по сравнению с сеялкой, приготовленном на фабрике, кроме этого о причинах ее распространения. Главной причиной ее распространения он считает тем, что эта сеялка ускоряет рассеивание кукурузы, нормализует его, вследствие чего пользование запашником облегчается. Эту сеялку люди в деревне считают лучшей сеялки, изготовленной на заводе, потому что кукуруза сельскохозяйственного кооператива, рассеянная в 1961-ом году этой крестьянской сеялкой, гораздо лучше показывалась чем кукуруза, рассеянная сеялкой с тракторной тягой. По нашему, на пашнях деревни гораздо лучше работает сеялка, конструированная крестьянами, чем сеялка, приготовленная на заводе. Это чисто крестьянское изобретение преобразовало агротехнику рассеивания и обрабатывания кукурузы.

И Балог

JUHTARTÁS SZENTMIHÁLYON (TISZAVASVÁRI)

Községünk ősi neve Szentmihály.¹ Ezt a nevet viselte a XI. századtól kezdődően a XIX. század legvégéig. Az országos helységnévrendezés során „Büdszentmihály” néven lajstromozták. Az 1952. évben pedig Büddel egyesítetten a „Tiszavasvári” nevet kapta. A község Szabolcs-Szatmár megye délnyugati részén, az ún. „Mezőség” területén fekszik. Területe 16 080 kh. volt. A két községből egyesített Tiszavasvári területe ma 23,825 kat. h. A Tisza szabályozását megelőző időkben csak a szentmihályi határból évről évre elvett a víz 4—5 000 kat. holdat. Az ár elvonulása után, kb. július közepére 4—500 kat. hold lett itt szántóművelésre alkalmas a mocsár szigetein.² Ezeket csak rövid tenyészidejű növények termelésére használhatták. Rendesen köles termett rajtuk. Ezen a haszonvételen kívül lehetőséget nyújtott arra is, hogy legeltessék. Különösen a teletetésnél volt nagy jelentősége mind a rét szigeteinek, mind pedig a mocsaras és buja növényzettel fedett többi vízjárta és vizes területeknek. Ez a terület nagyon sok szükségeltakarmányt adott télre. Ez adhatja magyarázatát annak, hogy az 1753., 1754. és 1758. esztendőkből még Erdélyből, Szelistyéről (Szeben vm.) is telettek itt juhnyájukat.³ Az 1720. évi összeírás a pusztult Búd és Tedej területét mint Szentmihály pusztáit tünteti fel. Tény, hogy ezeket bérelte a község. Ugyanez az összeírás a határban csak 2747 és fél köblös szántóterületet említ. A határhasználatra vonatkozó megállapítása pedig az, hogy folyó-, talaj- és belvíz korlátozza azt.⁴ Fényes Elek 1839-ben kiadott „Magyarországnak 's a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja” c. munkájában ezt írja Szentmihályról: „Gazdag határa roppant kiterjedésű, 's igen szép búzát terem, rétje sok; legelője pedig több ezer holdra terjed, de egy részét az árvizek járják”. Ugyancsak ő írja a „Mezőség”-ről: „A szélesen kiterjedő rétek igen zsiros és tápláló szénát teremnek, melynél fogva a szarvasmarha és juhtenyésztés felette virágzó”. Mindezek igazolják, hogy a község határa a jószágartásra nagyon alkalmas volt.

A község települése és határhasználata (62—63. kép)

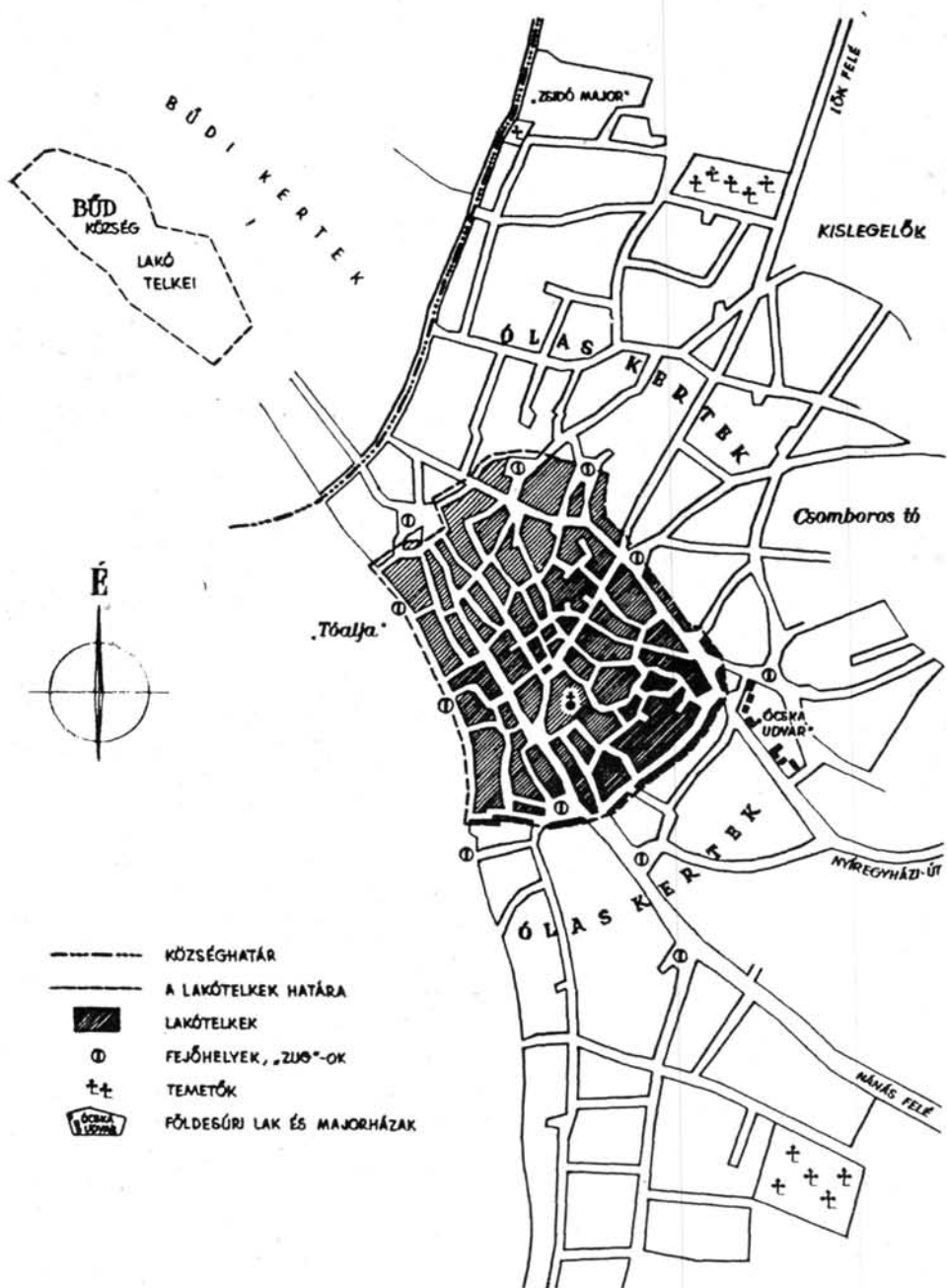
A jószágartásra tekintettel a község mind a határhasználatában, mind a településében célszerűségből az állattenyésztés akkori követelményeihez igazodott. Kertes település volt a XVIII. század végéig. Minden

¹ Scentmyhal. 1292. VII. 20. Kállay-család Itára I. 44.

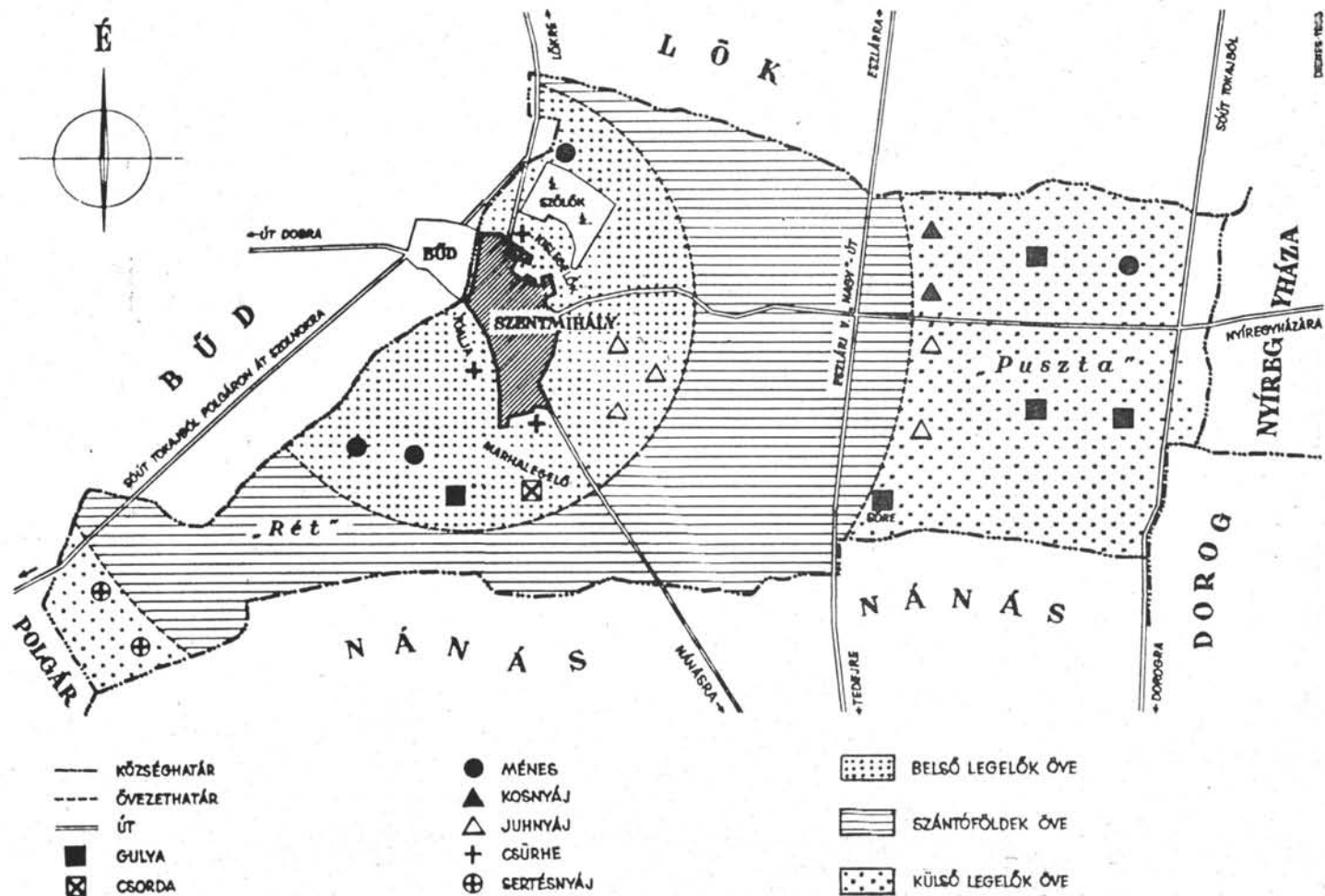
² Első sziget (Előhát), Kis Forgács, Nagy Forgács (Forgácshát), Csíkoshát, Végvár, Szamárhát, Betehát, Úrgehát, Hegyeshát.

³ Balogh István, „Szabolcs megye statútumai a pásztorok megrendszabályozására a XVIII. században”. Jósa András Múzeum Évkönyve II. 92. lap 2. lábjegyzete.

⁴ Magyar Statisztikai Közlemények XII. kötet, 141—151. lap.

62. kép. Szentmihály kertes települése a XVIII. század végén

63. kép. Szentmihály határhasználata a XVIII. században

beltelek két részből állott, vagyis egy lakótelekből és a kertből. A település magvát a lakótelkek képezték. Ezeket övezte az ún. „*ölesárok*”. Ezen belül csak a lakóházak voltak. A másik övben, az ölesárkon kívül voltak a kettős beltelek másik részét adó „*ólaskertek*”, melyek 800—2000 négyszöglet kitevő nagyságúak voltak. Itt végezték a nyomtatást. Itt voltak az állatállomány elhelyezésére szolgáló ólak, aklok, karámok. Itt tárolták vermekben a gabonát, valamint kazlakban a szálastakarmányt, szalmát, nádat, tüzelőt stb. Az ún. „*nagyól*”-ban a lovak, fejős vagy ellős marhák állottak, míg a rideg vagy félrídeg tartású állatállomány rögtönzött aklokban, karámokban nyert elhelyezést.

A kertet sem elidegeníteni, sem megosztani nem volt szabad, sem abba lakóházat építeni.⁵ Az 1772. évi urbáriális összeírás alkalmával az azt végző megyei kiküldöttek a lakótelkek túlsúfoltságát állapították meg.⁶ Az 1778. évben pedig az új határhasználat megállapításakor a földesúr hozzájárult ahhoz, hogy a külső „*pusztai*” területen kiadott szántóikon a telkes jobbágyság „*szállás*”-t, illetve tanyát építhessenek maguknak. Ennek folytán a belterületi kert jelentősége csökkent, mert az állatállomány nagyobb része a megépült tanyákra került. A hatóságok ekkor a lakótelkek túlsúfoltságát is megszüntetni akarván, esetenként engedélyezték a kertekben lakóházaknak a megépítését. Így a 18. és 19. század fordulójára a kertségnek lakóházakkal való beépítése megindult. A 19. szd. elejére a második beltelken már csak a „*nagyól*”-ak maradtak meg az új lakóházak mellett. A nagyobb területen fekvő kertségbe a telkes jobbágyság áttelepült s a régi, felaprózódott belső lakótelkeken pedig főként a zsellérség és a kisebb gazdasággal bíró jobbágyság maradt a XIX. szd. közepére.

A rossz közlekedési és áruértékesítési lehetőségek miatt a lakosság arra kényszerült, hogy a használatában levő földterületeknek csak a kisebb részét vonja csak szántóművelés alá. Ezt mutatják az 1715. és 1720. évi összeírások adatai is.⁷ Így nagy területei maradtak fenn a jószágtartásra. Ezek a területek részben közvetlen a község mellett, részben pedig a határ legtávolabbi részén, tehát egy belső és egy külső legelőövben voltak. A lakóterületet övező belső legelőövben voltak az ún. „*Kislegelő*”, „*Zsellérgelő*” és „*Tóalja*”, valamint a XIX. szd. második felében történt tagosítástól már szántóművelés alá vont „*Járandóságok*”, „*Csereföldek*”, „*Horgoló*”, „*Keresztfal*”, „*Nánásiúti földek*”, „*Városföldje*”, „*Előhát*”, „*Fertő*” és a „*Lyukasszik*”. Ezeknek egy része a vízjárásos évszakokban nem volt járatható állapotban.

Ebben a belső legelőövben járatták az igazott lovakat és ökröket, fejős jószágokat és fejős juhalkákat, valamint a naponta hazajáró sertéseket. Az igazott állatok itt könnyen elérhető helyen, kéznél voltak és ha nem volt szükség az igazásukra, hamar és könnyen a legelőre juttathatták, a fejősök pedig naponta hazajárhattak. A fejős juhnyájak esztrengái köz-

⁵ Adott esetből kifolyólag 1794. április 11 -én tartott ülésében az úriszék által hozott ítélet kimondja: „... akar az özvegy osztálya által szaggatódott légyen el a kert akár más akár melly módon idegenítettett légyen is el egészen vagy résziben, minden képpen hibáson esett: Azért az Özvegy akár a vele lakó fia tartozik az eladott részt vissza váltani, a ki Cseréltet pedig vissza Cserélni, és a Telekkel edgyütt tartani és bírni...” Nyíregyházi Állami Levéltár fasc. 10. act. No. 677. 1794.

⁶ Nyíregyházi Áll. Levéltár 1772. évi összeírások 1772. IX. 6.

⁷ Lásd a 4-nél.

vetlenül a település szélén voltak. Fejőhelyeik vagy azoknál, vagy a lakótelkek szélén levő utcák kiszélesedő vagy zsákszerűen kialakított „zug”-aiban voltak.

A külső legelőöv nagyobb része a községtől keletre észak-déli irányban húzódó „Eszlári” vagy „Nagyút”-tól keletre, a löki, nyíregyházi, dorogi és nánási határ által körülvárt területen volt, kisebb része pedig a településtől nyugatra elterülő „Rét”-en esett, amelyet azonban a vizes időkben csak az áradások megszűntével, vagy a tél egy részében használhattak. Itt leginkább csak a „Horgólóhát”, „Csikoshát”, „Forgácsát” („Kis” és „Nagy Forgács”), „Fördőshát”, „Hosszúhát”, „Szamárhát”, „Bivalyhát” és „Betehát” voltak az év nagyobb részében legeltethetők. A réti legelőkre utalva az 1772. év szept. 6-án kelt urbáriális összeírás megállapítja: „... az árvizek, zombokok és kákák miatt ritkán használhatják.” Itt „legendó vizek, a pusztán (keleti határrész) pedig szükségekre marháiknak alkalmas kútyaik vannak”. A külső legelőöv magasabb fekvésű területén egy 1811. évi.⁸ térkép szerint „Méneskút”, „Gulyáskút”, „Kozákkút”, „Leskút” és „Szárzskút”⁹ nevű itatóhelyek voltak.

A külső legelőövben a rideg, illetőleg félrideg tartású méneseket, gulyákat, meddelékes és kosnyájákat legeltették. A „Gőbolyös” nevű határrészben a sőregulyát, a vele szomszédos „Szemőklapos”-on pedig az üszögulyát tartották.

Juhtartás, juhajták, fajtaváltás

A kedvező földrajzi adottságok a honfoglalás előtti időkben is lehetővé tették ezen a területen az állattenyésztést s így a juhtartást is. Erről régészeti leletek tanúskodnak.⁹ Magyarok juhtartására vonatkozó legrégebbi szentmihályi adatom az 1556. évből származik. A pápai dézsmajegyzék szerint abban az évben a bárányszaporúságból 104 db bárányt adtak le tizedként Szentmihály juhtartó jobbágyai.¹⁰ A ref. egyház jegyzőkönyvében levő adat: „1776. Tavasszal jó Szerentséjek lévén a Juhos Gazdáknak a bárányokhoz, egy Prédikátióra felindulván harmintz hatan ajándékoztak 36 bárányt...”. A másik bejegyzés: „1777. Tavasszal Májusba’ a’ mely Juhos Gazdák tavaly bárányt nem adhattak, most adtak négyet Nro 4.”¹¹ További írásos adat szerint a községnek 6 közös juhnyája volt. Ezekből

⁸ Országos Levéltár. Helytartótanácsi iratok. Div. XI. No. 17.

⁹ A honfoglalás előtt itt élt avarok is sok juhot tarthattak. Az 1956. év óta feltárt 2—7. sz. avar temető sírjaiban a halotti tor lócsontjai között lépten-nyomon juhcsontok voltak. Megtörtént, hogy egyetlen sírból 19 db. juhlapockacsontot szedünk fel.

¹⁰ Az 1556. évi tizedjegyzékben: „Zenthmynal habet plebanum. Ladislaus Anda ag. VIII. (s) Michael Bacsy ag. V., Joannes Csanak ag. III. (s) Gregorius Mesaros ag. XI. (s) Jacobus Olah ag. V. (s) Albertus Byró ag. X. (s) Albertus Zevocz ag. XI. (s) a filius eiusdem ag. III. (s) Andreas Anda ag. XII. (s) Paulus Toth ag. III. (s) Joannes Kovacz ag. 2 (s) Nicolaus Olah ag. X. (s) Sa ag. LXXXIII. Redens XXI.” Országos Levéltár B. 1205. iratcsomó.

¹¹ Hogy sok volt a juhtartó gazdák száma, mutatja a ref. egyház 1772. évi jegyzőkönyvének a 247. lapon talált következő bejegyzése is: „1776. Tavasszal jó Szerentséjek lévén a Juhos Gazdáknak a’ bárányokhoz, egy Prédikátióra felindulván harmintzhatan ajándékoztak 36 bárányt...” A 248. lapon: 1777. Tavasszal Májusba’ a’ mely Juhos Gazdák tavaly bárányt nem adhattak, most adtak négyet Nro 4.”

kettő kosnyáj.¹² A közös nyájakon kívül a tehetősebb s több juhval bíró telkes jobbágyoknak önálló nyájai is voltak. Több urasági nyáj is legelt a határban. Fényes Elek a már előbb is említett geográfiájában a 242. lapon írja Szentmihályal kapcsolatban ezt: „Földesura gr. Dessewffy József... finom nemesített juhokat tenyésztet.” Maga Dessewffy József pedig egyik Kazinczy Ferenchez írott levelében említi: „Nékem elég magyar juhaim vannak... A magyar juhokkal nem volt haszon az idén... En még a múlt hónapban selyemanyajuhokat és kosokat vettem hitelbe.¹³ Másik helyen: „Tégy úgy, mint én, Fejér vármegyéből magam fogok hozni selyembirkást juhaival együtt; ha nyáron télen kitartom birkáit, felíbe osztozok vele mindenben, a tőkejuhokban is, valamint a szaporodásban, a gyapjában, a báránykáiban, a túróban, egy szóval mindenben... Lehet-e jobb móddal tőkét nevelni?”¹⁴ Ugyancsak a kiterjedt juhtartással kapcsolatos adatnak tartom a ref. egyház 18. századbeli anyakönyveinek azokat a bejegyzéseit, amelyekben a családnév mellett mint ragadványnév ott van a „juhász”¹⁵ Az 1895. évi összeírás szerint 4247, az 1900-as évben pedig már csak 2227 db juh volt a községben. Az eltelt öt év alatt tehát 2020 darabbal esett a község juhállománya. Ennek a valószerű oka az, hogy a vasutak megépülésével és a közlekedési utak megjavulásával kedvezőbb lett az áruértékesítés lehetősége s ezért feladták az állattenyésztést a falu parasztjai. A hatvanas években megtörtént a tagosítás is. Ekkor már összezsugorodtak a legelőterületek. A határ legnagyobb része szántóművelés alá került. A juhtartásból származó bőr és gyapjú-értékesítési nehézségei miatt bekövetkezett válság arra kényszerítette a parasztokat, hogy lemondjanak a juhtartásról. Gyermekkoromban, a XX. szd. elején már csak 3 juhtartó gazda volt a községben. Ezek mindhárman 20—25 holdas kisgazdák voltak. Falkáik 3—350 darabból állottak. Juhállományukon erősen látszott, hogy a késett fajtaváltás útján vannak, mert nyájukban sok volt a korcs. Gazdálkodó családoknál még mindig tartottak 2—3 juhot, hogy szüretre, esetleg lakodalomra tudjanak juhot vágni s a bőrökből pedig ködmönt készíteni. Bunda és női „kisbunda” is kevesebb készült el már ezekben az időkben s a szücsmesterség is kihalóban volt. Míg legelőben bővelkedtek, minden valamire való gazdálkodó egyben juhtartó gazda is volt. Egy-egy ólaskertben a múlt század első felében még 20—60 db juhot is lehetett találni. Az 1841. évben Körösi Tóth Sára hozományában még „6 juh” és „2 tokju” szerepelt. Özv. Tóth Jánosné vagyonösszeírásában 18 db juh és 4 bárány szerepel. N. G. Oláh Mihály hagyatékában egyebek közt 12 db juh említődik.¹⁶ Néhai Sajti Bálint 10 holdas gazda beszélt el, hogy gyermekkorában még évente 50—60 db juhot tartottak. Vajda Bálint 12-kat. h.-as gazdának is mindig volt 25—30 juha. Aranyos János 20 holdas gazda is elmondta, hogy 150 db juhot tartottak és a Tök nevű ember 250 juhával együtt járatták azokat legelőre részes juhással.

¹² Nyíregyházi Áll. Levéltár, fasc. 12. nr. 1187. 1796.

¹³ gr. Dessewffy József levelezése Kazinczy Ferencsel, III. kötet 137—139. l.

¹⁴ Uo. III. k. 150. l.

¹⁵ A szentmihályi ref. egyház anyakönyve 1737—1790. Juhász Gál, Juhász Balogh, Juhász Jámbor, Juhász Bacsó, Balogh Juhász, Juhász Kató, Juhász Kovács, Juhász Kis, Juhász Makai, Juhász Nagy, Juhász Szabó.

¹⁶ Községi jegyzőkönyv, 1841. VI. 20-i, 1846. jun. 18-i 28. sz. és az 1851. évi 12. sz. bejegyzések.

A község parasztsága, általában csak a magyar juhot tartotta a múlt század utolsó negyedéig. Ekkortájt indult meg itt a fajtaváltás az urasági példát követve. A magyar juhot szerették és sokáig kitartottak mellette. Jó tejelése, nagyhúsúsága és igénytelensége is kedvelté tette. Hibájának csak azt tartották, hogy gyáva volt. „Ha egy megijedt és megugrott, világgá szaladt a többi is, oszt' gázolt embert, állatot.” Az a tulajdonsága is kedves volt, hogy igénytelenségében télen még a hó alól is kikaparta, „kimoszatolta” a szükséges élelmét. — „A bűriből meg vót az igazi, szíp bunda. Éngem a magyar juh' tartott el, nevelt fel a tejével. Ha idesapám lelt egy cserepet, fejt belé, oszt' itatta véllem. A magyar juh szőri vikony, fejir vót. A szarvok egyenes, felálló, meg hosszába csavarodott vót. Hús közül alig vót egy, amék „suta” vót, mer' nem vót szarva” — beszélte Juhász József 90 éves volt juhász. „A nyócvanas évekre még sok vót. Mikor mán sokat ócsárolták a magyar juhot, hizóba fogták, oszt' elatták.”

A magyar juh és a racka között nem tesznek különbséget, csak annyit, hogy a racka korcs és a szőre vastagabb. Az ilyen juhot Aranyos János „*raeská*”-nak mondta. Juhállományuk főként ilyen volt, hosszú szőrrel és csavarodott, felálló szarvval. Egypár mindig volt köztük, amelyiknek barna volt a szőre. A racka alatt mindig inkább korcsot értenek és elfajzásra gondolnak. Nyárády Mihály, „Fajtaváltozás a kéki juhtenyésztésben” c. tanulmányában írja: „A régi kéki juhászok szerint nem mások voltak ezek, mint a magyar juhoknak és a birkéknek az ivadékai. Erről akkor győződtek meg, amikor a juhaik közt a bundás bőrük miatt tartott nőstény magyar juhok a kos-birkékkel párosodtak. Ilyenkor a magyar juhok rackákat (grackákat!) ellettek. Ezek mint bárányok pelyhesek voltak. Később lettek durva szőrűek. A szőr rajtuk már különböző nagyságúra is nőtt. És *hegyesre is ment ki*. De ugyanúgy csüngött rajtuk, mint a magyar juhokon.”¹⁷ Így véli Bolega Ferenc magatartí juhász is a racka megjelenését. Bolega magatartí juhász, aki pár évvel ezelőtt még mindig tudott mutatni a nyájában olyan bárányt, amelyiknek az elődei rackák voltak és a bárányon tisztán megállapítható volt a visszaütés (XXIII. t. 1), mert pelyhes volt és később a bundája durva szőrűvel keveredett lett, de csüngős is. Ugyanakkor még csigás szarvú rackás visszaütésű kos is került a nyájában egy darab (XXIII. t. 2). A purzsát Juhász József 90 éves juhász erdélyi fajtának, illetve azzal keveredett korcsnak tartotta. Szerinte a purzsa vastag szőrű és a bőre csak ködmönnek való. A szőr elszíneződésére Veréb András magatartí juhász azt a magyarázatot adta, hogy „ha az anya párzás közbe' a kutyára tanál nízni, tarka lesz a báránya, vagy ha rajta fót van, a bárányán is lesz.” — Ezt az apjától hallotta. Ilyen hiedelemről szól községünk neves szülötte, kisszántói Pethe Ferenc is egyik legjelentősebb munkájában¹⁸ így: „Hogy a tarka nyelvű, ínnyú és szájpadrású kostól, sőt ha a' juh tsak valami tarka tárgyra bámul is, mikor fogad, mint mikor Jákób Lábánt megtsalta, tarka bárány lessz, az elsőt a' tapasztalás, az utolsót a' régi írók bizonyítták.” Másik: „Azt mondják, ha igaz, hogy ha a' juh külömbféle vizet iszik, hol ezt, hol

¹⁷ Nyárády Mihály, „Fajtaváltozás a kéki juhtenyésztésben.” „Néprajzi Közlemények” IV. évf. 1—2. sz. 167. lap.

¹⁸ Pethe Ferenc, „Pallérozott Mezei Gazdaság” III. darab negyedik szakasza 26. lapján.

amazt, ha szinte mind jó is az; annak veszedelmére volna: sőt, hogy ettől ellene az tarka bárányt, a' Régiek azt is mondják."¹⁹ Pethe az itt említett hiedelmeket bizonyára Szentmihályon hallotta öreg juhászoktól, míg fogékony fiatal korában a falunkban élt. Az utóbbi évtizedben még itt is magatartiskodó juhászainknak az elődei is juhászok voltak s tőlük ezeket a firól fira szálló hiedelmeket még mindig hallotta az érdeklődő ember.

A fajtaváltás Bolega Ferenc szerint—aki előbb urasági, majd magatartási juhász volt—az urasági váltást követte. Az uraság a magyar után betelepítette a „selymes”-t, de ez az igényessége miatt nem felelt meg. „Az időt se' bírta.” „Nem parasztnak való!” Próbálták „spanyol” meg „német” juhval is keresztezni, de így sem vált be, „meg drága is vót”. A „rambuli” fajttal is próbálkoztak. A rambuli (rambuillet) juhokat Békés megyéből a Kublics-féle uradalomból hozták az urasághoz, de nem vált be ez sem. Két év után a 150 anyából és 15 kosból összesen sem maradt 20. Próbálkoztak még a frizzel. Jó tejelése és ikres ellése kecsegtető volt, de nem mindenben volt jó a vele való keresztezése az itteni állománynak. A sok próbálkozás után végül is a merinó mellett maradt meg az uradalom is. A paraszti gazdaságok fajtaváltása késve és vontatottan indult. Lesték az urasági váltást. Később, mikor már eredményeket láttak, urasági juhászok révén „szereztek” az új fajtákból, hogy kitenyészthessenek jobb állományt. Így azonban csak jobban elkorcsosodott a régi. A múlt század végére, mikor már a parasztnak nagyrészt megváltak juhaiktól, magatartási juhászok kezébe kerültek a nyájak és a fajtaváltás is meggyorsult s egészségesebb irányban haladt. A századfordulóra már csak négy parasztagazdaságban volt juhnyáj. A négy közül három gazda maga őrizte a nyáját, míg egy pedig „komenciósi juhász”-t tartott a 250—300 juhból álló nyájánál.

Nyájak, pásztorok, bérek

A juhtartó gazdák juhaikat közös nyájokban járatták. Alig volt olyan gazda, akinek teljes nyáját kitevő juhállománya lett volna. Voltak anyá-, meddő-, és kosnyájak. A meddőt „meddelikes”-nek mondták. Az anyanyájban voltak a fejős juhok és leválasztásukig a bárányok. Meddelikes nyájba kerültek a jerkék és az ürük („örük”). Kosnyájban járatták az öreg és fiatal kosokat. A meddelikes és kosnyáját a külső legelővben, a fejős nyáját pedig a belső legelővben legeltették a község közvetlen közelében. A fejős és meddelikes nyájak 300—400 darabból állottak, a kosnyájak azonban csak 200—250 darab juhból.

A társult gazdák a közös nyájukhoz közösen fogadtak juhászt. Juhász József szerint „nyírásakor monták meg, hogy kell-i a juhász jövőre”. Így marasztották. A fejős juhász rendszeren „rízses” volt. Bére, illetve része az alkutól függött. Béréből, illetve részéből bojtárt is kellett tartania. Az alkuban a juhász kialakudta rendszeren a maga és bojtárja tulajdonában levő juhok ingyen legelőjét és teletetését. Saját juhuk egyben óvadék volt hibájukból eredő kár megtérítésére. A juhász „rízse” a „fejősből”, a szaporúságból adódott. Benne volt még az alkuban („kötis”-be) még 4—5 juhonként adott kenyér „hozzávaló”-val. Az utóbbi alatt szalonnát vagy füstölt húst értettek. A juhász egy átlagnyájban a bojtárét is beleszámítva 70—80

¹⁹ Uo. a 91. lapon.

db juhot tarthatott. Ha egy nyájban 5 gazdának a juhái voltak, a hét öt napján, sorosan, mindig más-más gazda kapta az aznapi fejést meghatározott sorrendben. A hét másik két napján, vasárnap és hétfőn, a számadóé volt a napi tej. Ha úgy alkudtak, hogy a tejet a számadónak kell feldolgozni, a fejés feles volt, vagy egy átlagos tejhozam után meghatározott súlymennyiségű (font) gomolyát kellett a gazdának a részére kiszolgáltatni. Aranyos Jánoséknak 150 juhuk volt egy falkában, a Tök család 250 juhával: Kalapos Mihály volt a számadójuk. Neki csak 50 juha járt a nyájban. A fejésen úgy osztottak, hogy egy nap Aranyosék, két nap pedig a Tök család kapta a napi fejést. Minden negyedik napon a juhász kapta a tejet. A bárányokból minden kilencedik volt a juhászé. Kenyeret hozzávalóval ők egyszer, a Tök család pedig kétszer adott hetenként. Volt év, hogy a kenyeret ők 3, a Tök család pedig 6 köből búzával, a hozzávalót pedig ők 2, a Tök család pedig 4 hátsó sonkával váltotta meg. A fejés megosztását mutatja az anyai nagyanyámnak egy mondókája, amit még akkor is mondogattott, mikor már nem voltak juhtartó gazdák. Ha a hét napján töprengett, játékosan mondogatta:

„Ma csütörtök, hónap pínék,
Hónapután nekünk fejnek.”

Még gyermek voltam. Nem értettem. Akkor megmagyarázta a régi „*ríszes*”-fejés rendjét, sorját. A meddelékes nyáj pásztora ingyen legelőt alkudott ki a nyájba bevitt 60–80 db saját juha részére. Minden 4 db juh után a tulajdonosoktól egy kenyeret kapott hozzávalóval, valamint minden juh után 9 krajcárt mint pénzbért. A bér kiszabata kosnyájnál is ez volt. Míg a meddelékes nyáj juhászát a társult gazdák fogadták, a kosnyáj pásztorát a közösség²⁰ szegődtette.

A számbavétel és számbaadás rovással történt. A rováspálca egyik fele a számadó juhásznál, a másik fele pedig a gazdánál maradt. A tulajdonjegyek szerint átvett juhok azonosságát mindig szigorúan ellenőrizték a gazdák, mert a ravasz juhászok ezzel sok esetben csaltak. Így például 1774. jún. 18-án Tök Andrásnak azért kellett penitenciát tartani nyilvánosan, mert a tulajdonjegyek meghamisításával csalta meg a társult gazdákat.²¹ Ugyancsak rovással történt a kiszolgáltatott gomolya mennyiségének a nyilvántartása is.

A kártérítésre legtöbb esetben perrel került sor. Ilyen eset a községi bíróság előtt egyezséggel lezárt következő ügy. G. Molnár Mihály fia István, aki apja mellett bojtárkodott és juhaiból 21 db juhot és bárányt ad ki a kárvallottaknak, mert a bíróság megállapítása szerint is a „Tavasszonn történt szélvész esőbe 17 drb. juhok csupa gondatlanságból dögöltek legyen el.”²² Itt utalnom kell arra, amit Nyárády Mihály a kéki juhászok régi tapasztalatairól írt le: „A magyar juhról a szakembereknél az a vélemény, hogy a legellenállóbb fajta. Az eső és hó nem árt neki... A régi kéki juhászok mást tapasztaltak. Szerintük... az állatok szőre sovány volt. A hátukon pedig választék volt. Így az eső a juhok bőrét is

²⁰ Községi jegyzőkönyv, 1846. XII. 27. 6. sz. bejegyzés.

²¹ Szentmihályi ref. egyház protocolluma 1772. 227. l.

²² Községi jegyzőkönyv, 1840. 132. sz. határozat.

²³ „Néprajzi Közlemények”, IV. évf. 1–2. kötet 197. l.

könnyen elérte. Ezért el is áztak . . . köztudomású az is, hogy az eső és havat legtöbb esetben szél vagy éppen vihar kísérte, ami a fedél nélkül maradt vagy fedél nélkül hagyott állatokra feltétlenül életveszéllyel járt.”²³ Íme az előbb idézett eset és egyezés igazolja a kéki juhászok tapasztalatainak a helyességét, mert másként, ha nem lett volna azzal egyező a szentmihályiak tapasztalata, a juhász nem ismerte volna el a gondatlanságot és nem kötött volna egyezséget a kárvallottakkal.

Szólni kell még itt a magatartási juhászokról. Ezek főként a XIX. szd. második felétől kezdve voltak a községben, de számuk csak a század vége felé nőtt meg, amikor a gazdák már kezdték feladni a juhtartást mint haszonhajtó foglalkozást. Élelmes juhászok a parasztok elkótyavetyélt juhait felvásárolva, feltöltötték az azelőtti állományukat és 400—500 darabos nyájukat alakították ki. Természetes, hogy nyájaiik vegyes állományúak voltak.

A legelőterületeknek a tagosítás utáni lepadása miatt, elégséges legelőhöz nem tudtak jutni. Talán nem is akartak. Valamennyi területet béreltek a közlegelő területéből. Így hivatkozhattak arra, hogy legelőjük van. Juhtartásukat azonban az utak és útszélek fűvére alapozták az aratásig és az őszi betakarításáig. A betakarítások eljöttével már nem voltak tartási gondjaik. Minden az ügyességükön és élelmességükön múlt. Tavasz nyíltaig kis bérelt területén járatta a nyáját, de az ott hamar letarolt mindent, ha nem volt ügyes. Kímélte hát a sajátját és loposban megjáratta éjjel a vetéseket. Hajnalra az útszélen járt (XXIV t.). Valahová mindig „hajtott”. Közben legeltetett. Ha lehetőség volt rá, „élt az alkalommal” és a „tilos”-ra is ráment. Azon a mezei úton, amelyiken már járt, hamarosan nem fordult meg még egyszer, „nehogy szó írje a ház elejtt!” Kuttyáját úgy idomította, hogy ne „csivogjon”, hanem hang nélkül hajtson. Ilyen volt a „néma puli”. Ha az idomítás nem sikerült a tilosban „bemadzagolta” a száját, hogy ne hívja fel lárójával a figyelmet a „tévedésre”, sem éjjel sem nappal. Saját területét csak „muszályból” járatta. Tarlókra már megnyílt nyája előtt a „a paradicsom”, mert kinyílt előtte a határ. Gazdánál is, csösznél is 1—2 gomolya „megtette”. Ha meg baj volt valamikor, ugyanúgy „elvette az élit”. Ha így nem ment volna a kibúvás, fondorlatosabbnál fondorlatosabban vágta ki magát a bajból. Így élt és megélt. Így érte el, hogy közsájra került: „Huncut a juhász — nincs igaz juhász!” Szolgáljon mentségéül, hogy szerette a juhot és azért követett el értük mindent.

A legeltetés évi és napi rendje. Teleltetés

A legeltetésre vonatkozóan a XVIII. században a vármegye statutumok léptetett életbe és fegyveres megyei katonaságot tartott fenn, hogy a kiadott rendelkezéseket, szabályokat a pásztorokkal meg tudja tartatni, illetve a legeltetés biztonságát biztosíthassa. A megye szervezetén és rendszabályain kívül a kommunitás is igyekezett biztosítani a legeltetés rendjét. Szabályozta azt és a maga közegeivel a betartását mind a megyei, mind pedig a helyi rendszabályoknak — ellenőriztette.²⁴ A helyi ellenőrzés a „pusztai hadnagy” kötelessége volt. Beosztott közegei voltak a lovas határkerülők. Mind a hadnagyot, mind a közegeit a községi tisztújítás után megalakuló 24-, később (19. szd.) 36-tagú kommunitás jelölte ki. A pusztai

²⁴ Községi jegyzőkönyv, 1850. szept. 1. 37. határozat.

hadnagynak a csőszök is engedelmességgel tartoztak és szükség esetén kötelesek voltak rendelkezésére állani. A tanács a pusztai hadnagy útján juttatta el a megye és a közösség által kiadott és a legeltetés rendjét biztosító intézkedéseket a pásztorokhoz. Ugyancsak ő és közegei jártak el elsősorban a szabályokat sértő és rendetlenkedő pásztorok ellen. A pusztai hadnagy időnként a nyáját is leolvashatta és a rovással is egyeztetette. Ők vigyáztak arra is, hogy pl. a juhászok át ne csapjanak a marhák és lovak legelőire. Működésükkel nemcsak a legeltetés rendjét biztosították, hanem a közrendet és vagyonbiztonságot is és a szervezet létezése megakadályozta vagy legalábbis fékezte a bűncselekményekre és kisebb bűnözésekre hajlamos pásztorokat, tolvajlások, csalások elkövetésében és esetleg bujkáló bűnözők rejtegetésében.

A megyei statutumok a XVIII. századtól már előírták, hogy a pásztorokat nyilvántartsák a hatóságok, és velük kapcsolatosan minden változást jegyezzenek fel.

A legeltetés rendjében általában négy legeltetési időszakot különböztethetünk meg.

Első, a kora tavaszi volt, amikor is a település közelében eső legelők zsenge fűvét legeltették, ha már az idő engedte. Hóolvadás után már kihajtottak, de arra tekintettel, hogy a nyájban már kis bányók is vannak, ha lehülés vagy szél jött, behajtottak. Ez április végéig tartott.

A második időszak a nyári volt, amikor már a közösség által kijelölt juhlegelőket járaták. A belsőöbven ekkorra már csak a fejős nyájak legelhettek. A kos- és meddelékes nyájak pedig kikerültek a külső legelőövébe. Ekkorra már a csordák, gulyák és ménesek is kikerültek s ezek legelőire juh nem mehetett. Szentmihályról juhokkal nem kellett vándorolni, mert bőven volt legelő itt. A nyári legeltetés július végéig tartott.

Őszinek mondható az augusztus elejétől kezdődő legeltetés, mert ezekben az időkben már a tarlók járatása kezdődött meg. A tarló magva aranyat ért. Abrakot jelentett a juhnak és felhízott rajta. A mustra és tarlón hizott juhokat innen adták el feljavultan. Sokat jelentett ekkor már a tarló füve is, amelyik esős nyarak végén különösen bőséges takarmányt adott. Később nagyon jó volt fagyásig a répa- és krumpliföldek tarlója is. Járaták a régebbi időkben a pihentetett „*ugarföld*”-eket is a közösség által meghatározott részein. Az őszi legeltetés az idő komolyabbra fordulásáig, kb. novemberig tartott. Az erős és huzamosabb tartamú őszi esőzések idejében nem hajtottak ki, nehogy elázzék a juh.

A téli legeltetés a teljes beszorulást előzte, de hó-leeste után is kihajtottak, ha nem volt az idő nagyon rossz. A nyájak ilyenkor már a faluban voltak s így a község szélén kezdődő rét felé hajtottak ki, hogy a már befagyott vizes rész buja növényzete elégitse ki a juhot. A farkasveszély miatt ilyenkor nem hajtottak be mélyre a rétbe s ha délutánra enyhült az idő, csak „*kerültek egyet*” a rétben. A szigorúbb tél múltával, ha az idő engedte, újra kijártak. A juh ette, amit lelt. Jó volt az avar, de a száraz kóró is és minden más ehető növénymaradvány. A rendes legelőre való kihajtás csak „*vadliba jöttére*” került sorra.

A tavaszi legeltetés során Szt. György-napig a vetéseket is megjáratták, de csak a gazda engedélyével és csak olyankor, mikor a föld nem volt lágy, hanem száraz vagy fagyott. A juh trágyája valóságos fejtrágyája volt a vetésnek. A vékony ajkú, mozgékony juh a vetést csak megnyírta és így

elősegítette a búza és rozs bokrosodását. Aki nehezebben adta a beleegyezését, azt azzal is ijesztette a juhász, hogy „kipállik” a szép vetése, ha nem járattja meg a juhval. Igaz az is, hogy éjjel engedély nélkül is ráhajtottak. Ha így „loposba” jártak”, még napfeljött előtt eltűntek a környékről. A vetéseket „hajtvá” legeltették. Úgy, hogy a kutyával nyugtalanították, mozgatták a nyáját, hogy a juh ne állhasson meg, s ne falhasson mohón. Végighajtva újra visszafordították rá. Így azt is elérték, hogy a vetés egyenletesebben kapta a trágyát. Ezzel a móddal a felfúvódástól is mentették a juhot. Az ugarokat „drankázták” „kosarazták”. A drankát napról napra arrább helyezték olyan formán, hogy a gazda földje szélteben és hosszában egyenletesen trágyázódjék. A vetéseket télben is megjáratták, ha arra a „meglöttyent” hóból jégkéreg fagyott. Így a ráhajtott nyáj feltörte a jégkerget. A vetés levegőzhető és nem pállott ki.

A közösség a tavaszi és nyári legeltetést úgy szabályozta, illetve a nyájakat úgy osztotta el a külső és belső legelőkön, hogy a juhalkáknak mindig a gyengébb, aprófüvű, szikes legelő jusson. Ezzel a gyengébb legelők javítását is elérték, mert a juhtrágya elősegítette a legelő javítását.

A korai tavaszi legeltetésnél, főként a belső legelőkre mentek ki naponta enyhébb időben a nyájjal. Ilyenkor még nem fejeződött be az ellés s nem távolodtak el a falutól. Ilyenkor a juhász vagy a bojtárja egy zsákot is hordott magával, hogyha hűvösebbre fordulna az idő és ellene valamelyik anya, az esett gyenge bányákat magával tudja vinni. Az is megtörtént, hogy a juhász a bundája alatt melengette a „kis bari”-t hazaindulásig.

Tavaszi legeltetésre napfeljött után indultak, ha még nem fejték. Naplemente előtt behajtottak. Ha az idő mardabb volt, ki sem hajtottak. Júniusban, mikor már erősebb volt a felmelegedés, korábban fejve korán indították a nyáját. A jó juhász mindig tudta, hogy óvatosnak kell lenni. A „harmatfészáradtát” várni kellett a pókhálóság miatt, mert könnyen felfúvódhatott a juh. Bizonyára a juhászártól tanulta Dessewffy József gróf is ezt, mert Kazinczy Ferenchez írott egyik levelében ezt írja: „... ha a pásztor jó és értelmes, ... sohase ereszti ki a juhokat a harmatos mezőre, ... sem a békanyállal bepókhálózott ugarokra.”²⁵

Nyár eljöttével, ha harmat nem volt, már hajnali 3—4 órakor kiindultak. Nagy melegben nem legel jól a juh és hamar le kell állani. Száraz nyárban szinte leég a legelő. Ha a juhász nem jó, ilyenkor leromlik a juh. A jó öregektől megtanulták, hogy ilyenkor miként kell legeltetni. Hajnalban, mikor kihajt, „megereszti” a nyáját, hogy „terüljön”. Bolega Ferenc szerint is „Így kell ezt csinálni, mer’ a ju’ ilyenkor is megil, még akkor is, ha csak nyájja a füvet. Így is tanál annyit, amennyi néki kell. Azut’ itat, meg delectet úgy, hogy „megfekteti” a nyáját mán 9—10 óra tájba’. Dilután 3—4 óráig pihen, kirődzik a juh. Ha mán jól kipihente magát, megin’ tovább megy vellek, mer’ mán elmúlt a „juhászdíl”. Megin’ haggya, hogy jól szitterűjjik. Ilyen legeltetés mellett, ha rendesen itatunk, meg jól delectetünk, jó húsha marad a jószág”. A juhászdélre árnyékba, vagy ha ilyen nem volt, széljárta partoldalba terelték a nyáját. Ha az idő úgy kívánta, naplementig is elvárt az indulással és éjjel 10—11 óráig is kint maradt a nyájjal. Lehetőleg mindig szemben széllel járatta a juhot, mert úgy legelt jól. Fejős falkával reggeli fejés után indultak harmatszáradtára. Ha délben

²⁵ gr. Dessewffy József levelezése Kazinczy Ferencsel 1821. nov. 4.

is fejtek, 11 óra felé újra a fejőhelyhez mentek második fejésre. Az esti fejést 6 órakereszté meg s azután ismét kihajtottak, mert naplement után már jól legelt a juh és 11 órára „be is tell”. Az így „pásztorító” juhász mindent megért.

A szikes területeket szívesen járatták, mert a juh szereti a sziki fűvet. Az is igaz azonban, hogy a sziki legelő jobban koptatta a juh fogát, mert apró és földig kell harapni a juhnak. Veréb András szerint: „Azír’ szeretik, mer’ annak a fűvibe’ benne van minden jó íz, meg sós is. Szinte kiverődik rajta. A sziki legelő jó még akkor is, ha „felsül”, mer’ a töve szinte „hagymás”. Ha csak „félhassal van” is a ju,’ akkor is „jó húsbá’ marad”, mer’ jót iszik rá.” Szikesen való legeltetéskor a juhot nem is sózták. Ilyenkor a „sőtöké”-ről levették a juh elől a kősót.

Aratás után a tarlók „szabadulásakor” arra jártak, mert ott valóságos terített asztala volt a juhoknak. Feljavult rajta a nyáj. Abrakolhatott az elpergett szemekből. A tarló aljfüve is jó volt. Ha a nyárvég száraz volt és a tarlót nem verte fel a gaz buján, a tanács néha el is tiltotta a rajta való legeltetést, míg esőt nem kapott. Addig főként a tavasziak tarlóját a hámos lovak részére tartották fenn.²⁶

Mire eljött az ősz eleje vagy a tarlóléghűtés, már a krumpli- és a répaföldek is felszabadultak. Ekkor már ezekre került a sor. Hajtva legeltettek rajta újra és újra visszafordulva rá s közben „gyűrették” a kutyával a nyáját, hogy ne legyen megállása. A tengeri- és káposztaföldek is jók voltak, sőt a dohányföldekre is ráhajtottak első dér után. Ha az idő reggelenként már nagyon elhűvösödött, vártak az enyhülésig. Csak addig maradtak a legelőn, amíg nem kellett félni a juhok megfázásától. Ilyenkor már a kinnhalást is elhagyták és már aljazni kezdtek a juhok alá.

Az első fagyások után már a rétre is sor került. A kijárást még ekkor sem állították le. Pár órára kijártak, ahol, ha a jég már nem bírta a ráhajtást, a zombokosok nagyra nőtt fűvét, sását, kákáját is ette a juh. Ha közben mordera fordult az idő, napokig is bent maradtak, de ha valamit enyhült, már újra kihajtottak még a havazások után is, mert fontos volt a juhok mozgatása. Ha már majdnem térdig ért a hó, azt mondták a falubeliek: „Most mán olyan hó van, hogy a juhász is állva sz. . . k.” — Ilyenkor, karácsony táján került sorra a „beszorulás”. Erre az időre tehető ez azért is, mert egy óév esti népszokás, a „kongató” vagy „nyájfordítás” alkalmával beköszöntő pásztor, a gazdát „Beszorull a juh gazd’ uram!”-mal köszöntve kér engedélyt arra, hogy nyájfordítást csinálhassanak az udvarán. Az engedélyt bégetés, kolompolás és karikások pattogása követte, majd áldomás-ívás.

A beszorult nyájakat a társult gazdák a rovás és tulajdonjegyek szerint szétszedték s ezzel megtörtént a számadás. A juhokat a gazdák ólaskertjeikben ólban vagy állásban helyezték el. Sok esetben egyik társnak a kertjében, ha volt az elhelyezésükre alkalmas ól vagy hodály, abban. Ilyenkor továbbra is a juhász gondozása alatt maradt a nyáj s a teleltetéshez szükséges téli takarmányt és almot minden társ, juhái arányában ideszállította.

Téli takarmányul főként tengeriszárat („csulkál”) adtak. Kaptak azonban árpa- vagy zabszalmát, kölesszalmát, de megetették velük még a mákszárat is. Téli takarmányul a vizes idők alatt a réti mocsaras területe-

²⁶ Községi jegyzőkönyv, 1839. márc. 2. 81. sz. határozat.

ken dorongi sást (*Carex*) vagy „*csetkákát*” (*Eleocharis*) kaszáltak és ezt adták szükségtakarmányul a teletetéshez. Régebben általában gyengén takarmányoztak. Az anyáknak azonban kedveztek. Ezek szénát, egy kis lucernát s egy kis zabot kaptak, valamint félfontnyi abrakot. Ez tengeri- vagy zabdara volt. Ha bő volt az évi termés, krumplit vagy répát is etettek. Ha ezekből sokat vagy romlottat adtak, vagy romló szénát, akkor az elvetélést is okozhatott volna. Gyengébben főként a meddőket, ürüket és az évesnél idősebbeket teletették. A téli takarmányozást csak attól az időtől kezdve javították meg, amikor már a gyapjútermelésre több gondot fordítottak, komolyabban vették és annak minőségére is törekedtek. Ezekre az időkre már odáig érkeztek Pethe Ferenc tanításai és tapasztalataik után, hogy ők is vallják: „Téli s nyári takarmány bősége nélkül igyekezni a juhszaporításon; inkább tor, mint lakadalom.”²⁷

Pároztatás, elletés, válogatás, bilyogozás

A pároztatás előtt már megkezdték az anyajuhok abrakolását. A kosokat pedig a pároztatás alatt. Egy adag abrak kb. fontnyi volt (XXV. t.).

Nem minden juhász, illetve gazda ügyelt arra, hogy a párzás ne legyen rendszertelen. Olyan nyájakban, ahol a gazda vagy juhász nem ügyelt rá és a kosok együtt voltak az anyákkal, a párzás szabályozatlansága miatt az ellés is rendetlen, elhúzódó lett. Az ilyen elletést „*csürhés elletis*”-nek mondják. Veréb András magatartási juhász édesapja, aki számadó volt, „*oklánkára elletis*”-nek is nevezte. A rendetlen párzást több módon szokták megakadályozni. Volt, aki az anyákkal együtt járatott kost úgy akarta akadályozni a párzásban, hogy rossz ponyva vagy zsákdarabot kötött a kos derekára, hogy a csöke előtt lógva akadályozza a párzást. Az ilyen kosokat „*kötös*” vagy „*surcos*” kosoknak nevezték. Ez a megoldás sem volt jó, mert a kos így is zavarta a jerkéket és az anyákat. Egy másik durva megoldás az volt, hogy a kosok csökét (*csökil*) madzaggal elkötötték. Ismét másik az, hogy a herezacskót kötötték el, de csak úgy, hogy a vizelésben ne zavarja a kost.

Szabályozottan pároztató gazdák és juhászok a kosokat külön, a közös kosnyájokban tartották és csak szeptember elején, „*kisasszonynapja*” (szept. 8.) körül hozták el a kosnyájából és csak akkor csapták közé az anyafalkának. A kosok 6 héten át voltak az anyákkal együtt. Így elérték, hogy a 150 napos vemhességi idő után az ellés hat hét alatt, vagyis febr. közepétől március végéig lezajlott.

Elletés alatt talpon kellett lenni a juhásznak, mert ellés éjjel-nappal volt. Ha nem volt ellető, vagy azok fogadtatással voltak elfoglalva, szűkségből az ól vagy a hodály előtti drankában, kifutóban ellettek. Legöregebb juhásznunk, Juhász József beszélt ezt: „Ezerhétszáz juho' hárman vótunk. Elliskor nagyon nehéz dógunk vót. Hetekig is alig alattunk valamicskét. Ha megellett valamék, neki meg a bárányának nyakába kötöttük a „*bilétá*”-ját, oszt' löktük be őket a hodályba, a fogattatóba. Amék jó anya vót, annak nem kellett a fogattató. Vót ám olyan kutya rossz természetű anya is, hogy rá kellett vární míg megszoptatta a bárányát magátúl. Ugy is

²⁷ *Pethe Ferenc*, „Pallérozott Mezei Gazdaság” III. darab, negyedik szakasz 87. lap.

vót, hogy ellisnél vagy utánna valaméknek elpusztult a báránya valami okból. Az ilyenek a kettőst ellőjibül vetettünk egyet. A fogattatóba egy pár nap múlva már megszoptatta magát a „vetettet”. Itt a szoptatásnál is ott kellett lenni. Vót úgy, hogy a ju' feje a lábom köszt vót. A bárány szopott, én meg aluttam.

Még „szopós” korában, 4—6 hét után visszakurtították a bárányok farkát. A jerkéknél meg kellett ezt csinálni azért, hogy mikor már fejős lesz, ne legyen a farka hosszú. Ha nem kurtítanak, akadályozná a fejést és a trágyától „csimbókos” („csombókos”) farka a fejő kezét trágyával kenné be, sőt a tejbe is behullana róla. A kurtítást maréknyi hosszúságban eső íznél késsel végezték el.

Kéthónapos korukban kiválogatták a kosok közül a „magra maradó”-kat. A többi kosbárányt kiherélték s így „ürü”-k („örü”-k) lettek. Két ember kellett a heréléshez. A bojtár megfogta a bárányt s a hátával maga felé fordította. Jobb kezével a bárány jobb első és hátsó lábát, ballal ugyanúgy a bal oldali lábait összefogva feltette a dranka élére, ahova ponyvadarabot tettek előbb. A juhász megfogta a bárány herezacskójának a végét és éles késével lemetszette a bőrt. Utána a heréket markolással kiszorította a herezacskóból. Megfogta foggal és húzva kiszakította (XXVI. t.) a zsinórját. Azután a „csöki”-ből kifejte a vizeletet. Azután a bojtár levette és elengedte a bárányt. Gyógyulását figyelemmel kísérték és ha kellett, utókezelésben részesítették. Ma már inkább késsel herélnék.

A bárányokat három hónapra választották el. Juhász József szerint „tarlóra”. „Vót úgy, hogy este leválasztottuk. Reggel már megfejtük az anyját de a bárány nappal még szopogatott.” Urasági nyájakban a leválasztás 3 és fél — 4 hónapra történt.

A szoptatási idő alatt a bárányokat tulajdonjegyekkel megjegyezték. A tulajdonjegyeket a fülön vágják vagy hasították a gazdánkéntkülönböző jelekkel. Ha nem tulajdonjegyekkel látták el őket, bilyogozták. Szurkosolajos festékekkel vagy „bécsi korom” („kindrusz”) és olaj sűrű keverékéből készített sűrű festékekkel. A gazdáknak kovács által készített vas „bilyogozó”-juk volt. Ezt mártották festékbe s így nyomták rá a jegyet a juh oldalára. A juhász juhait a farán bélyegezték, a bojtárét pedig kibelezett napraforgókóro festékes végével jegyezték a farán. A festékes bilyogozást minden nyírás után meg kellett újítani.

A juhok elnevezései

A juhok elnevezésével régen éppúgy mint ma is, kifejezték a kort és nemet, valamint a haszonvételt is. A szopós báránynak a neve „kisbárány”. A leválasztásig azonban „jerkébárány” vagy „kosbárány” névvel is nevezték. „Bárány” volt éves koráig, de a nemet tovább is az előbbi megkülönböztetéssel fejezték ki. Leválasztás után a jerke- és kosbárányok külön-külön nyájakban jártak. A második évében levő juh neve „toklyó”, régebben „tokju”. A nemet mutató „jerketoklyó”, „kostoklyó” is használatos volt éppúgy, mint a „szűztoklyó” a második éves jerkére. A toklyót írták és mondták „toklyunak”⁹⁹ vagy „tokjuh”-nak is. A jerkéket a második évben üzették fel. A felüzetlen maradt s már harmadik évében levő jerke „apáca”. A harmadéves hím neve már „nagykos”. Pároztatás után „anyajuh” lett a jerkéből. A kosbárányokat 2 hónapos korukban herélték s ettől kezdve „ürü” („örü”) lett a nevük. Ha akét évet betöltöttet a nyáj vezetésére hasz-

nálták, „vezérürü”-nek hívták. „Canga” nevet irtak és mondtak az üresen maradt anyára vagy toklyóra. Az olyan juh, amelyik már két éven át nem fogott bárányt, „mustra” lett, a hím pedig „mustrakos”, ha már kiselejtítették. A kiselejtítetteknek kedveztek egy kis abrakkal és jobb legelővel. Az ürüket 3—4 éves korukig a gypjúhozamukért tartották. Ezután lett mustra. A féltógyú anyja is mustrába került mint a négyéves, továbbá a gerincéhez ragadt heréjű „minar”-nak nevezett kos is. A mustra juhokat már nem hajtották éjszaka legelőre. A jobban feljavulókat tarló után vagy szüret táján eladták. A debreceni őszi „szabadság” is jó volt a mustrák értékesítésére. A nyájban 20—25 anyára tartottak egy-egy kost. Ha a kos jól bevált, 8 évig is tartották és csak azután került mustrába.

A juhok korát a fogukról állapították meg. A fiatal juh foga fehér, az öregnek pedig barna és kopott. A fog hároméves korig jó. Az aprófüvű és szikes legelő erősen koptatta a juh fogazatát. Emiatt sok hamarabb került mustrába.

Haszonvételek. Nyírás. Tejfeldolgozás

A bárányok leválasztása után az anyákat rendszeresen fejték szeptemberig. Általában kétszer, de néha jó tejeléskor háromszor is. Ha már apasztott a juh, csak egyszer fejték. Fejéshez a fejőhelyen levő drankához terelték a nyáját. Több nyáját pedig — ha a gazdák egy bokorban laktak — az oda közel eső „zug”-ba hajtottak és ott fejték. A soros gazda ott vette át a tejet. Ilyen zugokban egy ráccsal formálták ki a „lyukat”, ami elé ülve fejtek drankánál is (XXVII. t.). A juhokat a bojtár hajtotta a lyukhoz egymás után. A lefejt juhokat a zugból kiengedték s úgy várták össze egymást. Legtöbb juh úgy megszokta már a rendet, hogy már magától a lyuk elé sorjázott. A fejó juhász a lyukrajöttet a térde közé állította úgy, hogy az felé farral álljon. Azután mindkét csecseből megcsurrantotta a tejet. Majd a juh tőgyét két tenyere közé fogva nyomással kiszorította a tőgyből a tejet. Ha már nem jött a nyomásra folyamatosan a tej, a maradék tejet a csecseket váltva húzogatva kifejte. Ezt mindig megtette, mert így előzte az apasztást.

Ha a tejet a pásztor a fejőhelynél levő kunyhónál dolgozta fel, a feleség is odajött a munkához. Sok esetben a juhász felesége a lakáson dolgozta fel a tejet. Ilyen esetben a bojtár taligába fogta a csacsit és azon hazaszállította a tejet. A soros gazda is a fejőhelyen vette át a napi tejet s otthon a családja dolgozta fel azt. Ha a szegődés úgy szólt, hogy a fejésért gomolyát kell adni, akkor a gazdáknak időközönként kész gomolyát adott ki a számadó. Itt megemlítem még azt, hogy amikor a birka divatba jött, egy időn át nem fejték, hanem csak nyírták. Egy juhtól egy idényben 30—40 l tejet tudtak fejni. A rackától ennek a dupláját, a magyar fajtától pedig a háromszorosát is kifejték. A részes juhászok a kiszolgáltató gomolya mennyiségének a megállapításánál egyezségkor ilyen átlagokat vettek figyelembe. Úgy számoltak, hogy egy kg gomolyához 5—6 l tej kell. Ha iccében számoltak, 3—4 icce adott egy font gomolyát.²⁸

A tejet fejés után átszűrték egy tiszta szűrőruhán. Ezt minden használat után gondosan mosták. Egy nagy lábasban tűzre tették a tejet és fél-

²⁸ Szikszai János 76 éves juhász adatai.

órán át kis tűzön lassan testmelegre melegítették. Ezután „megótták”. Az oltást újabban patikából vásárolt oltóval végzik. A tej mennyiségéhez arányított oltót feloldják és a tej állandó keverése közben beleöntik. Majd a tejet lefedik és az edénnyel leveszik a tűzről.

Régebben az oltót tejes báránynak az oltógyomrából készítették. Ebbe kanálnyi sót tettek. Lekötötték és szárították. Borjú oltógyomrából is készült oltó. Nagyon jónak tartották a sertésgyomor belső rétegéből készült oltót is. A gyomor külső rétegéről lefejtették. A belsőt kimosták és áztatták. Kiáztatás után a bocskorszerű belsőbe tették a lehúzásnál leszakadt kisebb darabokat is egy kanálnyi sóval. Használat előtt a sót kilökték, illetve kimosták belőle. Egy csuporba tették. Ráöntöttek egy deci ecetet és egy pár szem „jőféle (fekete) bors”-ot löktek a keverékbe. Utána leöntötték 2—3 l-nyi tiszta savóval és 2—3 napig állni hagyták, „irleltik”. Ez nagyon jó oltó volt, mert ebből 40 l tejhez elég volt egy levszedő kanállal.

A jó oltótól a tej egy félóra alatt megaludt. Ezután kézzel markolászva az alvadt tejet összetörték. Ráborították a szűrőruhát és az azon átszűrődő savót egy bádgedénnyel lemerték. Ezt a savót külön edénybe tették. Azután az összetört tejet sajtruhába rakták. A tejben még visszamaradt savót a ruha csavarásával kinyomták. A savótlanítás után a ruha négy átellenes sarkát összekötötték. Benne a masszát gömbösré formálták, majd az eresztés alatt felfüggesztett szikkasztóra, illetve annak az oldalába vert szegekre felakasztották. Itt a savó egy vederbe csurgott ki egy nap alatt. Másnap egy újabb ruhába tették át a gomolyát és még 2—3 napig szikkasztották. Azután a ruhából kivették és a régen finom vesszőfonásból készült fedelű, ma rostaszövettel fedett szárítórácsra tették. Itt likacsossá vált és 7—10 nap alatt beérett. Azt mondták rá, hogy már „megkelt”.

A gomolya anyagának első feltörése alkalmával felfogott savóból kicsi tűz mellett zsendicét főztek. Hevítés közben a savót kanállal állandóan kavargatták teljes mélységében mindaddig, míg a habját fel nem adta. Ekkorra a gyenge hevítés folytán feladta már a túróját is. Ez volt a „zsendice”. Szívesen fogyasztották, mert olyan volt, mint a tehénellése után fejt tejből hevített „gurászt”. A második savóval, habart ételeket készítettek vagy a csurgással együtt sertéseknek az ételét, moslékját kavarták meg vele, hogy javítsák azt.

A juh haszonvételei közt a 18. és 19. században, mikor még csak a magyar fajtát tartották, nagyobb jelentősége volt a bőrnek és a szőrnek. A juhbőrből különböző ruhadarabokat készítettek a szűcsök. Így hat darab juhbőrből „nagybundá”-t a férfiaknak, „kisbundá”-t 3 bőrből nőknek, továbbá ködmönt férfiaknak és nőknek, vagy ujjatlan bekecset. Férfiak részére azokban az időkben a juhbőrből téli nadrág is készült. A juhszorból guba is készült, valamint darócszövet készítésére is felhasználták. Ebből szűrőket, darócnadrágokat, ujjasokat készítettek, mert azokban az időkben a nép viseletéhez ezek a ruhadarabok hozzátartoztak. Ugyancsak juhszorból készült az akkori időknél, sőt a század elejénél, a paraszti élelemtartó tarisznyája az ún. „szeredás”, mely színes csikokkal díszes s szíjjal szegett, nyakba akasztható alkalmas volt.

A fajtaváltás utáni időkben a juhtartó gazdáknak lényeges jövedelmet jelentett a juhok gyapjúhozama. A gyapjú átvételénél fontos volt a minőség és a gyapjú tisztasága. Az eddig is gyakorolt fűrösztés így még nagyobb jelentőségűvé lett. A fűrösztést a nyírás megelőző egy héttel, gyenge szelű

meleg napon végezték. A fűrösztés helye a keleti határrészen a „Mursi-tó”-ban, „Ökörüstatóban” vagy a „Göbolyós”-ben volt.

Fűrösztés után került sor a nyírásra. A nyírók rendszeren ebben a munkában járatos és begyakorlott emberek voltak. Szerszámuk a ma is használatos rugós olló volt. A nyírást kiterített ponyva fölött végezték. Minden juhról egyben vették le a gyapjút. A gyapjút lenyírása után tisztaságának megfelelően külön zsákokba gyűjtötték. A szennyes és „hasláb” gyapjút teljesen külön rakták. Ha az olló véletlenül sebet ejtett volna a birkán, a sebet „téjeles kikküvel” kenték be s később gyógyulásig is ezzel kengették. Ez az orvosságuk tejfelben oldott rézgálicból állott. A nyírást közvetlenül követte a juhok újabb „bilyogozása”.

Juhok gondozása, gyógyítása

A jó juhász szinte minden egyes juhát ismerte. Tulajdonságait is számontartotta. Legeltetés közben szemmel tartotta az olyanokat, amelyek szerettek a tilosba is besurranni, „pákászzkodni”. Ismerte a juhnak minden mozdulását. Legeltetés közben figyelte a frissen herélteket vagy farkavágottakat, hogy nem sántít-e, nem bágyadt-e, nem vérzik-e a gyógyulóban levő sebe, vagy nem köpte-e be a légy? Ha rendellenesnek látta a járását, kifogta, megnézte, hogy mi lehet a sántításnak vagy bágyadtságnak az oka. Ha vakarózdott, megnézte, nem rühes-e? Ha igen, kezelés alá vette. Nagy melegekben nem engedte, hogy összecsomósodjanak s fújtanak, mert olyankor „kifő” a juh. Riogatta régebben ostorral, vagy szétriasztgatta a pulival. Minden ténykedésüket a gondosság jellemezte. A határnak vagy legelőnek az olyan részeit kerülték, ahol a juhra ártalmas füvek is kerülhetek, vagy egyéb rossz füvekkel vegyes a növényzetük.

Veréb András ilyen rossz füveknek mondja a bodzát, szamártóviset, csalánt, „aszotká”-t („gurdin”, acat), a cigánytetűt és a mérgeseket. Jó füveknek tartja a következőket: pimpó, csorbóka (tejszaporító), tisztessű, „sárkelet”, lóhere, folyóka, talpasmuhar, bodorka, vadkender, egérfarkkóró, csenkesz, porcfű, porcsin stb.

Tudják, hogy a juh igénytelensége következtében eszi a szalmát is és egyéb gyenge takarmányokat, füveket és szüksége van a sózásra. Csak szikesen nem kell „sózni” a juhot. Szikes legelő járatásakor a „sótóke”-ről leveszik a kősót. A sótóke egy földbe leásott tuskó, amelyikre lécrámát vagy fűz vesszőszegést erősítenek, hogy a juhok le ne tolhassák a sót. Ha nem volt állandóan só a juh előtt, hetenként legalább egyszer gondoskodtak a sózásról. Veréb András szerint sózni „csak jól lakott hassal szabad, mer’ ha égyomorra iszik a ju’, nagyon nekidül, oszt’ azut’ meg hasmenést kap.”

Esős, harmatos időben nem itattak. Veréb András szerint — „hetenkint csak eccer, mer’ a víz hasmenést, hasfájást, vagy más nyavalyát is hozhat a ju’ra. A gödör vagy tóvíz is hasmenést vagy hurutot okoz. Ezért itatni csak otthon, megszokott vizet szabad.”

A juhok különböző betegségeit kuruzsolgatták, gyógyították, ahogy tudták. Egyes gyógymódjaikat a jó tapasztalat állandósította. Néha hibáztak is.

Ha minden óvatosság ellenére *hasmenést* kapott a juh, Veréb András otthon hagyta azt. Disznózsírral kormot kevert el. Galambtojásnyi gömböket formált belőle és reggel égyomorra elnyeletett 1—1 adagot a beteggel. Két-három adag gyógyulást hozott. *Rühesség* ellen az apja úgy védte a nyá-

jat, hogy a vadkörtefa pudváját meggyújtotta. Ezt megtörte és apró sóval összekeverte. Sózáskor adta a juhok élébe. „Így sohase’ volt rühes a nyája”. (?) Bolega Ferenc jónak találta ellene, ha évente egy hónappal a nyírás előtt a juhokat megfürösztötte. Ha mégis került rühes, a beteg bőrfelületet kreolinnal kezelte. „*Lépfene*” ellen nem tudtak semmit tenni. Ez ellen orvos oltott „*zöld előtt*”, míg ki nem járt a nyáj. Ha felüti a fejét a baj, azonnal legelőt változtatnak. A „*büdös sántaság* a ju’nak a *viribe van*” — mondja Bolega Ferenc. Hiába a száraz idő és az almozás, megkapja. A körömköz kipállik, felvállik a köröm és ott eleven seb keletkezik. A felvált körömöt az eleveleg lefaragják és erős orvossággal az elevent is bekenik. Veréb András lefaragás után kékkő, timsó, só, formalin és zsír keverékéből jól kenhető sűrű kenőcsöt készített és ezzel kezelte a beteg részt. Egy-két kenés „*rendbehozta*.” Bakos Sándor mondta: „A nagyapám, még az apám is juhász vót. Én is a drankánál születtem. Nagyapám a büdös sántaságot úgy előzte, hogy tavasszal áteresztette a juhokat a lyukon, oszt’ nem vót baj a nyájba.” *Mételykórtól* nem tartanak, mert itt „*mételyjú*” nincs. A *szórféreg* a gyengén élő juh betegsége. Úgy lehet előzni, hogy a bárányt éves koráig erősen abrakolják. Szikes foltok, erek fekete vizét szeretik a juhok. Ettől szórférgesek lesznek. A bárány még nyáron, az anya télen pusztul el. A szórféreg hosszú, fehér, cérnaszerű. A gégeben és a tüdőben telepszik meg. Bolega Ferenc az abrakba kénvirágot kever, vagy kiskanálnyi kénport szór a beteg állat torkára. Veréb András szerint azért kell a juhok a jó abrakolás, mert az erős bárány így „*kikeheli*” a férget. Úgy orvosolja, hogy féldeci patikai sósavat sóval elkever és ebből egy kávéskanálnyit kever bárányonként az abrakba. Ugyancsak az ő megfigyelése, hogy az augusztus és szeptember a „*náthás hónapok*”. „Ha benn, ha kinn’ hál a ju’, nappal átmelegszik, iccaka meg megfázik. Az erős ju’ a náthát *kitűszköli*”. „*Tüdős juh*” is van. Bolega Ferenc szerint úgy néz ki, „mintha felfúvódott vóna. Teli van a horpasza is. A szája körül is van jele.” A „*dobkór, fúvódás*” Veréb szerint „*repvétől, lucernától, meg herétől van*. Olyankor van, ha a ju’ akkor jut hozzá, mikor még égyomorra van, oszt’, a repce, here, vagy lucer’ nincs felfagyva. Ha „*félhason fejl van*”, mán baj nélkül legelhet rajta. Ha kolompérből fal, akkor is megkapja. Vakondaktúrás közepiből kell nyeletni velle”. A *kergekór* gyógyításáról Bolega Ferenc ezt mondta: „Láttam öreg bacsót, aki keringőst operált. Apám is sokszor líkelte. Én nehezen szántam el magam’. Egyik januárba’ keringős lett egy fijatal anya. Sajnáltam, oszt’ ráattam magam, hogy megpróbálom a „*líkelist*”. Lefoktuk. Mekcsináltam a líket a bürin, meg a koponyáján, oszt’ kivettem a „*hólyag*”-ot.²⁹ Megleli az ember könnyen, mer’ ahun van, ott puhább a feje csontya. Vágáskor a vírzist kikküvel (rézgálic) állítottam el. Azut’ a hodájba egy elletőbe tettük be. Este níztem, még ilt. Hajnalba’ korán is bekukkantottam. Kísőbben a bojtárnak szóltam: „Nízd mán meg aszt a juhót a hodáj vígibe!”, „Gyött vissza — „Szálajja a lucert!” Vót osztán öröm, mer’ megilt szegíny. Azut’ mán bátrabban szoktam hozzáfogni, ha kellett. Az orvos nem szivesen csinájja. Ikább aszt mongya, hogy le kell vágni.”

²⁹ Bolega Ferenc 56 éves és Szikszai János 76 éves juhászok adatai.

³⁰ A háromtagú galandféreg (*Echinococcus granulosus*) álcája, ami a vérárammal kerül az agyba.

Építmények és felszerelésük

Juhtartással kapcsolatos építmények voltak a „drankák”, „aklok” (XXVIII. t. 1) „hodály”-ok vagy „juhól”-ak, valamint a külső legelőkön állított „szárnyék”-ok. A drankát másként „esztrengő”-nak is nevezték. Ezt mutatja az is, hogy a községi bíróság megbüntette Dési Gábort, mert Szabó Gy. Andrásra „fejes bottal ráütött”, mert „esztrengájának nádkerítése kihányásáért szólott neki”.³¹

A 18. szd. végéig a télre beszorult juhokat csak a település külső övében eső „ólaskert”-ekben helyezhették el a gazdák. Itt állottak az állatok védelmére készült építmények is. Ilyen állandó jellegű építmény volt a „juhól”, amit „hodály”-nak is hívtak a nép (XXVIII. t. 2). Ilyen juhólat említ a község jegyzőkönyve egy 1839. március 2-i bejegyzésében³² Vajda Bálint gazda is juhólnak mondja: „Vót a ker'be külön ju'ól. Sáfala vót. A tetejín meg szalma vót vastagon. Elötte meg vót a ju'akol.” Hodálynak az 50—60 juhot befogadó ólat nem hívták. Hodálynak csak a nagyobb „csapat”-ot, 100-nál többet befogadó ólat nevezték. Ilyen csak nagyobb gazdák kertjében volt. Az ól egyik sarkában „ellető”, a másikban „fogadlató” volt elrekesztve. Ha az idő nem volt nagyon mord, leginkább az ól előtti akolban ellettek s az elletőt inkább fogadtatáshoz használták. Az ólban talpas „rács” is állott a szálas takarmányok etetéséhez, az abrakoltatáshoz pedig „vályu”. Krumplit, répát is ebben adtak a juhoknak. Akinek juhóla nem volt, az rudakból vagy hasított fából „állás”-t rögtönzött szélvédett helyen. Négy sarokoszlop keresztfáira dorongokat fektettek. Ezekre vastag szalmatető került. Oldalát a dranka rácsaiból alakították ki. Később ezek mentén a külső oldalon a felgyülemlett trágyából falat raktak. Az ilyen építményt „akol”-nak is hívták. A dranka rácsait használták fel az ól vagy hodály előtti kifutóhoz is. A legeltetési időszak jöttével a dranka rácsait a faluszéli („ju' szili”) fejőhelynél állították össze. Itt a dranka közelében egy szalma vagy nádtetős nád- vagy kórókunyhója is volt a juhásznak. Ebben voltak a fejedények, bogrács és az „ilisláda” élelemmel.

A külső legelőövényben tartott nyájak részére csak „szárnyék”-ok készültek árokba tűzdelt szálas nádból, vagy napraforgókóróból M Z Y vagy S alakban formálva. Úgy telepítették, hogy az itt főként uralgó észak-kelet-délnyugati szelek ellen védelmet nyújtson. A szárnyék végéhez a maguk enyhére a fentebb említett módon kunyhót hevenyésztek Gúnyájukat és élelmüket is ebben helyezték el. Legeltetés közben, ha rossz szeles idő vagy zivatar jött és meglepte őket partok, facsoportok oldalainál kerestek enyhét a nyájjal. Ha a nagy időben a nyáj elázott, hajtották, zaklatták a kutyával, hogy melegedjék, felszáradjon és ne fázzék meg.

Bolega Ferenc számadó mondta el, hogy a nagyapjának „talpaskunyhó”-ja is volt. Ezt késő őszi vagy téli időben magukkal vitték egyik helyről a másikra. Fűzfakarókból készült a váza. U-alakú léctalp négy sarkába állították a váz karóit. Elöl egy pár hosszabb, hátul pedig egy pár rövidebb karó állott. A négy karó felső végére a szélességnek és hosszúságnak megfe-

³¹ Községi jegyzőkönyv, 1840. május 31.

³² Községi jegyzőkönyv, 1839. márc. 2. „Nánási Gábor Vajda Ferenc szolgája provocaltatott azért, hogy Kőrösi Tóth Mihály juhólából febr. 22-én zár alól egy kos Tokjuhot megnyútván csupánn bőréért és egy szíjj kantárt is el tolvajolt — ezenn tettéért 24 korbáts ütésekre a 7 fr: kár megtérítésével ítéltett.”

lelő méretű husángot erősítettek. Ezekre a keresztfákra erősítették fel az 1—2-soros nádborítást. Ezt a talpast mindig úgy állították le a földre vagy a hóra, hogy a zárt vége az uralgó szél ellen védjen. Két ember is beülhetett vagy fekkelt belé. Jó bundában még alhatott is benne a pásztor még hó hátán is.

Régi időkben, mikor még a bűdi és tedeji határokat is bérelte a község, nagy területeket jártak be nyájaikkal és szükségük volt tergenyész számra is, valamint talyigára és nyeregfára. Ha tovább mozdultak, feltették rá a nyeregfát. Erre kötötték fel az élelemtartó tarisznyákat, csobányt, bográcsot és a felesleges ruhájukat. A talyigát nagyobb távolságra menet az összes „*gesznye-gusznyájuk*” szállítására használták. A kisbojtár is ezzel járt be a faluba élelemért, kenyérért.

Régi időkre emlékezve, Juhász József 90 éves juhász mondta, hogy régen csak két nagy kutya volt a nyájnál. „Kisőbb lett még egy puli. A naggya kutya a farkas miján vót. Mindegyiknek a nyakán vasbűl való szeges-horgos „*farkasörv*” vót. A puli se' egy fajta, amékebe' jó az ösztön, az jó. Úgy lehet velle beszólni, mint az emberrel.” — Bolega Ferencnek a nagyapja is nagy komondorokkal pásztortított. „Kelletek ezek a farkas mijatt, mer' sok vót a rítbe' a nád köszt. A nagy kutya jeleszte is a farkast, meg el is bánt velle. Nékem mán csak egy pulim van, a „Fürge”, de aranyír' se' adnám másnak, mer' mindig felír egy kisbojtárral”.

A nyáj vezérürüjének a nyakára kolompot kötöttek. Ez lapos, bőszájú és kb. félliteres csuporny nagyságú volt. Több juhon kisebb pergő volt. Egypár kedvenc bárány nyakára pedig rézcsengőket tettek. A magatartó juhász, ha nappalra feltette is, de éjjelre, ha a tilosba készült, leszedte ezeket a lármacsínálókat.

A juhász öltözete és felszerelése

A juhász köznapi öltözete a rendes paraszti volt. Abban tért el, hogy ő nagyszélű pásztorkalapot hordott és vitte a szűrt is, mert az idő ellen is kellett és a bekötött szűrűjban vitte az élelmét, tűzszerszámát, pipáját, bicskáját és egyes szereket a juhok esetleges kezeléséhez. Mai időkben a pásztorkalap helyett megfelel a kisszélű is, de az amarról is lemaradhatatlan tűzoktollat ezen a kalapján is viseli. Az egyenességű pipát a kalap pántlikája alá dugva is hordták. Bolega Ferenc beszélt: „A szűr úja mindig be vót kötve. Sose vót hús nélkül. Ha levágtunk egy juhot, nyáron se romlott el a húsa. Iccaka vágtunk. Még napfejjöt előtt kisütöttük. Napfejjött után a sült húst tiszta ruhára kiterítettük a napra. Így jól kiszikkasztottuk. Azut' a kunyhóba' ládába raktuk. Rájártunk, míg tartott. Sose' romlott el. Ebből került mindig a szűrűjába is. Ha ítélt fősztünk, akkor is ebből tettünk belé 2—3 marikkal, aszerint, hogy hányan ettünk. Ha meg friss húst fősztünk, birkapörköltet, daraboláskor külön tettük a csontost a színhústól. Zsirba' hagymát pirítottunk. Ebbe annyi paprikát tettünk, amennyi kellett. Ezután elébb a csontos, azut' a színhús került a bográcsba. Ekkor sóztuk, de csak a tetejét. Főni hattuk. Addig nem vót szabad megkavarni, míg a legfejűl levő hús nem reszketett. Azut' mán össze lehetett keverni a színhúst a csontossal”. — A téli viseletben annyi különbség volt, hogy a szűrt a bunda váltotta fel, a kalapot pedig a báránybőr „*sikma*” (sapka). Egyik juhász szerint: „A juhász a sikmát csak akkor teszi le, ha mán van szarkafíjú.” A régi juhász a bundáját 2—3 év után már kicserélte, mert

„mán elment belőlle a juszag”. Az ilyenben pedig már nem lehetett kife-
küdni a hó hátára. Az ilyet már eladta a juhász 15 forintért. Pótolta egy
párral és újat vett helyette. Az ünneplő ruhája nyáron ráncolt bőgatya,
bőujjú ing, fényes gombsorú derekas vagy „*dobi lajbi*”, kalap és csizma
volt. Kiegészítője a cifraszűr és a tűzoktollas pásztorkalap. A juhásznad-
rágot, a „*rajthuzli*”-t télen-nyáron ünneplőnek viselték. Ez térden alul bő
volt és kigombolható, mert ha kopott már, köznapivá lett. Ilyenkor ázott
gazban, hogy csatagos ne legyen, kigombolták és térdig felgyúrták. A szá-
rak két külső oldalán régi krajcáros nagyságával egyező méretű rézgombsor
volt. A század elejére már csak mutatóba került egy-egy. Drága volt. Ol-
csóbban hozzájutott a juhász a bőgatyaéhoz. A környéken Orosz Laci bácsi
a pródi hacsó viselte legkésőbb. — A kostökcacsó helye a nadrág vagy a
gatyá korcában volt. Kezbelije régen a hosszú és egyes pásztorbot
vagy „*fejebot*.” Ezt követte a díszes és sárgarézfejú „*kampó*” vagy más-
ként „*kampósbol*”. Fáját elkészítés előtt rendszeren trágyába ásták be és így
„*irlellik*”. Az érleléstől mogyoróbarna színt kapott, hajlékonyabb és rugal-
masabb lett és nem is tört könnyen. Kampót az öreg Bolega János sokat
öntött. Csengővel is foglalkozott. A kampót vésett díszel és berakással
készítette. A berakott minta vörösréz vagy ólom volt.

Mai juhászok mondják, régi írások írják

A régi világra emlékezve ilyeneket is elmondtak a juhászok: „Szegény
legények meg-megfordultak a kunyhónál. A juhásznál menediket, meg ílel-
met mindig leltek. A betyárral is megértette magát a juhász. Avval még ki
lehetett gyönni, de a zsvány kunyhótól kunyhóho' járt, oszt' so'se' tett
jót, mer' a betyár, meg a zsvány az kettő. A szegénylegény, meg a betyár
segített is niha, de a zsvány gazember. Nagypámék, ha rajtakapták a
zsványt, magok bírósokdottak felette. Két öreg számadó vót a bíró. Azok
ítélkeztek. Amit ítélek, azt a bojtárok hajtották vigre, niha csak eldönget-
tették, megpuhították, de vót úgy, hogy akasztattak is. A kútból felhúzták
a vedret. A zsványt a kút kolonca alá állították. A nyakára ráhurkoltat-
ták a szamar istrángját. Azut' átkötötték a koloncon. Otán visszamerítet-
tik a vedret a kútba. Egy bojtár tartotta lenn addig ameddig kellett. A többi
meg gödröt ásott, amibe elfódeltik mikor mán le lehetett venni a kolonerú.”

„Ilku János tudós juhász volt. Nem beszílt rúlla. Ű ott hagyhatta a
nyáját. Nem ment a' sehova. Zsvány se tudott lopni a nyájából. Eccer
egy ícaca zsvány ment az akláho'. Lopni akart. Kifogta a juhot, oszt'
a nígy lábánál összefogva a nyakába vetette. De nem tudott velle elmoz-
dulni az akoltól, meg a bárányt se tutta letenni. Így tanálta az öreg az
kolnál. Rá is szólt: „Na, lopni akartál, ebatta?” — „Na, vársz még egy
kicsinnyeig! Maj' visszagyövök!” Azut' elment megint a kocsmába. Vagy
kétóra mulva ment vissza. Addig a zsvány sült-főtt a ju' alatt. Csak úgy
folyt rúlla a verítik. Az öreg rászólt: „Na, tedd le!” Ahogy letette, az öreg
jót húzott a hátára a bottal. Azut', ahogy elestiből felállott, nyúllá vált.”

„Mikor a Laponon kinn laktunk, eccer egy szíp juhászruhájú ember
gyött az apámho'. Szíp kivert szárú kampója vót. Bojtár akart lenni. Fel-
tűnt, hogy összefogott foggal beszílt. Apám meglátta, hogyha szítnyílt a
szájaszili, bogárfekete vót a foga. Nem merete szegődtetni. Fílt túlle. Az
ember elmentibe' aszt monta: „Pedig sok mindenre megtanítottam vóna
a fíját.”

Az írás meg így beszél: „G. Oláh Mihály azon panaszára, miképpen Hornyák András több Sz. Mihályi lakosok bacsója, tölle hamissan a rovás meg hamisítása mellett egy má'sa gomolyát eltulajdonított légyen — a bepanaszolt Hornyák András meg kérdeztetett — és miután a gomoját hordó G. Oláh Mihály panaszos félnek cselédjei Róka Mihály, Oláh Julis, Oláh Su'sanna és G. Oláh Mihályné úgy Gulyás Éva kihallgattattak volna, úgy találattott; hogy a bé panaszlott bacsó Aug. 8.-áig 841. összesen 249 ft gomolyát adott légyen a panaszt tévőnek, ez utánn a rovás kérettetett elő, és mivel az, a Bacsó ön el ösmérése szerint is, a panaszos fél híre 's tudta nélkül vágódott le, a rovásra rótt két ötvenes pásztor szám, ezen két 50-es szám százásra igazítotttnak lenni általunk el ösmertetik, de meg a rováson levő többi szám jegyzés sem mutatván a' gomoja ki hordása rendit, minél fogva nevezett bacsónak igazságtalan tette annál is inkább ösmértetett el, hogy más gazdákat is kívánt meg csalni a hamis vágással — ennek fojtában

Hornyák András mint szántsándékos 's mesterséges tolvaj, a kemény megdorgálás mellett az igazságtalanul el tulajdonítani akaró egy má'sa gomojának meg adására ítéltetett.”³³

Egy másik fakult írás szerint: „1774. die 18. Junii. Tök András poenitentiat tartott 's absolváltatott. Ily lopásba tapasztaltatott, hogy a 'Nyájj juhászszal a más Gazdák jó bárányait magának el jegyeztette, a' maga rossz bárányait pedig azok helyébe a' Gazdáknak jegyeztette.”³⁴

Ugye, a juhászson is látszik a szeplő, ha rávilágít a nap!

Gombás András

SCHAFZUCHT IN SZENTMIHÁLY (TISZAVASVÁRI)

Szentmihály ist eine Gemeinde des Gebiets „Mezőség“, im Komitat Szabolcs-Szatmár. Seinen uralten Namen hat man Anfang des Jahrhunderts zu Büdszentmihály verändert, dann im Jahre 1952, vereinigt mit dem Dorfe Búd, bekam es den Namen Tiszavasvári.

Die Gemarkung beträgt 16 080 Katastraljoch und das vereinigte Dorf: 32 825.

Vor der Theißregelung waren allein in dem südlichen und westlichen Teil dieses Gebiets 4000—5000 Katastraljoch Überschwemmungsgebiet. Den östlichen Teil erreichte das Wasser kaum. Auf Grund der Conscribierung anfangs des 18-ten Jh-s standen ungefähr 1500—2000 Katastraljoch unter Ackerbau, während der übrige Teil der Viehzucht diente.

Auch die Lage des Dorfes war dieser Einteilung gemäß. Es waren zwei Innengrundstücke. Diese bestanden aus einem Wohnsitz und aus einem Garten. Den Kern der Siedlung bildeten die Wohnsitze. Diesen Kern umfaßte der sogenannte „öles-árok“ (klafterbreiter Graben) Den Kern umfingen von drei Seiten die Gärten. Von Westen her begrenzte ihn der nasse „Tóalja“ (Seeboden). Im Gartentum hatte jeder Wohnsitz einen Stallhof — „ólaskert“ —, der wesentlich als Wirtschaftshof diente. Hier wurden untergebracht: der Viehstand, Futter, die Gruben, die Tennen, usw. Ihre Bauten bestanden aus Ställen, Schafställen, Pferchen. Die Weiden der Gemarkung schlossen sich in 2 Kreisen an. Im inneren Kreise, knapp am Rande der Sied-

³³ Községi jegyzőkönyv, 1841. okt. 22. 167 bejegyzés.

³⁴ A szentmihályi ref. egyház protocolluma 1772. 227. lapján.

lung weideten die Melktiere. Die Weiden des äußeren Kreises fielen 5—11 km ausserhalb des Dorfes in die Pußta, in der Richtung nach Norden, Osten und nach Süden.

Im 18. Jh und am Anfang des 19-ten Jh-s hat man von der Kaiserlichen Kammer auch die Gemarkung des vernichteten Tedej und Búd gepachtet.

In der Viehzucht war die Schäfererei von Bedeutung. Nach den Angaben der päpstlichen Zehentliste aus 1556, hatte das auf 460 Einwohner geschätzte Dorf 12 Abgaben zahlende Landwirte und 1700—2000 Schafe. Im Jahre 1796 betrug die Zahl der „gemeinsamen“ Schafherden 6. Die Landwirte, die eine größere Menge von Schafen besaßen, hatten außerdem auch einige Schafherden.

Sie züchteten das sogenannte ungarische Schaf. Dem Rassewechsel, der bei dem Gutsherrn am Anfang des neunzehnten Jahrhunderts begann, folgten die Landwirte nur langsam.

Ihr Schafstand wurde infolge der Mischung mit anderen, hereingebrachten Rassen abartig. So eine Abart war die „racka“ und auch die ebenso Abart gehaltene „purzsa“. Die Mischung mit der „cigája“ mag im Laufe des 18. Jh-s mit den aus Szelistye (Komitat Szeben, Rumänien) hier überwinterten Herden geschehen sein. Die Mischung mit den übrigen Rassen jedoch konnte nur durch die hereingekommenen Einzeltiere der gutsherrlichen Herden zustande kommen.

Je ein Landwirt hielt 50—60 Schafe. Die Landwirte haben zu der Herde gemeinsam den Schäfer gedungen. Der Schäfer der „Melkherden“ („fejösnyáj“) war Teilhaber („részes“). Durch Abmachung wurde es festgestellt, wieviel Anteil an der Nutzung der Herde dem Schäfermeister zusteht. Die Melkherden weideten in dem inneren Weidekreis und ihre Melkplätze waren am Rande des Dorfes. Der Weideplatz der Gelt- und Widderherden war in äußeren Kreise. Die Hirten dieser Herden wurden nicht von den Anteil habenden Landwirten aufgenommen, sondern von der Fröngemeinschaft (Kommunitas). Die Widderherden hat man in der Zeit der Paarung getrennt, später aber wieder zusammengetrieben.

Die Reihenfolge des Weidens regulierte das Komitat und der Kommunitas Ordnung und Sicherheit überwachte der „pusztai hadnagy“ (Pußtaleutnant) mit seiner Mannschaft.

Es waren drei Weideperioden: die Frühlings-, Sommer- und Herbstperiode. Beim Überwintern hat man von den Schafen die Vegetation des Wiesensumpfes begehen lassen, aber nur an weniger kalten Tagen.

Bei der Abrechnung oder beim Inanschlagbringen, sowohl bei der Ausgabe von Anteil an Schafkäse, verwendete man Kerben. Die Eigentumzeichen besorgte man durch Einschneiden an den Ohren oder durch Kennzeichnung auf dem Körper des Schafes.

Während der Überwinterung waren die Schafe in den Schafställen, oder in den Hürden. War der Winter mild, trieb man die Herde tagsüber auf die Weide und auf näher liegende Plätze. Gegen Wolfsgefahr überwachten „wolfsrote“ (farkasvörös) Schäferhunde.

Das Jungewerfen wurde geregelt. Man ließ aber auch unregelmäßiges Jungewerfen zu. Diese Herden wurden als „csürhész elletésűek“ oder „oklánkára elletők“ bezeichnet.

Nach der Trennung von den Lämmern bis September wurden die Schafe gemolken. Wenn der Herdenschäfer die Milch verarbeitet hat, übergab er den Schäferkäse dem Landwirten in der verabmachten Menge, wenn nicht, so übergab er die Milch („fejjs“) am verabmachten Tag dem an die Reihe kommenden („soros“) Landwirten. Bei der Verarbeitung der Milch verwendete man aus Magen von Lämmern, Kälbern oder Schweinen bereitetes Lab, mit Hinzufügung von Essig, Salz, Pfeffer und Molke.

Während des Weidens improvisierte man im äußeren Weidekreis Hütte und *Flügeldach* (szárnyék). Zur Überwinterung stellte man in den Gärten *Schafställe* aus Astgabeln mit Stroh bedeckt auf. An die Seiten haufte man den inzwischen aufgesammelten Dünger als Wand auf, gegen größere Kälte.

Die Kleidung des Schäfers war alltäglich-bäuerlich, trug aber Hirtenhut mit Trappenfeder. Sein Feiertagskleid war früher das sogenannte „rajthuzli“, dann die weite Hose (faltig) und das „dobi lajbi“ (Leibchen aus Tiszadob), mit dichter Knopfreihe, der gefederte Schäferhut und verzierter Bauernmantel. Winterkleidung war der Schafpelz. Der Schäfer trug früher einen *Knotenslock* (fejesbot) bei sich als eine *Handhabe* (Kezebeli), später den aus Messing gegossenen *Haken* (kampó).

Bei Erkrankung der Schafe heilte und pflegte man sie. Wenn das Vieh die *Drehkrankheit* (*kergeség*) befiel, entfernte man durch Öffnen des Schädels die Krankheit verursachende *Blase* (*hólyag*). Beim Kastrieren hat man die Böcke mit Zähnen kastriert. Volkstümliche Arzneien werden heute noch hergestellt und stehen in Gebrauch.

Die Schafhirten begingen sowohl mit Kerben als auch mit den Eigentumszeichen Unfug. Über Strolche hielten sie Gericht.

A. Gombás

ОВЦЕВОДСТВО В ДЕРЕВНЕ СЕНТМИХАЕ (ТИСАВАШВАРИ)

Деревня Сентмихай находится в „Мезэшер“ в комитате Саболч-Сатмар. Старое наименование его в начале 20-го века заменили названием Бюдсентмихай, потом в 1952-ом году соединили его селом Бюд, и так он получил наименование Тисавашвари.

Околица деревни Сентмихая составляет 16,080 кадастровых хольдов (I кадастровый хольд тождествен площади в 1,600 квадратных сажень), а околица Тисавашвари — 23,825 кадастровых хольдов.

Перед регулировкой реки Тиса только на южной и западной частях околицы 4—5 тысяч кадастральных хольдов лежало в зоне наводнений. На восточной части ее наводнение произошло реже. По данным регистрации от начала 18-го века из территории околицы деревни приблизительно 1500—2000 кадастральных хольдов было вспаханым полем, а другие части утилизировали животноводством.

И поселение деревни придерживалось этого — поселение состояло из двух приусадебных участков земли. Один из них составил жилой участок, а другой — сад. Основой поселения служили приусадебные участки земли. Территорию приусадебных участков окружала так называемая „сажная траншея“. Приусадебные участки окружались со трех сторон садами. На западе они ограничивались заливной „Тоалля“. В садах каждый приусадебный участок имел один „сад с хлебом“. Это, в сущности, был хозяйственным двором. Там поместили поголовье скота, корм для скотов, погребы, гумна и т. п. Постройками хозяйственного двора были хлевы, закуты, загоны и отхожие места.

Территории пастбища находились на околице в двух зонах. В внутренней зоне, прямо на краю поселка паслись дойные животные. Пастбища во внешней зоне находились в степи (пусте) на севере, востоке и юге на расстоянии 5—11 километров от деревни. В 18-ом веке и в начале 19-го века деревня арендовала и околицу разрушенных сел Тедей и Бюд от императорской палаты.

В животноводстве значительное было овцеводство. По данным списка по десятинам от римского папы в деревне — в которой жило приблизительно 460 человек — было 12 хозяев, которые платили десятину на основе количества своих овец и они имели всего 1700—2000 овец. В 1796-ом году количество „общего“ стада овец было — шесть. Кроме этого хозяева, имеющие более крупное количество овец, имели и свое стадо.

В деревне разводили так называемую венгерскую овцу. В начале 19-го века помещики начали выбор разного рода овец, которое делали и хозяева, только медленно. Состав овец у последних из-за скрещивания с овцами другого рода выродился. Таким выродком считали овцу „рацка“ и „пуржа“, которую считали тоже выродком. Скрещивание с цигаем произошло в течение 18-го века из стада, зимующих тут из села Селиште (комитет Себен), а с другими родами помощью особой из помещичьих стад.

У одного хозяева было 50—60 овец. Хозяева совместно образовали стадо и сообща приняли на работу и пастуха-овцевода. Пастух-овцевод „дойного стада“ был „издольщиком“. Путем торга о цене определили, какую часть полу-

чает старший пастух из прибыли стада. Стадо дойных овец ходило в внутренней зоне пастбища, а места, где овец доили, находились на краю деревни.

Территория пастбища для яловых овец и для стада баранов находилась в внешней зоне. Пастухов этих овец приняли на работу не хозяева, вошедшие в товарищество, а крепостническая община (коммуниташ). Стада баранов во время спаривания расделили, потом — после спаривания — опять сводили их.

Порядок пастьбы регулировали, с одной стороны, комитет, с другой стороны, крепостническая община. За соблюдением порядка и за общественной безопасностью посматривал так называемый „лейтенант в пусте” вместе со своими посредниками.

Известно было три периода пастьбы — весенняя, летняя и осенняя пастьбы. Во время зимовки — в более теплые дни — овцы ходили на болотных лугах и там они стравили растения, росшие на этом месте.

При отчетности или при учете, кроме того во время выдачи получаемой заработной платы в овечьем сыре в деревне пользовались зарубкой. Знак личной собственности отмечали на ушах овец обрезом, а на теле их — жжением на коже.

Во время зимовки в хлевах или сараях „сада с хлевом” жили овцы. Теплой зимой днем на луг, находящийся недалеко, выгоняли овец. Против волков сторожевые собаки” с вольчьим ошейником” защищали овец.

Ягнение нормировали. Но были такие случаи, когда не нормировали ягнение, значит, без нормирования ягнились овцы. Эти овцы были так называемыми ягнящими в стаде или ягнящими на „окланку”.

Доили от времени отнятия ягнят от груди до месяца сентября. Если молоко переработал пастух-овцевод, по предварительному соглашению выдал он овечий сыр в нужном количестве хозяевам. Если такого соглашения не было, тогда пастух в определенный день выдавал молоко („фейеш”) по уговору — очередному хозяеву. К переработке молока приготовили сычуг из желудка овцы, телянка или свини, который перемешивали с уксусом, солью, черным перцем и сывороткой.

Во время пастьбы в внешней зоне без особого приготовления сделали флигель и хату. С целью зимовки из ветвей сделали в садах хлев для овец, который покрывали саломой. Стены хлева были из планок „дранки”. Возле этой стены укладывали стену и из накапливающего навоза против суровой зимы.

Одеждой пастуха-овцевода было будничное крестьянское платье, но он носил пастушескую шляпу с пером дрофы. Праздничный наряд пастуха раньше состоял из „райткузли”, позже из широких полотняных брюк в складку венгерских крестьян и из жилетки добской (от названия другой деревни) и пастушеской шляпы с пером и вычурного крестьянского армяка. Зимним платьем было меховая шуба для пастуха-овцевода. Пастух раньше в руках носил „палку с головой”, а позже орнаментальный багор, вылитый из меди.

Если овцы заболели, их лечили. Если овца заболела вертячкой, раскрывали ее голову и вынули болезнетворный „пузырь”. Для кастрации баранов пользовались зубом. Пастухи и сегодня готовят народные лекарства и пользуются ими.

Пастухи и зарубкой и знаками личной собственности злоупотребляли. Судили разбойников.

А. Гомбаш

T Á B L Á K

I. t. *Makkay*: Rakamaz és Timár közötti partomlás

1

2

3

4

5

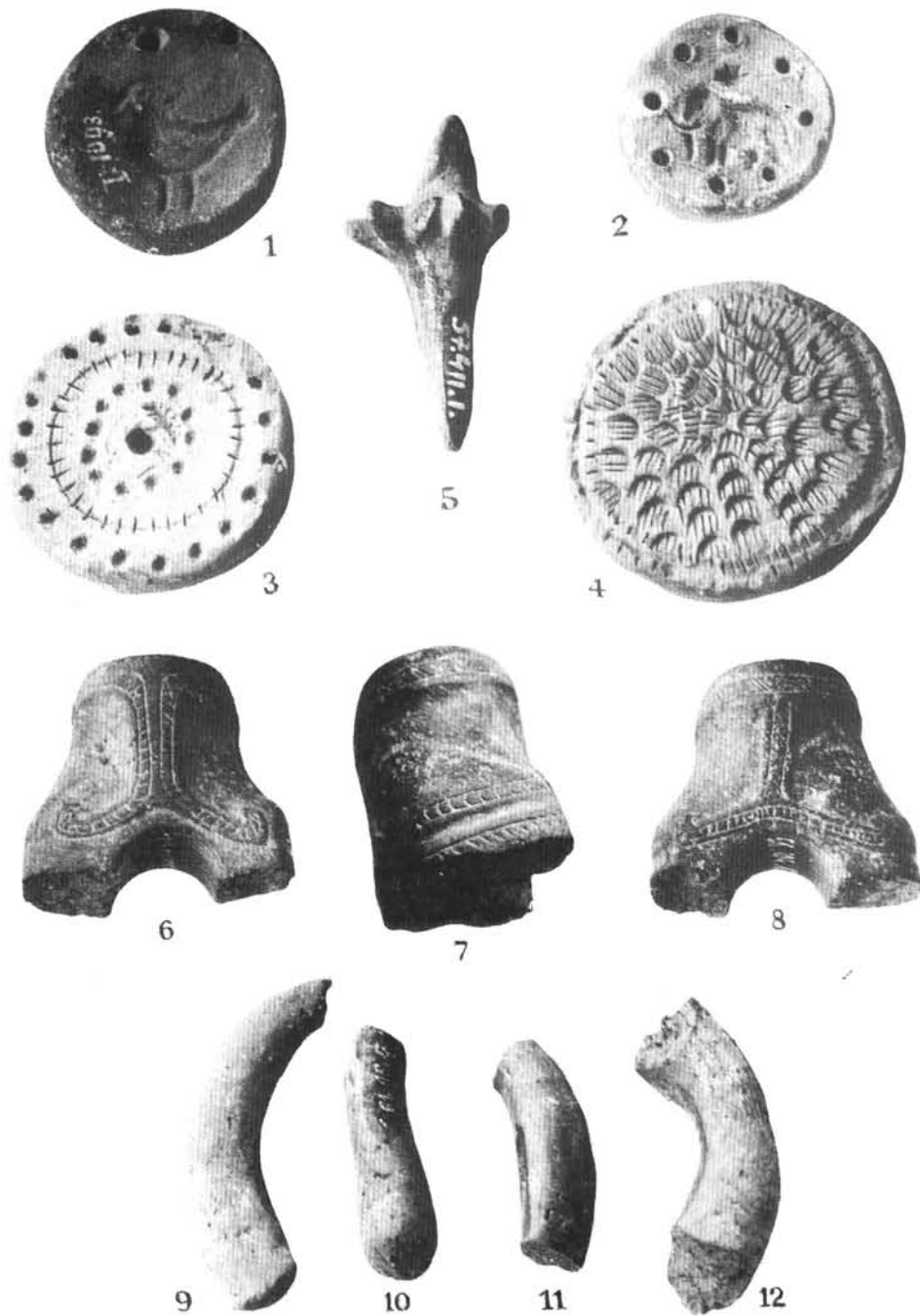

6

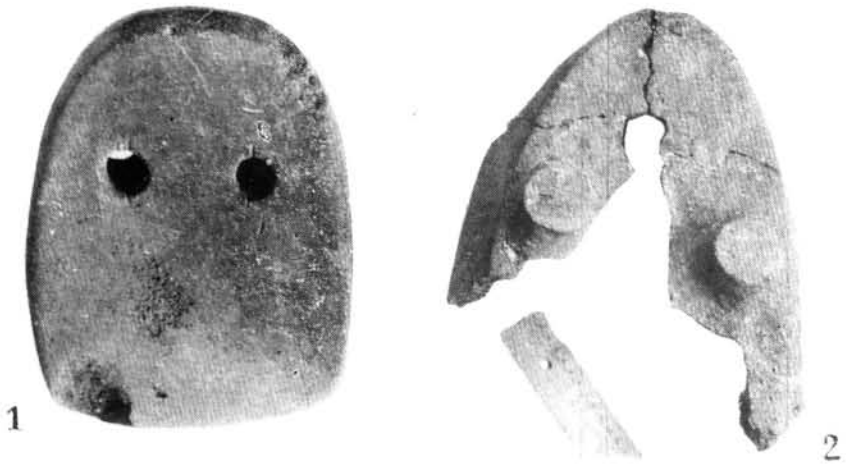
II. 1. *Makay*: 1, 2. Rakamaz. 3. Tiszapolgár-Borzik. 4. Tiszapolgár-Csőszhalom. 5. Tiszapolgár határa. 6. Rakamaz (=I. 1.)

III. 1. *Makkay*: 1, 2, 3, 4. Rakamaz. 5. Szabolcs megye. 6—8. Tiszaeszlár, Temető. 9—12. Tiszadob-Ókenéz

IV

IV. l. *Makkay*: 1. Tiszapolgár, Téglaszín. 2. Rakamaz (=I. l.). 3. Tiszanagyfalu. 4. Kenézlő. 5. Rakamaz (=II. l. 2). 6. Füzesabony. 7. Szabolcs megye

1

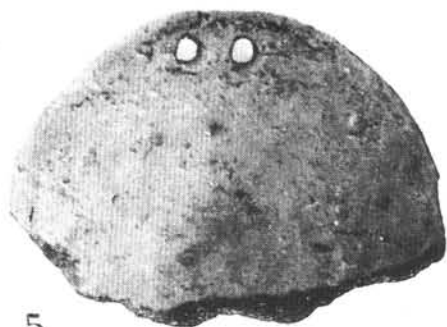
2

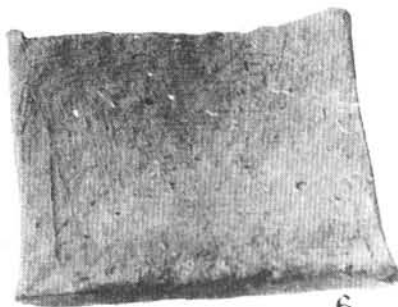
3

4

5

6

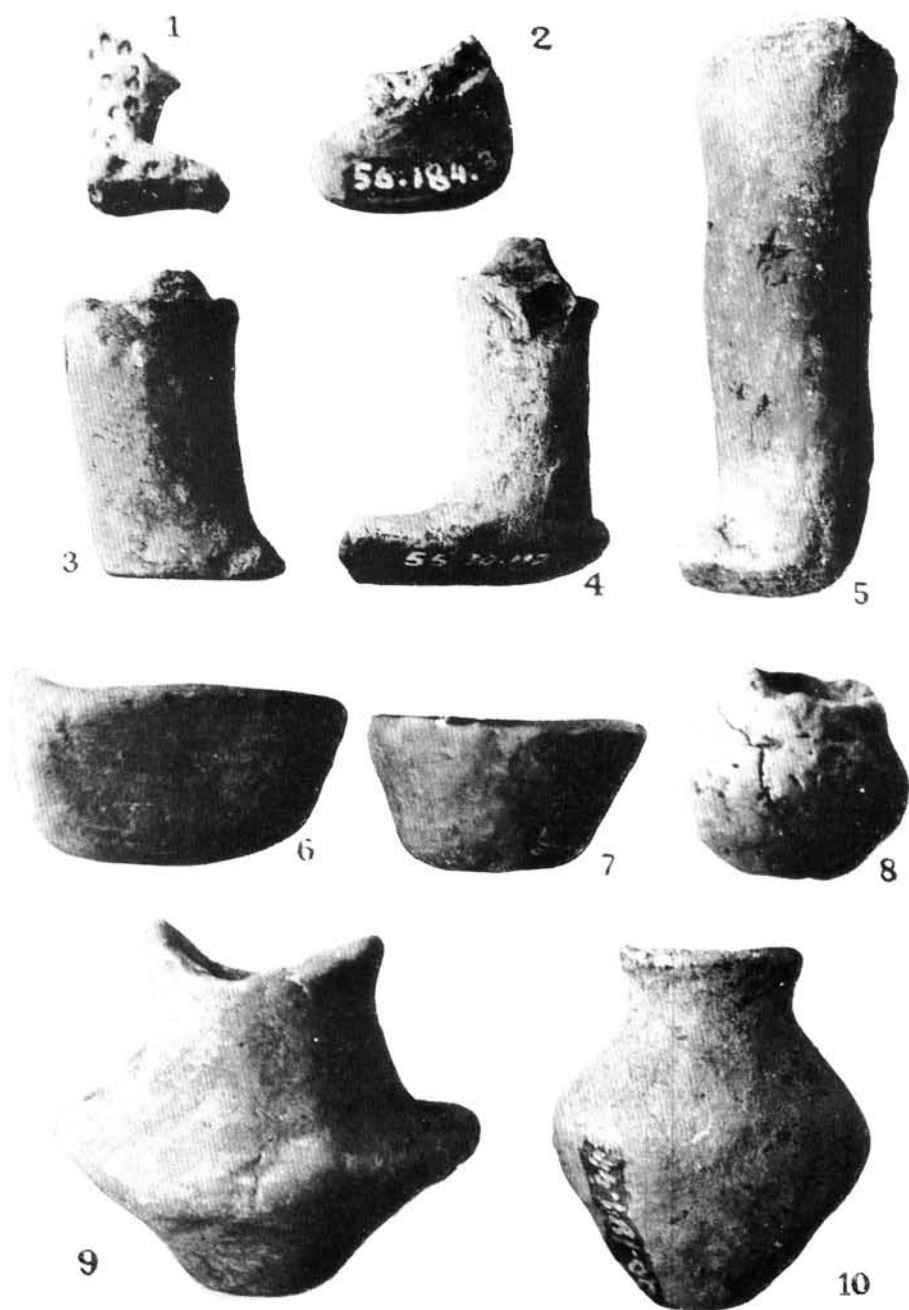
7

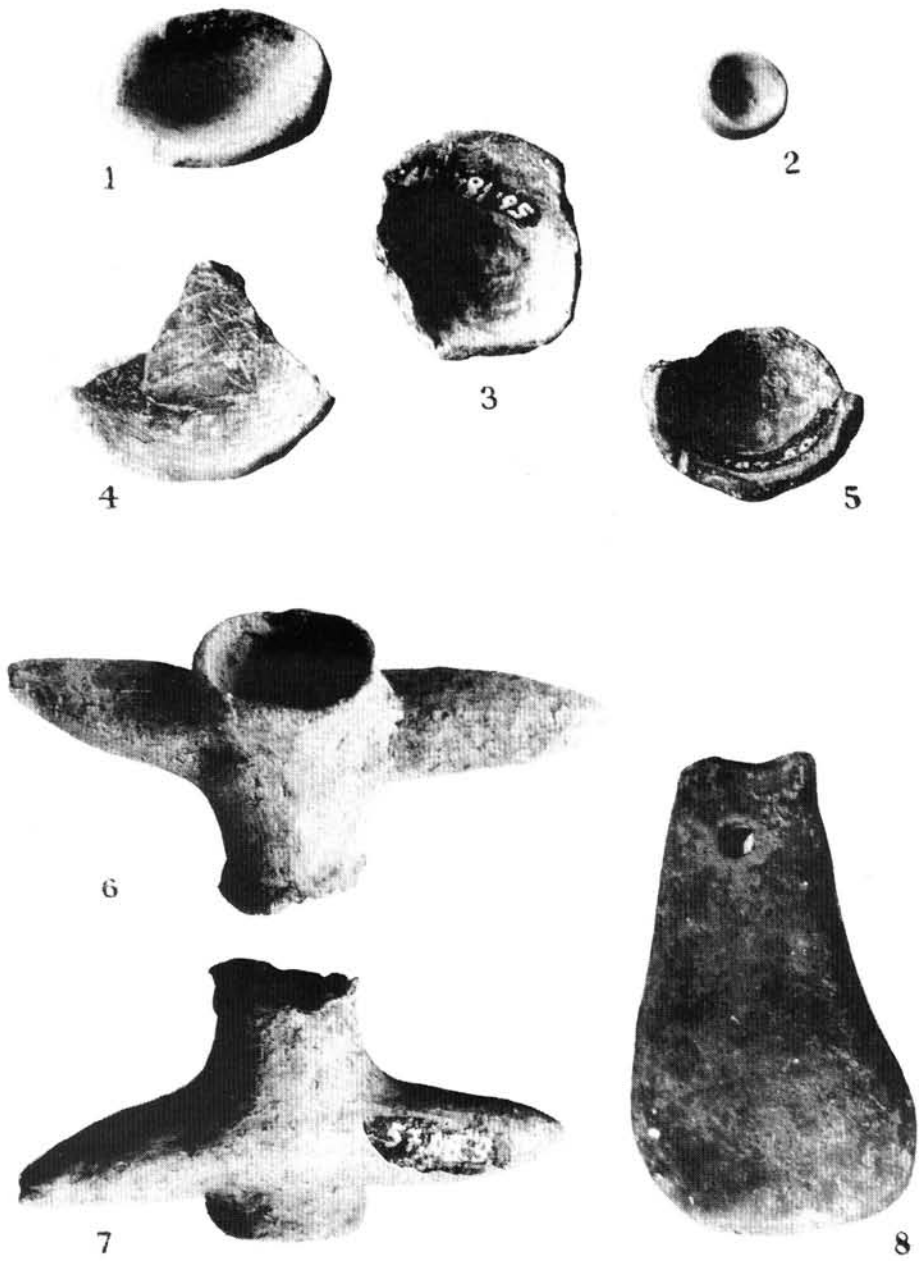
8

V. t. Makkay: 1, 3, 5, 6, 7. Szabolcs megye. 2. Rakamaz. 4. Paszab-Öved.
8. Tiszanagyfalu

VI

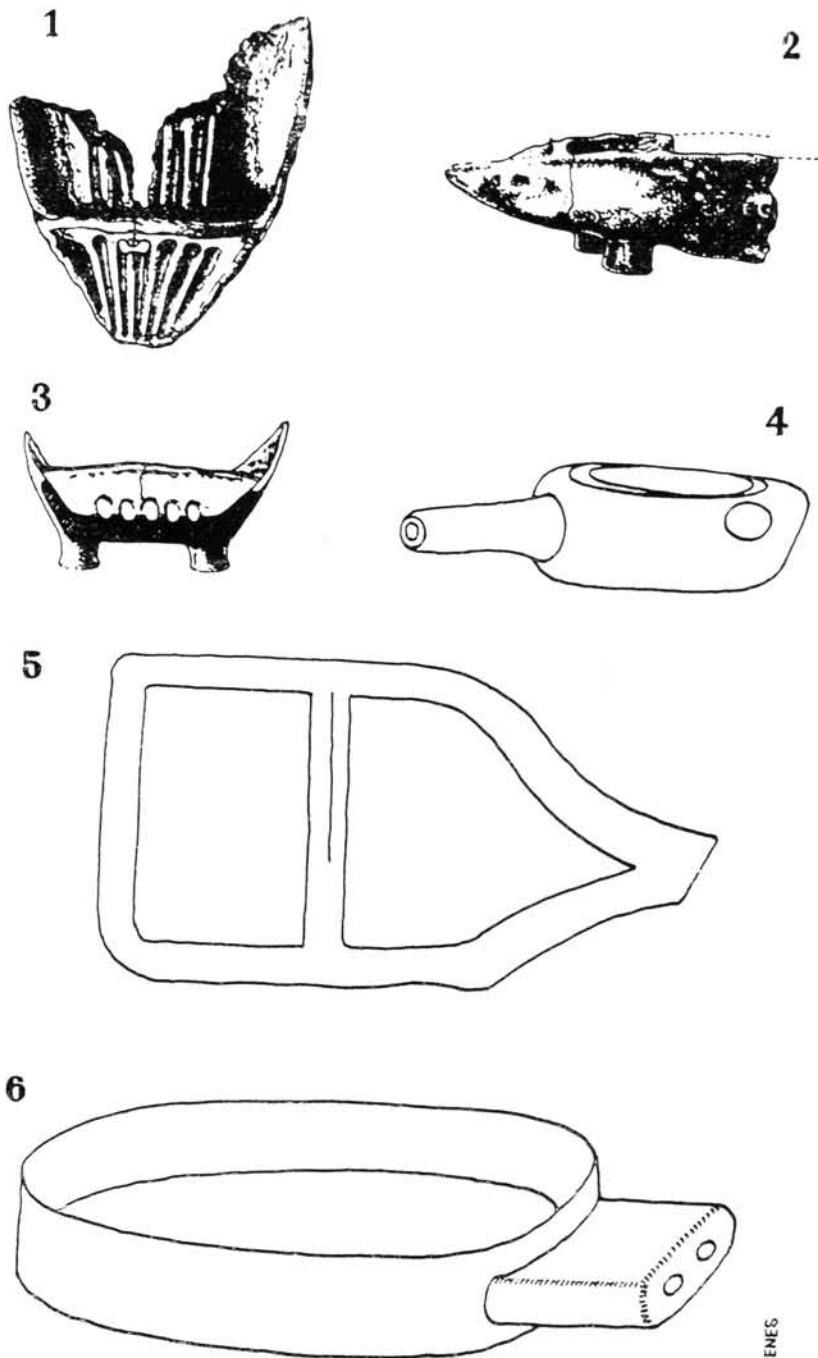

VI. 1. *Makkay*: 1, 2, 3, 5, 6–10. Tiszapolgár-Csőszhalom. 4. Kenézlő-Szérűs-
kert

VII. t. *Makkay*: 1—5. Tiszapolgár-Csőszhalom. 6—7. Tiszapolgár határa. 8. Nagyhalász-Telektanya

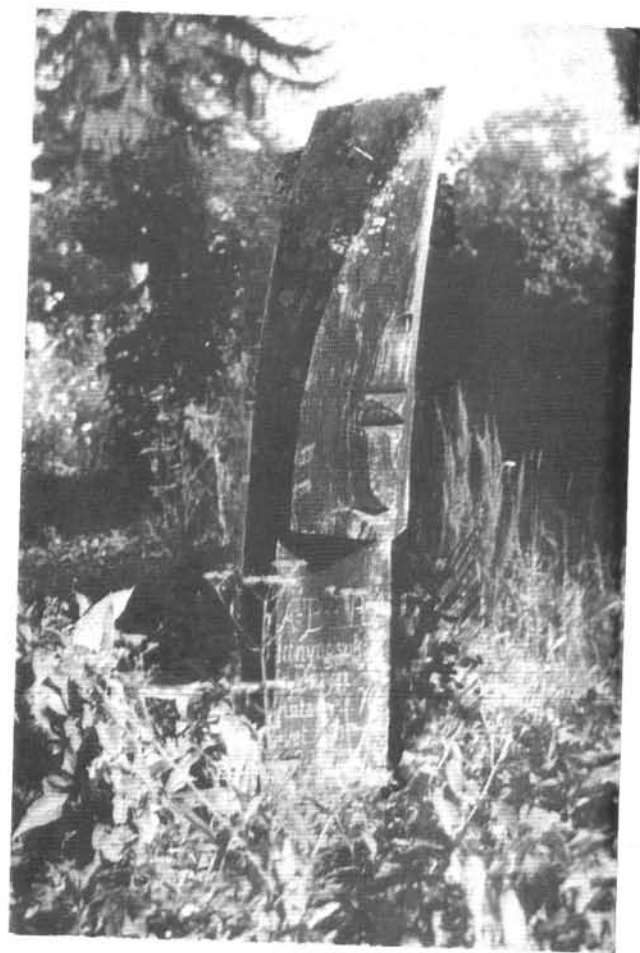
VIII

VIII. t. *Makkaj*: 1—3. Rakamaz (=I. t.). 4. Vidra. 5. Thessalia. 6. Lagas

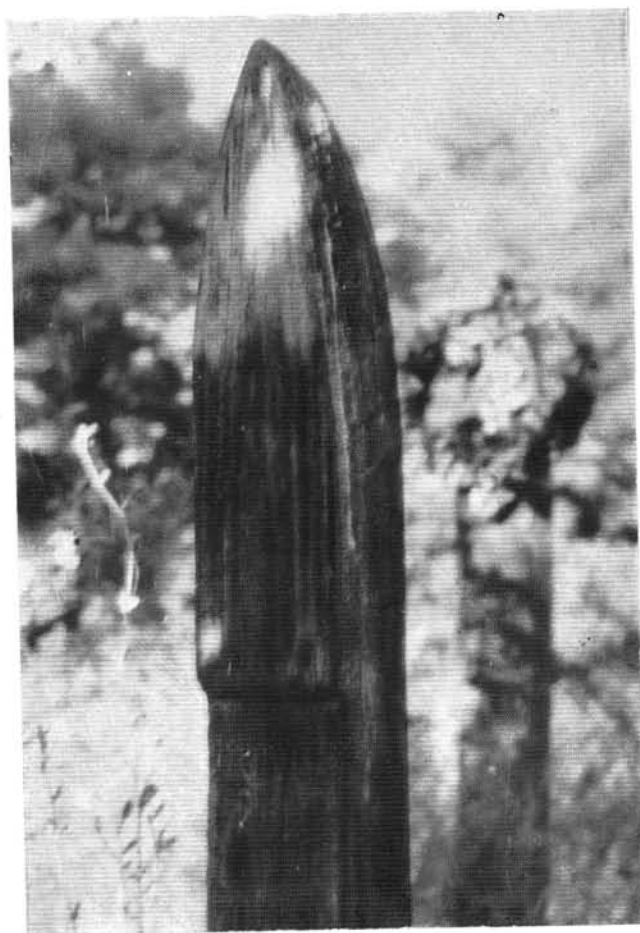
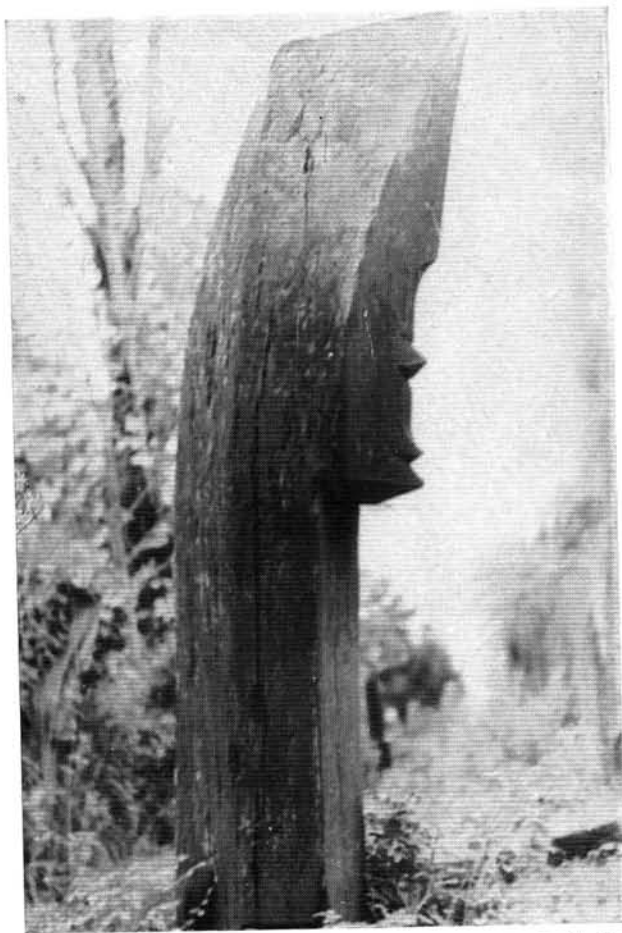
IX. 1. *Nyárády*: Részlet a szatmárcsekei református temetőből (1956)

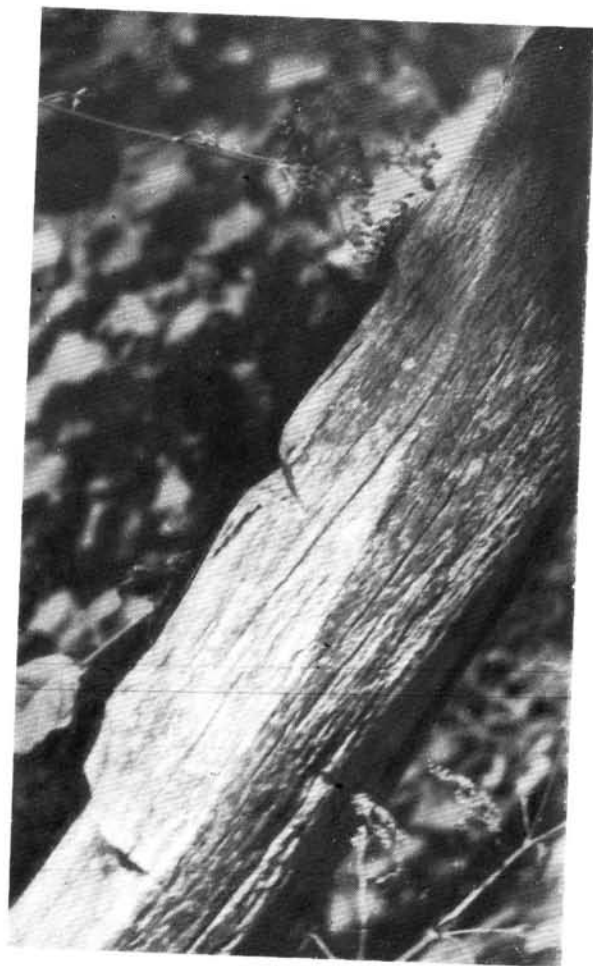
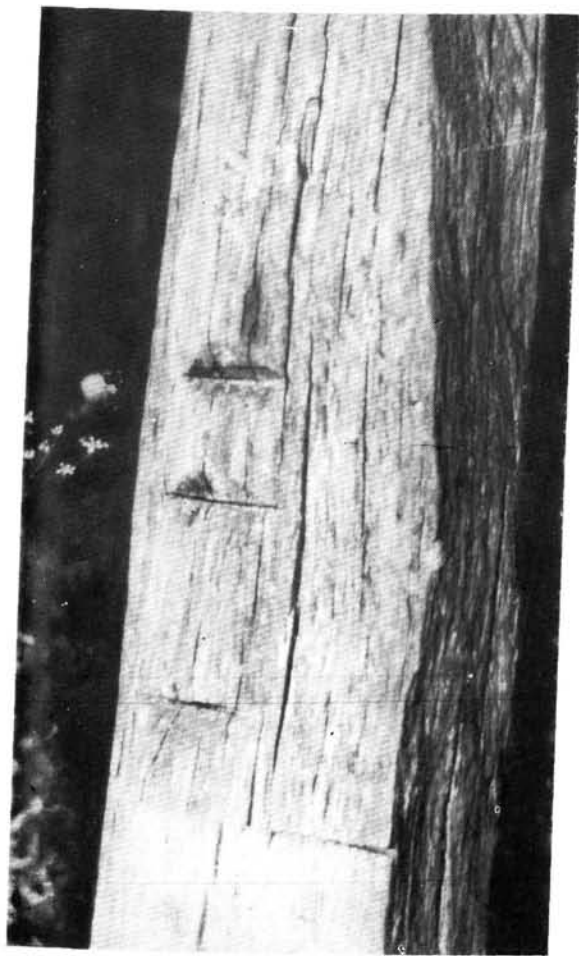
X

X. t. *Nyárády*: 1—2. Fejfatípusok a szatmáresekei ref. temetőből

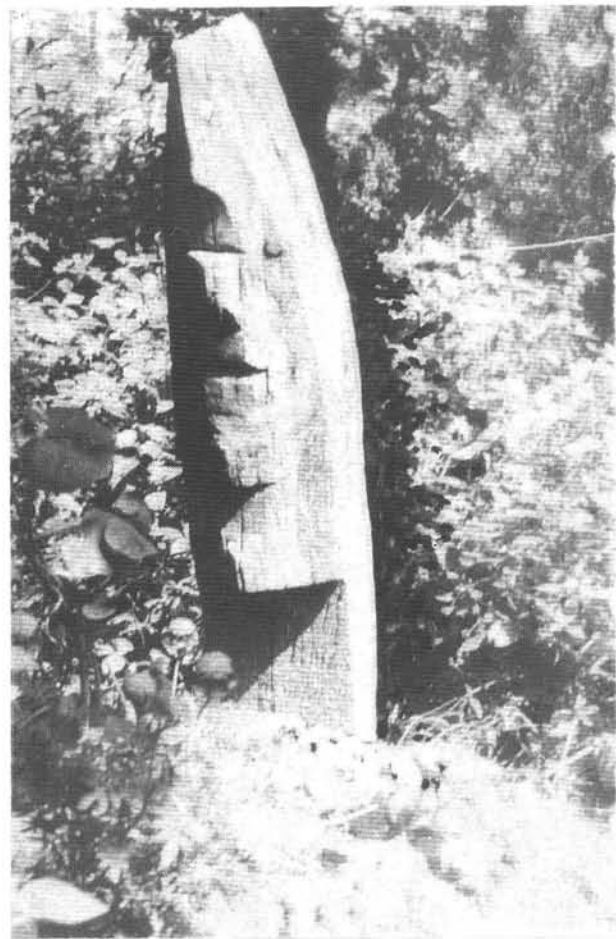

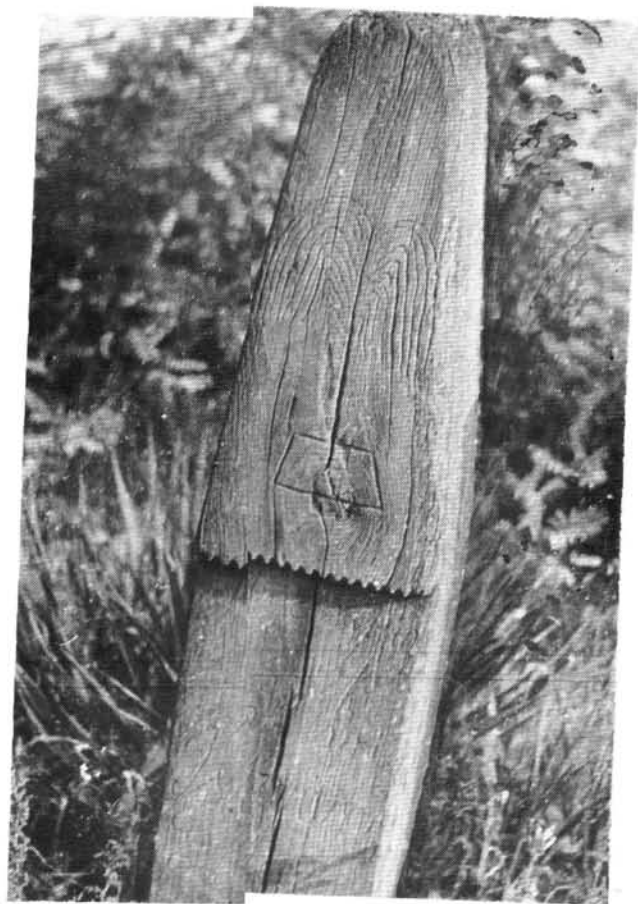
XI. t. Nyárády: 1, 2. Fejfatípusok a szatmáresekei ref. temelőléből

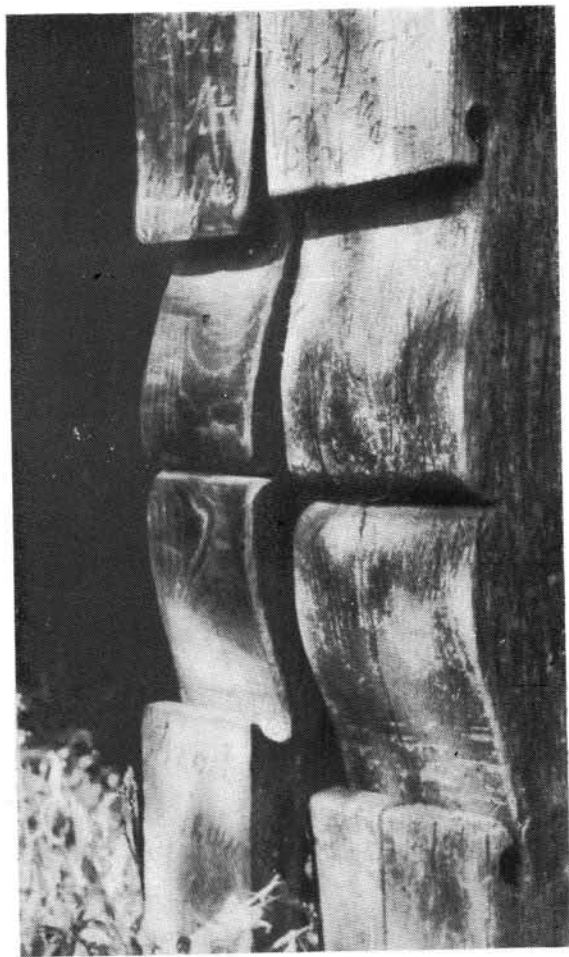
XII. t. *Nyárádj*: 1, 2. Fejfalípusok a szatmáresekei ref. temetőből

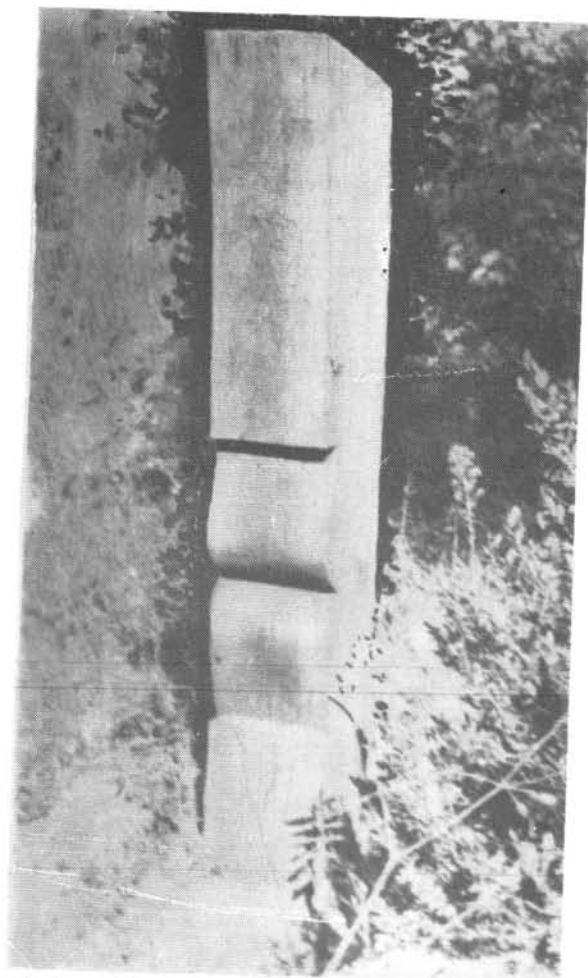
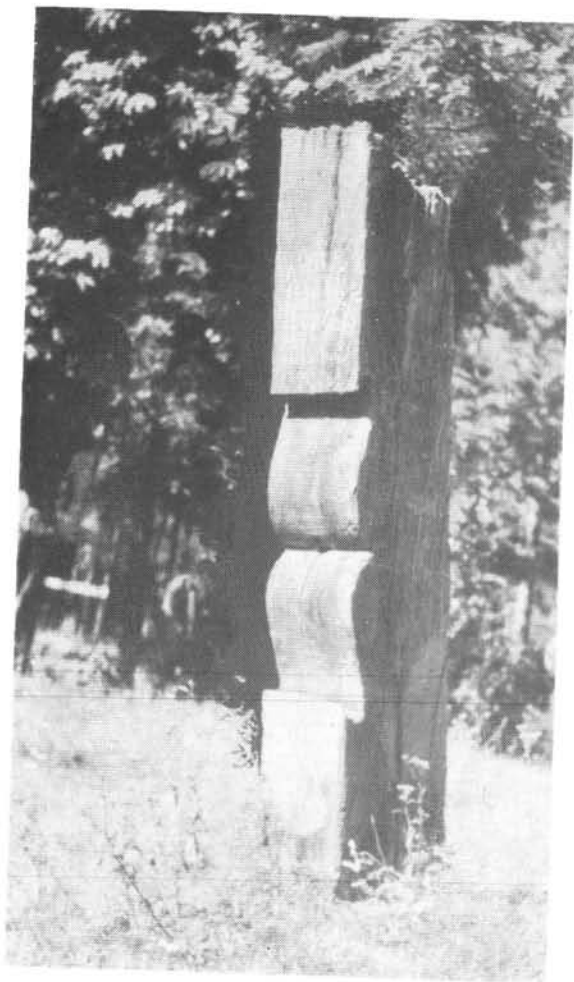
XIII. t. *Nyárády*: 1. Fejfatípus a szatmáresekei ref. temetőből. 2. A penyigei ref. temető „magyar bajuszos”- „két csipkevágásos” fejfája

XIV. t. *Nyárúdy*: 1. Penyigei általános fejfaltípus. 2. Kéki, Ramocsaházán és Fehérgyarmaton is szokásos fejfaltípus

XV. t. *Nyárády*: 1. Kölcsei „csipkevágásos” fejfa. 2. Tiszadobi „volutás” fejfa

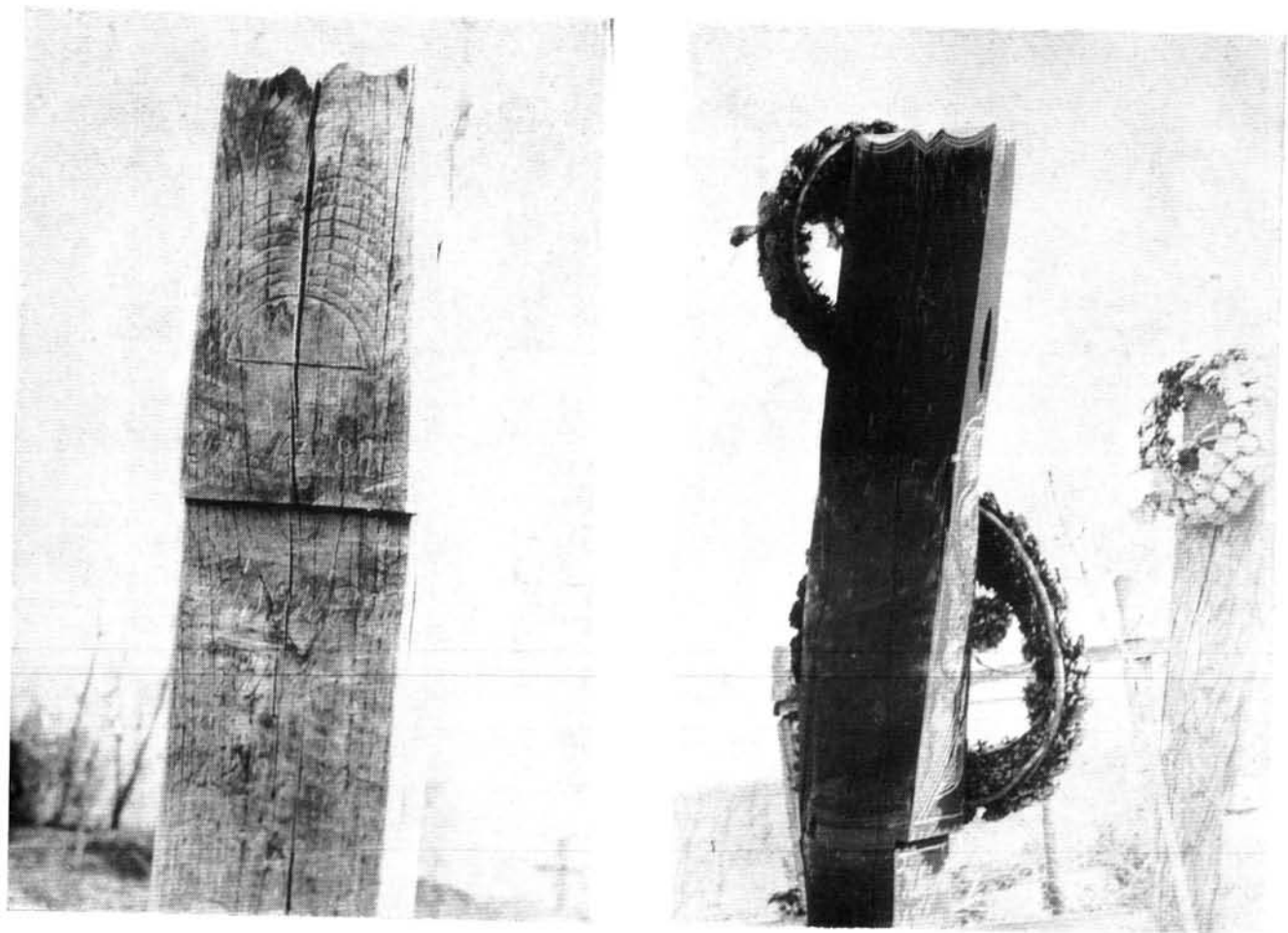

XVI. 1. *Nyárády*: 1, 2. A liszadobi ref. temető egyszerűsödő fejfái

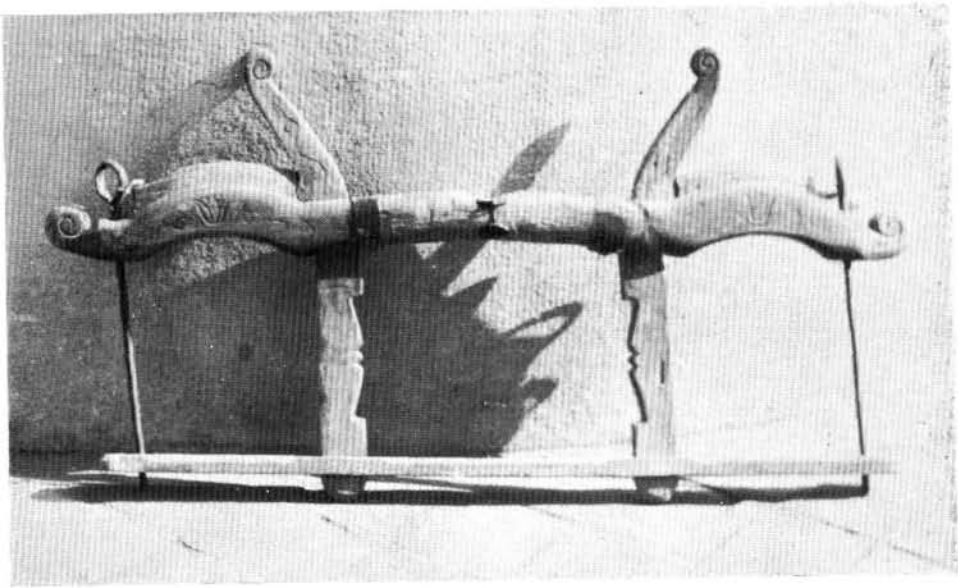

XVII. t. *Nyárády*: A vámosoroszi ref. temető „cifrásodó” fejfái

XVIII. 1. *Nyárády*: „Magyar bajuszos” fejfák. 1. Apagy. 2. Paszab

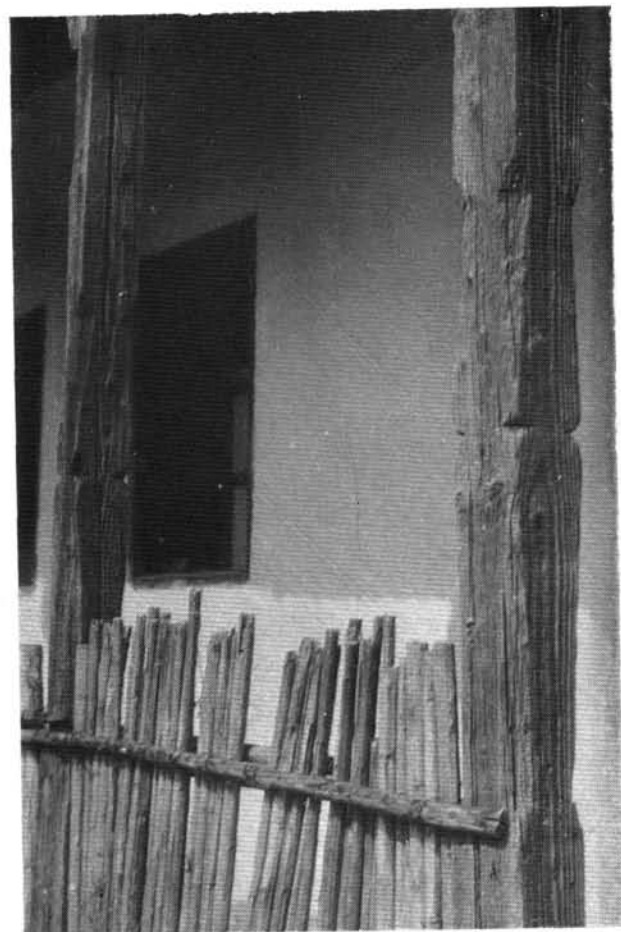
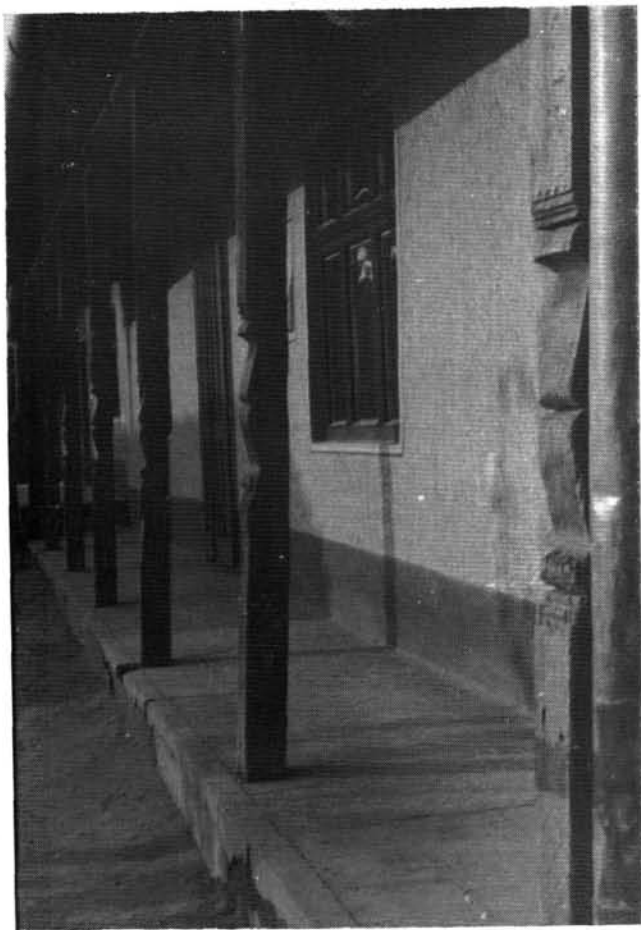

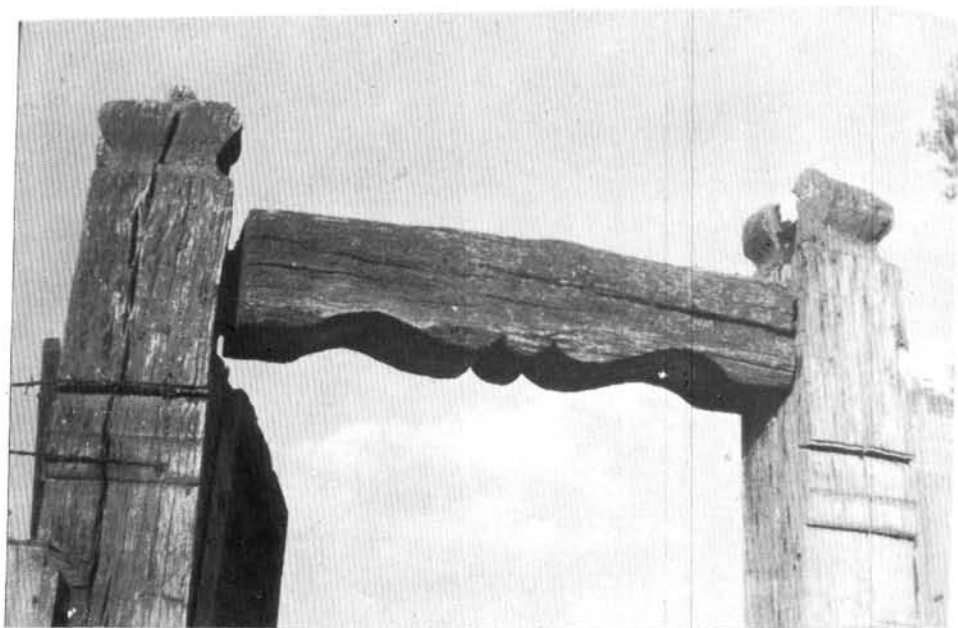
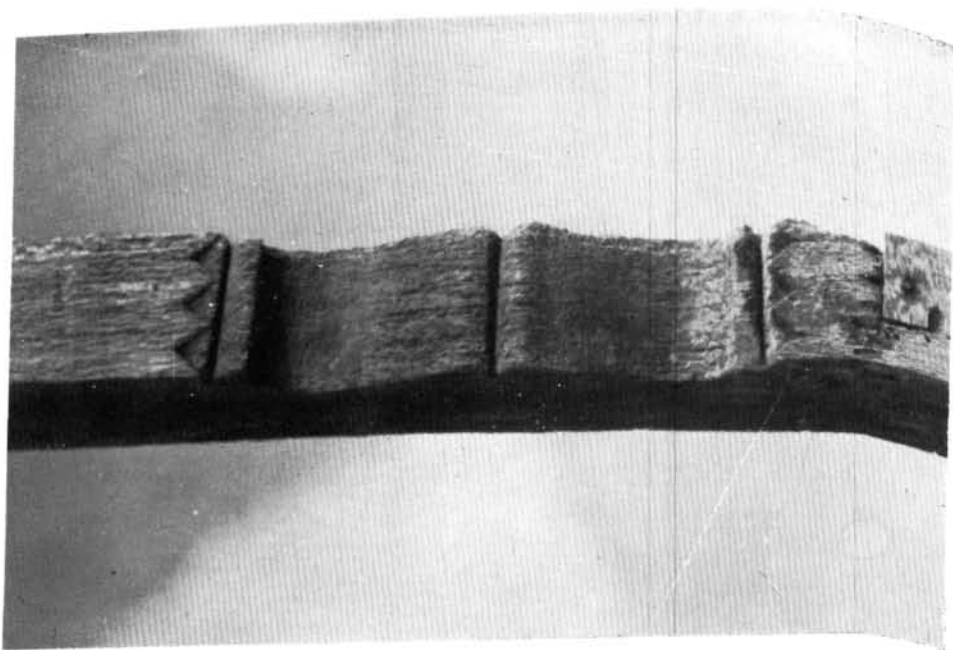
XIX. 1. *Nyárády*: Tiszabereceli „magyar bajuszos” tárgyak. 1. Mosósulyok. 2. Járom

XX. t. *Nyírády*: 1, 2. Szatmáresekei barokkoszlopos parasztházak

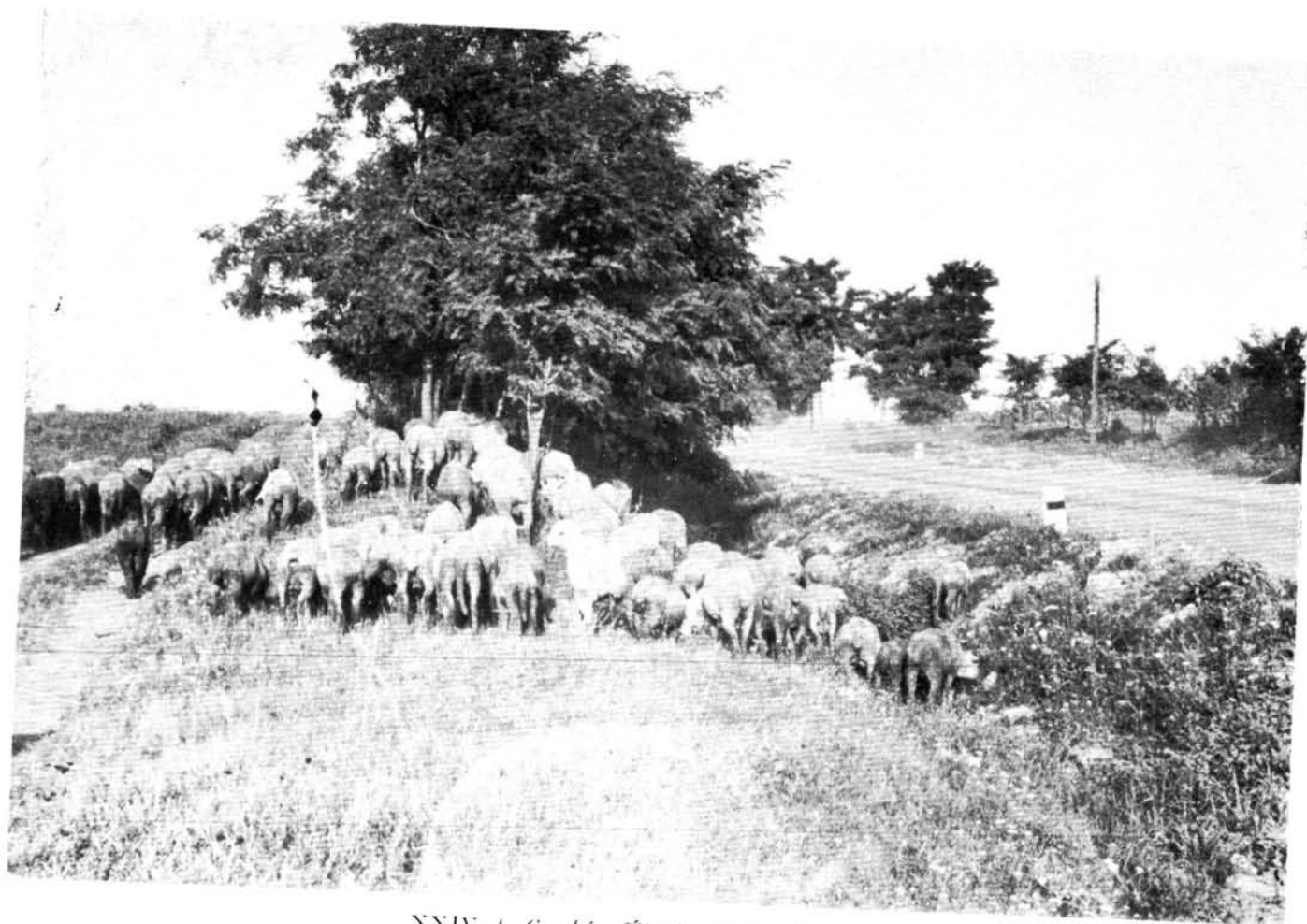
XXI. t. *Nyírády*: 1. Szatmárcsekei barokkoszlopos (volutás) parasztlház. 2. Fülesdi barokkoszlopos („magyar bajuszos”) parasztlház

XXII. t. *Nyárády*: 1. Szatmárcsekei barokkos (volutás) oszloprész. 2. Napkori barokkos („dupla magyar bajuszos” és gombos) kiskapu

XXIII. t. *Gombás*: 1. Rackás visszaütés bárányon (Tiszavasvári, 1957). 2. Racka visszaütés kosnál (Tiszavasvári, 1957)

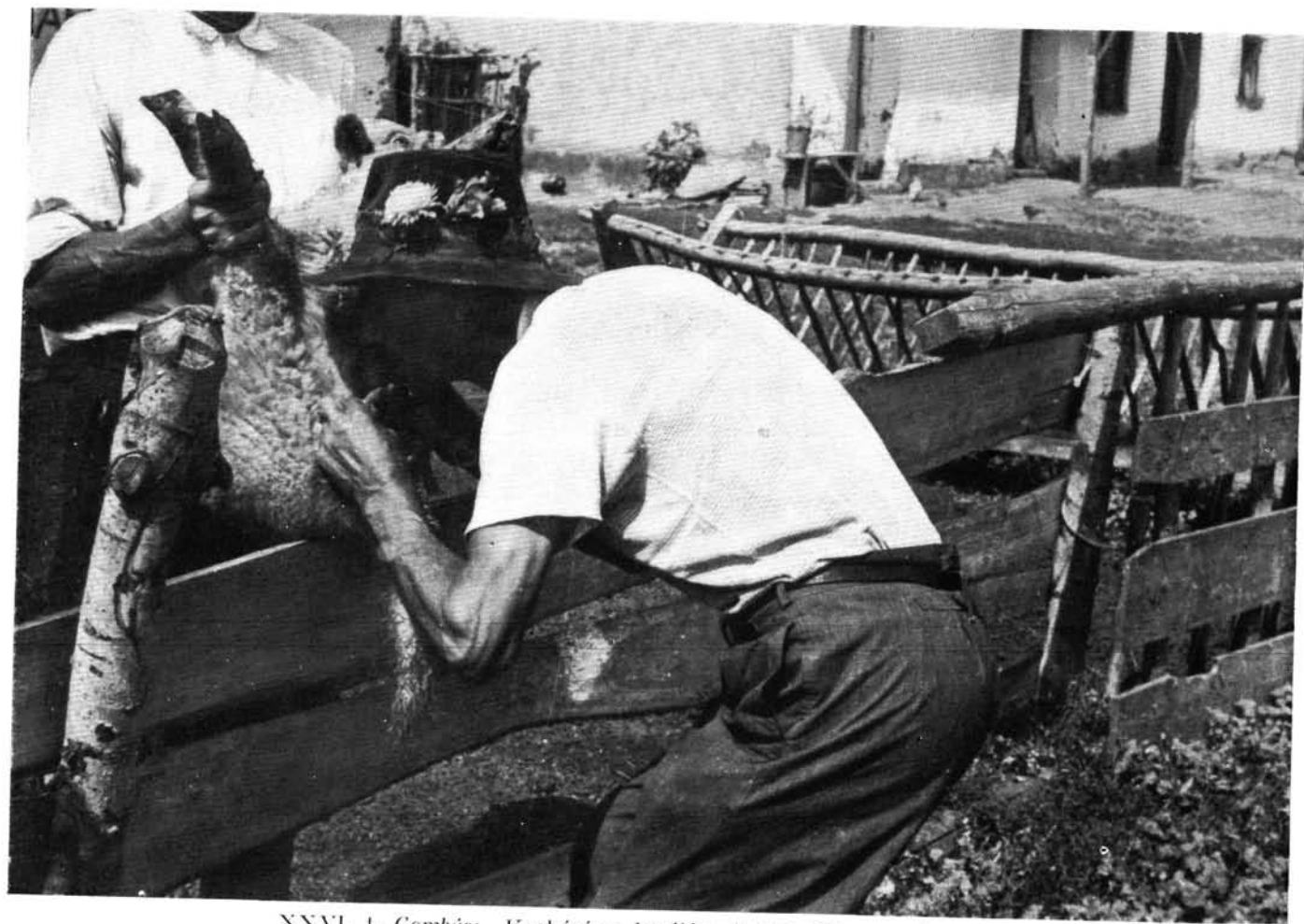

XXIV. t. *Gombás*: Útszéli juhász (Tiszavasvári, 1959)

XXV. t. *Gombás*: Kosok abrakoltatása (Tiszavasvári)

XXVI. t. *Gombás*: Kosbárány herélése foggal (Tiszavasvári, 1959)

XXVII. t. Gombás: Fejés (Tiszavasvári, 1959)

XXVIII. 1. *Gombás*: 1. Kóróból készült juhakol elől esztrengővel, Tanyai építmény (Tiszavasvári, 1957). 2. Veréb András magatartó juhász hodályá (Tiszavasvári, 1959)

Felelős kiadó: Dr. Csallány Dezső
Készült az MSZ 5601—59 szabvány szerint B/5 alakban
21,70 (A/5) iv terjedelemben, 2 iv műmelléklet, 1000 példányban
63.198.1 Alföldi Nyomda, Debrecen

